

KRIZA
KÖNYVEK

30

EMBEREK, ÉLETPÁLYÁK,
ÉLETTÖRTÉNETEK

KRIZA KÖNYVEK 30.

A könyv megjelenését támogatta:

Emberek, életpályák, élettörténetek

Szerkesztette
Jakab Albert Zsolt
Keszeg Anna
Keszeg Vilmos

BBTE MAGYAR NÉPRAJZ ÉS ANTROPOLÓGIA TANSZÉK
KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
KOLOZSVÁR, 2007

Kiadja a KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
400162 Kolozsvár, Croitorilor (Mikes) u. 15.
telefon/fax: +40 264 432 593
e-mail: kriza@mail.dntcj.ro
www.kjnt.ro

© Kriza János Néprajzi Társaság, 2007

Borítóterv és tipográfia
Könczey Elemér

Számítógépes tördelés
Sütő Ferenc

ISBN

978-973-8439-33-7

Készült a kolozsvári IDEA és GLORIA Nyomdában.
Felelős vezető: Nagy Péter igazgató.
Megrendelési szám: 517 /2007

© www.kjnt.ro/szovegtar

Tartalom

Emberek, életpályák, élettörténetek. Mire használható az élettörténet?	7
Tóth Zsombor Homo scribens. Megjegyzések a kora újkori magyar és latin kalendáriumokba feljegyzett élettörténetekhez	13
Christian Jouhaud L'autobiographie comme histoire immédiate. Marie Dubois valet de chambre de Louis XIV.	29
Christian Jouhaud Az önéletírás mint közvetlen történelem. Marie Dubois, XIV. Lajos lakájának önéletírása	53
Keszeg Anna Gyöngyössi János. Önéletrajz, karrier, családtörténet	81
Smaranda Vultur Mizele povestirii de viață orale: cazul foștilor deportați în Bărăgan	109
Smaranda Vultur A szóbeli élettörténet tétjei: a Bărăganba deportáltak esete	119
Otilia Hedeșan Povestirea vieții și reconfigurarea profesiei	129
Otilia Hedeșan Az élettörténet és a hivatás újraalkotása	139
Keszeg Vilmos Élettörténetek populáris regiszterekben	151

Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos	
Életpályák, élettörténetek. Válogatott bibliográfia	199
Rezumate	233
Abstracts	235
Szerzőink	237
Autorii	240
Authors	243

Emberek, életpályák, élettörténetek.

Mire használható az élettörténet?

Az utóbbi évtizedek tudományainak figyelme intenzíven ráirányult a kollektív és individuális életpályák, valamint az életpályák narratív reprezentációja, az élettörténetek vizsgálatára. Alig van olyan tudományterület, amely a maga terminológiájával ne definiálta volna újra az élettörténetet, a biográfus történetet, annak műfaji, ontológiai és pragmatikai specifikumait.

A kolozsvári BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke által 2006. január 20-án szervezett konferencia is e kérdéseket tűzte napirendre, miközben arra figyelt, koronként és társadalmi miliónként milyen formai, tartalmi és használati szabályokhoz igazodott a narratív önreprezentáció, kötelező/lehetséges volt-e az elődök és a kortársak életpályájára vonatkozó társadalmi tudás, milyen motivációk irányították a mások élete/élettörténete iránti érdeklődést, a különböző helyzetekben milyen tétje és következménye volt a biográfikus narratíváknak.

Az élettörténet a narratív történetek egyike: progresszív rendszerként egy személy sorsát jeleníti meg a születés, a szerelem, a munka, a küzdelem, a halál mint alapvető biográfikus toposzok által; az egyéni sorsot partikuláris környezetben, viszonyhálózatban, gyakran azzal kontrasztban állva teszi érzékelhetővé (topográfia, kronológia, emberi kapcsolatok, teljesítmények, külső, gyakran történelmi, gazdaságtörténeti folyamatok). Az élettörténet esetében mindig számolni kell a szerzői intencionalitással, a beszédhelyzet körülményeivel. Értelmezésében a 20. század során rendre előtérbe került a szerzőség (biográfia–autobiográfia, én-ontológia, önéletrírói paktum), a szerzői identitás (Lejeune 1975, Lejeune 1980, Ricoeur 1990), a megírás, megalkotás fázisa (de Man 1982), az életpálya és élettörténet különbözősége és viszonya (Niedermüller 1988), az életpálya strukturális tagolása és elemzése (Mandelbaum 1982, Tengelyi 1998), a biográfia műfajtipológiai elhelyezése (Bahtyin 1988), beszédmódként való értelmezésének lehetősége (Hymes 1979), a narratív önreprezentáció helyzete és funkciója (Levi 1989, Matieu-Castellani 1996).

Niedermüller Péter előadásának kiindulópontját a New York-i Columbia egyetemen tanító irodalomtörténész, kultúrákutató, Andreas Huyssennek a poszt-diktatorikus társadalmak emlékezési kultúrájáról szóló tanulmánya képezte. „A poszt-diktatorikus társadalmak át- és kialakulásával foglalkozó

társadalomtudományi kutatások számos összefüggésben mutattak rá arra, hogy a diktatúrákat követő, új, demokratikus társadalmak nemcsak politikai és gazdasági változásokat, hanem alapvető morális megújulást – vagy legalábbis annak az igényét – is megkövetelik. Az átalakuló, demokratizálódó társadalmak morális ökonómiájának egyik legfontosabb összetevője a múlthoz való viszony át- és/vagy újraértékelése. A múlt feldolgozása két síkon történik. Egyrészt a posztdiktatorikus társadalmak, abból kiindulva, hogy a politikai diktatúrák mindig meghamisítják, átírják a történelmet, arra töreksenek, hogy helyreállítsák, kiigazítsák a történelmi múltat, hogy kialakítsák a társadalom új kollektív emlékezetét. Másrészt különböző összefüggésekben újra és újra megfogalmazzák a kérdést, hogyan lehetett élni a politikai diktatúrákban, milyen erkölcsi és életpályabeli alternatívák léteztek a totalitárius társadalmakban? Ezek persze közismert megközelítések, s csupán azért kellett itt utalni rájuk, mert ezek alkotják azt a kontextust, amelyen belül a kollektív emlékezet, az emlékezetpolitika és az élettörténetek közötti egyéni, politikai és elméleti konfliktusok »láthatóvá« válnak.” Az előadó alaptézisei: „az individuális életek és élettörténetek nem csupán, illetve nem elsősorban egyediségükben érdekesek, hanem mindig szélesebb társadalmi, történelmi, politikai kontextusokat reprezentálnak. Másként fogalmazva, az élettörténetek nem csak azt mutatják meg, hogy emberek hogyan éltek, gondolkoztak, éreztek egy-egy történelmi korban, társadalmi helyzetben, hanem azt is – vagy mindenekelőtt azt –, hogy miképpen működtek és működnek társadalmi rendszerek, milyen társadalmi és kulturális logikákat követnek. Másrészt nem lehet megelégedni arról a sokat tárgyalt ismeretelméleti különbségről sem, amely egy élet története, valamint egy elmondott vagy megírt, azaz kulturális formákban megjelenített élettörténet között fennáll. S noha ez ma már egy elméleti közhely, mégis hangsúlyozni kell, hogy az az élettörténet, ami a társadalomtudományokat érdekli, nem egyszerűen egy élet története, hanem egy élet történetének a kulturális reprezentációja.”

Mohay Tamás a magyar etnológiának az egyének és egyéni életutak kutatásával kapcsolatos erőfeszítéseit, e kutatások változó szemléleti hátterét foglalta össze. A másfél évszázad kutatástörténetét a *személytelen „nép”-től az életpálya-kutatásokig* metaforával nevezte meg. Az élettörténetek kutatása a tipikus és a kivételes viszonyának, a társadalmi mobilitások formáinak, a történelmi fordulatok hatásának, az egyéni szocializáció helyzetének, a népszokások, a választási és döntési helyzetek megismerését teszi lehetővé. Az előadás a forrásfeldolgozás, az életvezetési stratégiák, a minták, a tanulás, a mások életéről való tudás változásának kérdését érintette.

Christian Jouhaud a személyes tapasztalatok történelmi dokumentummá való transzformálódásának egy helyzetét mutatja be. Elemzésében rendre bontakozik ki az az élethelyzet (XIII. Lajos haldoklása), amely utóbb a történelemnek nevezett narratívum közérdeklődésre számot tartó motívumává válik, az udvari teendőkhöz bevont lakáj szerzővé válásának folyamata (az udvar eseményeit szinte elfedő, a maga alakját előtérbe állító memoár megszerkesztése), a memoárnak a szerzői univerzumból a nyilvánosság szférájába való beemelődése (a memoár XIV. Lajosnak való felajánlása, az udvari iratok közé való bekerülése, később publikálása). A személyesen megtapasztalt tények élettörténetében három jelentős fordulópont határolódik el: írásban való megörökítésük pillanata, a naplónak a fejedelem, a főszereplő részére való felajánlása, a napló olvasmányként való felhasználása. Ahogyan a szerző fogalmaz: „az írásban megragadható tapasztalat tanújaként látjuk őt. És ez az az esemény, mely végbement, és mely az olvasásban aktivizálódik. E vallomás teljes egészében cselekvés, a világban és az időben végrehajtott írásos cselekvés.”

Keszeg Anna egy tágabb kutatás keretében az 1741–1818 között élt lelkes-költő, Gyöngyössi János írói habitusát, verseinek referencialitását és életművének korabeli recepcióját tárja fel. Így jut el ahhoz a következtetéshez, hogy az írásgyakorlat családtörténeti hagyományokon keresztül állandósul a költő életében. A forrásfeltárás során előbukkant Gyöngyössi-émlékirat a szerző érdeklődését a 20. századi forráskritikai szemléletek felé tereli: „Hogyan is működhet az a kortárs történetírás által megbélyegzett praxis, mely egy írásos forrást tényszerűen, faktuálisan értelmez? Hogyan kombinálhatóak a különböző természetű íráshasználatokból származó szövegek verifikálható történetek rekonstrukciójában?”

„Minden egyes élettörténet magában hordozza önnön interpretációját” – állapítja meg a bărăgani munkatáborba deportáltak élettörténetét gyűjtő és értelmező Smaranda Vultur. Majd amellett érvel, hogy a történetmondás egyidőben irányul az átélt múlt és az emlékezés, az elbeszélés jelene felé. A szöveg intencionalitását pedig ilyenképpen nevezi meg: „És minden egyes élettörténet magába foglalja – bizonyos mértékig – önnön tétjeit is.” Ezek közül a szerző a legfontosabbnak a múlt kommunikálhatóvá, érthetővé tételét tartja fontosnak: „A tét kevésbé a múlt iránti hűség, sokkal inkább a múlt érthetővé és kommunikálhatóvá tétele.”

Otilia Hedeşan egy kutatás eredményeit foglalja össze. Romániában a kommunizmus éveiben mostoha képzési, tudományos és kulturális viszonyok között nőtt fel és kezdett el dolgozni egy, a pályája delén-alkonyán álló

etnológus nemzedék. A képviselőivel készített élettörténet-interjúk rendre teszik hozzáférhető egy diktatorikus korszak, egy tudományterület és a megkérdezettek személyes világát.

Tóth Zsombor kora újkori biografikus forráscsoportot elemez, 130 darab, 1540–1838 között megjelent kalendárium magyar és latin nyelvű bejegyzéseit. Megállapítása, hogy a bejegyzések az életpálya írásban való dokumentálásának általános gyakorlatára, valamint a korabeli íráshasználati mentalitásokra engednek rá látni: „Meggyőződésem, hogy egy általánosan elterjedt, és sokak által használt, forgalmazott íráshasználati mód tette lehetővé ennek a forrástípusnak a létrejöttét. Ugyanis a bejegyzést végzők közt, leszámítva a parasztságot, minden társadalmi réteg képviselve van, kolozsvári polgárok, kismesek, elit írástudók, arisztokraták, fejedelmek, politikusok, városi kereskedők.”

Keszeg Vilmos megfigyeléseit és tapasztalait összegzi tanulmányában. A biografikus szövegek előadásának finalitását követve megkülönböztet reprezentatív, státus-, presztizs-, sztereotíp, pseudo- és elhallgatott történeteket. S bár a történetmondás az identitás kommunikálásának beszédhelyzethez igazodó gesztusa, a biografikus szövegek folytonosan összekapcsolódnak egyéb narratív stratégiákkal. Legyakrabban a történelem, a regény, a mindennapi élet azok a dimenziók, amelyekkel a történet affinitásba kerül.

A szerkesztők

Szakirodalom

BAHTYIN, Mihail

1988 A beszéd műfajai. In: KANYÓ Zoltán – SÍKLAKI István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 246–282.

HYMES, Dell H.

1979 A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: PLÉH Csaba (szerk.): *Beszédaktus – Kommunikáció – Interakció*. A Tömegkommunikációs. Kutatóközpont Kiadása, Budapest, 213–263.

LEJEUNE, Philippe

1975 *Le pacte autobiographique*. Seuil, Paris

1980 *Je est un autre*. Seuil, Paris

LEVI, Giovanni

1989 Les usages de la biographie. *Annales ESC* 44. (6) 1325–1337.

de MAN, Paul

1997 Az önéletrajz mint arcrongálás. *Pompeji* 8. (2–3) 93–107. (Eredeti 1982.)

MANDELBAUM, David G.

1982 Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. In: KÜLLŐS Imola (szerk.): *Az életrajzi módszer.* (Ethnographica 9.) Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 29–46.

MATIEU-CASTELLANI, Gisèle

1996 *La scène judiciaire de l'autobiographie.* PUF, Paris

NIEDERMÜLLER Péter

1988 Életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* XC. (3–4) 376–389.

RICOEUR, Paul

1990 *Soi-même comme un autre.* Seuil, Paris

TENGELYI László

1998 *Életrajzi elbeszélés és sorseselemény.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

VOISINE, Jacques

1963 Naissance et évolution du terme littéraire „autobiographie”. In: SÓTÉR István – BOR Kálmán – KLANICZAY Tibor – VAJDA György Mihály (red.): *La Littérature comparée en Europe orientale.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 278–286.

Tóth Zsombor

Homo scribens. Megjegyzések a kora újkori magyar és latin kalendáriumokba feljegyzett élettörténetekhez¹

Bevezető

Tanulmányom célja egy rendhagyó korpusz ismertetése, illetve egy sajátos, magyar és latin nyelven íródott élettörténet-típus bemutatása és értelmezése. Körülbelül 130 darab kora újkori, magyar és latin nyelvű bejegyzéseket tartalmazó nyomtatványt (kalendáriumot)² tekintettem át, amely az 1540 és 1838 közötti periódust fedi le. Forrásaim természetesen csak töredékét képezik egy valaha egységes hatalmas korpusznak, ám így is beláthatóvá és valószínűsíthetővé teszik azt az írásgyakorlatot, amely ehhez a sajátos forrástípushoz kötődött. Meggyőződésem, hogy egy általánosan elterjedt, és sokak által használt, forgalmazott íráshasználati mód tette lehetővé ennek a forrástípusnak a létrejöttét. Ugyanis a bejegyzést végzők közt, leszámítva a parasztságot, minden társadalmi réteg képviselve van, kolozsvári polgárok, kismesek, elit írástudók, arisztokraták, fejedelmek, politikusok, városi kereskedők. Nagyon sokszor a bejegyzések technikája, mint írásszokás akárcsak a családi emlékiratoknál, hagyományozódik a családon belül, a családfő elhunytá után az utódok folytatják. Természetesen vannak olyan individuálisan teleírt kalendáriumok is, amelyek kizárólag a *possessor* igen változatos bejegyzéseit tartalmazza, de arra is akad példa, hogy a kalendárium eredendően egy közösség, egy intézmény munkáját könnyíti.³

¹ A tanulmány első megjelenési helye: Tóth 2006: 406–431.

² Kutatásaimat elsősorban a kolozsvári könyvtárakban végeztem, az Akadémiai és Egyetemi Könyvtárak állományait tekintettem át, de ugyanakkor Szekelyudvarhelyen, Marosvásárhelyen, Zilahon illetve Debrecenben is átnéztem a fennmaradt, bejegyzéseket tartalmazó kalendáriumokat.

³ A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található az az 1632-es kalendárium (jelzete: BMV 1921), amelyet a kolozsvári Tanács használt a városügyeinek rendezésében. A kalendárium első könyvtáblán olvasható a possessori bejegyzés: *a Tanacze An. 1632*. A bejegyzések természetesen is visszaigazolják ezt, hisz nem egy egyéni életút érdekeltégei, hanem a város egészére hatással levő, annak érdekeit érintő feljegyzéseket találunk, mint például a bíró választás. 1632-ben december 11-én történt meg a választás, a kalendárium tanúsága szerint: *Varosul eggijüt ...walsztottuk eö kegyjelmet feő birónak Asztalos Istuan vramath* (1632/XIIb. December).

Noha a kalendárium népszerűsége vélhetőleg abból adódott, hogy egy kronológiai keretet tett lehetővé, így egy egész év alatt a különböző hónapok eseményeit konkrét eleve meglévő dátumok mellé lehetett beírni, sokan használták úgy a kalendáriumot, hogy csupán a hónapra, és napra voltak tekintettel, így egy adott év kalendáriumába akár több év eseményeit is felvezethették. A bejegyzést végzők, akik nem mindig azonosak a possessorokkal, néha megnevezik magukat, néha elhallgatják nevüket, gyakran felváltva hol latinul, hol magyarul vagy éppenséggel egyfajta makaróni nyelven jegyik fel a legkülönfélébb információkat.

Bár az irodalomtörténet sokszor megtagadja ezektől a bejegyzésektől az emlékirat vagy élettörténet megnevezést és műfaji megjelölést, tanulmányom célja bemutatni, hogy ezek a feljegyzések pont úgy az énségről való beszédhez tartoznak, sőt teljes joggal élettörténeteknek tekinthetők akár csak a koraújkor kanonizált emlékiratai (pl. Bethlen Miklós). Argumentációm elsősorban a történeti antropológia (Macfarlane 1970, Silverman–Gulliver 1992, Burguire 1978: 37–61), illetve a *social history* (Burke 1992, illetve Cressy 1995) módszertani és elméleti tradíciójára alapoz. Vizsgálódásaim következetes bemutatása előtt következzen néhány koncepcióm felől releváns elméleti szempontot vázlatosan refleksiója.

Műfaj és evolucionizmus

A kora újkori élettörténeteket elsősorban az irodalomtörténet csoportosította műfaji szempont szerint és épített – vitatható – kánont belőlük. Következésképp, a koraújkorban leírt, és azóta esetleg publikált élettörténet, így tehát *emlékirat* lett, aki pedig leírta az az *emlékiró*, illetve a teljes korpusza a különféle nyelveken, a különféle időpontokban, élethelyzetekben elkészült szövegeknek az *emlékirat-irodalmat* testesíti meg.⁴ A kora újkori írásbeliségről, irodalomról referáló magyar irodalomtörténeti diskurzusban, továbbra is egy olyan evolúciós mátrix a meghatározó, amely haladáselvű irodalomtörténetet hirdet.⁵ Noha a *műfaji szempontú klasszifikáció*, illetve a

⁴ Az emlékirat-irodalmat általában méltató szakirodalomhoz lásd Máté 1926, Kemény 1932, Bitskey 1996: 225–261.

⁵ A régi magyar irodalom kutatásában és oktatásában továbbra is, a Horváth János nevéhez kapcsolódó koncepció a meghatározó, amely az irodalomtörténetet egyértelműen egy evolúcióelvű történeti narrációban szemlélteti (Horváth 1931, Horváth 1935, Horváth 1980).

feltétlen evolucionizmus nehezen valószínűsítik egy *apriori irodalmi tudat* (Horváth 1980: 17–26) és *gyakorlat* meglétét, ennek ellenére erőteljes recepciót kapott az elképzelés két másik diszciplínában, a történetírásban és a néprajzban.

A történetírás számára ezek *elbeszélő források* és elsősorban információértéküknél fogva jelentősek, formai, poétikai vagy retorikai sajátosságai másodlagosak, amennyiben a forráskritika próbáját kiállva *tényeket* szolgáltathatnak egy történetírói beszámolóhoz. A szövegek műfaji definíálása, illetve tipológiája vélhetőleg még XIX. századi klasszifikációkat⁶ követ, de így is azt sugallja, hogy ez egy áttekinthető és műfaji típusok révén világosan elkülöníthető szövegtörzs.

A néprajzi recepció a paraszti önéletírás korpuszának felgyűjtése és értelmezése kapcsán rajzolódik ki. Gyenis Vilmos azáltal kötődött az emlékiratirodalom kutatásához, hogy az anekdota és az emlékirat viszonyát (Gyenis 1970: 305–320) kezdte vizsgálni. Egy korábbi írásában az emlékiratok és a parasztkrónikák összefüggését elemezve (Gyenis 1965: 152–171) beszélt a műfaj 18. századi demokratizálódásáról, majd megfogalmazta vitatható tételét: „...a XIX. századi de különösen annak első felében létrejövő paraszti emlékiratok voltaképpen irodalmunk XVIII. századi memoár-műfajának kései folytatói, s irodalmi színvonalban és alkotásmódban a több évtizeddel korábbi gyakorlatot követik, sajátosan paraszti témákhoz és ízléshez idomítva” (Gyenis 1965:153). Gyenis argumentációját a néprajztudomány képviselői mindenféle kritikai reflexió nélkül fogadták el, sőt forgalmazták is. Ennek következtében a Néprajzi Lexikon a *parasztkrónika* címszó alatt már – a pars pro toto elve alapján, Gyenist az irodalomtörténet megtestesítőjének nyilvánítva – a következő megállapításokat közli: „...*Irodalomtörténezeink* kimutatták, hogy a paraszti írásbeliség e sajátos terméke a 17–18 századi főúri és nemesi, majd polgári emlékiratok, naplók mintájára született, s annak szerkesztési törvényeit (anekdotikus kitérő, epizódszerű kitérők) és formulaanyagát alkalmazza, a paraszti ízléshez és igényekhez igazítva” (Ortutay 1977: 186).

⁶ Arra utalok, hogy a magyar történetírás a 19–20. századi forráskiadásokhoz nem viszonyul(t) kritikailag, beéri azzal, hogy ezek filológiai-textológiai jelentőségét hangoztatja, de metahisztóriai reflexióknak már nincs nagyon helyük. Magyarán a forráskiadás örvendetes ténye, kizárja az olyan kritikai reflexiókat, amely a publikussá tétel tudományos gesztusa mögött személyes, szakmai, kulturális elfoglaltságok létre kérdése rá. Holott nem férhet ahhoz kétség, hogy minden publikáció, forráskiadás egyszersmind interpretáció is. E forráskiadások áttekintéséhez lásd Kosáry 2003: 282–326. A kizárólag erdélyi vonatkozású szerzők kézirat műveiről katalógus is elkészült még az 1960-as években: Crăciun–Illies 1963.

Továbbá Küllös Imola és Hoppál Mihály is hasonló módon evidenciaként vették át és hirdették továbbra is ezt a műfaji kapcsolatot a 17–18. századi emlékiratok és a paraszti krónikák, vagy önéletírások között (Küllös–Hoppál 1972: 248–292).

Noha rendkívül vázlatos ez az áttekintés, azért így is érzékelteti, hogy a három diszciplína (történetírás, irodalomtudomány, néprajz) rendszerezési és értelmezési kísérletei ugyanarra a történeti magyarázatra mennek vissza. Mindhárom diszciplína az *evolucionizmus* koncepciójában véli megtalálni a kulcsot e szövegtörzshöz történeti alakulásának magyarázatához. Mihelyt ezt a „fejlődő” korpuszt rendszerezni próbálja, szövegtipológiák, kánonok kialakítására törekszik, kénytelen a *műfaj* kategóriájára hagyatkozni. Következésképp egy rendkívül heterogén szerzőtábor, eltérő kulturális, mentalitásbeli, íráshasználati kontextusok felől meghatározott nagyon is különféle szövegeit egyetlen poétikai minta és implicit módon műfaj, az *emlékirat*(??), alapján rendszerezi és tagozza be egyetlen korpuszba és kánonba.

Ezzel ellentétben értelmezésem abból indul ki, hogy a koraújkori élettörténetek időben, térben szétszórt textusai, a hatalmas társadalmi, kulturális, történelmi különbségek ellenére, nem egy vitatható műfajiság kritérium alapján vizsgálhatóak, nem ez képezi azt a minimális közös vonást amely egy potenciális korpuszba rendezheti őket, hanem sokkal inkább különféle szerzők írásbeliséghez való viszonya, adott írásgyakorlatok és az ezeket artikuláló mentalitások lehetséges megfélelései. Noha az irodalomtörténetírás elsősorban az elit írástudás hatáskörébe utalja az emlékirat-irodalmat, számomra nem bizonyított ez az elképzelés, miszerint a különféle élettörténetek létrejöttét elsősorban műfaji és poétikai minták szavatolják. Meggyőződésem, hogy a kora újkori szóbeliség is igen nagy mértékben hozzájárul, nemcsak történettípusokkal és repertoárokkal, hanem az által, hogy magát az írásbeliséget, az íráshasználat módjait, szokásait befolyásolja. A kora újkorban az írásbeliség és szóbeliség nem bináris ellentétbe, dichotómiába szerveződik, hanem egyfajta kiegyensúlyozott reciprocitás jegyében (*reciprocity*) (Fox 2000: 46–47) sokkal inkább kiegészíti egymást. Ennek az egyensúlyviszonynak a kontextusába helyezném a vizsgálatom tárgyát képező korpuszt, a kalendáriumokba feljegyzett élettörténeteket, és kísérlem meg a továbbiakban ezeket a nagyon heterogén és gyakran rövid magyar és latin nyelvű bejegyzéseket értelmezni és rendszerezni.

Értelmezések

Az irodalomtörténeti szemlélet, ignorálva a médiaelmélet, olvasástörténet, kulturális és történeti antropológia felismeréseit és eredményeit, vitatható műfaji és evolúciós érvek alapján, az emlékirat archetípusává azt az élettörténet típust nevezte ki, amely általában öregkorban vagy fogságban, tehát kontemplatív életvitelen belül egy retrospektív, erőteljesen fikcionalizált, akár klasszikus, latin irodalmi mintákat is követő narrációtípusban nyer kifejezést. (Bethlen, Kemény, Cserei) Ezzel ellentétben, az általam áttekintett korpuszban, az élet eseményeinek élettörténeté alakulásában az idő eltolódás akár pár órára is lehet, közvetlenebb, elevenebb, másként fikcionalizált gyakran (mikro)történeti beszámoló, amely nem az elsajátított poétikai mintáktól artikulált elsősorban, hanem sokkal inkább az aktív életvitel során az íráshasználat gyakran rituális, sőt ezen belül praktikus és reprezentációs funkcióitól irányított.

A kora újkor társadalmát és kultúráját vizsgáló nemzetközi kutatások is egyértelműen jelzik, hogy a kora újkor emberének életvitele az életciklus (*lifecycle*) (Burke 1992: 53; illetve Cressy 1999: 11–12), eseményei (születés, házasság, halál) köré szerveződik, amelyeket szükségszerűen rítusok, ceremóniák kísérnek. A keresztelő, házasság, temetés (*life-cycle offices of baptisms, weddings, funerals*) (Cressy 1999: 2) olyan rituális kiegészítői ezeknek a meghatározó eseményeknek, amelyek lehetővé tették a kapcsolatot család és közösség, individuum és közösség, férfi és nő, illetve a közösségek és az Isten között. A különféle élethelyzetekből, állapotokból, státusokból való átmenetet a *rite de passages* (Gennep 1909, illetve Fejős 1979: 406–414) tette lehetővé, amely erőteljesen beleíródott az életciklus rítusaiba. Az átmeneti rítus kulturális jelentéssel töltötte fel a természeti átalakulásokat, vallásos és szociális keretet biztosított a biológiai folyamatok számára. Ezeknek a rituális folyamatoknak és életciklus eseményeknek az írásban leképeződő, de gyakran szóban előadott narrációs repertoárját, mint élettörténet-repertoárt őriztek meg a kalendáriumos bejegyzések.

Applikációk

Az életciklus legelső eseménye a születés. Nem meglepő, hogy a kalendáriumokban egyik leggyakoribb feljegyzés típus magyarul és latinul egyaránt. A kora újkori gyerekhalandóság igen magas arányát jelzi, a rendkívül rövid életű Báthori Zsigmond esete, akiről ezt olvashatjuk Junius 1. dátumnál:

*Atta vala Isten Sigmondot, ki másnap meg halván, temetetik az Somliaj Zentegjházba, 1587.*⁷

Az 1550-es Paulus Eberes félé *Calendarium Historicumban* olvassuk a névtelen bejegyző Istennek hálát mondó sorait, amelyet Mihály nevű kisleány születésekor jegyzett be március 19.-i dátummal: *Hoc die est natus Michael, filius meus. Anno Domini 1577. Sit laus Deo et honore et Gloria, in Saecula. Amen.* (ms. 1374/IV, 1550/X. 21). Érdekes módon a kalendárium XVIII. századi possessora, vélhetően a magát meg nem nevező Tsétsi Anna édesapja, február 3-ai dátumhoz boldogan és latinul vezeti fel a lánya születését igazoló mondatot: *Hoc die nascitur Anna Tsetsi circa horam noctis 1-am, Anno 1760.* (ms. 1374/IV, 1550/II. 4).

A születést a sokszor elég korai keresztelő követte, hiszen ez volt az első olyan átmeneti rítus, amely a *liminalitás* állapotából, a csecsemőt a keresztény egyház, tehát a *communitas* tagjává tehetette. Ugyancsak a fenti kalendáriumban olvasható, hogy az 1582 augusztus 22-én született Istókot, október 28-án keresztelik meg Somlión. Tsétsi Daniel szülei jobban siettek a keresztelővel, hiszen a gyerek 1775 május 9-én született meg, 14. már a keresztvíz alá tartották. A kalendárium tanúsága szerint: *Hoc Die tingit Sacra Baptismatis aqua inf. Dan. B. T 1775.* (ms. 1374/IV, 1550/V.9). A Báthori családban az újszülött gyerek halálától tartva sietnek a keresztelővel, fontos, hogy a gyerek megkapja a keresztség szentségét. Az 1584 július 18-án született kisgyerek úgy tűnik halálán van, ezért október 3-án András nevet kapja a keresztségben: *3 8bris Propter morbum, qui quasi iam iam extincturum significabat, ne absque baptizmo decedere illi contingeret, Andras no(m)en in baptizmo suscipit eode quo natus est anno 1584.* (ms. 1374/I, 1551/VII. 18).

Az eljegyzés a házasságot előzte meg, ritualizált jellegében természetesen a reprezentáció és a presztízs is szerepet kapott. Ugyanakkora kora újkor különösen protestáns felekezű embere szerette a gondviselést is részévé tenni a fontos eseménynek. Cserei Mihály 1697-es kalendáriumában, a május 10.-i dátumhoz jegyzi be: *Let a Kézfogásom Isten rendeléséből.*⁸ Az

⁷ A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található az a latin nyelvű, 1551-es kalendárium (jelzete: ms 1374/I), amelyben a somlyai Báthori-család több tagja végzett feljegyzéseket, köztük somlyai Báthori István magyar-lengyel király. Mivel a kalendáriumban nincsenek bekötött üres oldalak, csak dátummal jelölhetőek az egyes feljegyzések. Így tehát Zsigmond halálára vonatkozó bejegyzés: ms. 1374/I, 1551/VI.1.

⁸ Cserei Mihály 1697-es kalendáriumában jegyzi fel a boldog eseményt, május 10-én (BMV. 9285, 1697/V. 10).

eljegyzést házasság követte, ugyanabban az esztendőben, október 22-én. A gróf Apor István szolgálatában álló Cserei önérzetesen számolja elő azokat az illusztris személyeket, akik szerepet vállaltak esküvője alatt: *Volt a lakodalmam Keczen Méltóságos Gróff uram eő Nga Házánál, Násznagyom volt Gróff Pekri Lőrincz uram, vőfély Apor Péter uram, nyoszolyó Asszony Kemény Boldisárné Asszonyom, nyoszolyó Leány a leánja.* (BMV.9285, 1697/X.22). A Cserei–Apor familiáris viszony olvasható ki Báthori István magyar és lengyel király Kovacsózy Farkas kancellárhoz való viszonyából is, a különbség itt abból adódik, hogy nem a familiáris, hanem az úr, vagyis Báthori jegyzi fel az eseményeket, az eljegyzést 1581. január 31-én a kislelud kastélyban esküvő követte: *Nuptia predicti dni. Cancelarij in kislelud celebrantur, 1581.* (ms. 1347/I, 1551/I. 31).

A kalendáriumos feljegyzéseknek köszönhetően, az előbbieken említett Tsétsi Anna élettörténetéről kapunk áttekintést, hiszen 1760-as születését követően 17 évesen 1777-ben április 7-én férjhez is adták. Ezúttal magyar nyelvű feljegyzés tanúskodik erről: *1777ben...Ezen a napon, esztendőn esküszik egybe Tiszt. Kis Samuel Ur (: Dányáni Pap) maga Feleségével Tétsi Annával kiket Isten Mennyei és földi áldásokkal lelki és testi békességgel egymás között való Házassági igaz szeretettel s állandó hűséggel Atyai Kegyelmesség szerint gazdagon áldja meg.*

Végül egy XVI. századi névtelen boldog férj bejegyzését olvashatjuk, aki április 22.-én üli meg lakodalmát: *Hoc die Nuptias auspice celebravij meas Anno 1554. cuj sibi Laus, honor & gloria in saeculum (saeculorum)... Amen* (ms. 1347/IV, 1550/IV. 22).

A halál az életciklus lezárója, ám itt is a ritualizált átmenet félreérthetetlen, a felravatalozott test egy liminális állapotból, a kiválasztottak, az üdvözülendők *communitas*ba kell kerüljön. A halál köré szerveződő ritusok roppant gazdagságot mutatnak, szinte függetlenül attól, hogy az elhunyt milyen társadalmi osztályhoz, nemhez tartozott, a közösségen belül milyen pozíciót, szerepet töltött be.

A halállal kapcsolatos bejegyzések elsősorban a közvetlen családtagok elmúlását rögzítik. Czegei Wass János 1678-as kalendáriumában kislelud halálát (szeptember 29) és temetését (október 8) jegyzi fel: *29. estve fele 4 es 5 ora közöt holt meg (a kisleludról van szó).8. october Temettem az Gjogj templumban az szeginj kisleludmat* (BMV.6098, 1678/X. 8). Egy másik névtelen bejegyző noha két gyereket egyszerre veszíti el október 21-én, van ereje Isten nevét dicsőíteni: *Hodia obierunt filij mei Michael et Bartholomeus A.D. 1586 Laudetur nomini Domini* (ms. 1347/IV, 1550/X. 19).

Egy névtelen bejegyző, Tsernatfalusi Kis Mária férje, rezignáltan jegyzi fel április 16-án: *Hujus Diei nocte Hora 2da obdormivit in Dno conjuxa mea Dilectissima Maria Kis Tsernatfalusi.... A. 1771.* (ms. 1347/IV, 1550/IV. 16). A családtagokon kívül gyakran olyan emberek halála is feljegyzést kap, akik vagy koruk, vagy tisztségük, vagy társadalmi szerepük folytán bírnak jelentőséggel egy (mikro)közösség vagy individuum számára. Egy 17. századi kolozsvári névtelen bejegyző számára igenis fontos eseménynek bizonyult a papné halála, még akkor is ha az más felekezethez tartozott. 1704-es kalendáriumába, április 13.-ai dátumnál írta be: *Holt meg az papné temették 17 Apr. Az magok templomában* (BMV. U 564, 1680/III. 13). Ehhez hasonló jelentőségüként élte meg egy közösség tagja a nótárius, a jegyző 1553. december 2-án bekövetkezett halálát is: *Nicolaus Fellerus Notarius Bistricensis obiit 1553* (BMV. U. 575, 1704/V. 16). Mondanom sem kell a fejedelem halála több kalendáriumos bejegyzésben megjelenik, így például Cserei Mihály nem hagyja szó nélkül I. Apafi Mihály 1690 április 15.-ei halálát: *14 Aprilis Ebedkor betegedett meg az Erdelyi Meltosagos fejedelem, 15 Aprilis dél utan két orakor hal meg, 16. Tettek Koporsoba* (BMV.8185, 1690/III. 14–15). Báthori István halálát úgyszintén kalendáriumi bejegyzés is őrzi: 1586. december 2.-ai dátum mellett, a Báthoriak tulajdonában lévő kalendáriumban olvashatjuk: *Morit(ur) Ser^{mus} Pol^{ae} Rex Stephanus hora 5 pomeridiana. 1586* (ms. 1374/I, 1551/ XII. 2).

Az életciklus 3 fő eseménye köré szerveződő élettörténet egy olyan speciális narrációt hoz létre, amely az individuum élettörténetének áttekintésén túl, az őt körülvevő társadalom, mikroközösség, kultúra sajátosságait is megvilágítja valamiképpen. Macfarlane klasszikusnak számító kísérlete alapján, ezekben a kalendáriumi feljegyzésekben is a szociális világ (*social world*) és szociális háló (*social network*), a gazdasági és politikai világ (*economical and political world*), illetve a mentális világ (*mental world*) olyan vizsgálati szempontoknak bizonyulnak, amelyek elsősorban történeti antropológiai konklúziók levonásához vezetnek el.

A szociális világ és szociális háló vizsgálata (*social network analysis*) rekonstruálhatóvá teszi a közösségnek a gyakran rituálisan is reprezentált rétegzettségét, ugyanis a bejegyzések azt tanúsítják, hogy az individuum köré szerveződő szociális kapcsolatok hálózatában, primér kiemeltségű a közvetlen vérségi kapcsolatok alapján működő család (*nuclear family*), ezt egészíti ki a familiáris rendszer, a rokonok, műrokonok, alkalmazottak (*relatives and kinship*) hálózata. A bejegyzések tanúsága szerint, a magyar kultúrában a kora újkori ember számára, a keresztelő, esküvő, temetés olyan alkalom

volt, ahol a társadalmi kapcsolatokat lehetett bővíteni, esetleg felújítani vagy éppenséggel megszüntetni.

Ehhez hasonlóan az individuumok, sőt néha a közösségek gazdasági tevékenységére is rálátásunk nyílik, ha azokra a feljegyzésekre figyelünk, amelyek a bevételekre és kiadásokra vonatkoznak, az állatállomány és termények begyűjtésének, vagy eladásának műveleteire. A kalendáriumokban rendszeresen nyoma marad a háztartás (*household*) könyvelésének, a vállalkozásoknak, amely e régióban, a borral, szarvasmarhával, gabonafajtákkal való kereskedést jelentette elsősorban. Rögzült írásszokásnak tűnik a kölcsönök feljegyzése, a dátum mellé beírt személy nevét és az összeget a visszaszolgáltatás után egyszerűen áthúzzák. Egy ilyen áthúzást olvashatunk Bod István 1692-es kalendáriumában: *1692. die 11 Junij. Attam Bodor János kersztfiamnak flo. 9 egy kevés ideig, hogj megh adgja*. Földdel történő tranzakciók esetében, nagyobb kölcsönök felvételénél, tanúk és kezesek nevei megjelennek.

A politikai felelősséget és tisztséget vállaló réteg esetében, gyakran szembesülünk azzal, hogy a diplomáciai és bürokratikus ügyintézés apparátusába, nemcsak kiterjedt levelezésre, hanem kalendáriumos feljegyzésekre is hagyatkoznak. A bécsi vicekancellár, Kálnoki Sámuel is így tett, aki latin nyelvű kalendáriumába, nemcsak kiadásait, hanem az udvarnál kapott utasításokat, feladatokat vagy az Erdélybe küldendő aktákat is rendszeresen dátumhoz kötötte feljegyezte (*Acta in Cancellaria tractata, conclusa, & in Transylvaniam expedita*) (ms. KJ. 110–122/1701, 38a).

A mentális világ feltárása a bejegyzéseken keresztül beláthatóvá teszi olyan mentalitások (*mentalité*), mint a például félelem (*la peur*) (Delumeau 1986) vagy a biztonságérzet (*le sentiment de sécurité*) (Delumeau 1989), a hiedelemrendszer, a kegyességgyakorlás korai müködését. A félelem leggyakoribb formája a korai korban nyilván az apokalipszishez kapcsolódik, így az erre utaló jelek, vagy éppenséggel *raritások*, különös történések (pl. a Dunában egymást véresre harapdosó halak, lángoló üstökösök), természeti csapások (árvizek és hatalmas hóesések, a rendkívüli nagy hideg, földingás stb.) gyakran fordulnak elő a kalendáriumok bejegyzésekre fenn tartott oldalain. A hiedelemrendszert a kegyességgyakorlás, az imádságok, az évnívító és záró formulák, a személyes kegyesség magyar és latin szállóigéi képviselik. Cserei Mihály, Czegei Wass János is hagyatkozik ezekre, de arra is akad példa, hogy a névtelen katolikus bejegyző Szent Józsefet, Máriát és Jézust invokálja: *Jesus Maria Joseph Omni ad majorem Dej Gloria. Jesus dulcis memoria/Laus vera cordis gaudia/ ejus dulcis praesentia/ Jesus*

*Maria Joseph/ Jesus Maria Joseph.*⁹ A kalendáriumokban rekonstruálható hiedelemvilágban látszólag konfliktusmentesen férnek meg egymással a szent család és a boszorkányok, hiszen a hithű és Istenfélő, szüntelenül imádkozó Cserei Mihály 1692-es kalendáriumában kitűnő fokhagymás gyógymodot ajánl azoknak, akiket a *boszorkányok megszínak* (BMV. 8963, 1694/IV. 15).

Az életciklus és rítusai köré szerveződő élettörténet, illetve az elbeszélésből kibomló szociális, gazdasági és politikai, mentális világ, valójában egy olyan individuális életutat ír körül, amelyet leginkább az individuum mikro-történeteként tudunk definiálni. Az egyéni élettörténetnek és életvitelnek olyan eseményeit, rítusait, habitusait, mentalitásbeli sajátosságait tekinthetjük át *mikronézetben*, ami az emlékiratokból gyakran kimarad. Ezt egyértelműen bizonyítják azon szerzők írásai (pl. Cserei Mihály, Rozsnyai Dávid, Toldalaghi Mihály) akik kalendáriumban végzett feljegyzéseik mellett, életük során, általában életük vége fele, vagy pedig életük egy kontemplatív fázisában megírták azt, amit az irodalomtörténet emlékiratnak nevez, és ami általában a kortörténet és az egyéni élettörténet egyfajta összekombinálása. A klasszikusnak tekintett emlékiratokból kimarad egy sor olyan esemény, történés, ami elsősorban a mindennapokra, az egyén mindennapos testi és lelki történetére vonatkozik. Ez valahol érthető is, hiszen nem egy esztendő mindennapjairól hanem gyakran több évtized eseményeiről kell számot adniuk. Ellentétben az emlékiratok elsősorban az egész életútra reflektáló narrációjával, a kalendáriumba végzett feljegyzések, nemcsak a mindennapok mikronézetét, hanem a rutinosan ismétlődő, egy emlékiratban unalmasnak ható, de a kalendáriumban indokoltan helyet kapó ismétlődő eseményeket, cselekedeteket is visszaadják. Egy merőben eltérő fontossági sorrend alakul ki, amelyben a háztartás (household), illetve az innen irányított munkálatok (gazdálkodás, állattartás, mezőgazdasági munkálatok, munkaerő biztosítás, utánpótlás, beszerzés) bírnak kiemelt jelentőséggel, a narráció tehát ennek az életvitelnek az eseményeit rögzíti. Ezért oly gyakoriak azok a feljegyzések, amelyek a béresek felfogadásáról, netalán szökéséről, juhászok fizetéséről és természetesen a mezei munkálatok szempontjából oly fontos időjárási viszonyokról referálnak. Innen lesz érthető egy 1810-es kalendáriumi bejegyzés is, amely a februári időjárás méltatása mellett, azt is szóvá teszi, hogy 1810. február 14-én, a *marha baklatott*.

⁹ A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található a kalendárium (jelzete: BMV. 7015), a kötetátlán olvasható a vereszet.

A színészként tevékenykedő Gidófalvi Jancsó Pál több kalendáriuma fennmaradt amelyekbe feljegyzéseket végzett, így megtudhatjuk, hogy az 1800-as esztendő tele rendkívül hideg lehetett, ugyanis kétszer is rákényszerült, hogy tüzelőfát vásároljon (február 8 és 13), ezt megelőzően február 2-án pedig a csizmáját renováltatta (ms. 4373, 1800/II. 8–13). Feljegyzés tárgya lehet az események teljes hiánya is. Egy 1808-as kalendárium névtelen bejegyzője, pontosan ezt örökíti meg augusztus 2-án kedden: *Itthon a szobában vagyok egész nap ki nem megyek, s kovással szot uborkával élek, egy falusi asszonnyal hozattam ezt ...es kenyeret mellé* (ms. 4373, 1808/VIII. 8).

A rutinszerű cselekedetek és a mikronézet asszociációja a test mindennapi (élet)történetére is kiterjeszthető. Egy 1704-es kalendárium possessora arról tájékoztatja az utókort, hogy június 6-án *vágták ki a lábamat* (BMV. 575.1704/VI. 3). Egy másik bejegyző pedig azt osztja meg velünk 1820 január 13-án, *ütöttem meg az ujjamat estve* (ms. 4373, 1820/I. 13). Mindkettőjüket túlszárnyalja a már említett Gidófalvi Jancsó Pál, aki testi működésének valóban bizalmas pillanataiba avat be, mikor említi, hogy az 1797-es esztendőben március 27-én: *estve ♀ jól nyugodalomra fordulám*, majd április 12-én: *Délután két órakor a kanapén feküdvé az asztal alatt nyújtván aból aztán ♀* (ms. 4373, 1797/III. 27).

Ez az individuális, a mindennapok történetének mikronézetét nyújtó élettörténet, a történelmi és kulturális alulnézeteket is lehetővé teszi. Egy 1749-es kalendárium vélhetőleg főnemesi származású bejegyzője számára a Horea, Closca és Crisan vezette felkelésnek, mint jelentősként kanonizált történelmi eseménynek egyetlen említésre méltó következménye van, íme az alulnézet perspektívája: (november 18-29 közötti napokra utal) *NB. Ezekben a napokban Keservesen futkározunk mind az Óláhok tumultussa alatt, mivel Hóra vezersége alatt Hunyad Zarand vmegyében sok nemeséget megölének* (ms.4384, 1749/XI. 19–29).

Konklúziók

Ezek a változatos események, amelyek azonban egyértelműen az életciklus eseményei és rítusai köré szerveződnek, illetve a mindennapokról és történelmi alulnézetekről referálnak, olyan élettörténeteket hoznak létre, amelyek a fenti példák szerint is nem feltétlenül és kizárólag egy műfaji, netán poétikai mintát imitálnak, hanem sokkal inkább egy íráshasználati habitus-

ra vezethetőek vissza. Az írásbeliség és szóbeliség határán, sőt ezek kölcsönösségében a kora újkori ember, sőt a nem teljesen írástudó közösségek, társadalmak (*semi-literate society*), igyekeztek az írásnak olyan funkciókat adni, következésképp olyan írásszokásokat kialakítani, forgalmazni és hagyományozni, amelyet praktikus és reprezentációs eszközként használhattak mindennapjaikban, életvitelükben.

Az íráshasználatnak ezt a praktikus funkcióját vélem megtalálni azokban a kalendáriumi feljegyzésekben, ahol a bejegyzők egyértelműen az emlékezetben tartás céljából jegyzik fel, a kölcsönadott pénzt, a kifizetett bért, a termények és állatok számát, vagy bármilyen fontosnak ígérkező információt. Az ilyen típusú feljegyzést, jellemző módon gyakran a *pro memoria* címszó vezeti be, vagy kíséri. Egy 1708-as kalendáriumban olvashatjuk: *Anno 1708 die 8 február adtam Bodor Sigmond uramnak, ket köből tiszta Buzát..pro memoria jedzettem ide fel hogy el ne felejtsem* (BMV. 10728, 1707/II. 28).

A praktikus íráshasználati funkciónak egy másik tipikus formája, amikor a kalendáriumba hasznos feljegyzéseket írnak, fegyverek, háztartási eszközök használatára vontkozólag, továbbá gyógymódokat (szemfájás, fogfájás, tetű, rüh ellen), a beteg állatok részére (ló, marha, juh stb. Akár a jellegzetesen nőibajok orvoslására is kaphatunk kipróbált gyógymódot: *Asszony emberben lévő Számnak (: havi vernek megerekedése ellen.)*

A veres bisziokat főzd meg borban kenyer haj alatt egy kis szappant is reszelvén (: vagy vakarván) bele, 's egy gyökér tormát is meghasogatva bele főzvé, azt igya estve, reggel, 's délkor is kiváltképpen pedig igya üres gyomorra (: éhomra:) ha két három Holnapig nem volt is rajta, meg indítja. Próbált orvosság: Ki magán próbálta, attól tanultam, Szabó Aniskától A. 1781 26a. Julii. Mwasar.

NB. A torma helylén ha vad ürmöt főz közibe, az is jó (ms. 1374/IV, 1550/XII. 3).

A kalendáriumi feljegyzések mögött felsorakozó íráshasználó társadalom igen heterogén, képzettségét, íráshasználati habitusait is tekintve igen rétegzett. Nehézkesen író, gyakorlatlan írásúak mellett elit írástudóknak számító, politikai karriert befutó, vagy történetíróként hírnevet szerző emberek is akadnak közöttük, akik nyilván a praktikus feljegyzéseken túl, más is megcélznak eltérő tartalmú, írásképű, választékosabb feljegyzéseikben. Ezt nevezném az íráshasználat reprezentációs szintjének vagy funkciójának, ahol a bejegyzések nem kizárólag és elsősorban az előbbi praktikus funkciót (információtárolás), hanem a társadalmi, kulturális, felekezeti-vallásos és történeti reprezentáció funkcióját vállalják fel.

Cserei Mihály a hosszú esőzések alatt magyar és latin verseket ír, olvasmányából jegyez le exemplumértékű anekdotákat, pl. Nagy Sándorról, Plátónról. A bécsi vicekancellár Kálnoki Sámuel latin életbölcseiségekkel (*Definitio vitae humanae ex S. Augustino*), emlékezetes mondásokkal (*Sententiae memorabilis*) írja tele kalendáriumai oldalait. Ezek sokkal inkább a szórakozást (*delectatio*) vagy éppenséggel a kegyességgyakorlás kontemplatív pillanatait szolgálták, de mindenképpen az egyéni felkészültség, műveltség vagyis az én- reprezentáció egyik latványos forrását képezték. A hithű reformátusságot, a hazaszeretetet, az erényes életvitelt gyakran ilyen kalendáriumba beírt szövegekkel (pl. versek) is reprezentálták, noha ezek gyakran a közköltészetből vett minták, áthallások alapján jöttek létre. De ugyanilyen intertextuális kapcsolatokat lehet rekonstruálni, az évnívó és évszázáró fohászok, a kalendáriumok szennylapjaira beírt hosszabb, összefüggő imádságok és a kor devocionális irodalma között

Összegzőképpen elmondható, hogy ez a két funkció, amely korántsem különül el mereven egymástól, szimultán érvényesülhet az egyéni íráshabitusokban, sokkal jobban lefödi a kalendáriumi bejegyzések rendkívül változatos, tartalmilag, írásképileg, antropológiailag heterogén korpuszát, mint az az irodalomtörténeti diskurzus, amely a vitatható műfajiság és evolúcionizmus felől kanonizálta, szelektálta a koraujkori élettörténeteket. Ugyanis a reprezentációs szintek nem egy evolúciós skálát jelölnek, hiszen a reprezentációs szint látszólag néha bonyolultabb vagy hosszabb terjedelmű szövegei nem jobbak, csupán eltérőek a praktikus szint szövegtípusaitól, és elsősorban a különböző életvitel, élethelyzet, életkor és az íráshasználat összekapcsolódásából vezethetőek le a két szint szövegeinek eltérései. Következésképp egyetlen egyén élete során, annak függvényében is hogy milyen életmódot folytat, milyen személyes műveltséggel, írástudással, olvasottsággal bír mindkét szinthez kapcsolódó szövegeket is létrehozhat, lám Cserei Mihály meg is teszi, vagy éppenséggel csak egyik szinthez köthető szövegeket hoz létre.

Ezek a magyar és latin élettörténeti narratívumok, noha eltérnek attól a narrációtípustól amit az irodalomtörténet emlékiratnak vagy históriának nevez, mégis teljes joggal élettörténetekként funkcionálnak. Kétségtelen, hogy nem elsősorban műfaji minták és poétikai normák, imitációs-kompilációs technikái mentén szerveződnek, bár ezekre is hagyatkozhatnak bizonyos mértékben, sokkal inkább olyanfajta élettörténetek, amelyek genézisében inkább az életvitel és ebből adódóan az íráshasználat, az írásos kultúrában való részesezés habitusai, gyakorlatai játszottak szerepet. A ka-

lendáriumokba, néha párszavas bejegyzést végző névtelent, aligha nevezhetnénk emlékirónak, hiszen nem író, még kevésbé elit írástudó. Egy fejlődéselvű irodalomtörténeti koncepcióban marginális szerep jut neki, mihelyt egy meglévő emlékirodalmi kánont nem befolyásol a jelenléte. Jelentősége mégis vitathatatlan. Ő a *Homo scribens* az *írást tudó és használó* ember, aki felismeri az írás lehetőségeit, funkciókat társít hozzá, ezeket forgalmazza és továbbadja, ezáltal pedig létrehoz és betagozódik egy társadalmi írásgyakorlatba. Végző soron igazolója egy olyan íráshasználati szintnek, amely nemcsak egy marginális korpuszt (kalendáriumba végzett feljegyzések) ment meg a kutatás számára, hanem a kora újkori írásbeliségnek, mint kultúrának olyanfajta működését mutatja meg, ami elkerülte mindeddig a magyar irodalomtörténet, történettudomány és némiképp néprajztudomány vizsgálódási spektrumát.

Melléklet

Gidófalvi Jancsó Pál

1797 március 27.: *. estve ♀ jól nyugalomra fordulám...*

1797 április 12.: *Délután két órakor a kanapén feküdvé az asztal alatt nyújtván aból aztán ♀.*

Névtelen

Asszony emberben lévő Számnak (: havi vernek megrekedése ellen.)

A veres bisziokat főzd meg borban kenyér haj alatt egy kis szappant is reszelvén (: vagy vakarván) bele, 's egy gyökér tormát is meghasogatva bele főzvé, azt igya estve, reggel, 's délkor is kiváltképpen pedig igya üres gyomorra (: éhomra:) ha két három Holnapig nem volt is rajta, meg indítja. Próbált orvosság: Ki magán próbálta, attól tanultam, Szabó Aniskától A. 1781 26a. Julii. Mwasar.

NB. A torma helylén ha vad ürmöt főz közibe, az is jó.

Szakirodalom

BITSKEY István

1996 História, emlékirat, önvallomás. In Uő: *Eszmék, művek, hagyományok*. KLTE, Debrecen, 225–261.

BURGUIRE, André

1978 L'anthropologie historique. In: Le GOFF, Jacques – CHARTIER, Roger – REVEL, Jacques (ed.): *La Nouvelle Histoire*. C. E. P. L., Paris. 37–61

BURKE, Peter

1992 *History and Social Theory*. Cambridge, Polity Press

CRĂCIUN I.– ILLIEȘ A

1963 *Repertoriul manuscriselor de cronică interne, sec. XIV–XVIII. privind istoria României*. București

CRESSY, David

1995 *Birth, Marriage, and Death. Ritual, Religion, and the Life-Cycle in Tudor and Stuart England*. University Press, Oxford.

DELUMEAU, Jean

1986 *Frica în Occident (secolele XIV–XVIII). O cetate asediată*. I–II. Editura Meridiane, București

DELUMEAU, Jean

1989 *Rassurer et protéger. Le sentiment de sécurité dans l'Occident d'autrefois*. Fayard, Paris

FEJŐS Zoltán

1979 *Az átmeneti rítusok. Arnold van Gennep elméletének vázlatja*. Ethnographia 90. (3) 406–414.

FOX, Adam

2000 *Oral and Literate Culture in England 1500–1700*. Oxford UP, Oxford

GENNEP, Arnold van

1965 *The Rites of Passage*. Routledge, London

1909 *Les rites de passage*. Librairie Critique, Paris

GYENIS Vilmos

1965 Emlékirat és parasztkrónika. *ItK* 69. 152–171.

1970 Emlékirat és anekdota. *ItK* 74. 305–320.

HORVÁTH János

1931 *A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szent Istvántól Mohácsig*. Magyar Szemle Társaság, Budapest

1935 *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus.* Magyar Szemle Társaság, Budapest

1980 Irodalmunk fejlődésének fő mozzanatai. In: Uő: *A magyar irodalom fejlődéstörténete.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 13–49.

KEMÉNY Katalin

1932 Erdélyi emlékirók. *Erdélyi Múzeum* III. (1) 180–204., (2) 247–276.

KOSÁRY Domokos

2003 Főbb általános forráskiadások. In: Uő: *Bevezetés magyarország történetének forrásaiba és irodalmába.* Osiris Kiadó, Budapest, 282–326.

KÜLLŐS Imola–HOPPÁL Mihály

1972 Parasztönéletrajzok – paraszti írásbeliség. *Ethnographia* LXXXIII. 248–292

MACFARLANE, Alan

1970 *The Family Life of Ralph Josselin, a Seventeenth Century Clergyman.* University Press, Cambridge

MÁTÉ Károly

1926 *A magyar önéletírás kezdetei (1585–1750).* Minerva, Kolozsvár

ORTUTAY Gyula (főszerk.)

1977 *Magyar Néprajzi Lexikon I.* Akadémiai Kiadó, Budapest

SILVERMAN, Marilyn–GULLIVER, P. H.,

1992 *Approaching the Past: Historical Anthropology Through Irish Case Studies.* University Press, New York

TÓTH Zsombor

2006 *A történelmem terhe.* KOMP-PRESS – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár

Christian Jouhaud

**L'autobiographie comme histoire immédiate.
Marie Dubois valet de chambre de Louis XIV**

Je voudrais aborder la question du texte autobiographique par un angle qui pourra vous paraître artificiel. Où passe la frontière entre témoignage d'un acteur dans l'histoire et production d'une historiographie? On peut, bien sûr, considérer que cette frontière n'existe pas, mais le fait de poser hypothétiquement son existence ne permet-il pas de déplacer le regard porté sur un texte donné? Cette question de l'hypothétique frontière entre témoignage et historiographie est pour moi un moyen de repenser, avec un texte qu'on peut qualifier d'autobiographique, le problème de l'histoire immédiate, je veux dire de l'immédiateté de l'histoire immédiate. A cette fin, il faut commencer par rappeler, à propos de cette immédiateté, que si on a l'habitude de la renvoyer à une grande proximité temporelle entre l'action et son histoire (l'histoire immédiate est alors l'histoire dite du „temps présent”), elle peut être définie de manière plus exacte, mais abstraite, comme élaborée sans médiation, sans que rien ne s'interpose entre l'action et le récit de l'action. Autant dire que cette immédiateté est introuvable, car toujours quelque chose s'interpose. Mais on peut s'en tenir à l'idée d'un acteur qui est aussi narrateur; c'est bien alors le regard historique porté sur des textes considérés comme des témoignages qui les transforme en historiographie: le témoin narrateur est regardé comme le producteur de son témoignage.

Cette réflexion, je voudrais la conduire à partir d'un cas ou plutôt de trois brèves séquences de ce cas. Il s'agit du manuscrit („journal”, „mémoires”) laissé par un petit noble de la province du Vendômois qui était valet de chambre du roi (de deux rois Louis XIII et Louis XIV) et qui a vécu de 1601 à 1679. Il se nommait Marie Du Bois¹. Ce texte a été édité en 1936 et souvent

¹ Le prénom Marie pour un homme paraissait étrange aussi au XVIIe siècle: Du Bois s'en explique lui-même: „J'avois le matin [du 19 septembre 1648] esté au lever du Roy et tous ceux qui y entroient il leur demandoit leurs noms propres; il s'habilloit lorsque j'y entray, il me demanda aussy le mien; je luy dis que j'avois nom Marie. Messieurs de Rodès et de

utilisé comme témoignage sur la cour de Louis XIV. Mais qu'est-ce que cela change de regarder Marie Du bois non pas comme un témoin de ce qui se passe dans la chambre du roi mais comme historiographe de lui-même et de son temps? Sur cette voie, on rencontre d'abord une force spécifique de l'écriture de Du Bois, sa capacité à produire des effets de présence: certaines séquences de son récit donnent le sentiment qu'elles „font voir” ce qu'elles racontent. Comme le détail en peinture étudié par Daniel Arasse, ses anecdotes semblent fixer notre regard sur ce qui fait advenir le sentiment de partager une intimité „qu'il s'agisse de celle du tableau, du peintre ou de l'acte même de la peinture” (Arasse 1996: 7), ici nous dirions „qu'il s'agisse de celle de la scène représentée par un récit, de l'auteur saisi dans son expérience ou de l'acte même de l'écriture”. L'effet de présence apparaît ainsi comme ce qui fait surgir une vérité du passé en nous donnant à voir la représentation d'un (petit) événement à la fois comme figure de ce qui advint et comme acte qui l'a restitué. Cela ne conduit pas, me semble-t-il, à regarder le texte qui nous reste comme vestige d'un passé capturé dans les mots, mais bien plutôt comme vestige d'une production qui a survécu jusqu'à nous, d'une action de produire le passé – d'une historiographie donc – en partie ruinée et pourtant encore active. La réalité saisie et recomposée par l'écriture continue à être livrée par cette écriture à la productivité de nos déchiffrements: la force du témoignage de Du Bois saisi comme historiographie tient d'abord à la capacité de cette écriture historiographique à nous faire ainsi l'ériger en témoin. J'avance l'hypothèse que cette force discursive est productrice d'une interprétation politique non formalisée discursivement mais saisissable comme acte d'écriture: l'acte d'écriture observé comme tel devient un acte politique.

1.

La grande crise politique du milieu du XVIIe siècle qu'on appelle la Fronde (1648–1653) croise le chemin de Marie Du Bois à la cour et chez lui. En juillet 1648, il est parti remplir sa charge de gentilhomme servant pour laquelle il a

Maupieu, le premier précepteur du Roy et l'autre aumosnier, me demandèrent pour quelle raison j'avois nom Marie. Je leur dis que défunct mon père, ne pouvant nourrir ses enfants [ce qui signifie ici que ses enfants mouraient en bas âge], qu'il avoit fait vœu à la Vierge que le premier enfant, fils ou fille, auroit nom Marie et que ma mère vint grosse de moy, par ce mesme moyen, mon père m'avoit dédié à la Vierge dès le ventre de ma mère” (Du Bois 1936: 139). Pour l'original: *Archives départementale d'Indre-et-Loire*, 1J 1167.

obtenu un brevet et l'aubaine d'être „mis sur le quartier” d'été, opportunité qui, d'ailleurs, ne se renouvellera pas². Il va passer trois mois à la cour entre Paris, Rueil et Saint-Germain-en-Laye. Le récit des „petites curiosités” de ce trimestre occupe cinquante-huit pages dans l'édition Grandmaison. A huit pages de la fin, une séquence apparemment marginale qui raconte un déplacement de Rueil à Saint-Cloud avec un détour par le Mont-Valérien produit un soudain et intense effet de visualisation. Le regard porté par Du Bois sur ce qui l'entoure happe dans sa vision le regard de l'imagination de son lecteur.

19 septembre, jour de vendredy, le Roy ayant disné, je montay à cheval pour aller à St-Clou remercier Madame de Moranger-Barillon de mon ordonnance que je tenois d'elle ; je passay par le Mont-Vallérien, où, après avoir fait mes prières à la porte de l'esglise, je me retournay vers Paris, quy se voit tout à plein, mais je vis aussy tout contre moy que ces bons pères avoient posé de ce mesme costé du levant trois haultes croix, dans lesquelles il y a trois hommes crucifiés, mais bien faitz et bien peints; Dieu est au milieu comme parlant à son Père Esternel, plain de grâce et de majesté, plus hault et plus éminent que les autres; le larron quy est à sa gauche est villain et laid comme un athée qui vomit des imprécations contre Jésus-Christ, mais le bon larron, quy est à la droite de nostre adorable Jésus, a ung visage sy satisfait et sy serein qu'il paroît clairement que les parolles de cet Homme-Dieu, qui luy a dit: „Tu seras aujourd'huy en Paradis avecque moy”, le font jouir, dès l'arbre de la croix, d'un avant-goût de cette béatitude qui luy est certaine. Je me prosternay à genous devant ces crucifiés, et, tenant les resnes de la bride de mon cheval dans mon bras gauche, je fis mon humble prière à Dieu, à la fin de laquelle il passa ung père d'entre eux, qui alloit voir le père reclus que j'avois envie de voir; je me levay et le suivis pour cet effet (Du Bois 1936: 137–139).

Le narrateur ne dispose que de quelques heures, entre deux séquences de son service auprès du roi, pour faire sa visite à Saint-Cloud et celle du Mont Valérien. Il arrive à cheval devant l'église après une montée assez raide, prie un instant, se retourne vers Paris „qui se voit tout à plein”. Et se trouve alors comme enveloppé par le spectacle des trois croix. La narration, confondant le temps de la représentation (le calvaire installé par les Pères)

² Les gentilshommes servant font alternativement les fonctions de panetier, d'échanson et d'écuyer tranchant. Obtenir un brevet n'implique pas de servir effectivement : il faut être désigné pour cela (et l'on ne touche de gages que si l'on sert).

et celui du représenté (la Passion), rejoue une captation qui manifeste cette confusion des temps: le Christ est là et les larrons. L'écriture du valet de chambre du roi s'ouvre ainsi au temps de l'Écriture. La temporalité fugitive d'une prière faite „tenant les rênes de la bride de mon cheval dans mon bras gauche” se dilate dans le temps évangélique de la Passion. Ce détail de la bride passée autour du bras gauche contribue fortement à cette dilatation en *faisant tableau*, en donnant à voir le narrateur prosterné devant la croix, entré dans la représentation de la Passion, comme en un tableau d'église. Son expérience de la puissance de représentation du calvaire du Mont Valérien, avec ses sculptures peintes installées sur les croix, se trouve donc comme restituée par l'effet visuel d'un détail qui nous place nous-mêmes, à plus de trois siècles et demi de distance, dans la position de voir le tableau de sa prière. C'est l'arrivée „d'un père d'entre eux” – qui passait – et le début du dialogue rapporté qui fait sortir Du Bois du tableau et le ramène dans le temps de l'histoire, pour nous dans le temps d'une piété „baroque”.

Ce qui me frappe ici, c'est la longue durée de l'effet de présence produit par une écriture. Et cet effet de présence se perçoit en tant qu'il continue de fonctionner. Nous pouvons le décrire en l'immobilisant un instant avec des notions empruntées à la rhétorique comme celle d'*ekphrasis*³ ou d'hypotypose, cette figure „qui fait la description d'une chose, qui la met devant les yeux”. Figure incertaine qui n'existe que d'être reconnue comme telle, *hic et nunc*. La production de son effet passe par la concomitance de la vision de Du Bois-narrateur (le calvaire) et de notre vision de Du Bois voyant (les rênes dans la main gauche). C'est un effet littéraire en ce sens qu'il instaure son lecteur comme spectateur (et donc comme public), en dehors de toute visée explicite de destination et en lui affectant pourtant une place d'où le regard se porte sur l'homme en prière absorbé par la contemplation du calvaire qui a si bien happé son regard.

Un tel constat conduit à serrer d'un peu plus près ce qui constitue la force spécifique de ce texte. L'intérêt qu'on lui porte, et l'occasion même de la rencontre avec lui, sont suscités par son statut de „document historique”, de témoignage porté par un manuscrit perdu qui a traversé le temps jusqu'à son éditeur érudit – archiviste de l'Indre-et-Loire – avant de disparaître

³ Qu'on retiendra ici à travers le commentaire de Daniel Arasse: „un des principes de base de cette rhétorique [de l'éloge descriptif] tient à ce que la description de l'image, exercice d'entraînement scolaire, doit »mettre devant les yeux l'image absente; or elle ne peut le faire qu'en rendant compte de ses détails«...” (Arrasse 1996: 142).

pendant cinquante ans et de réapparaître dans un dépôt d'archives, et donc par l'immédiateté et l'évidence de son indexation référentielle en tant que document et „source”. Son statut de texte sans lecteur, jusqu'à son édition „scientifique”, sa forme de livre de raison, son rapport à la vérité vécue, ses archaïsmes non gommés par l'insertion d'une ponctuation et la modernisation partielle de l'orthographe, l'attente et les gestes mêmes qui nous mettent en rapport avec ce texte, nous tiennent à distance d'une lecture littéraire, j'entends celle d'une œuvre qui serait arrivée vivante jusqu'à nous. Et pourtant au détour du récit (ici récit d'un détour, d'ailleurs) une présence s'affirme et nous saisit. Au moment où nous quêtions une présence historique (une présence qui n'en est pas une, qui ne prend de sens qu'à l'analyser comme absence), où nous travaillons à reconstituer et à comprendre un *ethos* perdu, nous sommes saisis par un *pathos* actuel. Et ce *pathos* s'impose sous l'action d'un détail qui est un effet de vérité de l'*ethos* recherché: une manière de tenir son cheval – dont la présence marque le chemin parcouru et le statut social du pèlerin – tout en s'agenouillant pour prier. On voit donc qu'ici une action d'écriture intentionnelle ou non, prise dans un ensemble d'actions dont l'économie et l'agencement vécu nous échappent, garde le pouvoir de nous instaurer comme destinataires de ses effets, comme public, au moment même où nous l'abordons comme historiens (susceptibles d'identifier les effets sans les subir, ou, en tout cas sans être détournés par eux). L'action produite est alors de nous capter dans la temporalité d'une expérience au lieu de nous laisser l'interpréter, de nous laisser capter dans notre propre discours de connaissance l'expérience racontée. Le sentiment de la confusion des temps entre le moment où Du Bois à genoux tenait les rênes de la bride de son cheval dans son bras gauche (le 19 septembre 1648) et l'instant fugitif où il nous semble le voir, est, en quelque sorte, le fruit de celui qu'il nous montre avoir éprouvé entre le temps de la Passion et le temps de sa prière. La temporalité propre du récit, trouée par un acte de langage qui fait advenir comme vision la séquence racontée, nous rend attentif à l'expérience de la temporalité mise en acte par le récit de Du Bois. Et nous incite à soutenir cette attention après que l'effet de présence s'est dissipé.

Se relevant au passage du bon Père qui reconnaît en lui „un courtisan”,⁴ Du Bois marche vers le but de son détour par le Mont Valérien: voir „le père

⁴ „Le bonhomme me dit qu'il avoit esté bien aise de me voir à genoulz au pied de leurs croix et que ces actions-là n'estoient pas commeunes aux courtisants” (Du Bois 1936: 138).

reclus” qui n’est pas sorti de sa cellule depuis sept ans. Au Mont Valérien, on prie pour Paris: depuis la fin du XVIe siècle il y a là des solitaires et, depuis 1634 – quatorze ans seulement –, une congrégation de prêtres séculiers, les „prêtres du calvaire”, fondée par l’ancien ligueur Hubert Charpentier (1565–1650), s’est installée, a fondé un pèlerinage et entrepris de grands travaux (construction d’une église et d’un chemin de croix monumental). La congrégation accueille des retraits et anime des missions dans les paroisses. Le 14 septembre 1648, la reine Anne d’Autriche est venue de Rueil, cinq jours avant Du Bois. Elle a visité le „reclus” qui „luy demanda pardon à genoulz pour les habitants de Paris”. C’est sur ces traces-là que passe Du Bois. Il n’en dit rien dans le récit de sa visite au Mont Valérien, il en a parlé un peu plus haut. Mais quand il se retourne sur Paris „qui se voit tout à plein”, son lecteur sait que l’événement plane sur cette vision, l’événement des journées des barricades des 26, 27 et 28 août précédents (à peine trois semaines plus tôt), journées frondeuses qui lui ont fait écrire un peu plus haut: „Paris est une force si terrible qu’il pouvait détacher cent mille hommes pour exécuter ce qu’il désirait [...]. Cela n’est pas concevable la puissance de Paris.”

En venant prier au Mont Valérien, cinq jours après la reine à qui le „reclus” a demandé pardon pour la ville, trois semaines après les barricades, Du Bois visite comme sujet croyant, un lieu où la majesté de Dieu se montre dominant Paris, où la majesté de la reine est venue contempler le même spectacle „qui se voit tout à plein”, tentant peut-être de dominer spirituellement l’événement de la Fronde parisienne. Ce faisant, il éprouve dans l’expérience d’un présent, dans la temporalité flottante d’une spiritualité mise à l’épreuve d’une actualité, sur le chemin d’une visite utile, l’absorption du temps désordonné de l’événement dans l’ordre théologico-politique auquel appartient sa fonction de domestique qui accède au corps du roi.

Cette fonction dont la temporalité propre lui permet d’être là, au rythme de la journée de service et au rythme du „quartier”, le conduit à Saint-Cloud remercier „sa bienfaitrice”, celle dont l’intervention lui a permis d’obtenir son „ordonnance”, c’est-à-dire de pouvoir toucher ses gages, opération complexe – surtout dans cette période de trouble – qui exige du doigté dans un moment de quasi banqueroute de l’Etat, qui exige de l’expérience, une intelligence tactique. Il faut faire mieux que les autres et savoir en rabattre pour être payé comptant, en bonnes espèces et non en billets de l’Epargne. L’excursion au Mont Valérien s’insère dans le temps éminemment social

de ce combat gagné. Le détour de Marie Du Bois par le sanctuaire est donc pris dans un temps de l'action dans l'espace social du service du pouvoir. Pour y défendre ses intérêts et se réapproprier, dans la cohérence d'une représentation de soi, le temps du service où l'on a si peu de temps à soi, il faut se déplacer, savoir bouger, aller là où l'action est efficace. En chemin, l'expérience d'autres temporalités, celle de l'écriture, celle de l'événement dominé, vécues et unifiées dans le temps très court d'un regard, d'une vision, d'une prière, construit, dans le récit qui la rapporte, la figure d'une subjectivation de l'expérience socio-politique d'une position. Dans le temps du détour, où il échappe au temps contraint de sa charge et de la défense de ses intérêts, Du Bois éprouve, seul, et nous représente ensuite, la fusion vécue du temps subjectif de l'adhésion à un ordre désiré, en partie rêvé, et du temps politique du consentement à l'ordre du pouvoir qui s'impose à lui.

2.

La séquence que je voudrais étudier maintenant intervient en 1663. A cette date, Marie Du Bois sort d'une période très difficile de sa vie (nombreux deuils familiaux, remise en cause de sa noblesse par le fisc). Il décide alors – pour faire valoir ses talents, dit-il – d'offrir au roi Louis XIV un extrait de son journal qu'il fait recopier et calligraphier. Il s'agit du récit de la mort du roi Louis XIII, à laquelle il a assisté vingt ans plus tôt, comme valet de chambre.

C'est le soir du dimanche 10 juin, en arrivant pour prendre son „quartier” (son trimestre de service) qu'il prend l'initiative de donner son „mémoire” au roi, action qu'il raconte dans son „journal”. La veille, Louis XIV est revenu de Versailles; il relève de maladie: une rougeole qui a fait craindre un moment pour sa vie. Le récit de la présentation de l'écrit et de ce qui a suivi mérite d'être lu de part en part:

Le lendemain dimanche 10, le Roy estant à son petit coucher, sur sa chaise percée; j'avois un flambeau à la main, je luy esclairois; l'ung de ses barbiers le peignoit; je tiray un papier doré, bien escrit à la main, attaché avec des rubans bleus, et dis au Roy: „Syre, m'estant trouvé de quartier à la mort du feu Roy, je fis ung mémoire, jour pour jour, de ses dernières actions, que j'ay gardé bien chères pour les présenter à Vostre Majesté, avecque autant de respect que d'humilité.” Le Roy prend mon mémoire et lut toute la première feuille, et puis le bailla à Monsieur de Nielle, premier

vallet de chambre de quartier, quy tenoit le bougeoir et luy dit: „Nielle, serrez-moi cela et me le donnez demain matin; je seray bien aise de le voir.” Mr de Nielle le prit et le mit dans sa poche. Le lendemain onzième juing, jour de saint Barnabé apostre, le Roy prit médecine; je ne le savois pas; après qu’il l’eut rendue, entendu la messe et disné, la Reyne prit ung faulteuil au chevet de son lit, Monsieur le Prince au pied du lit, Messieurs de Mortemal, Du Lude, de Saint-Agnan, de Villeroy et autres autour du lit, le Roy s’assit sur son lit, sa robe d’ouatte sur ses espaulles, et commanda à Mr de Nielle de luy donner mon mémoire et dit tout haut: „Hier au soir, ung de mes valletz de chambre me donna ung mémoire qu’il a fait à la mort de mon père. J’en veux estre le lecteur; escoutez-moy”; et commença et le lut tout. Il contenoit douze feuilles. (Toute la séquence: Du Bois 1936: 348–360.)⁵

On peut gager que le papier doré entouré de rubans bleus était écrit d’une „belle main”. Cette apparence contribue à attester la dimension d’offrande donnée à ce mémorial de l’agonie de Louis XIII, juste vingt ans après sa mort. Le geste d’offrir permet à Du Bois de s’adresser au roi, sobrement mais explicitement. Lisant la première page, celui-ci marque qu’il accepte le geste de son valet de chambre. Mais ne pas aller au-delà et réserver la lecture complète pour le lendemain rappelle qu’aucun présent qu’il consent à recevoir ne saurait avoir prise sur sa pleine maîtrise de la grâce. Ce qui est extraordinaire, c’est que le lendemain il lit lui-même les douze pages plutôt que de se les faire lire. Le geste est fort, réfléchi, trop peut-être pour considérer qu’il souligne le prix accordé au don d’un de ses domestiques. Cet excès de bienveillance manifeste plutôt que le support doré et l’écriture qu’il porte comptent finalement peu: ils ne sont que les contingents truchements de la figure royale que la voix du souverain fait apparaître par sa lecture.

Le récit de Du Bois, on l’aura remarqué, glisse sans transition du moment de l’offrande à celui de la lecture où il n’était pas présent. Le don est évoqué par le roi mais sans que le nom du serviteur soit prononcé („un de mes valets de chambre”). Pourtant le récit décrit l’assistance, les gestes et les paroles du roi exactement comme si le narrateur était toujours présent. L’élision du statut de récit rapporté de ce passage unifie, comme s’il s’agissait d’une scène unique, les deux moments que la nuit sépare. Du coup on pourrait presque croire que, quand il a remis son mémoire au moment

⁵ En marge, à hauteur de „et le lut tout”, Du Bois a écrit: Le „Roy lit le mémoire que j’avois fait à la mort du Roy son père, qui est dans mon premier livre couvert de parchemin.”

où le roi était sur sa chaise percée – situation toujours propice aux demandes des domestiques –, la reine, le prince de Condé, les ducs de Mortemart et de Saint-Aignan, le maréchal de Villeroy, le comte du Lude étaient déjà présents. Mais la reine et les grands seigneurs du plus proche entourage du roi n'ont pas assisté à cette action. En revanche ils forment le public devant lequel le roi va lire le mémoire „d'un de ses valets de chambre”.

Le soir de cette lecture à haute voix, quand revient l'heure de la chaise percée, le roi „demeuré seul” (ce qui est une manière de parler: le roi n'est presque jamais seul) prend l'initiative d'adresser la parole à son valet de chambre pour l'interroger avec bienveillance: „Il me demanda sy faisant mon mémoire je n'avois pas escrit tous les jours: je Luy dis que ouy, que tous les soirs j'escrivois ce que j'avois veu le jour; après il me demanda où je demourois...” (Du Bois 1936: 348–360).

Du Bois attendra ensuite neuf jours pour tenter la quête d'une prime moins symbolique. Le 20 juin, toujours à l'heure de la chaise percée, il remet un placet au roi dans lequel, sans faire mention du mémoire sur la mort de Louis XIII, il rappelle l'ancienneté de ses services, ses frères et son beau-fils tués au combat, et réclame une gratification „très instamment comme une créature très nécessiteuse”. L'objet a été préparé avec soin. Le roi prend le placet, „le lut tout au long” et remarque: „Voilà la plus belle écriture que j'aye jamais veue; quy est-ce qui vous a escrit cela?”. A cette question, Du Bois répond par un mensonge: „Je luy dis que c'estoit un pauvre parent que j'avois à Paris. Il me dit: »A-t-il esté longtems à vous escrire cela?« Je luy dis: »Une matinée, Syre«”. Et après avoir rapporté ce dialogue, il poursuit: „J'avois donné cette commission de me l'escrire à ung nommé Defains de cette paroisse [de Couture-sur-Loir, où il a sa maison], quy escrivoit à merveille...” (Du Bois 1936: 348–360).⁶ Cette tromperie et la candeur avec laquelle elle est rapportée montrent qu'il n'est pas honteux de mentir au roi pour mieux avancer ses affaires. Sans doute a-t-il voulu dissimuler que cet écrit était prêt avant même qu'il ne quitte Couture et que, par conséquent, l'enchaînement de la remise du mémoire et de celle du placet avait été calculé à l'avance. Il sera informé un peu plus tard que le roi lui offre une gratification de mille livres. Et cela en récompense de ses longs

⁶ „Dans le haut du placet, il y avoit en belles lettres d'azur: Au Roy et plus bas en lettres d'or faites à ravir: Sire; et le corps du placet estoit en lettres noires, mais le tout si bien escrit qu'il y avoit plaisir de voir que la main d'ung homme eût si bien marqué d'une plume.”

services „et pour luy donner moyen de les continuer” sans aucune allusion au „mémoire”.

Il faut maintenant regarder ce „Mémoire fidèle des choses qui se sont passées à la mort de Louis XIII, roy de France et de Navarre, le 14 mai 1643” (qui est conservé en plusieurs exemplaires manuscrits), dans la perspective dessinée par l'événement de sa lecture à voix haute par Louis XIV le 11 juin 1663.⁷ Qu'a-t-il alors vraiment lu? Quel sens prend dans la bouche du roi le récit écrit à la première personne par son valet de chambre? Comment les deux postures d'énonciation, celle du narrateur qui dit „je” et celle du lecteur à la parole souveraine peuvent-elles seulement paraître compatibles le temps de la lecture de douze grandes pages? Seule l'hypothèse d'une dimension déjà perçue à l'époque comme historiographique du récit de Du Bois rend concevable que la voix royale puisse ainsi adopter un „je” de valet de chambre.

A première vue, il s'agit d'une chronique édifiante des derniers jours de la vie de Louis XIII. Elle traverse les lieux habituels des récits de la bonne mort, mort d'un chrétien – avec lectures pieuses, entretiens spirituels, confession, communion, bénédiction, prières des agonisants – et mort d'un roi avec ses obligations, sa publicité et ses rituels spécifiques, en particulier la lecture publique de l'acte qui organise la régence. Le narrateur glisse d'abord sa présence dans la discrète mise en place des rapports du temps du récit au temps de l'action racontée. Au roi Louis XIV qui le questionnait, il a répondu qu'il a écrit au jour le jour, chaque soir. Il a omis de préciser qu'il avait repris ses notes, comme il faisait toujours, une fois rentré chez lui ; sinon il ne pourrait évidemment pas commencer par cette phrase qui suppose de connaître l'issue : „Le samedi vingt-unième de février 1643, le roi est tombé malade d'une longue et mortelle maladie”. La dissimulation d'un récit en quelque sorte historique sous les apparences et la dynamique propre d'une chronique quotidienne pose la présence du narrateur dans le récit en tant qu'il s'efface, efficace allégorie du service d'un bon officier de la chambre du roi. Cette présence retenue une fois installée, le „je” surgit pour

⁷ Il existe encore plusieurs copies manuscrites présentant des variantes mineures et nous disposons aussi de plusieurs versions imprimées à partir du XVIIIe siècle: *Curiosités historiques*. II. Amsterdam, 1759; Cimber, et Danjou: *Archives curieuses de l'histoire de France*. V. 2ème série, 1838; Michaud et Poujoulat: *Nouvelle collection de Mémoires pour servir à l'histoire de France*. XI. 1ère série, 1838; et plus récemment, Alain Boureau: *Le simple corps du roi. L'impossible sacralité des souverains français, XVe–XVIIIe siècle*, Les éditions de Paris, 1988: 137–155, édition utilisée ici.

décrire ses actions spécifiques de serviteur ou risquer, à quelques reprises, l'expression d'un sentiment.

De ce dernier registre relèvent la dénégation ou la confirmation de faits avancés par d'autres. Dénégation, par exemple, dans une note (au mémoire) qu'on peut supposer avoir été ajoutée en 1663, d'une rumeur souvent colportée. Le valet de chambre vient de raconter à la date du 21 avril le baptême du dauphin et il ajoute: „L'exactitude de ce journal détruit par son silence un fait que tout le monde a entendu raconter et que j'ai même lu imprimé; c'est que Monsieur le Dauphin, après la cérémonie de son baptême, étant retourné auprès du Roy, Sa Majesté lui demanda comment il s'appelait, que le jeune prince avait répondu »Louis XIV«, et que le Roy avait répliqué: »Pas encore, mon fils, pas encore.«. Confirmation au contraire de la prophétie par le roi de la victoire de Rocroi: „Sur les six heures du soir, le Roi sommeillant s'éveille en sursaut, s'adresse à monsieur le Prince qui était dans la ruelle et lui dit: »Je rêvais que votre fils, le duc d'Enghien, était venu aux mains avec les ennemis, que le combat était fort rude et opiniâtre, et que la victoire a longtemps balancé; mais qu'après un rude combat elle est demeurée aux nôtres, qui sont restés maîtres du champ de bataille.« C'est la prophétie du gain de la bataille de Rocroi, qui se fit dans le même temps où on entendit ces paroles de la bouche du Roi.” (Boureau 1988: 144). Trois moments sont ici entrelacés pour attester une vérité: le moment de la profération des paroles du roi mourant dont le valet de chambre a été le témoin, le moment où, plus tard, on a compris qu'il y avait eu une bataille de Rocroi et que les paroles du roi acquéraient une dimension de prophétie, le moment enfin de la nouvelle actualisation du récit par sa lecture à haute voix dans la chambre du roi en 1663, actualisation décalée de la prophétie venant confirmer avec éclat des paroles qu'on rapporte depuis vingt ans, et aussi des écrits qui les reprennent. En racontant la mort de Louis XIII le mémoire raconte aussi le service de son valet de chambre.

Celui-ci s'affirme en effet, et s'affiche, comme serviteur actif et cela tout particulièrement dans l'évocation d'initiatives qui sont des à-côtés du service. Mais, au-delà du service, il y a place pour des initiatives dont on peut souligner, dans un texte offert au roi, la liberté et l'humanité. Le commentaire à la première personne de la violence des sentiments éprouvés n'y est pas déplacé non plus; il contribue même à poser narrativement, et comme à visualiser, l'intensité d'un moment extrait du flux des paroles et des actions qui, pendant trois semaines, marquent le passage de la vie à la mort. Le dimanche 29 avril, le roi dont la chambre est installée au „château

neuf” de Saint-Germain-en-Laye et regarde vers le nord-est, demande qu’on ouvre les fenêtres afin qu’il puisse voir „sa dernière demeure”, c’est-à-dire la nécropole royale de Saint-Denis qui apparaît à l’horizon: ces paroles tirent des larmes de ses domestiques. Mais ce n’est rien à côté de la scène de la dernière nuit. Le roi veut dire adieu à ceux qui le servent et l’entourent: il „me fit aussi l’honneur de me donner la main, que je mouillai de larmes; il me fit la grâce de me serrer la main pour dernière marque de sa bonne volonté; ce qui me toucha tellement que, me voulant lever pour faire place à mes autres camarades, qui espéraient la même grâce, je tombai sur les mains quasi évanoui et me traînai à quatre pieds” (Boureau 1988: 148). Depuis des jours, Du Bois touche le corps du roi, le soutient, le déplace, l’aide dans toutes ses fonctions organiques, mais le contact avec la main royale qui marque par une pression volontaire et souveraine sa „bonne volonté” à l’égard de son domestique, fait défaillir celui qui reçoit cet honneur: il y a une essentielle différence entre la main abandonnée qu’on baigne de ses larmes et la main qui, encore, bouge par la décision du souverain, accomplissant une action pleinement royale qui comble de grâce. Ce rayonnement de majesté dans un moment aussi solennel n’abandonnera plus celui qui l’a reçu: on en trouve peut-être un effet continué dans d’autres moments solennels de la vie de Marie Du Bois. On le voit, par exemple, des années plus tard faire chanter par son petit fils des psaumes mis en vers par Godeau et en musique par Louis XIII, ceux-là même que chante le roi le 24 avril 1643, la dernière fois qu’il touche à son luth. Plus significativement encore il lira à sa mère mourante une vie de Jésus écrite par le Père jésuite Bernardin de Montereul qui fut l’ultime lecture faite au roi dans la nuit du 13 au 14 mai.

Il faut remarquer que l’évocation du corps misérable du roi, qui n’évite guère de détails, ne laisse entendre aucune contradiction entre la capacité de ce corps à incarner jusqu’au dernier souffle la majesté, dans son intensité rayonnante et quasi-surhumaine, et son appartenance à l’humanité la plus souffrante et la plus abaissée dans l’humiliation de sa chair. Il est vrai que Louis XIII se fait lui-même énonciateur de la misère de son corps, et que sa parole autorise:

Le Roi dit qu’il avait bien mal passé la nuit; et qu’il se trouvait faible des grandes évacuations qu’il avait faites et faisait encore. Après une où je me trouvai seul auprès du chevet de son lit, lui ayant présenté son linge pour se nettoyer et lui soutenant un peu haut son drap et sa couverture, il se regardait le corps. Après se l’être considéré un espace de temps il dit, levant les yeux au ciel: „Mon Dieu, que je suis maigre!” Comme en effet on

ne pouvait pas l'être davantage. Il n'avait plus que les os sur la peau; on lui voyait les cuisses et les jambes si menues du haut en bas qu'il n'y avait que les genoux qui faisaient remarquer un peu de grosseur en cet endroit; le reste semblait un squelette (Boureau 1988: 139).

Certes majesté et misère s'exaltent mutuellement dans la spiritualité d'une agonie chrétienne, mais comment, avec quelle intonation, quel dégoût ou quelle pitié le roi Louis XIV en 1663 lisait-il ces lignes à ses proches? Comment „le roi de gloire” peut-il ainsi décrire le corps misérable du roi? Les détails de cette sorte, nombreux, n'ont pas nui au bon accueil réservé au texte de Du Bois. Comment la majesté, la puissance, peuvent-elles continuer d'être incarnées par un corps livré à la déchéance grabataire de l'agonie? Comment peuvent-elles être regardées comme telles dans un récit qui n'épargne rien de cette déchéance? La réponse, hors de la portée de notre compréhension, se manifeste par la vision qu'offre Du Bois écrivain – en mettant en scène son propre corps – de l'incommensurable différence entre la main royale touchée et la main royale qui touche, ce mystère de l'effet émotif foudroyant d'une simple pression de la main.

3.

Marie Du Bois, un an après avoir offert à Louis XIV le mémoire sur la mort du roi son père, doit faire face à une épreuve redoutable qui révèle soudain l'envers d'une relation d'amour entre le serviteur et son maître. L'épreuve commence le 30 juillet 1664 avec une lettre qui arrive de Fontainebleau, écrite par son neveu Claude Du Bois. Ce neveu qui a fait avec lui le chemin du retour de Fontainebleau où séjournait la cour, l'informe qu'il est emprisonné. On le soupçonne d'être le complice de son oncle, accusé d'avoir dérobé quatre bourses pleines de jetons d'or montant à vingt mille livres environ dans la petite chambre attenante à la chambre du roi, „où il y a sur la cheminée certains tableaux de forgerons et au-dessus des marchands du Levant”⁸. Du Bois le fidèle valet de chambre se trouve donc accusé de vol domestique, crime infâme puni de mort, sur la foi du témoignage d'une blanchisseuse qui affirme qu'il l'a payée avec des jetons d'or sortis d'une bourse semblable à celles qui ont été dérobées au roi. Il

⁸ Toute l'affaire: *Mémoires*, édition Grandmaison, 1936: 372–392.

décide immédiatement de partir pour Fontainebleau; si vite que le moment de la décision n'est pas évoqué dans le récit: après avoir lu sa lettre, il prie pour obtenir l'assistance de Dieu dans cette épreuve et ajoute: „Je dis à ma servante qu'elle me préparât du linge et qu'il me failloit pour mon voyage à Fontainebleau, luy en ayant dit le sujet”. Pendant vingt-quatre heures il va faire de même – dire ce qui lui arrive – avec tous ceux qu'il rencontre. Il va d'abord chez son fils et lui demande de l'accompagner à Fontainebleau, il se rend ensuite à Tréhet où le seigneur du lieu l'a invité à dîner: il montre à „la compagnie” la lettre de son neveu, puis il va trouver le curé de Couture et lui raconte „son affaire”. Le curé lui dit „que c'estoit comme Joseph”, faisant ainsi allusion au passage de la Bible sur Joseph et la femme de Putiphar (Genèse, XXXIX). Le lendemain matin, il entend la messe, il communique et prend la route avec son fils. Il s'arrête brièvement à Montoire chez sa fille et son petit-fils, „auxquels je dis ce qui se passoit et qu'il ne s'inquiétassent pas de cela, que Dieu me feroit la grâce de protéger mon innocence”. En fait, il pratique un soigneux dosage dans la publication de son malheur: il informe sa famille, son curé et ceux qu'il avait prévu de rencontrer avant d'apprendre la nouvelle catastrophique (le seigneur de Tréhet et ses invités). Tous ceux-là pourront, quoi qu'il arrive, porter témoignage de son état d'esprit et de sa confiance calme en son innocence. Mais il précise qu'il n'a fait aucune visite lors de son passage à La Chartre, excepté „celle de la Mère de Dieu”. Il fait ainsi la part de la candeur innocente qui doit lui permettre de se présenter le front haut à ceux qu'il rencontre, sans dissimuler l'accusation qui l'atteint, et le refus d'un empressement à se justifier qui pourrait sembler suspect ou être pris pour de la révolte à l'égard des décisions de son maître.

Le voyage vers Fontainebleau qui prend trois jours et demi avec trois étapes (Fréteval, Janville, Malesherbes) est ponctué de messes et d'arrêts dans les églises comme à Varize où il rend visite à un „saint homme”, précisant je „vis le saint homme que je mettrai en son lieu”. Avec cette dernière remarque, il nous donne une nouvelle indication sur la composition de son manuscrit (son décalage par rapport à l'action) et nous verrons à quel point la mise en réserve de cet épisode pour un autre lieu du récit prend de sens pour l'interprétation implicite de ces événements.

Arrivé à Malesherbes, sur le territoire où s'exerce la juridiction du grand prévôt qui instruit son affaire, il prend contact avec un archer de cet officier compétent pour juger des crimes et délits survenus à la cour, lequel lui apprend une bonne et une mauvaise nouvelle. La mauvaise c'est que la blanchisseuse n'a pas été seule à témoigner contre lui: à Sermaises

un homme a déclaré avoir vu un vieillard, accompagné d'un jeune homme portant en croupe „un fort gros porte manteau dans lequel il y avoit une cassette approchant de la grandeur de celle du roi”, faire preuve d'un comportement suspect (il a prétendu se rendre à Fontainebleau alors qu'il est finalement parti dans la direction opposée). Sermaises aurait pu être sur la route de Fontainebleau à Vendôme et le vieillard et le jeune homme y ont été vus le jour même où Du Bois et son neveu auraient pu y passer. La bonne nouvelle, c'est que le roi le jour où on lui a fait part des soupçons pesant sur son valet de chambre a déclaré „qu'ils ne parlassent pas de cela, qu'ils le tinsent segret et que ce n'estoit pas moy, qu'Il estoit persuadé de ma fidélité”, et Du Bois ajoute: „Me voilà consolé d'apprendre que le Roy tenoit mon party”. Mais il lui faut bien admettre que les poursuites n'ont pas été abandonnées et que le roi, tout persuadé de son innocence qu'il parût a quand même consenti à ce que l'on emprisonne son neveu.

Le dimanche 3 août , à deux heures de l'après-midi, Du Bois et son fils entrent à Fontainebleau. Ils se logent chez un officier domestique de „Monsieur” qui vient du Vendômois et ils vont saluer leurs supérieurs, le duc de Saint-Aignan premier gentilhomme de la chambre et le premier valet de chambre; après cela „je ne voulus voir personne”: il importe de ne pas prêter sa présence aux commentaires des courtisans avant la scène cruciale qui aura lieu le soir:

J'attendis le petit coucher du Roy; si tost que le Roy eut donné le bonsoir, que le grand monde fut sorty, et qu'il fut assis sur sa chère d'affaires, je me jetay à genoux à ses pieds et Luy dis ces mesmes paroles accompagnées de mes larmes: „Syre, je reçus mercredy dernier une lettre quy marcquoit qu'une femme a despozé que j'avois compté avecque elle avec une bourse couleur de meusque, pleine de jetons d'or; c'est m'accuser du vol qui a esté faict à Votre Majesté. J'ay apporté ma vie à vos pieds, Syre, pour Luy respondre de mes actions.” Je Luy montray le petit sac de mon livre de prières, quy estoit de cette mesme couleur, et les rubans blancs qu'elle m'avoit cousus pour mettre les cent pistolles qu'Il m'avoit données et luy dis: „Syre, si je me truve coupable d'une semblable lacheté, je ne vous demande point de vie, aussy bien ne la pourrois-je conserver; mais estant innocent, comme je le suis, par la grâce de Dieu, je vous demande vostre protection. Ah! Syre, sur la fin de mes jours, passer pour un larron domestique du plus grand roy et du meilleur mestre quy ayt jamais esté et quy avez eu des bontés pour moy dès vostre enfance, quy me les continuez par vos grâces et vos bienfaictz que je ne mérite pas; j'ay toujours veu servir les officiers

de la Chambre de vostre Majesté avecque tant de candeur et de fidélité qu'ils ne doivent pas attendre une semblable tache de moy, ny des miens, s'il plaist à Dieu.

Outre le spectacle pathétique de l'éloquence du vieux serviteur à genoux devant son maître, ce discours délivre quatre messages au roi. Il vaut déclaration officielle et solennelle d'innocence; il rappelle l'ancienneté et la spécificité d'une fidélité qu'une mémoire trop sollicitée a pu avoir tendance à estomper; il apporte un début d'interprétation rationnelle des propos de son accusatrice: elle a pu être trompée par la couleur de musc de son livre de prière; enfin il souligne subtilement combien ces soupçons atteignent le corps des officiers de la chambre du roi tout entier. Il s'agit donc d'une véritable action oratoire, rhétoriquement très armée, qu'elle ait été soigneusement préparée ou non. Même si „le grand monde” est sorti, le roi va réagir à ce discours devant ses proches et devant les domestiques qui l'entourent (le maître de la garde-robe, les trois premiers valets de chambre, les trois secrétaires du cabinet „et tous les officiers de la Chambre et de la Garde-Robe”); il ne peut que répondre dans le registre dans lequel il a été interpellé, celui de la protection sollicitée et du lien proclamé ou bien manifester une extrême sévérité qui montrerait sa défiance et ses propres soupçons.

Le Roy m'avoit déjà dit d'ung ton de tendresse: „Levez-vous”, et me le dit encore une fois, et suivit et dit: „Ceux, quy m'ont entendu parler de cette affaire-là en vostre absence, vous peuvent bien dire que je n'ai pas eu cette pensée de vous et que j'ay dis que j'estois sy persuadé de vostre fidélité, que je vous voudrois confier mes trézors, sachant que vous ne me feriez pas tort.” Je Luy baisay les genoux et Le remerciay disant que je ne méritois pas cet honneur, et Luy dis: „Syre, mon neveu est prisonnier. – L'est-il encore?” me dit le Roy. Luy ayant dit que ouy, Il me dit: „Demain, je diray que l'on le mette dehors. – Mais, Syre, Luy dis-je, je suis venu icy pour me justifier. Vostre Majesté me die entre les mains de quy vous plaist-il que je le fasse. – Il faut, dit-il, que ce soit entre les mains de Monsieur le Grand Provost.” Je repartis: „Je seray demain à son lever, Syre.”

Le suppliant prend garde de ne pas obtempérer à la première invitation à se relever que lui adresse le roi. Mais après les paroles rassurantes du maître, il n'oublie pas de rappeler que son neveu est encore emprisonné, et il joue aussi la petite comédie de l'ignorance de qui sera son juge, alors même qu'il a déjà rencontré un officier du grand prévôt. Il ne pouvait évidemment pas attendre une autre réponse que celle que lui fait le roi, mais il lui paraissait

peut-être utile de manifester en cet instant une sorte de candeur juridique. Toujours est-il que, comme annoncé, il se rend le lendemain matin chez le grand prévôt qui l'interroge, puis il va se constituer prisonnier auprès du lieutenant du prévôt qui organise une confrontation avec la blanchisseuse. Celle-ci maintient ses accusations. Ce qui fait écrire à Du Bois: „Cela me surprit tout-à-fait et luy dis qu'il n'y avoit point de milieu qu'il failloit mourir l'un ou l'autre". Mais une initiative royale, peut-être sollicitée par le juge, va prévenir cette tragique issue. Louis XIV envoie deux des bourses volées pour une seconde confrontation; on apprend ainsi que ces bourses ont été retrouvées – vides – le 30 juillet sous les fenêtres de la chambre du roi où elles avaient très discrètement été déposées... Lors de cette confrontation (qui a lieu le lendemain) on présente ces bourses à la blanchisseuse, sans bien sûr lui en préciser l'origine: elle ne les reconnaît pas et ne réussit pas à identifier non plus des jetons d'or qu'on lui montre, et il s'avère qu'elle n'est pas capable de distinguer l'or du cuivre. Le matin du 6 août, le grand prévost fait son rapport en concluant à l'innocence de Du Bois. Le roi ordonne alors que le neveu soit libéré et que son valet de chambre reçoive toutes les pièces nécessaires à sa décharge.

Le soir même Du Bois se présente au coucher du roi et nous livre un récit de la scène d'une extraordinaire richesse:

Estant libre par l'ordre de mon bon mestre, je n'avois garde de manquer à son petit coucher. Sy tost qu'il eût donné le bonsoir à ce grand monde, Il n'attendit pas que je Luy parlasse, Il me fit l'honneur de me dire: „Et bien ! cette femme?" Je m'approchay de Sa Majesté, avecque le respect qui Luy est deu, et je Luy dis: „Sire, elle n'a point cognu la bourse ny les jetons que Vostre Majesté a eu la charité de luy faire voir; aussy ne l'avoit-elle jamais veue, non plus que moy, quy fut fort surpris la première fois que je fus confronté à elle, quy soutint que c'estoit avec une bourse de jetons d'or que j'avois compté avecque elle; et, Syre, voilà la bourse et les jetons quy m'ont tant donné d'inquiétudes", Luy tendant dans ma main toute ouverte, Il en prit cinq ou six, les considéra et dit tout haut: „Voyez, je vous prie, quelle apparence il y a de prendre cela pour des jetons d'or." Je Luy dis: „Syre, il s'est truvé dans la suite de l'affaire que je comptay avecque elle le premier juillet à 7 heures du matin et Vostre Majesté ne fut vollée que l'après-disnée; mais, Syre, lorsque je la vis ferme sur ce que c'estoit des jetons d'or et que ces messieurs donnoient dans le panneau, je leur dis: »Messieurs, sy vous ne truvez point d'autre lumière que cela pour ma jeustification, je vous desclare, en présence de Dieu, que je ne veux point

sortir de cette prison que pour aller au suplice; mais regardez bien à ce que vous ferez, car je suis certain de mon innocence. « Syre, cette affaire-là m'a fort surpris, mais je n'ay jamais senty mon âme abattue; en venant, j'ay consulté ung saint homme, le vicaire de Varize, une paroisse quy est à Monsieur de La Galissonnière, je luy comptay mon affaire ingénument, il me demanda sy ma conscience ne me reprochoit rien, je luy dis: »Comme à vous, Monsieur.« Il me dit: »C'est la Sainte Escriture quy dit: Dites au jeuste que tout va bien; allez en paix.« Syre, ces parolles me furent d'une extrême consolation.» Le Roy me demanda d'où je cognoissois cet homme-là; je luy dis: „Syre, m'en allant d'icy, je me truvay, le premier dimanche du mois à sa messe et à son sermon; le texte de l'Evangile du jour estoit: Sy vous ne faites de meilleures œuvres que les scribes et les pharisiens, vous n'entrerez jamais au royaume des cieux. Syre, il s'estendit sur cette matière et dit les plus belles choses que j'aye jamais entendues et puis dire à Vostre Majesté que, depuis les sermons de saint François de Salle, que je n'en ay point entendu de cette force-là.” D'ung mesme temps je remerciay le Roy de la grâce qu'il m'avoit faicte de commender à Monsieur le Grand Provost de me donner une sentence d'absolution et Luy dis: „Syre, sy l'on m'impute quelques choses, ou aux miens, de cette infamie, je n'ay rien du costé de Vostre Majesté que je puisse monstrier pour ma défense; je supplie très heumblement Vostre Majesté que Mr Du Plessis m'en donne ung mot de vostre part.” Le Roy me dit: „Cela est jeuste. Je le commenderay à Mr Du Plessis.”

Louis XIV engage un dialogue avec son domestique. Son interpellation („Et bien! Cette femme”) exprime la bienveillance. Du Bois répond avec un exemplaire respect, une soumission non exempte de dévotion à l'égard de son maître. Pourtant l'interlocution, telle que rapportée dans sa version écrite, est de part en part dominée par lui: le roi s'y trouve pris et semble comme s'y enfoncer. La faiblesse de l'enquête du juge royal commence par sauter aux yeux: le vol a eu lieu l'après midi, Du Bois a payé sa blanchisseuse le matin. Etablir ce fait ne présentait guère de difficulté, encore fallait-il y penser. Aussi piteux que son juge, le roi n'oppose qu'une phrase d'assez navrante incompréhension: comment donc est-il possible de confondre des jetons de cuivre et des jetons d'or... Et „ces Messieurs” tombaient dans le panneau; heureusement l'âme de Du Bois n'était pas abattue. Et satisfaisant la curiosité du roi pour le „saint homme” de Varize, il peut révéler la puissance d'une anticipation spirituelle de l'injustice (qualifiant ainsi indirectement l'affaire comme telle) proférée par un vicaire de village, mais un vicaire qui prêche avec autant de force que François de Sales dont la

canonisation est acquise et sera entérinée l'année suivante. Le domestique âgé peut se rappeler la parole du saint mort depuis 1622, seize ans avant la naissance de Louis. L'éloquence du vicaire lui a parlé de ce qu'il allait vivre: en prêchant sur les *Béatitudes* (Matthieu 5, 20) qui exaltent avec les pauvres en esprit ceux qui sont persécutés pour la justice, il l'a marqué du sceau spirituel de représentant de l'innocence persécutée. La persécution vient du mal et du mensonge; mais quels en ont été les agents? au nom de qui a-t-elle été accomplie? Effleurer ces mystères à demi-voix, les donner à entendre au „plus grand roi de la terre” au milieu de paroles exprimant le plus grand respect donne une profondeur à l'innocence persécutée qu'une simple sentence d'absolution ne saurait combler. Et même si l'on n'y avait pas encore songé, il n'est que justice (enfin) de délivrer un acte plus solennel. Comment aurait-il été possible de ne pas accepter, dans cette situation de discours, la demande de l'innocent accusé à tort.

Le lendemain, Du Bois rend visite au secrétaire d'Etat de la Maison du roi, secrétaire des commandements Henri Duplessis Guénégaud, pour obtenir l'acte promis la veille au soir. Il fait ensuite une sorte de tournée des grands et des courtisans pour raconter sa mésaventure et publier autant qu'il peut l'éclat de son innocence. Jusqu'au 12 août et à son départ, il ne manque aucun des „petits couchers” du roi. Le 9 il prend la liberté de s'adresser au souverain pour lui soumettre le plan de l'autel de la „chapelle royale” qu'il fait construire dans l'église de Couture. Le dernier soir, à nouveau un dialogue s'engage:

Je me tins proche de Luy tenant ma sentence et l'acte qu'il m'avoit fait l'honneur de me donner en veue. Il lut une lettre et ung billet que Monsieur Belloings Luy avoit baillés, qu'Il brulla après les avoir veus, et puis me demanda: „Qu'est-ce que c'est que cela?”. Je Luy dis: „Syre, ce sont les marques des bontez et de la protection de Vostre Majesté”. Il print celuy de dessus et me demanda sy c'estoit là celuy que Monsieur Du Plessis m'avoit donné; Luy ayant dit que ouy, Il l'ouvrit et le leut tout du long. Après Il me dit: „Montrerez-vous cela?” Je Luy dis: „Syre, je le feray lire au prosne de la grande messe; tout le monde sayt que j'ay esté accusé de cette infamie; il est jeuste que je leur fasse voir le contraire.” Le Roy dit: „A quy est-ce que semblable affaire n'en peut pas arriver? Nul n'en est exempt.” Le Roy me rendit l'acte; je le remerciay et pris congé de Luy et Luy dis que j'allois travailler à son autel au-dessus de mes forces.

Le récit provoque ici encore un effort de visualisation de la scène pour qui le lit. Du Bois tient l'acte signé du roi à la main, avec celui qu'a signé

le grand prévôt. Il attend. Le roi sur sa chaise percée lit une lettre et un billet que lui a transmis le premier valet de chambre; puis il les brûle. Qu'y avait-il dans cette lettre et sur ce billet? C'est le secret du roi. Le nom du voleur enfin démasqué, celui qui aurait si étrangement déposé les bourses sous les fenêtres, forcément un familier de la chambre du roi? Ce dérapage romanesque est en puissance dans le récit, sans que cette interprétation y soit aucunement suggérée. Le roi regarde enfin Du Bois et ses papiers, et se trouve à nouveau pris au piège de l'innocence de son domestique: „Qu'est-ce cela?”. Le roi à son petit coucher se met à lire d'un bout à l'autre l'acte qui porte son nom. L'homme sur la chaise percée va ainsi se voir au miroir de sa propre puissance en acte, de sa majesté qui reconnaît solennellement l'innocence de son domestique et, par là, qualifie implicitement les poursuites et les tracas qu'il a dû subir de persécution infondée, donc injuste, alors que c'est au nom de cette même puissance qu'elles ont été menées. Et c'est le domestique qui dit maintenant la justice: „il est juste que je leur fasse voir le contraire”, alors que le roi ne peut répondre que par un très étrange aveu d'impuissance: „A qui est-ce qu'une semblable affaire ne peut pas arriver?”. Donc, nul dans la maison du roi n'est à l'abri d'une accusation injuste? Il est vrai que l'énoncé a quelque chose d'équivoque: d'un côté il est consolateur en indiquant à son interlocuteur qu'il n'y est vraiment pour rien, qu'il a joué de malchance; d'un autre côté il peut servir à desserrer les mâchoires du piège discursif et iconique que lui a innocemment tendu son domestique. Si pareille affaire est un accident, à peu près le fruit du hasard, alors celui qui en est le héros malheureux ne peut passer pour l'incarnation inspirée et protégée de l'innocence persécutée. Le roi, chez lui, là où il n'a pas réussi à faire régner la justice (et d'abord parce que le coupable n'a pas été retrouvé) ne lui reconnaît pas cette mission spirituelle; Du Bois ne saurait tenir lieu dans cette chambre du saint homme de Varize.

La blanchisseuse avait fait sa déposition en réponse au monitoire – officiel et solennel appel à témoin – prononcé en chaire dans toutes les églises du diocèse. La justice royale s'était alors mise en branle avec sa force propre et ses cérémonies, mais dans ses filets elle n'a pris qu'un innocent, fidèle serviteur du roi depuis trente-cinq ans. Racheter „cette infamie” a coûté symboliquement assez cher au monarque: il a participé à l'établissement de la vérité en prêtant les objets familiers qui lui avaient été volés, simple charité exercée à l'égard de son valet de chambre et surtout minimale préservation de sa propre figure de roi de justice; il a pris deux fois l'initiative de la conversation avec son domestique, geste exceptionnel; il a fourni un

acte solennel signé de sa main, rédigé par un ministre pour une affaire qui ne regarde pas l'Etat: il y déclare avoir „une particulière cognoissance de la probité et fidélité dudit Du Bois, quy est l'ung de ses plus anciens domestiques et quy s'est toujours comporté en homme de bien près de sa personne depuis son avènement à la couronne”. Certes cette phrase marque que le souverain en vrai roi et en bon maître a fait justice, mais, laissant en suspens la question de savoir pourquoi il a malgré tout laissé accuser le probe et fidèle serviteur, elle vaut aussi, insérée dans le récit édifiant d'une épreuve, aveu de faiblesse et d'impuissance de la part „du plus grand roi du monde”. Le récit de Du Bois finit donc par porter ce témoignage. Non pas publiquement mais pour le petit groupe de ses destinataires, tels qu'il les imagine, et pour nous. Il n'énonce pas l'impuissance de son maître à faire justice dans l'espace étroit, directement sous son regard, sa chambre, mais il l'expose comme expérience pratique. Une fois cette expérience entrevue, ne serait-ce qu'un instant, nous ne pouvons plus éviter d'y saisir la force d'un témoignage historique sur la force politique du témoignage d'un intime et fidèle domestique du roi Louis XIV.

*

Après 1671, année de son dernier „quartier” de valet de chambre, Du Bois n'écrit plus guère: quelques dizaines de lignes en 1672 et à nouveau quelques paragraphes en 1674. En 1672, il raconte qu'il a eu le projet de construire un nouveau mur entre sa cour et son jardin, mais il manque d'argent pour entreprendre les travaux, alors il hésite. Dans la nuit de Pâques, il fait un rêve: il voit „son maître” qui pousse devant lui mille écus et lui dit: „Ne craings point d'entreprendre ce que tu as desseing de faire ; tu ne manqueras pas d'argent”. Pour lui, c'est cet encouragement qui fait l'importance du rêve et permet de l'interpréter; pour nous, c'est l'incertitude qu'il exprime non à propos de la décision de construire un mur, mais de l'identité de qui parle et offre le sac d'écus: „la nuit suivante en dormant, je vis mon mestre (ne sachant sy c'estoit le Roy ou ung autre) qui me poussa, ce me sembloit mille escus en or, me disant...”. Il sait en se réveillant que „cet avis venoit d'en-haut”: sa foi est intacte, mais „ne sachant si c'estoit le Roy ou un autre”, il ne voit plus qui Dieu lui désigne comme son maître temporel. Il n'est plus sûr de reconnaître le roi dans celui qui distribue des grâces qui ont la couleur de l'or. Le don royal ne s'incarne plus dans une figure.

Si Dubois d'un bout à l'autre de son texte s'emploie à porter témoignage sur ce qu'il voit et ce qu'il vit, nous, ses destinataires par défaut, nous le regardons comme témoin de la ressaisie d'une expérience dans une

écriture: c'est bien cela l'événement qui a eu lieu et que nous revivons en le lisant. Ce témoignage-là est tout action, action d'écriture en tant qu'action sur le monde et sur le temps. Marie Du Bois raconte sans tenir discours. Il montre. Ce qu'il nous fait voir ainsi des pratiques de pouvoir, finit d'ailleurs par se produire sur la scène du récit comme vision politique critique. Chez ce serviteur fidèle, dévoué et dévot, il n'y a pas de pensée critique, mais le pouvoir de germination de son récit a traversé le temps à son insu.⁹ Il suffit que nous nous trouvions, pour un instant, vraiment ses destinataires pour que s'imposent à nous les potentialités critiques d'actes de vision par l'écriture qui montrent les contradictions – et les souffrances – de la politisation des affects dans l'humble service du prince magnifié. C'est ce que révèle l'épisode de l'accusation de vol dans la chambre du roi.

Le récit de la mort de Louis XIII peut bien être regardé, quant à lui, comme un témoignage, statut qu'atteste l'écriture à la première personne. Le fait de l'offrir vingt ans plus tard au roi Louis XIV lui confère un statut historiographique particulier: celui d'une histoire immédiate de la mort du roi. Et cela pour trois raisons: 1. la mort du roi dans le système de la monarchie ancienne est un événement historique en ce sens qu'il est destiné à figurer dans des histoires de la monarchie, je veux dire dans des livres d'histoire; 2. entre la première écriture dans le cahier manuscrit et l'offrande sous forme d'un „mémoire”, le destinataire du témoignage a changé: le roi Louis XIV le lisant à haute voix, bien qu'il soit écrit à la première personne par un domestique, le proclame comme texte d'histoire; 3. l'autonomisation de ce récit par rapport au récit autobiographique dans son ensemble, acquise par le changement de support, lui confère une dimension de „pièce pour l'histoire” qu'il n'a jamais perdu depuis, alors que le cahier manuscrit de Du Bois est resté pour sa part un exemple de „livre de famille”. Ce passage du témoignage à l'historiographie pour un extrait du „journal” de Du Bois „contamine”, dans ma propre lecture, l'ensemble de son écrit, à commencer par le récit de l'offrande de l'extrait au roi et de ses effets sur cet illustre lecteur.

Ce changement de statut du texte qui s'est produit dans le passé par le changement de support et le changement de destinataire, et qui se reproduit dans chacune de nos lectures qui constatent ce changement advenu dans le passé, nous fait regarder autrement le filigrane autobiographique du récit

⁹ Walter Benjamin développe la notion de pouvoir germinatif des récits qui gardent „leur force rassemblée” en eux (Benjamin 2000: 124).

de Marie Du Bois. Au double témoignage livré sur la mort d'un roi, et sur la lecture de la mort de ce roi dans la chambre de son fils, qui d'abord révélaient la spécificité d'une position sociale, celle du valet de chambre témoin de ces événements, viennent s'ajouter deux éléments qui établissent la puissance historiographique de ce récit en dehors de la personne du témoin, mais par le prisme de la vision et de l'écriture du témoin. Premier élément: la puissance d'attester (ou de dénier, dans le cas de l'anecdote du „mot” du petit Louis XIV) la prophétie de la bataille de Rocroi devient, dans la bouche du roi, acte solennel d'attestation. Second élément, le récit de l'agonie de Louis XIII et, en particulier, de l'épisode de la main touchée qui foudroie, de simple „curiosité historique” devient un énoncé performatif du statut théologico-politique du corps du roi (ou plutôt du mystère des deux corps du roi).

La force performative de ces énoncés vient de leur capacité à montrer en acte et en effets l'envers indicible de la fonction de domestique dans la proximité du roi. Mais pour pouvoir ainsi montrer dans une écriture, il me semble qu'il fallait adopter, comme dans tout dispositif de représentation, mais ici scripturairement, une position de premier spectateur de soi-même, ce qui particulièrement perceptible dans le récit de la prière faite au Mont Valérien au temps de la Fronde. Cela revient à entrer dans l'historiographie en brisant l'immédiateté; en la brisant sans le dire car c'est elle qui donne autorité au narrateur; en la brisant sans le dire mais en continuant à la produire comme simulacre.

C'est ainsi que nous découvrons que la question de l'immédiateté peut être, ou doit être, décomposée en deux séquences solidaires et contradictoires. Le prolongement performatif du récit d'abord reçu comme témoignage est pris dans l'élan d'un ancien présent qu'il restitue. Mais cette action est le résultat d'une prise de distance, d'une sortie de l'immédiateté pour que le passé „prenne”, soit montré comme tel. C'est donc bien le moment de cette rupture historiographique avec l'immédiat, le moment de médiatisation de l'immédiat par un passé représenté, qui permet la capture, dans un écrit, d'un présent prolongé susceptible de produire des effets à distance de l'action. C'est la sortie de l'immédiateté qui permet d'en „réaliser” la force historiographique qui, elle-même, donne une densité communicable à la puissance du témoignage.

Christian Jouhaud

Az önéletírás mint közvetlen történelem.

Marie Dubois, XIV. Lajos lakájának önéletírása

[Bevezető

1997 januárjában jegyezték be az Ecole de Hautes Etudes en Sciences Sociales keretén belül a Történeti Kutatások Központ és a Sorbonne Paris3 támogatásában a *Groupe de Recherches Interdisciplinaires sur l'Histoire du Littéraire* [Az irodalmi jelenség történetének interdiszciplináris kutatásai] csoportot. Az alapítószöveg szerint a GRIHL megalakítását az tette szükségessé, hogy a történészek között az irodalmi jelenséget érintő kutatások hordereje, legitimitása mind nagyobb lett. A GRIHL tehát nem az irodalmárok társadalomtudományokhoz való közeledésének kísérleteire kíváncsi, hanem történészek, társadalomtudósok irodalmi jelenségre vonatkozó kutatásait fedi. A csoport kutatásai hármias irányultságúak: 1. az „irodalmisságra” mint társadalmi és társadalmi-politikai valóságra, s ebben az irodalmárok, irodalmi intézmények, az írás-, fogadtatás-, és kiadás praxisának történetére vonatkoznak; 2. az irodalomra mint értékre és diszciplína tárgyára kíváncsiak, ezzel az értelmiségiek és esztétikai produktumok „irodalmissulásának” történetét érintik; 3. azon szemléletmódok történetéhez tartoznak, mellyel az irodalmak a rajtuk kívüli valósághoz fordulnak, s hatékony elbizonytalanítással e valóságok másfajta „felfedezését” teszik lehetővé (ily módon megidézhető a hatalom, a filozófia stb. irodalmi története).* A kiindulópontokból az irodalmi jelenség nagyon tág felfogása következik, mely az írás mint kulturális praxis használatának mindenfajta eredményét felöleli. Ebből két következmény származik: 1. az irodalom fogalmából nem rekednek ki a történetileg változó irodalomfogalmak által kiszorított jelenségek. 2. a költői

* Ennek a kutatási iránynak egyik legjelentősebb eredménye Dinah Ribard *Raconter Vivre Penser. Histoire(s) de philosophes 1650–1766* című kötete (Collection Contextes. Vrin-EHESS, 2003). Ez a munka azt a francia irodalmat tekinti át a címben jelölt periódusból, mely a filozófus meghatározására, a megfelelő filozófusi életvitel és életrajz megszerkesztésére vonatkozik. Ez a korpusz, nyilván, kívül esik a klasszikus filozófiatörténet érdeklődési körén, viszont igencsak alkalmas arra, hogy a filozófia és a filozófus franciaországi státuszára világítson rá az újkorban.

vagy szerzői státusz nem lesz a mű irodalmiként való megítélésének, illetve visszafordítva, a mű irodalomként való megítélése a szerző hivatásos irodalmárként való megítélésének kritériuma.

A három vázolt kiindulóponthoz társult az elmúlt négy évben az írás és cselekvés közötti viszony elgondolásának szükségessége. A csoport által tartott szemináriumokon ez a kérdésfeltevés olyan közös kiindulópont, mely az egyes kutatók által vizsgált források megközelítési keretét adja. Az írás és cselekvés közötti viszony lehetőségei közül (a cselekvéssel azonosított írás, a cselekvés mint írás, az írás mint cselekvés, a cselekvésre vonatkozó, annak valamilyen forgatókönyvét nyújtó írás, a cselekvést előkészítő írás stb.) programszerűen egyet sem tüntetnek ki. Mégis valamiféle konszenzus alakult ki arra nézve, hogy a cselekvéssel azonosított írás hipotézise vezethet leginkább eredményre a kiindulópontként vázolt kutatási irányok ismeretében.

Az azonosítás több értelemben is elgondolható. Egyrészt úgy, hogy az írás eredményeként létrejött szöveget az írás társadalmi érdekek megvalósulását célzó használatára kíváncsian olvassuk, ezzel címválasztások, retorikai eljárások, kiadási stratégiák értelmezhetőek a szöveg mikrokontextusához tartozó lokális jelentésekre vonatkozó forrásanyag bevonásával. Másrészt az íráshasználó társadalmi státuszkérdéseinek, identitásproblémáinak összefüggésében közelítünk az irodalmi jelenséghez, mellyel olyan kérdések tisztázhatóak, hogy mit jelentett mai szemmel irodalomnak ítélt szövegeket termelni olyan korokban, amikor nem létezett hivatásos irodalmári szerepkör és a társadalmi státusz másfajta szereplehetőségei között kapott helyet az írói, szerzői is. Harmadszor az írás mint papírra vetés, értelmiségi tevékenységgyakorlás is számottevő szerephez jut, hiszen nem mellékes az, hogyan illeszkedtek a kulturális gyakorlatok az egyének heti órarendjébe, idejüknek és napjaiknak melyik és milyen részét szánták ilyesmire, illetve milyen motivációkra hivatkozva tették ezt. A csoport tagjai által gyakorolt módszertani eljárást úgy lehetne leírni, mint a kontextualizációs eljárásokra való fokozott odafigyelés, illetve a lokális kontextualizációk iránti preferencia. Nyilván itt a mikrotörténetírással rokon területet feltételezhetünk, azonban ez utóbbi szűkebb vagy tágabb értelemben egyaránt vehető irányzat társadalomtörténeti paraméterekben megfogalmazott „szabad mozgástér” és „tipikusan egyedi” posztulátumai itt nem érvényesek. A kutatásokat két historiográfiai örökség határozza meg döntő módon, a 17. századi reprezentáció természetével és formáival foglalkozó Louis Mariné, illetve a pszichoanalízis és történetírás ötvözésére vállalkozó és szintén döntően 17. századi forrásokkal dolgozó Michel de Certeau-é. Illetve a csoport tagjai között is a 17–18. századra vonatkozó kutatási témák

vannak túlsúlyban. A GRIHL 2003-ban *De la Publication* címmel közös kötetet adott ki a Fayard kiadónál, mely a kiadás kulturális gyakorlatának néhány 17–18. századi francia példáját társadalmi cselekvésként elemzte.

Christian Jouhaud a GRIHL alapító tagja. Kutatási horizontját olyan általános terminusokkal írhatjuk le, mint: a 16–18. század társadalom- és politikatörténete; a 17. századi francia politika-, társadalom- és kultúrtörténet; a 17. századi pamfletirodalom története; irodalom és történetírás viszonya; a 16–18. század történetírásának története. A 17. századi Franciaország politika- és kultúrtörténetére vonatkozó monográfiák társszerzője volt, három önálló kötete pedig a francia 17. századdal kapcsolatos. Az 1985-ben megjelent *Mazarinades: La Fronde des Mots* című kötete (Collection historique. Aubier, Paris) a Mazarinnek címzett pamfletirodalom történeti feldolgozása, melynek premisszája, hogy ennek a szövegtípusnak az esetében az írás politikai cselekedetnek számít, innen a cím metaforája: a szavak Fronde-ja. A csoport kollektív kutatásaiban érvényesített problematikának itt van az egyik eredője. Az 1991-ben megjelent *La Main de Richelieu ou le pouvoir cardinale* [Richelieu keze avagy a bíborosi/ kardinális hatalom] (Gallimard, Paris) a Richelieu-re vonatkozó historiográfia feltételezéseit és eljárásait tekinti át. Legfrissebb kötete, a 2000-ben a Gallimard NRF sorozatában kiadott *Les pouvoirs de la littérature. Histoire d'un paradoxe* [Az irodalom hatalmai. Egy paradoxon története] című, mely arra vállalkozik, hogy a Francia Akadémia 1635-ös alapításában részt vevő irodalomárok politikai társadalomtörténetét megírja. A könyv két központi kérdést vet fel: 1. Az irodalom szociális, történeti és politikai tényezőinek vizsgálatában mit kell előbbvalónak tekintenünk: az irodalmat-e vagy az irodalomárokat? 2. Az ágensek nézőpontját rekonstruálni akaró történész hogyan, milyen források segítségével, a források milyen közegben való elhelyezésével bírhatja vallomásra a múlt leple alatt eltűnő személyeket? A könyv öt esetelemzése írói karriereket, csoportstratégiákat, identitáskérdéseket elemez, miközben az első francia irodalmi mező problematikuságára mutat rá: „Egy hosszú függetlenedési folyamat erős függőségi periódussal és a régi függetlenségi formákról való lemondással kezdődött el” – állítja Christian Jouhaud (Jouhaud 2000: 367). A kötet irodalom és politika rendszereinek közel kerüléséről és e közelség veszélyeiről szól. Illetve azokról, akik ezeknek a veszélyeknek kitéttek magukat és hasznot húztak vagy kudarcot vallottak vakmerőségük miatt. Harmadrészt pedig arról az irodalomról, mely definíciós harcok tárgya, mégis megelőzi annak a fórumnak a vitáit, melyben meghatározásáról döntenek.

A kötetek bemutatásából körvonalazódó kutatási irányok a Christian Jouhaud által tervezett két következő önálló munkában is visszatérnek: az egyik, a szorosabban 17. századra vonatkozó, a Franciaország történetében nagy jelentőséggel bíró 1630 novemberében lezajlott „journée des dupes”^{**} története, mely az esemény léptékének és hatásainak rekonstrukcióját kísérli meg úgy, hogy közben a téma historiográfiai kisajátításait is elemzi. A másik kötetterv a „francia 17. század” mint historiográfiai konstrukció leírását nyújtaná. A historiográfiai és forráselemző tendencia tehát folyamatosan egészíti ki egymást Christian Jouhaud munkáiban.

Keszeg Anna

Az autobiografikus szöveg problematikájának megközelítéséhez talán művinek tűnő kiindulópontot választottam. Hol húzódik a történetben részt vevő szereplő vallomása és a történetírás közötti határ? Nyilvánvalóan azt is feltételezhetjük, hogy ilyen határ nem is létezik. De az, hogy létezését csak hipotetikusan állítjuk, máris megváltoztathatja egy adott szöveg megítélését. Vallomás és historiográfia feltételezett határának kérdését a következőkben arra fogom felhasználni, hogy újragondoljam a közvetlen történelem problémáját, vagy még inkább azt, hogy mi a közvetlen történelem közvetlensége. Ezért a szóban forgó közvetlenség kapcsán nem árt valamit tisztázni. E közvetlenséget ugyanis a cselekvés és annak története közötti időbeli közelségként szokás meghatározni (a közvetlen történelem ebben az összefüggésben a *jelen idő*nek nevezett időbeliség története). De a közvetlenségnek sokkal pontosabb, bár elvontabb leírása is lehetséges, mint a közvetítés nélküli kidolgozottságé, ahol semmi sem ékelődik a cselekvés és a cselekvés története közé. Azt nyilván el kell ismernünk, hogy ez a fajta közvetlenség fellelhetetlen, hiszen valami mindig közbeékelődik. Viszont azt is el kell fogadnunk, hogy itt az ágens egyszersmind narrátor is. Ebben az esetben pedig a vallomásként meghatározható szövegek megítélésének történeti nézőpontja alakítja át e szövegeket történetírássá: a narrátor-tanúra úgy tekintünk, mint saját vallomásának előállítójára.

^{**} „Journée de Dupes” Franciaország történetében 1630. november 11. XIII. Lajos 1630 szeptemberében egy öt Párizstól távol tartó lyoni betegeskedése alatt anyja, Marie de Médicis és felesége, Anne d’Autriche hatására ígéretet tesz Richelieu hatalmának megcsónkítására. A novemberi dátum arra a napra vonatkozik, amikor XIII. Lajos először szembesül Richelieuvel és ez utóbbi meggyőzte a királyt arról, hogy nélküle a királyság kormányzása szinte lehetetlen. Ez a nap lett a Richelieu-féle hatalom megerősödésének a napja.

Gondolatmenetem kiindulópontjaként egy esetet, vagy még inkább egy eset három rövid összetevőjét választottam. A Vendôme-i járás¹ egy kislemezesének kéziratáról („naplójáról”, „memoárjairól”) van szó, aki XIII. és XIV. Lajos királyok belső lakája volt, és 1601 és 1679 között élt. Marie du Bois-nak hívták.² Az emlékirat szövegét 1936-ban adták ki és gyakran olvasták XIV. Lajos udvarára vonatkozó vallomásként. Mit változtat azonban a kérdésen, ha Marie du Bois-ra nem úgy tekintünk mint a király közvetlen környezetében történtek tanújára, hanem önmaga és korszaka történetírójára? Ebben a vonatkozásban Du Bois írásmódjának az a tulajdonsága lehet igen szembeötlő, hogy jelenlét-effektusokat hoz létre: elbeszélésének bizonyos összetevői olyan hatást keltenek, mintha „láthatóvá tennék” azt, amiről beszámolnak. Mint ahogy Daniel Arasse leírásában a festmény egy részlete a maga történeteivel arra bír, hogy osztozzunk „a festmény, a festő vagy éppen magának a festés aktusának” (Arasse 1996: 7) intimitásában, úgy a mi esetünkben ez az intimitás „az elbeszélés által reprezentált helyszínnel, a tapasztalás közben megragadott szerzővel vagy pedig magával az írás aktuálával” áll fenn. A jelenlét-effektus úgy értendő, mint ami a múltbeli igazságot mint egy (kis) eseményt jeleníti meg; mégpedig kettős értelemben: mint egy történés alakzatát és mint az azt reprezentáló aktust. Ebből pedig nem az következik, hogy a ránk hagyományozódó szöveget egy szavakban megragadott múlt nyomaként kellene felfognunk. Hanem éppen úgy, mint egy múltra vonatkozó, máig fennmaradt előállítás – más szóval egy történetírói aktus – nyomát, amely részben megsemmisült, de bizonyos módon mégis aktív. Az írás által ily módon megragadott és újjáalkotott valóságot éppen maga az írás közvetíti továbbra is az általunk elvégzendő megfejtések termékenységére felé. Du Bois történetírásként felfogott vallomásának ereje tehát mindenekelőtt abban áll, hogy ez a történetírás képes arra, hogy tanúvá váljék. Előre kell bocsátanom azt a feltételezést is, hogy ez a diszkurzív erő

¹ A Loire völgyében található. (A ford.)

² A Marie mint férfinév már a 17. században is furcsa volt. Du Bois is magyarázkodik miatta: „[1649 szeptember 19-e] reggelén jelen voltam a király ébredésénél és a király mindenkitől megkérdezte a nevét; éppen öltözött, amikor én beléptem, és az enyémet is megkérdezte; mondtam, hogy Marie-nak hívnak. De Rodès és De Maupieu urak, az első királyi nevelő és az udvari lelkész megkérdezték, miért viselem a Marie nevet. Azt feleltem nekik, hogy mára már halott apám, nem tudván felnevelni gyerekeit [ti. gyerekei korán meghaltak], ígéretet tett a Szűznek, hogy az első gyermeket, legyen az fiú vagy leány, Marie-nak fogja keresztelni, és ahogy anyám terhes lett velem, ez okból kifolyólag apám már anyám méhében a Szűznek ajánlotta életemet” (Du Bois 1936: 139). A kézirat lelőhelye: Indre-et-Loire-i megyei Levéltár, 1J 1167. [A memoár idézett részleteinek fordítása szintén tőlem, K. A.]

egy olyan politikai értelmezéshez vezet, amely szövegszerűen ugyan nem fejeződik ki, de megragadható az írás aktusaként: az írás így tekintett aktusa politikai aktussá válik.

1.

A 17. század közepe *Fronde*-nak (1648–1653)³ nevezett nagy politikai krízise mind az udvarban, mind pedig otthonában érintette Marie du Bois életútját. 1648 júliusában indult el királyi nemesi szolgálai teendői teljesítésére. Ez utóbbira kiváltságlevelet szerzett. Majd pedig jogot arra, hogy a nyári szálláson teljesítsen szolgálatot – ez a feladat egyébként soha vissza nem térő lehetőség volt számára.⁴ Három hónapot töltött az udvarnál Párizs, Rueil⁵ és Saint-Germain-en-Laye⁶ között. E szolgálati periódus „apró furcsaságainak” elbeszélése a Grandmaison-féle kiadás ötvennyolc oldalát foglalja el. A szöveg utolsó nyolc oldala, egy látszólag mellékes részlet, mely egy Rueil-ből Saint-Cloud-ba⁷ való utazást, valamint egy Mont-Valérien⁸ felé tett kitérőt mesél el, és egy váratlan és intenzív megjelenítési fogással él. A Du Bois szeme előtt kitarulkozó látvány magával ragadja olvasója képzeletének pillantását is.

Szeptember 19., pénteki nap, miután a király megebédelt, lóra ültem, hogy Saint-Clou-ba menjek megköszönni Moranger-Barillon asszonynak a kinevezést, amit tőle kaptam; kitérőt tettem Mont-Vallérien felé, ahol, miután elmondtam imáimat a templom kapuja előtt, a már jól látható Párizs felé fordultam. Azonban azt is látnom kellett, hogy a jó atyák ugyanezen keleti oldalra három magas keresztet helyeztek, amelyeken világosan lefestve és kifaragva három megfeszített ember volt látható; középen az Örökkévaló Atyával beszélő Isten kegyelemmel és fenséggel telve, magasabb és előke-

³ Különböző társadalmi rétegek kormányzatellenes mozgalmi Franciaországban a 17. században. Nevét a párizsi utcagyerekek parittyájáról kapta. (A ford.)

⁴ A királyi nemesi szolgák felváltva töltötték be az élestár vezetője, a pohárnok és a főkamrás szerepét. A kiváltságlevél megszerzése még nem jelentette a szolgálat kimondott teljesítését, és bérezés is csak akkor járt érte, ha e kijelölés megvolt.

⁵ Rueil-Malmaison Hauts-de-Seine kerület székhelye, Párizs keleti külvárosa a Szajna közelében a Mont Valérien lábánál. (A ford.)

⁶ Yvelines járás székhelye Párizs keleti részén a Szajna bal partján. Már a középkorban királyi palota állt itt.

⁷ Hauts-de-Seine járás, Párizs keleti külvárosának székhelye. (A ford.)

⁸ A Szajna bal partján, Párizstól keletre található 161 m magas hegy, erődítménnyel. (A ford.)

lőbb a többieknél; a bal oldali lator ravasz és csúnya volt, mint egy ateista, és átkokat szórt Jézus-Krisztus fejére, de a jó, a mi imádott Jézusunk jobb oldalán levő lator arcáról olyan elégedettség és nyugalom sugárzott, hogy világosan látszott, hogy az Isten-Embernek a szavai, aki azt mondta neki, „Még ma velem leszel a Paradicsomban”, már itt a keresztfán eltöltik azal a boldogsággal, mely megígértetett neki. Térdre borultam a keresztre feszítettek előtt és bal kezemmel tartva lovam kantárszárát, szerény imát intéztem Istenhez, s amint végeztem, egy közülük való szerzetes járt arra, aki ahhoz a remetéhez ment, akit én is kerestem; felemelkedtem és ettől a szándéktól vezérelve a nyomába indultam (Du Bois 1936: 137–139).

A narrátornak csak néhány óra áll rendelkezésére a királynál teljesítendő szolgálat két időpontja között: hogy látogatást tegyen Saint-Cloud-ba és Mont-Valérienbe. Lovon érkezik a templom elé, megfeszített lovaglás után, imádkozik egy percig, és a „jól látható” Párizs felé fordul. És ekkor a három kereszt látványa teljesen elragadja. A narráció, mely összekeveri a reprezentáció (a szerzetesek által emelt kálvária) és a reprezentált (a Passió) idejét, rájátszik az idősíkok összevegyítésére: Krisztus és a latrok jelen vannak. A király inasának írása az Írás idejére néz. A „bal kézben tartott kantárszárral” elmondott ima múltó ideje a Passió evangéliumi idejében kitágul. A bal kézzel tartott kantárszár részlete nagymértékben hozzájárul ehhez a kitáguláshoz: *képi látványt nyújtva*. A narrátort a kereszt előtt leborulva ábrázolja, amint éppen belép a Passió reprezentációjába, mint egy templombeli képen. Du Bois a Mont Valérien-kálváriája faragott keresztjeinek erőteljes látványából származó tapasztalatát közvetíti tehát egy részlet intenzív vizuális effektusai által, mellyel minket, három és fél századdal későbbi szemlélőket, imája tablóképének nézőivé tesz. A „közülük való szerzetes” – aki éppen arra jár – és az idézett dialógus lépteti ki Du Bois-t a képből, és hozza vissza a történet idejébe, ami számunkra a „barokk vallásosság” ideje.

Ebben a részletben számomra az a legmegdöbbentőbb, hogy az írás által produkált jelenvalóság-effektusnak mennyire hosszú a tartama. Ezt a fajta jelenvalóságot éppen azáltal lehet felfogni, hogy hosszú távon is működőképes. S hogy azt egy pillanatra kimerevítsük, a retorika olyan fogalmai által írhatjuk le, mint az *ekphrasis*,⁹ a hypotipózis, vagyis az az alakzat „mely

⁹ Idézzük Daniel Arasse kommentárját: „[a szemléltető dicsőítés] retorikájának alapelve abban áll, hogy a kép leírásának, ennek az átlagos iskolai gyakorlatnak, »a szemünk elé kell helyeznie a hiányzó képet; és ezt csakis a részletek érzékeltetésével teheti meg«...”(Arasse 1996: 142).

leír, a szemeink elé helyez egy dolgot”. Bizonytalan alakzat, mely csak úgy létezik, ha *hic et nunc* akként ismerjük fel. Hatásösszetevőinek létrejöttéhez egyszerre kell látnunk a narrátor Du Bois-t (a kálváriát), illetve a (bal kezében a hámot tartó) szemlélő Du Bois bennünk létrejövő vízióját. Irodalmi effektus ez, mely olvasóját nézőként (vagyis közönségként) hozza létre minden címzetti elvárástól függetlenül. Ugyanakkor viszont olyan helyet biztosít számára, ahonnan a tekintet az azt elragadó kálvária látványába befeledkezett imádkozó emberen állapodik meg.

Ez a megállapítás közelebb vezethet ahhoz, hogy e szöveg sajátos erejét körvonalazzuk. A rá irányuló figyelmet és a vele való találkozás alkalmát „történeti dokumentum” volta szolgáltatja; tehát az, hogy mielőtt ötven évre el-, majd pedig feltűnt volna egy dokumentum-lerakatban, elveszett kéziratként tanúskodva utazott az időben művelt kiadójáig – egy Indre-et-Loire-i levéltárosig –, és így dokumentumként és forrásként mutattak rá referencialitásának azonnaliságára és evidenciájára. A kritikai kiadás pillanatáig olvasó nélküli szöveggént való létezése, számadáskönyv-jellege, a helyesírás és központozás részleges modernizálása által sem eltűnő archaizmusai, a várakozás és a minket a szöveggel kapcsolatba hozó gesztusok ellehetetlenítették az irodalmi olvasást (ez alatt azon szövegek olvasását értem, melyek élve érkeztek el hozzánk). És habár kitér az elbeszélés elől (ne feledjük, hogy történetesen egy kitérő elbeszéléséről van szó), itt egy adott jelenlét jelentkezik, és ragad magával. Abban a pillanatban, amikor egy történeti jelenlétet (egy jelen nem levő jelenlétet, mely csak hiányként értelmezve lehet értelmes) keresünk, és egy elveszett *ethos* rekonstruálásán és megértésén dolgozunk, egy aktuális *pathos* varázsol el minket. És ez a *pathos* egy olyan részlet hatása alatt jelenik meg, mely egyben a keresett *ethos* igazságeffektusa: például, hogy hogyan tarja Du Bois a lovát (mely egyébként a megtett utat és az utazó társadalmi státusát jelzi) imádkozás közben. Azt látjuk tehát, hogy egy ökonómiájukban és megélt elrendeződésükben ismeretlen cselekedetek közé ékelődő, többé vagy kevésbé szándékolt írásaktus, megőrzi arra vonatkozó erejét, hogy minket közönségként a maga effektusainak címzettjeivé tegyen. Még akkor is, amikor történészként közeledünk hozzá (vagyis olyan olvasóként, aki képes effektusait azonosítani anélkül, hogy alájuk rendelődne, vagy legalábbis anélkül, hogy azok félrevezetnék). Így tehát egy tapasztalat időbeliségébe kerülünk. Pedig értelmeznünk kellene azt, vagyis nekünk kellene megismerő diskurzusunk rabjául ejteni az elmesélt tapasztalatot. A konfúzió, amely a lova kantárját bal kezében tartó Du Bois ideje és aközött a mulandó pillanat között támad, amelyben megpillantjuk

öt, annak a tévedés-tapasztalatnak a gyümölcse, mellyel Du Bois a Passió idejét és az ima idejét cserélte fel. Az elbeszélés sajátos időbelisége, melyen az adott történést víziójává alakító nyelvi aktus halad keresztül, Du Bois elbeszélésének sajátos időiség-tapasztalatára tesz figyelmessé. És arra sarkall, hogy ezt a figyelmet még akkor is fenntartsuk, amikor a jelenlét-effektus már megszűnt.

Mialatt engedelmeskedik a benne az „udvaroncot” felismerő szerzetesnek, Du Bois Mont Valérien-i kitérőjének végéhez közeledik: látni fogja a „remetét”, aki hét éve nem lépett ki cellájából. Mont Valérien-ben Párizsért imádkoznak. A 16. század vége óta laktak itt remeték, és 1634 óta – ekkor mindössze tizennégy év telt el azóta – egy Hubert Charpentier (1565–1650) nevű volt ligapárti¹⁰ nemes által létrehozott világi papi rend telepedett itt le: „a kálvária papjai”, akik zarándokhelyet alapítottak és nagy munkálatokba kezdtek (egy templom és egy óriási keresztút építésébe). A szerzetesrend lelkigyakorlatosokat fogad és missziót teljesít a parókiákon. 1648. szeptember 14-én, Du Bois előtt öt nappal Ausztriai Anna jött át Rueil-ből. Meglátogatta a „remetét”, aki „térden állva esedezett előtte bocsánatért Párizs lakói nevében”. Du Bois ezeken a nyomokon halad. Mont Valérien-i látogatásának történetében nem mond erről semmit, valamivel korábban viszont említi. Azonban amikor a „jól látható” Párizs felé fordul, az olvasó tudja, hogy ez a vízió az (alig három héttel korábbi) augusztus 26–27–28-i barikádos napok eseményeire utal, e lázas napokra, melyekről korábban ezt írta: „Párizs oly félelmetes erő, hogy százezer embert tudna talpra állítani csak azért, hogy elérje, amit akart [...]. Párizs ereje felbecsülhetetlen.”

Mont Valérien-be öt nappal a királynő – akitől a „remete” bocsánatot kért a város nevében – és három héttel a barikádok után érkeznek. Du Bois hívó emberként látogat meg egy olyan helyet, ahol Isten dicsősége Párizs feletti uralmában mutatkozik meg, ahova a királyné őfelsége ugyanazt a „teljesen látható” panorámát érkezett megnézni. Mintha szellemileg uralni akarná a párizsi *Fronde* eseményeit. Ezáltal Du Bois a jelen tapasztalatában, az aktualitás próbájának kitett szellemiség lebegő időbeliségében, egy hasznos látogatás útvonalán haladva fogja érzéklni azt, ahogy az esemény

¹⁰ A Liga a 16. századi francia vallásháborúk folyamán alakult szélsőséges katolikus frakció volt, mely azzal az ürességgel, hogy a katolicizmust védelmezi a hugenották ellen, a törvényes francia királyt akarta Spanyolország és az inkvizíció segítségével trónjáról letaszítani s a reakciós Guise-hercegeket juttatni a francia trónra. A Liga mesterkedéseinek IV. Henrik, a franciák egyik leghaladóbb szellemű uralkodója vetett véget. (*A ford.*)

rendezetlen ideje felszívódik a teológiai-politikai rendbe. Abba a rendbe, amelyhez a király testével való napi szolgálói kapcsolata révén ő maga is tartozik.

Ennek a szerepkörnek a sajátos időisége teszi lehetővé ittlétét. A szolgálati nap és a nyári szállás időbeosztásának ritmusában megy el Saint-Cloud-ba köszönetet mondani jótevőjének, akinek közbenjárása lehetővé tette a „kinevezés” megszerzését. Vagyis a királyi bérhez való hozzájutást, ezt a – főként ebben a zűrös periódusban – igen jelentős megvalósítást, mely az Állam szinte teljes csődjének pillanatában nagy kézügyességet, tapasztalatot és stratégiai intelligenciát követel. Jobbnak kell lenni a többieknél és azt is el kell érni, hogy kézpénzben és ne kincstári értékjegyben kapjuk meg bérünket. A Mont Valérien-i kirándulás e megnyert csata kimondottan társasági idejébe íródik. Marie Du Bois-nak e szent hely felé tett kitérője annak a társadalmi térnek a cselekvési idejébe ékelődik, amelyet a hatalom szolgálata határol be. És hogy ebben a környezetben védhesse meg és valósíthassa meg érdekeit, ahhoz önreprezentációjának koherenciájában, a szolgálat azon idejében, ahol oly kevés idő jut önmagunkra, el kell tudni mozdulni, oda kell menni, ahol a cselekvés hatékony. Az úton egy tekintet, egy vízió, egy ima idejében megélt és egységesített időbeliségek, az Írásnak és a domináns eseménynek a tapasztalatai az őt közvetítő elbeszélésben egy olyan alakzatot építenek fel, amely egy pozíció társadalmi-politikai tapasztalatát szubjektiválja. A kitérő alatt, ahol feladatainak kényszerítő erejű ideje és érdekeinek védelme alól felmentést talál, Du Bois egyedül, majd nekünk is továbbítva tapasztalja meg egy részben álmodott és vágyott rendhez való tartozás szubjektív időtapasztalatának és a rá is érvényes politikai renddel való egyetértés idejének összeolvadását.

2.

Az az eset, amit vizsgálni akarok, 1663-ban következik be. Ekkoriban Marie Du Bois életének egy nehéz periódusából lábál ki (számos családi gyász, nemességét megkérdőjelezi az adóhatóságok). Ekkor dönti el, hogy – ahogyan ő fogalmaz – érdemeinek elismertetése érdekében XIV. Lajosnak felajánlja naplója egy újramásoltatott és szépen letisztázott részletét. XIII. Lajos halálának elbeszéléséről van szó, melynél húsz évvel korábban inasként volt jelen.

Június 10-e estéjén szolgálata megkezdésére érkezvén szánja el magát arra, hogy „emlékiratát” odaadja a királynak. E cselekedetét elmeséli „nap-

lójában”. XIV. Lajos azelőtt való este érkezett vissza Versailles-ból; betegségből épült fel: valami himlőből, mely egy adott ponton még életét is veszélyeztette. Az írás bemutatásának elbeszélése, illetve, ami azután következett, érdemes arra, hogy figyelmesen elolvassuk:

Másnap, vasárnap 10-én, a Király a szobaklozettján lefekvéshez készülődött; nekem egy fáklya volt a kezemben, világítottam neki; az egyik borbély fésülte; előhúztam egy aranyozott, szép kézírással teleírt, kék szalagokkal átkötött papirozt, és azt mondtam a Királynak: „Mivel szolgálatomat teljesítettem boldogult Királyunk halálakor, utolsó cselekedeteit napról napra feljegyeztem egy emlékiratban, melyet félve őriztem, hogy Felsőgednek tisztelettel és alázattal bemutathassam.” A Király elvette emlékiratomat, elolvasta az első oldalt, majd odanyújtotta de Nielle Úrnak, az aktuális szolgálat főlakájának, aki a gyertyatartót fogta, és azt mondta: „Nielle, őrizze ezt meg nekem, és adja ide holnap reggel, akkor nyugodtan megnézhetem.” Nielle úr elvette, és a zsebébe tette. Másnap, június 11-én, Szent Barnabás apostol napján a Király kezelésen volt; én nem tudtam; miután végzett, misét hallgatott és evett, a Királyné egy karosszékre ült a Király ágyfejehez, a Herceg az ágy lábához, de Mortemal, du Lude, de Saint-Agnan, de Villeroy és más urak az ágy köré helyezkedtek, a Király leült az ágyra, palástja a vállán, és azt a rendeletet adta de Nielle úrnak, hogy hozza oda az általam odaadott iratot és hangoosan azt mondta: „A tegnap este egyik inasom ideadta apám halálakor készült emlékiratát. El szeretném olvasni; hallgassatok meg”; elkezdte, és végigolvasta. Tizenkét oldal terjedelmű volt. (A teljes részlet: Du Bois 1936: 348–360)¹¹

Akár fogadhatnánk is rá, hogy a kék szalaggal átkötött aranyos papírt „szép kézírással” írták tele. Ez a formai sajátosság is alátámasztja XIII. Lajos haláltusája 20 évvel későbbben átadott emlékiratának áldozati jellegét. Az átadás gesztusa által Du Bois illő komolysággal, de nyíltan fordulhat a királyhoz. Az első oldalt elolvastván a király azt jelzi, hogy elfogadta inasának gesztusát. Azáltal azonban, hogy tovább már nem olvas, és a teljes szöveg elolvasását másnapra halasztja, arra is emlékeztet, hogy, bár elfogadja az ajándékot, de ezt csakis azáltal teheti meg, hogy fensége tökéletes érvényben marad. Ami viszont különleges, az az, hogy másnap ő maga olvassa vé-

¹¹ A szélére, a „végigolvasta” magasságába Du Bois ezt írta: „A Király elolvasta az emlékiratot, melyet királyi apja halálakor írtam, s mely az első, pergamenbe kötött könyvemben van benne.”

gig a tizenkét oldalt, és nem felolvastatja azt valakivel. A gesztus erőteljes, jól átgondolt, lehet még igen is átgondolt ahhoz képest, hogy egy szolgáló ajándékának értékét hivatott hangsúlyozni. Ez az eltúlzott jóindulat annak a jele, hogy az aranyozott lap és a kifogástalan írás végül is keveset számít, mindezek csak az uralkodó hangja által az olvasásban megjelenített királyi arckép esetleges közvetítői.

Megállapíthatjuk, hogy Du Bois elbeszélése átmenet nélkül vált át az áldozatnyújtás pillanatából az olvasás pillanatára, melynél ő maga nem volt jelen. A király emlékeztet ugyan az ajándékra, azonban a szolga nevét nem ejti ki („egyik inasom”). Az elbeszélés mégis úgy írja le a jelenet résztvevőit, a király mozdulatait és szavait, mintha a narrátor itt is jelen lett volna. Az elbeszélés függő voltára utaló jelek eltörlése egyesíti az éjszaka által elválasztott két pillanatot: mintha ugyanarról a jelenetről lenne szó. Szinte azt hihetnénk, hogy már akkor, amikor az emlékiratot átadta a szobaklozettján ülő királynak – a pillanat egyébként kiválóan alkalmas a szolgálói kérések benyújtására – a királynő, Condé herceg, de Mortemart és de Saint-Aignan hercegek, de Villeroy marsall, de Lude gróf is jelen voltak. De a királyné és a király belső köreihez tartozó nagyméltóságok nem voltak ott ennél a jelenetnél. Ők alkotják viszont azt a közönséget, amely előtt a király „egyik inasának” emlékiratát felolvassa.

A hangos felolvasás estéjén, amikor a szobaklozeten való tartózkodás pillanata ismét elkövetkezik, és a király „egyedül marad” (ami csak szófordulat, hiszen a király sosincs egyedül), megragadja az alkalmat, hogy inasát jóindulatúan megszólítsa: „Azt kérdezte, hogy az emlékirat megírása közben naponta írtam-e: azt válaszoltam, hogy igen, minden este leírtam, amit nap közben láttam; aztán megkérdezte, hogy hol lakom...” (Du Bois 1936: 348–360).

Ezek után Du Bois kilenc napot vár arra, hogy egy kevésbé szimbolikus jutalmat kérvényezzen. Június 20-án, szintén a szobaklozeten való tartózkodáskor, átnyújt a királynak egy kérvényt, melyben, anélkül, hogy a XIII. Lajos haláláról szóló emlékiratára emlékeztetne, megemlíti szolgálatának hosszú idejét, testvérei és vejei csatamezőn lelt halálát, és pénzjutalomért esedezik „igen kitartóan, hiszen ő maga sok mindenben szenved hiányt”. A kérvényt igen gondosan készítette elő. A király átveszi a kérvényt, „végigolvassa”, és megjegyzi: „Íme, a legszebb írás, amit valaha láttam; ki írta le ezt önnek?”. Erre a kérdésre Du Bois hazugsággal válaszol: „Azt mondtam, hogy egy Párizsban élő szegény rokonom. Ő meg azt mondta: »Hosszú ideig írta«? Én pedig: »Egy délelőtt, Felső.«”. Miután így reprodukálta a beszélgetést,

folytatja: „Ennek az egyházközségnek [Couture-sur-Loirról van szó, ahol a háza is van] egy Defains nevezetű gyönyörűen író előjárójának adtam oda a kérvényt leírás végett...” (Du Bois 1936: 348–360).¹² Ez a kis család és az elbeszélés könnyedsége arra utalnak, hogy nem szégyen hazudni a király előtt, ha ügyünknek előmozdításáról van szó. Du Bois nyilván azt akarta eltitkolni, hogy az írás már azelőtt készen állt, hogy Couture-t elhagyta volna, vagyis az emlékirat és a kérvény átnyújtásának összekapcsolását már korábban eltervezte. Később értesítik, hogy a király ezer fontnyi jutalomban részesítette. És mindezt régi szolgálataiért, illetve, hogy „azokat folytatni módjában álljon”. De az „emlékiratra” nem tett utalást.

Most pedig nézzük meg „Azon dolgoknak pontos emlékezetét, melyek XIII. Lajos, Franciaország és Navarra királya halálakor történtek 1643. május 14-én” (mely több kéziratot példányban is fennmaradt), abból a nézőpontból, melyet XIV. Lajos 1663. június 11-i felolvasása teremt.¹³ Mit is olvasott akkor valójában a Király? Milyen jelentése van a király szájában inasa egyes szám első személyű elbeszélésének? A kijelentés két helyzete, az „ént” mondó narrátoré és az uralkodói hangú olvasóé összeegyeztethetőnek tűnhetnek-e tizenkét nagy oldal felolvasásának idejére? Csakis Du Bois írásmódjának már a korban érzékelhetővé vált historiografikus dimenziója teheti elképzelhetővé, hogy a királyi hang egy inasi „énnel” azonosulhat.

Első látásra XIII. Lajos utolsó napjainak emlékezetes krónikájával állunk szemben. Hiszen a szöveg a jó halálról szóló közhelyek mindenikét tartalmazza: a jó keresztényét – kegyes olvasmányok, lelki beszélgetések, gyónás, utolsó kenet, áldás, imák –, illetve a kötelességekkel terhes, nyilvános és sajátos rituálékkal rendelkező királyét, melynek középpontjában a régensséget megszervező okmány nyilvánosság előtt való felolvasása áll.

¹² „A kérvény tetején gyönyörű azúrkek betűkkel ez állt: A Királynak és lejjebb elképráztatot betűkkel: Felség; a kérvény szövege pedig fekete betűkkel volt írva, azonban az egész annyira szépen, hogy már az is örömmel töltött el, ha arra gondoltál, egy emberi kéz így tudja forgatni a tollat.”

¹³ Több lerövidített kéziratot, illetve a 18. századtól kezdve nyomtatott változatot ismerünk: *Curiosités historiques*. II. [Történelmi ritkaságok.] Amsterdam, 1759; Cimber, et Danjou, *Archives curieuses de l'histoire de France*. V. [Ritka dokumentumok Franciaország történetéből.] 2ème série, 1838; Michaud et Poujoulat, *Nouvelle collection de Mémoires pour servir à l'histoire de France* IX. [Újabb emlékiratok Franciaország történetéhez] 1ère série, 1838; illetve legújában Alain Boureau, *Le simple corps du roi. L'impossible sacralité des souverains français, XVe-XVIIIe siècle*. [A király egyszerű teste. A francia uralkodók lehetetlen szentsége, 15–18. század.] Les éditions de Paris, 1988: 137–155, itt ezt a kiadást használok.

A narrátor finoman csúsztatja jelenlétét az elbeszélés ideje és az elbeszélő cselekedetek ideje között felcserélődő viszonyok közé. Az őt kérdező XIV. Lajos királynak azt válaszolja, hogy naponta írt, minden este. Elfelejtette viszont azt is hozzátenni, hogy otthon aztán ismét elővette jegyzeteit; különben nem kezdhetne volna elbeszélését ezzel a kimenetel ismeretében írott mondattal: „1643. február 21-én a király hosszú és halálos betegségbe esett.” Az, ahogyan a némiképp már történeti elbeszélést elrejtő napi krónika sajátos dinamizmusának látszata alá, egyben a narrátort is az elbeszélés eltűnő szereplőjévé teszi. Ez az eljárás pedig a királyi szoba jó hivatalnokának allegóriája. Amint ez a visszafogott jelenlét dominálni kezdi az elbeszélést, az „én” szolgálai tennivalói közben jelenik meg, illetve néhányszor azért, hogy érzelmeit kifejezze.

Ez utóbbi kategóriába tartozik mások cselekedeteinek helyeslése vagy elutasítása. Egy, az emlékirathoz 1663-ban függesztett jegyzetben elutasít például egy igen elterjedt pletykát. Április 21-én a trónörökös keresztelőjéről számol be, és hozzáteszi: „E pontos napló hamisnak nyilvánít egy olyan történetet, melyet mindenki hallott, én még nyomtatásban is olvastam, itt viszont hallgatok felőle; azt tudniillik, hogy a Trónörökös a keresztelési szertartás után visszatért a Királyhoz, és a Fenség megkérdezte tőle, hogy hívják, mire az ifjú herceg ezt válaszolta: »XIV. Lajos«. Erre a Király így felelt: »Még nem, fiam, még nem.«” Elismeri viszont, hogy a Király megjósolta a Rocroi-i győzelmet:¹⁴ „Este hat óra tájban a szundikáló Király felriadt és az ágy mellett tartózkodó herceghez fordult: »Azt álmodtam, hogy fia, Enghien hercege szembesült az ellenséggel, a harc kegyetlen volt és hosszadalmas, és a győzelem sokáig bizonytalan volt; de a kegyetlen harc után a mieinknél állapodott meg, és ők a csatatér urai maradtak.« Abban a percben, amikor a Király száját elhagyták ezek a szavak, a Rocroi-i csata győzelmének jóslata fogalmazódott meg.” (Boureau 1988: 144). Három pillanat kapcsolódik itt össze annak érdekében, hogy az igazságot alátámassza: az a pillanat, amelyben a haldokló király szavai elhangzanak, melynél az inas jelen volt; az a későbbi pillanat, amikor a rocroi-i győzelem bekövetkezte után rájöttek, hogy a király szavait jóslatként lehet értelmezni; illetve az elbeszélés aktualizálása a hangos olvasás által 1663-ban, a király szobájában, mely egyszerre hitelesítette a próféciait, illetve az azt közvetítő elbeszélést. XIII. Lajos halálának elbeszélésével az inas saját szolgálatának is emléket állít.

¹⁴ A Harmincéves Háborúban 1643. május 19-én lezajlott csata a francia és spanyol hadseregek között, mely francia győzelemmel végződött. (A ford.)

Az inas aktív szolgálóként határozza és jeleníti meg magát, és teszi ezt éppen a feladatkörén kívül eső kezdeményezései megidézésével. Hiszen a szolgálaton kívül olyan tevékenységi formákra jut ideje, melyeknek szabad és humánus voltát a királyhoz intézett szövegben is el lehet ismerni. És még az erős érzelmi benyomások egyes szám első személyű kommentárja sem minősül helytelennek; hiszen ily módon lehet a narratíva által kitüntetni és megjeleníteni egy mozzanatot a három héten keresztül zajló haláltusát meghatározó gesztusok és szavak folyamából. Vasárnap, április 29-én a király, akinek szobája a Saint-Germain-en-Laye-i „új kastélyban” található és észak-keletre néz, azt kéri, hogy nyissák ki az ablakot, hogy láthassa „utolsó lakhelyét”, vagyis a láthatáron megjelenő Saint-Denis-i királyi temetkezőhelyet. Szavai könnyeket csálnak szolgálói szemébe. Mindez azonban még semmi az utolsó éjszaka jelenetéhez viszonyítva. A király búcsút akar venni az őt körülvevőktől: „megtisztelt azzal, hogy kezembe tette a kezét, amit én könnyekkel áztattam; majd abban a kegyben részesített, hogy jóindulata utolsó jeleként megszorította a kezem; ami annyira mélyen megérintett, hogy amint fel akartam állni, hogy a helyet átadhassam társaimnak, akik ugyanarra a kegyre vártak, félájultan a kézre borultam és négykézláb vonszoltam el magam onnan” (Boureau 1988: 148). Du Bois napok óta érintkezik a király testével, támogatja, elmozdítja, segíti biológiai funkcióinak végzésében, azonban a király kezével való érintkezés, melynek akaratlagos és hatalmas nyomása az inasával szembeni „jóindulat” kifejeződése, összeroppantja a kegyben részesítettet: lényegi különbség van a könnyektől áztatott mozgásképtelen kéz és a fenséges akarattól mozduló, kegyel eltöltő és a királyi feladatot betöltő kéz között. A fenség kisugárzása e nagyon felemelő pillanatban soha többé nem hagyja el azt, akire kitöltetett. Hatásai Du Bois életének más fenséges pillanataiban is követhetőek. Néhány év múlva azt látjuk, hogy kis unokájával Godeau¹⁵ sorait és XIII. Lajos megzenésítését tartalmazó zsolnárt énekelte el, éppen azt, amit a király 1643. április 24-én énekelte el, amikor líráját utoljára vette kézbe. Még jelentősebb viszont, hogy haldokló anyjának a Bernardin de Montereul jezsuita szerzetes¹⁶ által írt Jézus-élet-

¹⁵ Antoine Godeau (1605–1672) francia író és prelátnak. Vallásos verseket, halotti prédikációkat és hagiográfiai munkákat írt. Parafrazálta Dávid zsolnárait, melyet többször megzenésítettek. (A ford.)

¹⁶ Bernardin de Montereul (1596–1646) jezsuita szerzetes. *La vie du Sauveur du Monde* című könyve 1637-ben jelent meg Párizsban. (A ford.)

rajzot olvassa fel, mely a király utolsó olvasmánya volt május 13–14-ének éjjelén.

Azt is észre kell vennünk, hogy a király esendő testének megidézése – annak minden részletével – nem áll ellentmondásban azzal, hogy ez a test az utolsó leheletig a maga sugárzó és szinte emberfeletti intenzitásában képviseli a fenséget. Mindezt annak ellenére, hogy az emberiség legszenvedőbb és a testi megalázkodás legelső fokára süllyedt emberi kategóriához tartozik. Az is igaz viszont, hogy XIII. Lajos maga fejezi ki testi esendőséget és szava fel is jogosít hasonló megállapításokra:

A Király azt mondta, hogy rosszul töltötte az éjszakát; az éjszakai és még most is folyamatban levő üritések elgyengítették. Egy ilyen után, amikor éppen egyedül voltam ágyfejenél, és levettem róla a fehéreneműt, hogy megmohassam, és kissé felemeltem takaróját és paplanját, végignézett a testén. Miután néhány pillanatig nézte, az égre emelte tekintetét: „Istenem, mennyire sovány vagyok!” Valójában már ennél soványabb nem lehetett. Csak csont és bőr volt; a lábak és a combok oly soványak voltak, hogy fentről le csak a térd tűnt kissé vastagabbnak; a többi csontsovány volt (Boureau 1988: 139).

Fenség és esendőség nyilván kölcsönösen támogatják egymást a keresztény agonizálás szellemiségében. De milyen hanglejtéssel, undorral és sajnálkozással olvashatta fel e sorokat XIV. Lajos 1663-ban a családtagoknak? A „győzedelmes király” hogyan írhatta így le az esendő királyi testet? Az ilyen jellegű igen gyakori részletek nem ártottak Du Bois szövege jó fogadtatásának. A fenség, a hatalom hogyan nyilvánulhatott meg továbbra is az agónia vulgáris kifejeződésének alávetett testben? Hogyan értelmezhetőek a hatalom jelei egy olyan elbeszélésben, mely nem titkolja el ezt az alávetettséget? A mi megértési képességeinken kívül eső válasz abban a különbségben áll, melyet a saját testét is színre vivő író Du Bois a megérintett és a megérintő királyi kéz víziójában rajzol meg, annak a hullámozó érzelmi benyomásnak a rejtélyében, amelyet érintése okozott.

3.

Egy évvel azután, hogy XIV. Lajosnak felajánlotta apja haláláról szóló emlékiratát, Marie Du Bois-nak egy eléggé kétséges próbát kell kiállnia, mely a szolgáló és ura közötti ragaszkodás árnyoldalát is látni engedi. A próba 1664. július 30-ával kezdődik el egy Fontainebleu-ben Claude Du Bois nevű

unokaöccse által írt levéllel. Ez az unokaöcs, akivel együtt tért vissza Fontainebleu-ból, ahol az udvar éppen tartózkodott, arról tudósítja, hogy fogságba esett. Azzal vádolják, hogy a nagybátyja cinkostársa, aki ellen pedig az a vád, hogy négy húszezer font értékű aranypénzzel teli erszényt tulajdonított el a király szobája melletti kis szobából, „ahol a kemencén kovácsolt képek, fölötte pedig keleti kereskedők képei vannak”.¹⁷ Du Bois-t, a hűséges inast házi lopással, halállal büntetendő főbenjáró vétekkel gyanúsítják egy mosónő vallomása alapján, aki azt állítja, hogy az inas a királytól ellopotthoz hasonló erszényből kivett aranypénzzel fizette ki. Hirtelen el is határozza, hogy Fontainebleu-be utazik; annyira gyorsan, hogy a döntés pillanatáról nem is emlékezik meg az elbeszélésben. Miután elolvasta a levelet, Isten segítségét kéri és hozzáteszi: „Azt mondtam a szolgálólányomnak, hogy készítsen nekem fehérneműt és mindent, ami a fontainebleu-i utazásomhoz szükséges, és megmondtam neki utazásom okát is.” Huszonnégy órán keresztül ugyanezt teszi, elmeséli a vele történeteket mindenkinek, akivel találkozik. Előbb a fiához megy és megkéri, hogy kísérje el Fontainebleu-be, majd Tréhet-be, ahol a környék ura meghívta ebédelni: megmutatja „a társaságnak” unokaöccse levelét, majd megkeresi a Curé-i papot és előadja „ügyét”. A pap azt mondja neki, hogy „olyan, mint József”, utalva ezzel József és Potifárné bibliai esetére (Teremtés, XXXIX). Másnap reggel részt vesz a misén, úrvacsorát vesz, majd a fiával együtt útnak indul. Majd megáll Montoire-ban¹⁸ a lányánál és az unokájánál, „akiknek elmondtam, mi történt, azonban ők nem aggódtak miatta, hiszen Istennek gondja lesz arra, hogy megvédjen ártatlanságomban”. Valójában gondosan adagolja fájdalmának nyilvánossá tételét: értesíti családját, papját és mindazokat, akiket még a katasztrófális hírről való értesülése előtt meg szeretett volna látogatni (Tréhet urát és meghívottjait). Ezek a személyek alkalom adtán tanúskodni tudnak ártatlanságába vetett nyugodt hitéről és lelkiállapotáról. Azonban azt is hangsúlyozza, hogy La Chartre-i¹⁹ látogatása előtt csakis „az Istenanyát” kereste fel. Így bizonyítja ártatlan nyugalmát, mely lehetővé teszi, hogy minden ismerőst emelt fővel köszöntse anélkül, hogy rejtegetné az őt ért vádat, illetve azt, hogy az azonnali, sietős tisztázást elutasítsa, mely gyanús lehetne, vagy pedig ura döntéseivel szembeni lázadását sugallhatná.

¹⁷ A teljes ügyhöz lásd *Emlékiratok*, Grandmaison kiadása, 1936: 372–392.

¹⁸ Loir-et-Cher megyében, Vendôme járásban levő falu. (*A ford.*)

¹⁹ Falu a Loire mellékfolyójának, a Loirnak a völgyében. (*A ford.*)

A három és fél napig tartó, három kitérős (Fréteval²⁰, Janville,²¹ Saint-Denis²²) Fontainebleau-i utazást misehallgatások és templomlátogatások tartják. Varize-ban²³ például egy „szent embert” látogat meg, és megjegyzi „én láttam azt a szent embert, akit a helyére fogok helyezni”. Ez utóbbi megjegyzéssel kézírata szerkezetére vonatkozóan újabb részletet közöl (a cselekményhez képesti eltolódását), és azt is látni fogjuk, hogy ennek az epizódnak a cselekmény egy későbbi mozzanata számára való fenntartása mennyire jelentős jelen események értelmezése szempontjából.

Malesherbes-be²⁴ érkezvén, ahol ügyében a királybíró fog majd ítéletet tenni, felveszi a kapcsolatot az ügye megítélésében, illetve az udvarban történt kihágások és gyilkosságok megítélésben illetékes tisztviselő egyik poroszljával, és ettől egy rossz meg egy jó hírt tud meg. A rossz hír az, hogy nem csak a mosónő tanúskodott ellene: Sermaise-ben egy férfi azt nyilatkozta, hogy látott egy fiatalember kíséretében utazó gyanúsán viselkedő (azt állította, hogy Fontainebleau-be tart, holott az ellenkező irányba indult) öreget, aki „a nyeregben egy iszákban a királyéhoz hasonló méretű pénzesládát hordott”. Sermaises a Fontainebleau és Vendôme közötti úton található, az öreget és a fiatalat pedig körülbelül akkor látták arra, amikor Du Bois és unokaöccse is ott lehettek. A jó hír pedig az volt, hogy azon a napon, amikor a királlyal közölték az inasát terhelő gyanút, ő azt mondta „hogy erről ne beszéljenek, tartsák titokban, és hogy ő meg van győződve hűségem felől”. Du Bois hozzáteszi: „A Király pártfogásának tudata megvigasztalt”. Azt is el kell viszont ismernie, hogy üldöztetése nem ért véget, és hogy, bár a király meg volt győződve ártatlanságáról, beleegyezett unokaöccse bebörtönöztetésébe.

Augusztus 3-án, vasárnap délután 2 órakor Du Bois és fia megérkeznek Fontainebleau-be. A Monsieur²⁵ egyik házi szolgájánál szállnak meg, aki szintén Vendôme-i származású, és üdvözlök feletteseiket, Saint-Aignan herceget, a király szolgálatára rendelt első nemest, és az első királyi inast; ezek után „senkit sem akartam látni” – fontos, hogy ne tegye ki jelenlétét az udvaroncok pletykáinak az esti, központi fontosságú jelenet előtt.

²⁰ Helység a Loire mentén, Vendôme-től 16 kilométerre. (A ford.)

²¹ Eur-et-Loir járás központja. (A ford.)

²² Párizs északi külvárosa. (A ford.)

²³ Falu Eur-et-Loir járásban, Franciaország központi részén. (A ford.)

²⁴ Loiret járás székhelye az Essonne völgyében. (A ford.)

²⁵ A király legidősebb öccse. (A ford.)

Megvártam a királyi lefekvést; alighogy a király jó éjszakát mondott, a tömeg kiment, és a király leült vacsorázni, térdre borultam lába előtt és könnyek között így szóltam: „A múlt szerdán egy levelet kaptam, mely arról szólt, hogy egy nő azt a vallomást tette, miszerint én egy aranyakkal teli barna tarsolyból fizettem ki őt; ami a Felségedet ért lopás vádját hárította rám. Életemet hoztam felséged lába elé, hogy tettemről feleljek.” Megmutattam neki hasonló színű imakönyves tarsolyomat, és a fehér szalagokat, melyeket a nő varrt oda, hogy a királytól kapott 100 aranyat tartassam benne, és azt mondtam: „Felség, ha ilyen vétek terhelné vállamat, nem kérnék kegyelmet életemnek, így nem tudnék többé élni; azonban, mivel Isten kegyelméből ártatlannak ismerem magam, oltalmáért esedezem. Ah! Felség, öreg koromban a legnagyobb király, az irántam gyerekkora óta jóindulattal viseltető, ma pedig méltatlanságom ellenére folyamatos kegyekkel és jóindulattal engem elhalmozó legjobb uralkodó házi lajtnak minősítettet! Felséged házi szolgálatának feladatát mindvégig akkora odaadással és hűséggel láttam el, hogy nem számíthatnak részemről, sem szeretteim részéről hasonló cselekedetre.

Az ura előtt térdeplő öreg szolgáló patetikus látványán túl ez a szónoklat négy üzenetet közvetít a király felé: fenséges és hivatalos ártatlansági bizonyítékkal ér fel; a túlságosan igénybe vett, ezért feledésre hajlamos emlékezetben felidézi a hosszan tartó és sajátos hűséget; vádlója szavainak racionális értelmezését adja: imakönyve barna színe vezethette félre a nőt; végül nagyon finoman hangsúlyozza, hogy ő maga a király udvartartásának tagjait gyanúsítja. Valóságos – szónoklattanilag igen jól előkészített – retorikai cselekedetről van szó, bár semmit sem tudunk előkészítésének folyamatáról. Igaz ugyan, hogy a „tömeg kiment”, de a királynak családtagjai és az őt körülvevő szolgák (a ruhatári főfelügyelő, az első három komornyik, a dolgozószoza három titkára, „az összes királyi szolgálatra elrendelt nemes”) előtt kell válaszolnia; és csakis a megszólításban kért oltalom és megidézett jó viszony szólamában válaszolhat, vagy pedig végletes szigorúsággal fejezheti ki bizalmatlanságát és saját gyanúját.

A Király jóindulatúan ezt válaszolta: „Álljon fel”, majd megismételte, és így folytatta: „Azok, akik az ön hiányában erről az ügyről hallottak beszélni, a megmondható, hogy én annyira meg vagyok győződve az ön hűségéről, hogy kincseimet is önre bízám, hiszen tudom, hogy nem fog megcsalni.” Ismét térdre ereszkedtem, megköszöntem, és azt mondtam, hogy erre a kegyre méltatlan vagyok, és így folytattam: „Felség, unokaöcsém börtönben van. – Még mindig?” kérdezte a Király. S amint igennel

válaszoltam, ezt mondta: „Holnap rendelkezni fogok, hogy szabadon bocsássák. – De Felség, én magamat igazolni jöttem. Felséged pedig annak a kezére bíz engem, akinek a kezére akar.” – „A királybírónak kell rendelkeznie a sorsa fölött.” Így folytattam: „Holnap reggel nála leszek, Felség.”

A kérelmező gondosan ügyel arra, hogy ne emelkedjék fel a király első felszólítására. Azonban ura megnyugtató szavai hallatán felemlíti unokaöccse rabságát, és eljátssza azt a kis színjátékot is, hogy nincs tudatában a róla ítéletet tevő személy kilétének, holott találkozott már a királybíró egyik beosztottjával. Nyilván nem is számíthatott más válaszra, mint amit a király adott, azonban annak is szükségét érezte, hogy egyfajta jogi járatlanságot tanúsítson. Másnap reggel pedig, ahogyan ígérte, megjelenik a királybírónál, aki kikérdezi, majd a királybíró helytartójának rabja lesz, aki megszervezi a mosónővel való szembesítést. A nő fenntartja vádjait. Du Bois pedig ezt írja: „Nagyon meglepődtem, és azt mondtam neki, hogy valamelyikünknek meg kell halnia.” Azonban feltehetőleg az ügyész által indítványozott királyi kezdeményezés megakadályozza az ügy tragikus kimenetelét. XIV. Lajos elküldi a két lopott erszényt a második szembesítésre; megtudjuk, hogy a két erszényt július 30-án megtalálták a király ablaka alatt, ahova valaki finoman elhelyezte őket... E második szembesítéskor (mely másnap zajlik) megmutatják a két erszényt a mosónőnek – nyilván anélkül, hogy eredetükre figyelmeztetnék. A nő nem ismeri fel az erszényeket, sem a felmutatott aranypénzeket, és az is kiderül, hogy képtelen megkülönböztetni az aranyat a réztől. Augusztus 6-án a királybíró megírja beszámolóját és ebben Du Bois ártatlanságát állítja. A király elrendeli az unokaöcs szabadon bocsátását, és azt is, hogy inasa megfelelő kártalanításban részesüljön.

Ezen az estén Du Bois jelen van a Király lefekvésénél, a jelenetet pedig egy részletekben igencsak bővelkedő elbeszélésben meséli el:

Mivel uram rendelete folytán szabad voltam, nem mulaszthattam el lefekvésénél jelen lenni. Alighogy elbúcsúzott a tömegtől, nem várta meg, hogy én beszéljek hozzá, hanem azzal tisztelt meg, hogy megkérdezte: „Nos? Az a nő?” A neki kijáró tisztelettel közeledtem Őfelségéhez, és ezt mondtam: „Felség, nem ismerte sem az erszényt, sem a pénzt, melyet felséged jóakaratóból kifolyólag mutattak meg neki; ezeket ő sem, és én magam sem láttam soha, engem pedig nagyon meglepett, hogy vele szembesítettek, s ő állította, hogy egy arannyal teli erszényből fizettem ki őt; és Felség, íme az erszény és az érmék, melyek annyi gondot okoztak nekem,” Ő pedig nyitott kezem felé nyújtotta kezét, elvett őt vagy hat érmét, megnézte, és fennhangon ezt mondta: „Nézzék, kérem, hogyan lehet ezeket az aranypénzzel

összetéveszteni”. Én ezt mondtam: „A nővel én július 1-jén reggeli 7 órakor rendeztem ügyeimet, Felségedet pedig ugyanazon nap délutánján rabolták ki; azonban, hogy ennyire biztosnak láttam dolgában, és hogy az urak is elhitték szavait, ezt mondtam: »Uraim, ha mindössze ez a bizonyítékuk elítélésemre, Isten előtt jelentem ki, hogy a börtönből csak kivallatással fogok szabadulni; azonban vigyázzanak jól, mit tesznek, hiszen bizonyos vagyok ártatlanságom felől.« Felség, ez az eset meglepett ugyan, de egy percig sem éreztem csüggedni lelkemet; erre jöttömben felkerestem egy szent embert, Varize káplánját, a La Galissonière urának tulajdonába tartozó egyházközség papját. Ártatlanul elmeséltem neki a velem történeteket. Megkérdezte, hogy lelkiismeretem vádol-e valamivel, mire így feleltem: »Akárcsak önt, Uram.« Ő azt felelte: »Meg van írva: Mondd az igaz embernek, hogy minden rendben lesz; távozzon békével.« Felség, ezek a szavak nagy megnyugtatósságra szolgáltak.” A Király megkérdezte, honnan ismertem ezt az embert; én azt feleltem: „Felség, ahogy innen eltávoztam a hónap első vasárnapját az ő miséjén és az ő igehirdetésével töltöttem; a napi evangéliumi ige ez volt: »Mert mondom néktek, hogy ha a ti igazságotok nem több az írástudók és farizeusok igazságánál, semmiképpen sem mehettek be a mennyeknek országába.«²⁶ Felség, erről beszélt, és Felségednek mondhatom, hogy ennél szebb prédikációt én nem hallottam, és esküszöm Felséged színe előtt, hogy Szalézi Szent Ferenc²⁷ igehirdetései óta nem hallottam ehhez hasonló erejű beszédet.” Ugyanakkor megköszöntem a Királynak velem szemben tanúsított abbéli kegyelmét, hogy a királybíróval felmentő ítéletet íratott, és azt mondtam: „Felség, ha nekem vagy hozzátartozóimnak felrónak valamit ez ügy kapcsán, Felséged részéről semmi igazoló iratom sincs, amit védelmemre felmutathatnék; alázatosan arra kérem tehát Felségedet, hogy Du Plessis²⁸ úrral írasson valamit a

²⁶ Máté 5, 20. Kiemelés az eredetiben.

²⁷ Szalézi Szent Ferenc (1567–1622) savoyai születésű francia katolikus teológus, lelkiségi író és egyházszerző, a Tridenti Zsinat utáni katolikus szellemi, lelkiségi és intézményi megújulás jelentős alakja, egyházmegyes pap, 1602-től Genf püspöke, több pápa személyes tanácsadója. Az 1590-es évektől Chablais vidékén látott hozzá a reformáció által megtépzott egyházszervezet és hitélet újjászervezéséhez, püspökként pedig ugyanezt a munkát Annecy környékén folytatta. Szentté avatására 1661-ben került sor; 1887-től egyháztanító, 1923 óta pedig ő a katolikus újságírók védőszentje. (A ford.)

²⁸ Henri de Guénégaud, marquis de Plancy (1609–1676), francia államférfi, gazdaságpolitikus. 1639-ben apját, Gabriel de Guénégaud-t követte a kincstár élén. A király belső körének államtitkári címéről 1668-ban kellett lemondania Colbert javára. (A ford.)

Felséged nevében.” A Király így válaszolt: „Jogos kérés. Rendelkezni fogok Du Plessis úrnál.”

XIV. Lajos beszélgetést kezdeményez szolgálójával. Megszólítása („Nos? Az a nő?”) jóindulatát fejezi ki. Du Bois példás tisztelettel, urával szembeni áhitattól sem mentes alárendeltség hangján válaszol. Az írásban szóról szóra visszaadott beszélgetést viszont ő uralja: a király elhalványul általa és eltűnik benne. A királyi ítésvádjának alaptalansága hamar nyilvánvalóvá válik: a lopás délután történt, Du Bois viszont reggel fizette ki mosónőjét. A tények megállapításánál tehát semmi sem egyszerűbb. A király reakciója is, akárcsak az ítésvád, szánalmasan gyenge és az értetlenkedés hangján szólal meg: hogyan lehet a rézpénzt és az aranypénzt összetéveszteni... És az „Urak” kelepcebe kerülnek; szerencsére, Du Bois lelke nem csügged. Sőt, a királynak a Varize-i „szent ember” kilétére vonatkozó kérdéseire válaszolva az igazságtalanság szellemi megidézésének erejét is közölheti (s ezzel az esetet közvetve igazságtalanságnak minősíti). Mindezt egy olyan falusi káplán szavai által, aki éppolyan erővel prédikál, mint Szalézi Ferenc, akinek kanonizációja folyamatban van, és a következő évben avattatik szentté. Az idős szolga felidézheti az 1622 óta, a király halála előtt tizenhat évvel már halott szent szavait. A káplán ékesszólásával arra figyelmeztette, amit át kell majd élnie: a szegények mellett a jog nevében igazságtalanul kínzottakat is szellemi magasságokba emelő hegyi beszédről prédikálva (Máté 5, 20) a káplán Du Bois-ra a kétségbe vont ártatlanság megtestesítőjének pecsétjét nyomta rá. A kétségbe vonás rosszindulatból és hazugságból ered. De kik voltak ágensei? Kinek a nevében hajtották végre? A „föld legnagyobb királya” előtt félig-meddig érinteni e kérdéseket – de mindezt a legnagyobb tisztelet kifejezésének szavaival – olyan mélységet kölcsönöz a kétségbe vont ártatlanságnak, mely a felmentéssel sohasem történt volna meg. És még ha a király nem is gondolt e felmentésre, az igazságosság megnyilvánulása (végre) a hivatalos irat kibocsátása lehet. És ebben a szónoki helyzetben lehetetlen nemet mondani a tévedésből vádolt ártatlan kérésére.

Másnap Du Bois meglátogatja Henri Duplessis Guéneгаud királyi államtitkárt és ügyvezető titkárt, hogy megszerezze az azelőtti este ígért okiratot. Majd végiglátogatja az udvari méltóságokat és udvaroncokat, hogy elmesélje a szerencsétlen esetet, és amennyire csak lehet, nyilvánosságra hozza ártatlanságát. Egészen augusztus 12-i távozásáig a király egyetlen lefekvését sem mulasztja el. 9-én ismét a királyhoz fordul és bemutatja neki a „királyi kápolna” tervét, melyet a Couture-i templomban szándékszik felépíteni. Utolsó este újabb párbeszéd zajlik:

Igyekeztem mellette maradni a végzéssel, és az őfelsége által kibocsátani méltóztatott irattal a kezemben. Elolvasta, majd elégette a Belloings Úr által neki átadott levelet és üzenetet, és megkérdezte: „Mik ezek?”. Így feleltem: „Felséged jóakarátának és irántam tanúsított kegyelmének jegei.” Elvette a felsőt, és megkérdezte, hogy ez-e az, amit Du Plessis úr adott nekem; s mert igennel válaszoltam, kibontotta és végigolvasta. Majd azt mondta: „Nyilvánosságra fogja hozni?” Én meg ezt válaszoltam: „Felség, fel fogom olvastatni a nagymise szentbeszédét követően; mindenki tudja, hogy ezzel az erkölcstelenséggel vádoltak; jogos lenne, hogy bebizonyítsam az ellenkezőjét.” A Király azt mondta: „De hát kivel nem eshet meg hasonló méltánytalanság? Senki sem kivétel ez alól.” A Király visszaadta az okmányt; megköszöntem, elbúcsúztam tőle, és azt mondtam neki, hogy teljes erőmet az ő szolgálatára fogom áldozni.

Az elbeszélés itt ismét erős vizualizációs erőfeszítésre szólítja fel olvasóját. Du Bois kezében tartja a királyi aláírással, illetve a főkirálybíró aláírásával ellátott okmányt. Várakozik. A szobaklozetten a király elolvassa a szolgálatban levő főlakáj által átadott levelet és üzenetet; majd elégeti azokat. Mi lehetett abban a levélben és az üzenetben? A király titka marad. Talán a végre azonosított tolvaj neve, aki oly megmagyarázhatatlan módon helyezte el az erszényeket a király ablaka alá, s ezzel a király belső köreihez tartozóként lepleződött le? Ez a regénybe illő csúsztatás érvényes lehet az elbeszélés szintjén, bár erre az értelmezésre szövegszerűen semmi sem utal. A király végül ránéz Du Bois-ra, és kelepcebé csalja szolgájának ártatlansága: „Mik ezek?” A király esti sziesztáján végigolvassa a nevét viselő okmányt. A szobaklozetten ülő ember színre vitt hatalmának, fenségének tükrében látja meg magát. Ünnepelesen elismeri szolgája ártatlanságát, hallgatólagosan alaptalan zaklatásnak minősíti tehát az elszenvedett üldöztetést és gondokat, holott minderre éppen a szóban forgó hatalom nevében kerülhetett sor. Ebben a helyzetben már a szolga mondja ki az igazságosság kritériumát: „jogos lenne, hogy bebizonyítsam nekik az ellenkezőjét”, a király pedig csak tehetetlenségének furcsa megvallásával válaszolhat: „De hát kivel nem eshet meg hasonló méltánytalanság?” Úgy kell-e ezt értenünk, hogy a király házában senki sem talál menedéket a jogtalan rágalmazás elől? Igaz, a kijelentés már önmagában ellentmondásos: egyrészt vigasztaló, hiszen figyelmezteti beszélőtársát arra, hogy nem hiába történt meg vele mindez, s hogy minden balul ütött ki; másrészt pedig szétfeszítheti azt a diszkurzív és ikonikus kelepécét, melyet szolgája ártatlanul állított eléje. Ha a Du Bois-val megesettek esetlegesnek, szín-

te balesetszerűnek minősülnek, akkor az, aki szerencsétlenül elszenvedte mindezt, nem válhat az üldözött ártatlanság védelmezett és tökéletes megtestesítőjévé. A király a saját otthonában, ahol nem tudja uralomra juttatni az igazságosságosságot (mindenekelőtt azért nem, mert nem sikerül leleplezni az igazi tetteket), nem ismeri el, hogy Du Bois ezt a szellemi szerepkört lenne hivatott betölteni; a király lakosztályában Du Bois nem fog a Varize-i szent ember helytartója lenni.

A mosónő az idézésre – a tanúskodásra való hivatalos és ünnepélyes felkérésre – válaszul írta meg tanúvallomását, melyet minden templomban és esperesi központban a szószékből felolvastak. Ezáltal a királyi igazságszolgáltatás sajátlagos erejében és szertartásosságában bontakozott ki. Hálója azonban csak egy ártatlant, a király harmincöt éve hűséges szolgáját fogta ki. Az uralkodónak sokba került „e méltánytalanság” jóvátétele: saját maga vett részt az igazság helyreállításában azzal, hogy kölcsönadta az ellopott személyes tárgyakat, így pedig mindössze inasával szembeni segítőkészségét fejezte ki, de nem őrizte meg az igazságtevő király pozícióját; kétszer kezdeményezett beszélgetést szolgálójával (igen rendhagyónak minősülő eset); kézírásával ellátott hivatalos dokumentumot adott ki, melyet egyik minisztere írt meg, holott nem az állam hatáskörébe tartozó kérdést érintett: kijelentette, hogy „tudatában van a jelzett Du Bois megbízhatóságának és hűségének, aki egyik legrégebbi szolgája, és aki megkoronázása óta mindig jóra való emberként állt mellette.” Ez utóbbi mondat nyilván azt jelenti, hogy az uralkodó jó királyi és jó gazdai minőségében igazságot tett, azt a kérdést azonban függőben hagyja, hogy akkor miért engedte mégis megvádolni a megbízható és hűséges szolgát, hiszen ez a megpróbáltatás tanulságos történetébe ágyazva a „világ legnagyobb uralkodójának” tehetetlenségét és gyengeségét is tanúsítja. Du Bois elbeszélése tehát ezzel a tanúságtétellel zárul. Nyilván nem a nyilvánosság előtt, de legalábbis címzettjeinek általa elképzelt köre előtt, és előttünk is. Az elbeszélés nem jelenti ki tételesen, hogy a királynak a kis térben, a szeme előtt történő dolgokban, lakosztályában nem sikerül igazságosnak lenni, hanem gyakorlati tapasztalatként mutatja be mindezt. Amint akár egy pillanat erejéig is rálátunk erre a tapasztalatra, nem kerülhetjük el, hogy átérezzük a történeti tanúságtétel erejét, amely XIV. Lajos egy közeli és hűséges alattvalója tanúvallomásának politikai hatalmát mutatja fel.

*

1671 után, inasi szolgálatának utolsó periódusát követően Du Bois már nem ír: alig néhány sor vonatkozik 1672-re és még néhány bekezdés 1674-re. 1672-ből azt meséli el, tervbe vette, hogy udvara és kertje közé egy új falat húzzon fel, azonban nincsen pénze a munkálatokra, ezért habozik. Húsvét éjszakáján álmot lát: „gazdáját” látja, aki kétezer tallért ad neki és azt mondja: „ne félj elkezdni azt, amit szeretnél; lesz elegendő pénzed mindenre.” Számára ez a biztatás adja az álom jelentőségét és értelmezhetőségét. A mi szempontunkból pedig az őt megszólító és neki pénzt átnyújtó személy kilétét illető bizonytalanság az érdekes: „a következő éjszaka álmomban gazdámot láttam (bár nem tudtam, hogy a Király-e vagy valaki más), aki, ha jól emlékszem, kétezer tallért nyújtott át nekem, és ezt mondta...”. Ébredéskor már tudja, hogy „a tanács fentről jött”: hite érintetlen, azonban, minthogy „nem tudtam, hogy a Király-e vagy valaki más”, már nem látja pontosan, kit jelölt ki számára Isten időszaki gazdának. Már nem biztos abban, hogy a királyt kell felismernie az aranyszínű kegyeket osztó személyben. A királyi ajándék már nem kötődik arcképhez.

S minthogy szövege elejétől a végéig Du Bois arra vállalkozik, hogy a látott és átélt dolgokról tanúskodjék, mi – akik kizárásos alapon lettünk címzettjei – az írásban megragadható tapasztalat tanújaként látjuk őt. És ez az az esemény, mely végbement, és mely az olvasásban aktivizálódik. E valamás teljes egészében cselekvés, a világban és az időben végrehajtott írásos cselekvés. Marie Du Bois anélkül mesél, hogy szónokolna. Megmutat. Amit pedig hatalmi stratégiaként felmutat, az az elbeszélés színpadán egy kritikai politikai vízióként történik meg. Ennek a hűséges, elkötelezett és alázatos szolgának nincsenek kritikus gondolatai. Elbeszélése a maga megtermékenyítő erejének tudta nélkül sugárzott ki az időben.²⁹ Egy pillanatig is elegendő valójában a címzettjeivé válnunk ahhoz, hogy az írás általi láttatás aktusainak kritikai lehetőségeit felismerjük. Ezek azok, melyek az istenített herceg alázatos szolgálatában az érzések politizálódásának ellentmondásait

²⁹ Walter Benjamin fejtette ki az „erejüket önmagukban megőrző” elbeszélések megtermékenyítő erejének fogalmát (Benjamin 2000: 124). (Az idézett passzus eredetiben: „[...] die Erzählung; sie verausgabte sich nicht. Sie bewahrt ihre Kraft gesammelt und ist noch nach langer Zeit der Erfahrung fähig.” Vagyis: „[...] az elbeszélés; mely nem szolgáltatja ki magát. Önmagában őrzi meg erejét és hosszú idő múltán is képes a tapasztalásra.” (Benjamin 1977: 445–446) – A ford.)

és az ezzel járó szenvedéseket mutatják fel. A királyi lakosztályban elkövetett bűntény erre világít rá.

XIII. Lajos halálának elbeszélését vallomásként kell értelmeznünk, hiszen erre jogosít fel az elbeszélés egyes szám első személye. Az viszont, hogy húsz évvel későbben e szöveg XIV. Lajos számára felajánlatik, sajátos historiográfiai státust kölcsönöz az elbeszélésnek: a király haláláról szóló közvetlen történeté válik. Mégpedig három okból kifolyólag: 1. a klasszikus monarchikus szempontrendszerben a király halála olyan esemény, melynek szerepelnie kell a monarchia történetéről szóló összefoglalókban, vagyis a történelemkönyvekben; 2. az esemény első kéziratossá válása, illetve emlékiratos formájában „áldozatként” való bemutatása között megváltozott a tanúvallomás címzettje; 3. e rövid elbeszélés az autobiografikus elbeszéléshez képest önállósodott, amit a materiális hordozó megváltozása tett lehetővé és ez a „történelmi rendeltetésű darab” dimenziójával ruhazza fel a szöveget; ez az értelmezés azóta is érvényben van, mialatt Du Bois kéziratossá válta a „családkönyv” példája maradt. Az én olvasatomban a „napló” e részének tanúvallomásból történetírássá való alakulása megfer-tőzi Du Bois írásának többi részét is. Ezt az átértelmezést olvasatunkban a királynak felajánlott elbeszélés áldozatbemutatása és az illusztris olvasóra tett hatás epizódjának részletén mutattuk be.

Az, ahogyan a materiális hordozó és a címzett megváltozása által a szöveg a múltban státust váltott – és a váltást érzékelő olvasatunk által újra megtörtént –, más összefüggésbe helyezi el Marie Du Bois elbeszélésének autobiografikus összetevőjét. A király haláláról szóló elbeszélés és ezen elbeszélésnek a fia szobájában való felolvasása (e felolvasás egyébként az eseményeknél jelen levő inas társadalmi pozíciójának sajátosságát mutatja fel) kettős vallomás, amelyhez két újabb összetevő adódik hozzá. Ezek az elbeszélés historiografikus erejét a tanú személyén túl, a vízió és a tanúságtétel prizmáján keresztül láttatják. Az első összetevő: a Rocroi-i győzelemről szóló jóslat megerősítése (vagy pedig tagadása, a kis XIV. Lajosról szóló anekdota esetében). Itt a király szájában a megerősítés ünnepélyes aktusává válik. A második összetevő pedig: XIII. Lajos haldoklásának elbeszélése, illetve különösen a megérintett kéz döbbenetes epizódja, az egyszerű „történelmi kuriózumból” a király teste (vagy inkább a kettős királyi test) teológiai-politikai státusának performatív állításává alakul.

E kijelentések performatív ereje abból származik, hogy képesek működésükben és következményeikben kimutatni a király közelében levő szolgafunkciójának ellentmondásosságát. Nekem viszont az az érzésem, hogy

ahhoz, hogy ezt írásban lehessen megtenni, egyéb reprezentációs rendszerekhez hasonlóan a narrátornak itt önmaga szemlélőjévé is kellett válnia. Ez az eljárás pedig leginkább a *Fronde* idején elmondott Mont Valérien-i imádság epizódjában érhető tetten. Mindez úgy lesz része a historiográfiának, hogy megtöri a közvetlenséget. És miközben megtöri, nem engedi látunk a törést, hiszen éppen ez a közvetlenség ad tekintélyt a narrátornak. Miközben csendben megtöri, szimulákrumként még mindig jelenlevőként láttatja.

Így ismerjük fel azt, hogy a közvetlenség kérdését két különböző és elentmondásos gondolatsorra lehet, vagy kell felbontani. A kezdetben tanúságként értelmezett elbeszélés performatív meghosszabbítását a visszaállított múlt lendülete határozza meg. Ez a cselekedet viszont távolságtartással jár együtt, hiszen ki kell lépnie a közvetlenségből ahhoz, hogy a „prenne” múltját a maga sajátosságában állíthassa vissza. A közvetlenséggel való historiografikus szakítás e pillanata, a pillanat, amelyben közvetlenséget a megjelenített múlt közvetíti, teszi lehetővé azt, hogy az írásban egy meghosszabbított jelen a cselekedetektől távol kerülve is valóságeffektusokat hozzon létre. Éppen a közvetlenségből való kilépésben „valósul meg” annak historiográfiai ereje és éri el a tanúság azt a sűrűséget, amelyben már közölhetővé válik.

Fordította Keszeg Anna

Bibliographie – Szakirodalom

ARASSE, Daniel

1996 [1992] *Le détail. Pour une histoire rapproché de la peinture.* [A részlet. A festészet közeli történetéhez.] Flammarion, Paris

BENJAMIN, Walter

1977 Der Erzähler. Betrachtungen zum Werk Nikolai Lesskows. In: *Gesammelte Schriften* II/2. Frankfurt/Main, 438–465.

2000 Le conteur. Réflexions sur l'oeuvre de Nicolas Leskov. In: *Oeuvres* III. Gallimard, Paris, 114–151.

Forrás

DU BOIS, Marie

1936 *Mémoires de Marie Du Bois sieur de Lestourmière et du Poirier, gentilhomme servant du roi, valet de chambre de Louis XIII et de Louis XIV, 1647–1676.* [Marie du Bois Lestourmière és Poirier urának, a király hűséges alattvalójának, XIII. és XIV. Lajos lakájának emlékiratai, 1647–1676.] Publiés par Louis de Grandmaison–Société archéologique, scientifique et littéraire du Vendômois, Vendôme

BOUREAU, Alain

1988 *Le simple corps du roi. L'impossible sacralité des souverains français, XVe–XVIIIe siècle.* [A király egyszerű teste. A francia uralkodók lehetetlen szentsége, 15–16. század] Les éditions de Paris

Keszeg Anna

Gyöngyössi János.

Önéletrajz, karrier, családtörténet

Jelen tanulmány kiindulópontját két kérdés képezi.¹ Az első: mit jelent az 1700-as évek végén Erdélyben az, hogy egy református lelkész általunk irodalminak nevezett tevékenységet folytat? Erre a kérdésre család- és társadalomtörténeti kontextus bevonásával próbálok válaszolni. A történeti szubjektumok karriermintáira fókuszáló kutatások két irányvonalat jelölnek meg akkor, amikor az egyén karrierének társadalmi lehetőségkonfigurációját rajzolják meg: egyrészt kapcsolathálójának, másrészt pedig családtörténetének rekonstrukcióját (Schapira 2003: 17–18). E mikrokontextusok a meghozott döntések tétjét, az elmulasztott, illetve beteljesített lehetőségeket, az egyén társadalmi mobilitását, illetve a karrieralakításban megnyilvánuló inventivitását mutathatják fel.²

A második kérdésem módszertani: hogyan lehet Gyöngyössi kéziratban maradt önéletrírását (*Diárium* é. n.)³ felhasználni arra, hogy az első kérdést megválaszoljuk? Hogyan is működhet az a kortárs történetírás által megkérdőjelezett praxis, mely egy írásos forrást tényszerűen, faktuálisan értelmez?⁴ Hogyan kombinálhatóak a különböző természetű íráshasználatokból

¹ A dolgozat első változatát az ELTE Irodalomtudományi Intézetének Magyar és európai felvilágosodás doktori iskolájában a Szilágyi Márton vezette doktori szeminárium keretében vitára bocsátottam. Köszönöm a résztvevők, különösen Szilágyi Márton megjegyzéseit, tanácsait.

² Ehhez a kérdésirányhoz lásd Balogh 2007, Jouhaud 2001, Szilágyi 2001.

³ Köszönetet mondok Kurta József könyvtárosnak, hogy felhívta a figyelmem a kéziratra, és hozzáférhetővé tette azt.

⁴ E módszer kritikájának hosszú előtörténete van. És a módszerhez való visszatérés nem annyira a kritikák kritikájával, hanem a tény átértelmezésével járt együtt. Ehhez mindössze egy idézet: „A fogalom [a történelmi tény fogalma] parttalaná vált, mert minden, ami a múltban megtörtént, azt egyszer a történész érdeklődése történeti ténnyé teheti” (Benda 2006: 49).

származó szövegek verifikálható történetek rekonstruálásában?⁵ Ezeket a kérdéseket indirekt módon próbálom megválaszolni.

Az irodalomtörténet – Tolnai, akkor még Lehr Vilmos fiatalkori leoninus-tanulmányát leszámítva (Lehr 1892) – nem számolt különösebben Gyöngyössi Jánossal. Az érdektelenség okairól itt nem szeretnék hipotéziseket gyártani, sem pedig azt nem szeretném, hogy túlértékeljem Gyöngyössi teljesítményét és irodalomtörténeti jelentőségét. Mindössze azért utalok itt erre a hallgatásra, mert a karrier- és családtörténet rekonstruálásában az irodalomtörténeti előzmények szempontjából néhány lexikonszócikkre, elszórt szövegtöredékek megállapításaira támaszkodhatunk.

Mindenekelőtt nem árt szembenézni a család azonosításának kérdésével, melyhez az irodalomtörténet egy másik kérdést kapcsolt: fennáll-e valamilyen rokonság Gyöngyössi János, illetve a leggyakrabban szintén népszerűsége miatt említett Gyöngyösi István között?⁶ A család történetének felgöngyöltését, Gyöngyössi Jánosnak a számos Gyöngyössi családhoz (Nagy Iván négyet – Nagy 1857–1868 IV.: 470–472 – Kempelen Béla viszont már húszat – Kempelen 1911–1932 IV.: 398–400 – számol) viszonyított helyének a kijelölését Gyöngyössi diáriumának előkerülése tette lehetővé. A diárium ugyanis a peregrinációs napló, a reneszánsz családkönyv, a költségvetési napló, az útirajz és az omniárium műfaji hagyományait ötvözve kontextualizálja az egyént, nem pedig a szubjektum genézisének, identitásválságainak a történetét mondja el.⁷ Nyilván énreprezentációt hoz létre, viszont sokkal inkább az események narrációjában elfoglalt helyéből, a részletezés alaposságából indirekt módon vonhatunk le arra vonatkozó következtetéseket, hogy az egyén hogyan határozza meg magát társadalmi státuszának perspektívájában. A címben álló kérdés szempontjából két probléma válik érdekessé: 1. a családtörténet mely elemeinek van kitüntetett szerepük az egyén társadalmi éntörténete szempontjából, milyen

⁵ Hasonló típusú kérdésfelvetést alkalmaz Kövér 2007.

⁶ Érdekes kérdés továbbá, hogy lehet-e rendszert vinni a névalakok megkülönböztetésébe. A Gyöngyösi-Gyöngyössi-Gyöngyösi-Gyöngyössy névalakokat így használtam: Gyöngyössi János minden esetben a leoninus-költővel azonos (az ő neve mindkét kötetében ezzel a tipográfiával jelenik meg); Gyöngyösi István nevét az irodalomtörténeti hagyománynak megfelelően egy s-sel írom, Gyöngyössi János fiát pedig szintén versei megjelenésekor használt íráskép értelmében Gyöngyössy néven azonosítom. A családnevet leggyakrabban a *Gyöngyössi* ortográfia szerint használom, ebben viszont mindössze a kutatás kiindulópontjaként szolgáló Gyöngyössi János névhasználata volt a döntő.

⁷ A műfajiság, íráshasználat-modellek kérdését korábban már tárgyaltam: Keszeg 2006: 592–595.

módon ellenőrizhetőek és hogyan értelmezhetőek ezek a viszonyok?; hogyan, milyen források segítségével rekonstruálható Gyöngyössi utódainak élettörténete?; 2. hogyan értékelhető a lelkész Gyöngyössi Újtorda melletti kitarása a társadalmi mobilitás szempontjából. A két diáriumból származó szövegmelléklet ehhez nyújt fogódzót.

A Nagy Iván által felsorolt családok között a legutolsó, a Pettenyei Gyöngyössi család valószínűleg azonos a Gyöngyössiével, hiszen felmenői között az orvosdoktor Gyöngyössi Pál,⁸ illetve Gyöngyössi János fia (akinek azonosítása az előnév alapján volt lehetséges) szintén használják a Pettényi előnevet. A családdal kapcsolatban Nagy Iván minimális információt ad meg: megállapítja, hogy a Kraszna vármegyei Pettény helységről írják nevüket (Nagy 1857–1868 IV.: 472), viszont az armálisra vonatkozó adatokat nem közöl. A címeres-levél meglétét Gyöngyössi említi. Ez alapján kevés támpontom van arra, hogy Gyöngyössi János és Gyöngyösi István rokonságának kérdését megválaszoljam. A rokoni kapcsolat lehetőségét már Gyöngyössi egyik első nyilvánosság elé lépésekor⁹ felvetették. Tolnai is hivatkozza említett tanulmányában Rátnak a *Pozsonyi Magyar Hírmondó* 1781-es évfolyamában megjelent Gyöngyössi-ismertetését, melyben egy „érdemes jóakaró” közlése alapján Gyöngyössi János „ama híres magyar versszerzőnek, Gyöngyösinek atyafiaként” szerepel (Lehr 1892: 40).¹⁰ Bár a jóakaró

⁸ Paulus Gyöngyössi a Petteny néven jegyezte be magát a harderwijki egyetem anyakönyvébe (Zoványi 1891: 435).

⁹ Gyöngyössi első verse, a *Non aetas est laeta diu* mondásra írott a pozsonyi *Magyar Hírmondó* 1780. augusztus 23-i számában jelent meg, a *Tordai kéményseprő Kis János építáfi-umát* a következő, augusztus 26-i szám közölte (valószínűleg ugyanabban a levélben lehetett a kettő). Az itt hivatkozott tudósítás (teljes szövegét ld. köv. jegyzet) a Mária Terézia halálára írott *Nemzetek Anyjának'* című vershez tartozó szerkesztői megjegyzés Gyöngyössi harmadik országos nyilvánosság előtti megjelenése. Ezért is lehet kiemelt jelentősége annak, hogy költői imázsformálásába már itt bekapcsolódik a népszerű és a korban erős kultusszal bíró Gyöngyösi Istvánnal való rokonság.

¹⁰ A *Hírmondó*ban megjelent tudósítás így hangzik: „Irta pedig azokat, sok foglalatosságai és bajoskodásai között, Erdélybenn az Új-Tordai ref. gyülekezetnek Egyházi Tanítója, amaz híres Magyar Vers-szerzőnek, Gyöngyösinek atyafia, GYÖNGYÖSI JÁNOS. Kinek-is hasonló mértékű szép verseivel ékeskedik a múlt esztendőbenn költ 68dik és 69dik levelem. Azon érdemes Jó-akaró, a kinek azoknak vélem közlését köszönhetem s köszönöm, imígy folytatja felőle tett tudósítását. »Egyik nemzetség egyre, másik másra válik, és azon nemzetséges jeles tulajdonság, sok időkre-is ki-nem fogy. Ennek vagynak külömbféle Magyar versek nemeiből álló szép munkáji, szerte széllyel mind Erdélyben, mind pedig Magyar országban. Az én és némely Bétsben mulatóknak unszolására egygy darabban ki-is fogja adatni. Mellyel ha kedvet talál a közönség előtt; darabjait szaporítani fogja.«.” (A Magyar Hírmondó, 1781dik esztendőbenn, Bóldog Aszszony havának 31dik napján, Szerdán költ 9dik levele, 66.)

személyét a diárium alapján vélhetőleg Szegedi Sámuellel, Torda vármegye tiszti orvosával azonosíthatjuk, aki Gyöngyössi János és Benkő József között kapcsolatot teremtett,¹¹ az információ hitelességére több bizonyító adatot nem találtam. Nagy Iván 1897-ben közölt Gyöngyösi István-családfája alapján nem sikerült kapcsolódási pontot találnom a két család között (Nagy 1897). Ez a tanulmány közli ugyan Gyöngyösi leszármazottainak listáját, a család eredetére vonatkozóan azonban nem ad információt. „Melyik Gyöngyösi családból származott ő? annak kinyomozása más későbbi alkalomra marad.” (Nagy 1897: 447) Nagy Iván nem zárta le ezt a kutatást, az esetleges leszármazást adatolni magam sem tudom. Gyöngyössi diáriumában felmenői között nem említi Gyöngyösi Istvánt, holott felsorolja mindazon rokonait, akiknek társadalmi presztízsére a család büszke lehet. Úgy vélem, hogy mégoly távoli rokonság kimutatásának nem is lenne kiemelt jelentősége, hiszen az egyén karrieralkítási stratégiáinak szempontjából az általa felmenőként számon tartott elődöknek lehet jelentősebb befolyása. Talán az a bizonyos jóakaró ítélhette úgy, hogy az érvényesülésben egy ilyen felmenő említése mindenképpen hasznos lehet.

Gyöngyössi János felmenői között az általa gyakorolt társadalmi szerepkörök mindenikére van példa. A református lelkipásztor társadalmi státusza, illetve az alkalmi versszerzés folyamatosan jelen van a család történetében.¹² Gyöngyössi felmenői, illetve anyai ágú rokonai által több szálon is az erdélyi, magyarországi ún. *ároni* (a református egyház kiemelkedő személyiségeit biztosító) családokhoz kapcsolódik. A négy család, a Gyöngyössi, a Soós, a Pataki és az Abats genealógiai tábláin a református egyházhoz való kapcsolódás Gyöngyössi Jánosnál két generációval feljebb adatolható, a Gyöngyössiek esetében pedig a diáriumban a csehországi ellenreformáció miatti elűzetés igazolja a család és e vallásos közösség hosszútávú kapcsolatát, igaz cseh eredetű nemesi családként. Minthogy a Gyöngyössi-családok közötti viszonyokat a szakirodalom mindeddig nem tisztázta, a diáriumbeli adatot sem elvet-

¹¹ Szegedi Sámuel Torda vármegye tiszti orvosa volt. Neve Benkő József levelezésében tűnik fel, ahol a 122. számú, Gyöngyössi János Benkőhöz írott leveléhez ő is hozzáír egy bekezdést. A szerkesztők megjegyzése: „Nem tudunk közelebbit arról, hogy Benkő hogyan és mikor fogadta családjába e sorok íróját, aki nevelőapját tiszteli benne” (Szabó–Tarnai 1988: 431).

¹² A korszakban a kollégiumok tanrendje kötelezően tartalmazott poétikai stúdiumokat. Ilyen szempontból az alkalmi versszerzés egyáltalán nem volt kivételes. Ennek a praxisnak az irodalomtörténeti jelentősége a Csokonai- és Arany-kutatásban Demeter Júlia és Pintér Márta Zsuzsanna, Szilágyi Márton kutatásai által egyre inkább hangsúlyozódik. (Minthogy érvelésemhez szorosan nem kapcsolódik, itt csak jelzem ezt a problematikát a pontos hivatkozások megadása nélkül.)

ni, sem megerősíteni nem tudom. Ami a verselői gyakorlatot illeti, az alkalmi versszerzést a család minden lelkész, kollégiumi tanár tagja gyakorolta.

A dédnagyapa, Pataki István esetében a 17. századi katonai érdemek alapján szerzett nemesi titulussal számolhatunk.¹³ Ő a fejedelemség kori Erdély egyik jelentős református prédikátora volt, Apafi Mihály nevelője, Bánffy Dénes udvari papja, illetve a kolozsvári kollégium bölcséleti és teológia-tanára.¹⁴ Bánffy papjaként az *Erdély aranykora* egyik mellékszereplője (Herepei 1988: 385–391). Sárospatakról származott, a nemesi titulust katonai érdemeiért kapta. Veje, Soós Ferenc szintén saját érdemei alapján nyerte el a nemesi címet.¹⁵ Szülei a kudui (Beszterce körzet) Pongrácz nemesi család jobbagyaiként keresték kenyerüket, sóbányászattal, -kereskedelemmel, -szállítással foglalkoztak. Soós Ferenc a Pongrácz család költségén tanult, majd a Bethlen és Bánffy családok révén Franekerben peregrinált. 1695-ben vette el tanárának, az előbb említett Pataki Istvánnak a lányát, Máriát. I. Lipóttól 1702-ben nyert címeres levelet. A kolozsvári kollégium tanaraként a 17. század végi tanügyi reform az ő nevéhez köthető (Török 1905 II.: 133), püspökként pedig az 1720-as pestis idején magyar és latin nyelvű munkát adott ki híveinek lelki vigaszul,¹⁶ ezen felül halotti prédikációi és halottbúcsúztató versei is maradtak nyomtatásban.¹⁷ Fia az azonos nevű kolozsvári református lelkész és esperes szintén írt alkalmi jelleggel halotti búcsúztá-

¹³ Ezekről a nemesítésekről, illetve a nemesség rétegződéséről, ezen belül pedig a 17. századi nemesítések jelentőségéről lásd Kósa 2001: 15–46, különösen 28–29.

¹⁴ Szinyei József megjegyzi: „Üdvözlő verset írt Csúzi Cseh Jakab (1665. héberül), Eszéki István (1666.) és Szatmár-Németi Mihály (1671.) értekezése mellé,... halottit Kovásznaira (1673.) sat.” (Szinyei 1891–1914 X.: 486)

¹⁵ A család egyik leszármazottja gyűjtötte össze a család történetére vonatkozó adatokat (Soos 1912). A tanulmány szerzője rosszul olvassa Soós Mária első férjének, Gyöngyössi János apjának a nevét, Györgyfalvi János szerepel a genealógiai táblán (Soos 1912: 24) minden további magyarázó adat nélkül. Azokban az esetekben, ahol lehetett, az adatokat összevettem a kolozsvári református anyakönyvek adataival, a tanulmány adatai megbízhatónak bizonyultak.

¹⁶ *A dög-halál* Isten harcza az emberekkel: Mellyben megmutatódik, mint győzedelmeskedik isten a testen. Miképen forgassa pedig ember magát ebben a hartzban és minémű hadi lelki készüllete légyen, arról oktattatik e rövid együgyü munka által a halandó ember. Mellyet erőtelenségi között készitvén; az erdélyi ... reform. státusoknak ajánl. Kolozsvár, 1720. (Újabb kiadása. Uo. 1739.) Latinul is megjelent: *Positiones de peste ... Uo. 1720.*

¹⁷ *Jó cselkedetekre való serkentés*. Szentjóni György halálára. Kolozsvár, 1704; *Isteni kéz avagy igazgatás*. Viczei Mária halálára. Kolozsvár, 1716 (Szinyei 1891–1914 XII.: 1300–1301).

tókat.¹⁸ A Soós-család leányági leszármazottjai révén Gyöngyössi Jánosnak nagybátyja volt Ótorda papja, Abats Márton, első unokatestvére a későbbi Abats János püspök.¹⁹ Látványos tudományos karriernek kapcsolódnak a Gyöngyössi-ágon id. és ifj. Gyöngyössi Pálhoz. Az idősebb élettörténetét Révész Kálmán egyháztörténész dolgozta fel (Révész 1898), kétségtelenül korának egyik legizgalmasabb élettörténete az övé. Az ő esetében a családnevet gyöngyösi születésével hozzák összefüggésbe. A derecskei, majd kaszai lelkész, aki Londonban szerezte *doctor theologiae et presbyter ecclesiae anglicanae* titulását, egy a katolikus egyházat inzultáló tévesen neki tulajdonított vers miatt száműzték Magyarországról. Az Odera-frankfurti egyetemen a teológia tanárává nevezték ki. A látványos karrier fiánál, az orvos Gyöngyössi Pálnál is megismétlődött. A 'pettenyei' előnév egyébként nála jelenik meg. A medicus Gyöngyössi Pál Erzsébet cárnő udvari orvosának, Boerhaviusnak a hívására Oroszországba ment, a pétervári tengerészkórház orvosa, majd a nemesi gárda főiskolájának tanára, illetve 1766-tól az orosz cárnő udvarának egyik orvosa lett. Weszprémi szerint szabadelvű nézetei miatt többek ellenszenvét kiprovokálta, s emiatt „a búskomorságnak abba a fajtájába esett, amely semmi lehetőséget sem hagy neki a nyugodt gondolkodásra, s emiatt teljesen közönyös lett” (Weszprémi 1960: 124). Ezeket a botrányokat Gyöngyössi is említi. Schulteisz Emil kutatásai (Schulteisz 1964) alapján valószínűsíthető, hogy az emigráció, a külföldön való helykeresés mind az apát, mind a fiút megviselte, s a beilleszkedés pszichológiai sikertelenségére utalhat az is, hogy Pál lánytestvérei magyar peregrinusokkal kötöttek házasságot, Abigail Kármán Andrással, a püspök Kármán József apjával, az író Kármán József nagypapjával, Mária pedig Szathmári Pál kecskeméti lelkésszel (Révész 1898a: 624). Id. Gyöngyösi Pál testvére Gyöngyösi Árva István Köbölkúton lelkészkedett, református esperes is volt. Szinnyei az ő esetében is tud alkalmi versekről.²⁰

¹⁸ *Szathmári Pap Sándorné halála felett*, Kolozsvár, 1742; *Az evangéliomi talentumokkal hűséges kereskedésnek kegyelembéli jutalma*. Deáki Filep József püspök halálára. Kolozsvár, 1752 (Szinnyei 1891–1914 XII.: 1301).

¹⁹ Az Abatsok mindenike esetében jelen van az alkalmi versszerzés gyakorlata (Szinnyei 1891–1914 I.: 13–14).

²⁰ „1683-ban latin költeményt írt a Brabeumba; négysoros latin hexametert a Szenci Pál halálára kiadott Epidicium Perennitatis-ba (Debreczen, 1691), 1700-ban pedig a Szilágyi Márton halálára készült Honor Posthumusba” (Szinnyei 1891–1914 IV.: 58).

Gyöngyössi János 1741-ben született Kraszna vármegye központjában,²¹ Krasznán, ahol apja, id. Gyöngyössi János református lelképásztor volt. Korábban szintén Kraszna vármegyében, Szilágyzóványban lelkészkedett. Az apa egy évvel fia halála után, 1742-ben meghalt. Gyöngyössiné Soós Mária három kisgyerekével, Jánossal, illetve az 1738-ban született Zsuzsannával és az 1740-ben született Józseffel együtt visszatért Kolozsvárra akkor már özvegy anyja, Soós Ferencné Pataki Mária házába. József 3-4 évvel későbben himlőben meghalt. 1750-ben Gyöngyössiné másodszer is házasságra lépett a szintén Kraszna vármegyei Kémer református lelképásztorával, Tétsi Józseffel, aki később Mezőtelegre került papnak. Gyöngyössi lánytestvére szintén Bihar vármegyében telepedett meg, majd férje Huszi Sámuel, a korábbi biharpüspöki jegyző révén Lovasberénybe költözött, ahol Huszi református lelkész lett. Az 1749-ben már a kolozsvári kollégiumba beíratott Gyöngyössi Jánost nagyanyja gondjaira bízta. Iskolai pályafutása sikeresnek mondható. 1757-ben subscribált, 1758-ban pedig felvette a tógát. 1764-től 1765-ig a *poetica classis praeceptora* volt. Ezekben az években alkalmi versekkel folyamatosan jelen volt a kollégium közösségének eseményein. Tudomásom szerint legkorábbi ismert versét 1765-ben írta Kemény Farkas és Kornis Mária esküvőjére. 1759-től Kendeffy Elek biztosít neki ösztöndíjat, mellyel befejezheti tanulmányait. Kendeffy neve mecénásként 1771-ig folyamatosan feltűnik Gyöngyössi diáriumában. Kendeffy kolozsvári kollégiumi tanulmányai után Svájcban, illetve Franciaországban peregrinált gróf Teleki Józseffel egyidőben.²² 1764-ben Mária Terézia grófi rangra emelte, 1765-ben Hunyad vármegye főispánja, majd 1774-től főkormányászéki tanácsos lett. 1783-ban halt meg Nagyszebenben (Szinnyi 1891–1914 VI.: 5).²³ Az ő személyében Gyöngyössi komoly pártfogót szerzett magának. Kendeffy politikai titulusai mellett a Torda környéki régió, Gyöngyössi lelkészkedésének központi helyszíne egyik jelentős birtokosa volt, s hűgával, Kendeffy Rákhellel a vidék fejlesztőiként több forrás is megemlíti nevüket.²⁴ 1765-ben Gyöngyössit *senior*rá avatják.

²¹ Az itt következő pályakép a diárium alapján készült, a más forrásból származó információkat minden esetben jelzem.

²² Teleki útinaplójában említi 1760 szeptemberében (Teleki 1987: 137).

²³ Kendeffy Elek és húga árvaságuk miatt gróf Lázár János gyámsága alatt nevelkedtek. Korán bekövetkezett halálára írott gyászversek *Consiliarius sapiens* címmel jelentek meg (*Consiliarius sapiens*, Claudiopoli, 1783).

²⁴ Egy példát említenék: a Torda melletti Aranyosgyéres református templomának 1786-as restaurálásakor elhelyezett tábla Kendeffy Rákhel nevét is említi. Gyöngyössi János verset írt a grófnő temetésére (Gyöngyössi 1803: 181–203).

Már ekkor felvetődik a külföldi peregrináció lehetősége, a diárium tanulsága szerint azonban két évig erdélyiek nem mehettek külföldi akadámiára. Emellett Gyöngyössit az anyagi fedezet hiánya is visszatartotta. 1767-ben Pataki Sámuel²⁵ matematika és fizika professzor, gyakorló orvos, illetve Kolozs vármegye későbbi tiszti orvosa megoldást javasol: Gyöngyössi egy *Dissertatio physico-theologiát* írt, melyet gróf Székely Ádám és Málnási László, a református kollégiumok főgondnoka előtt nyilvánosan megvédett. Gyöngyössit leydeni alumniára jelölték, ráadásul a négy jelölt közül őt emelve ki a legtehetségesebbként,²⁶ és további mecénási támogatást is szerzett. A *tentamen publicum* gyakorlata itt a peregrinációs út költségeinek finanszírozására is alkalmas volt. Gyöngyössi 1767-ben iratkozott be a leydeni akadámiára. A németországi és németalföldi egyetemek matrikuláiból látható, hogy a családban a peregrináció bevett gyakorlatnak számított.²⁷ Itteni tevékenységéről mindössze tanárainak neve maradt fenn. A leideni tartózkodásról az ott húsz évvel később, 1788-ban peregrinált id. Szilágyi Ferenc hagyatékában fennmaradt leideni iratokból következtethetünk.²⁸ 1771-ben tért vissza Erdélybe. Sorsának alakulását ismét Kendeffy Eleknek köszönhette. Kendeffy ugyanis apósa, Bethlen János alsórákosi udvarába²⁹ ajánlotta udvari papként. A

²⁵ Pataki István és Pataki Sámuel rokonságának hipotézisét Herepei felvetette (lásd Herepei 1988: 391–392). Az általa közölt genealógiai ábra szerint a két Pataki anyai ágú rokon, nem azonos Pataki család leszármazottai.

²⁶ A források tanúsága szerint Gyöngyössi jogosan vélte élete nagy teljesítményének a külföldi peregrinációt, hiszen a marosvásárhelyi professzorok által a Főkonzisztóriumhoz intézett, 1767. március 27-én kelt testimoniumban a három külföldi peregrinációra érdemesnek tartott diák nevének (Dombi János, Gyalai Sámuel, Gyöngyössi János) felsorolása után ez áll: „De kíváltképp ezek között Gyöngyössi János Ur ö kegyelmét noha szép ajándékait nem lehetett különös nagy örvendezéssel nem szemlélnünk, úgy annyira, hogy ö kegyelmét az Eminensebb, avagy másokat fellyül halado, nevezetes Szép Ajándékokkal ékeskedő és nagy reménységgel biztató jelesebb iffiak közé méltán számlálhassuk” (RGyLt, Kvár, 1767/2).

²⁷ Franeker: 1732/33-Abats Márton, Soós Ferenc, 1733/34, Abats János (Hellebrant 1887: 201, 202); Odera-Frankfurt: 1727, Paulus Gyöngyössi junior (Zoványi 1889: 90). Elgondolkodtató, hogy 1734. június 9-én az Odera-frankfurti egyetemre iratkozik be egy Johannes Gyöngyössi a Pettyen (Zoványi 1889: 91), illetve 1735/36-ban Franekerbe egy hasonló nevű hallgató (Hellebrant 1887: 202). A Gyöngyössi János apjáról rendelkezésünkre álló töredékes adatok alapján az azonosság valószínűsíthető. Így a pettényi előnév használatának, amit majd Gyöngyössi János hasonnevű fiánál látni fogunk, a közvetlen családfán is van előzménye.

²⁸ Az idősebb Szilágyi Ferenc hagyatéka a Román Tudományos Akadémia Könyvtárának kolozsvári fiókjában az MsR 1549-es jelzeten, a tanári ajánlások az A-val jelölt dossziében maradtak fenn.

²⁹ Az alsórákosi Bethlen-kastély történetéről építészettörténeti bemutatást lásd: Fehér 2005. A bethleni Bethlen család történetéről, azon belül Bethlen János és Kendeffy Elek szituálásáról pedig: Lukinich 1927: 518.

diáriumban ez áll: „még Leidából ezen nagy Patronusomnak ajánlásából ígertem vala magamat Papnak Also-Rákosra” (Kéziratok verseskötet é. n.: 88). Bár az elbeszélés nem jogosít fel erre a következtetésre, Gyöngyössi sorsának további alakulása azt sejteti, hogy nem szívesen élt a lehetőséggel. 1772-ben Gyöngyössit szinte valószerűtlen körülmények között³⁰ hívja meg segédlelkésznek az Újtordai református egyházközség Zágoni Márton³¹ lelkész mellé. Innen kezdve Gyöngyössi haláláig itt lelkészkedik. Az alsórákosi udvari papi állásról való lemondás elgondolkodtató, hiszen a művészettörténet Erdély előkelő udvarházai között tartja számon az alsórákosi Bethlen-rezidenciát, mely kulturális presztízzsel is járhatott. Ugyanakkor pedig Pataki István és Soós Ferenc példája arról is meggyőző, hogy a család jelentős egyházi karriert befutott férfitagjai is udvari lelkészként kezdtek. A kérdésnek több magyarázata is lehet: Udvarhelyszéken a Gyöngyössiéknek nem voltak rokonaik (ezzel szemben Újtordának megvolt az az előnye, hogy a szomszédos Ótorda református papja Gyöngyössi anyai nagybátyja, Abats Márton volt,³² s bár ő 1768-ban meghalt, a család Tordán maradt, tordai polgárként lesznek jelen Gyöngyössi János esküvőjén: *Diárium* é. n.: 96), összeköttetések, ugyanakkor viszont megkockáztathatjuk azt a hipotézist is, hogy az udvari lelkészség az egyházközségi papi titulussal szemben nagyobb függőséget jelentett.³³ A lelkészi pályaképek társadalomtörténetére vonatkozó kutatások hiányában most megelégszem a hipotézis megfogalmazásával.³⁴ Érdekes lehet, hogy az egyébként többször eklézsiát váltó lelkészi pályák általános gyakorlatával szemben Gyöngyössi és elődje is egész életükön keresztül kitartottak Újtorda

³⁰ „Also-Rákoson sokáig lakásom nem volt; mivel azon esztendőben őszszel Kolosvárra kijöven és Tordán-is által-menvén, egy halott felett predikállottam, még pedig életemben legelőször, akkor az Uj Tordai Eklésia T[iszteletes] Zágoni Márton Uram mellé Káplánjának meg-hívutt el-is kötelezett.” 88.

³¹ Zágoni Márton 1734-ben, az említett Johannes Gyöngyössi a Pettennyel azonos évben iratkozik be az Odera-frankfurti egyetemre (Zoványi 1889: 91). Bár az Erdélyre vonatkozó peregrinációtörténeti szakirodalom jelentősen bővült az elmúlt időszakban, az utak során kialakuló kapcsolatok jelentőségére, erdélyi továbbélésére vonatkozóan meglehetősen szűrványos adataink vannak, tematikus feldolgozásra pedig tudtommal nem került sor.

³² A rokoni viszonyra utaló adatot Gyöngyössi János kéziratok verseskötetében találtam (*Kéziratok verseskötet* é. n.: 61).

³³ Feltételezem, hogy Gyöngyössiék ez a döntések Kendeffy Elekkel is megrontotta viszonyát, hiszen ezt az esetet követően a neve többé nem tűnik fel sem a diáriumban és sem a versek argumentumában.

³⁴ Ilyen jellegű pályaképet Csenkeszfai Poóts András kapcsán Ugrai János vázol, itt azonban a karrier története a sorozatos botrányok miatt meglehetősen sajtós, s a történész kérdése éppen az, hogy lelkészként „minek köszönhette a megújuló bizalmat” Csenkeszfai Poóts, a botrányosorozatok főszereplője (Ugrai 2006: 72).

mellett. Zágoni 1735-ben tért vissza Erdélybe és ettől kezdve 1786-ban bekövetkezett haláláig maradt az újtordai egyházközség papja ötvenegy éven keresztül. Gyöngyössi János pedig 1772-től 1818-ig maradt Tordán. A második diárium-melléklet mutatja, hogy az ő esetében a helyszínváltás lehetősége háromszor is felmerült, viszont Marosvásárhelyt leszámítva egyik sem jelentett Újtordának komoly konkurenciát. A diáriumból is látható, hogy a 46 éves újtordai pályafutást mitizáló bemutatások ellenére³⁵ Gyöngyössi megszította hívei táborát, a vele szembeni ellenérzések dacára kiállt a végleges papi állásba való kinevezés érdekében, majd súlyosodó betegsége idején a fizetése körüli nézeteltéréseket is el kellett simítania. Ami papi tevékenységét illeti, az újtordai református egyház jegyzőkönyveiből kiderül, hogy Gyöngyössi idején az újtordai vártemplomban jelentős építkezési munkálatok zajlottak. Ezalatt kezdeményezték a templom tornyának átalakítását (erről lásd *„MDCCLXXXII-dik Esztendőben, az Új-Tordai Réf. Templomnak régi tornya három öllel emelteték, és bádogos fedéllel újonnan fedettettnék, a' torony'-tetejére fel-tett gombnak üregében belé-záratott emlékezet-írás mellé e' következő verseket-is irtam Magyarul és Deákul,*” 1803. 205–209.), a templom restaurálásáról pedig ez a határozat született: *„Az Ujj Tordai Reformatum Templom Romlásait szükségesképpen meg ujittani kívánván, végezteten, hogy a' Templom meg fejírintetésire, hová hamarább még, fa, porond és ahoz tudo, és kívántato meszes emberek szereztessenek, azzal, és azokkal illendő alkalmat az Eccla Curátorai tégyenek, ugy az Templomnak Pavimentumozására a' Kolosvári Kö faragoval conferálván, és meg alkuván, annak Pávimentumozására elegendő Kövek faragtatván Pávimentumoztassék meg, nem külömben annak leg alkalmasabb helyére az oldalán más ajtois nyitassék a' mostani ajto meg nagyobbittassék az benne lévő székekis renováltassanak és a Mesteri és Cántori kar onnat ámuveáltatván, más alkalmasabb*

³⁵Egy kézírásban maradt Gyöngyössi életrajz Gyöngyössi lelkészi kiválóságára alapozva mondja el az élettörténetet. „Ő ugymond magát egész szivéből szent hivatalának folytatására szánja, értelmét 's szivét a Jézusnak szeretettel telyes vallása által meg nemesíti; az igazság és virtus után buzgon törekedik, 's az Igének erejét a maga példájával bizonyítja – Gyülekezeteknek barátja jól tevője tanításaiban le botsátkozó erköltseiben egy ügyü, mertekletes, maga hasznának nem rutul vadaszoja; a más vallásukat békével eltűrő – az eltévelyedtekhez atyai szivel viseltetik, az ártatlan vidámságot nem gyűlöli, 's e mellett a maga házának bölts és szeretettel telyes atya.” (A kézirat a Kolosvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található, jelzete: Ms 2580) Ez a gondolat Tolnainál is jelen van. „Községének igazi lelki atyja, jó pásztora volt; minden alkalommal, lett légyen örömben vagy búban, hozzáfördültek, ő mindenben megosztzott velük” (Tolnai 1892: 40).

helyre építtessék.”³⁶ Az erre a periódusra vonatkozó zsinati jegyzőkönyvek egyszer jegyeznek panaszt Gyöngyössi ellenében,³⁷ 1788-ban betegségére hivatkozva kénytelen segédlelkészeket tartani, hívei az ő fizetésük miatt emelnek panaszt. Ugyanebben az évben Gyöngyössi az iskolának is inspektora. 1809-ben és 1817-ben, Gyöngyössi ittlétének idején kétszer tartanak Újtordában általános zsinatot, mely a közösség presztízsének jele.

Az újtordai lelkészi állásba való végleges kinevezést Gyöngyössi révbe érése egyértelmű jeleként kezelte (legalábbis a diáriumban ekként tűnteti fel): az 1774-ben 33 éves ifjú ekkor gondol komolyan a házasságra. A család történetében bevett szintén református előkelőségek családjába való beházasodás stratégiája helyett (melyet a családfán id. Soós Ferenc, Abats Márton és János, Hegedűs Sámuel példáznak³⁸), Gyöngyössi mecénási viszonyaiból származó ismeretségre alapoz házasságot. A Torda melletti aranyosgerendi Kemény-udvarház intézőjének lányát, Ajtay Cserepes Máriát veszi feleségül. Az udvarház birtokosának, báró Kemény Gergelyné Bánffy Mária elképzeléseinek megfelelően szervezett, 70 úri pár meghívottal lezajló esküvő pompája miatt szabadkozik is a diárium szerzője: „E nagy pompa noha nékem kedvem ellen volt, jól tudván azt, hogy az Uraság az ilyen pompát nem [97] annyira a’ szegény legény tisztességére mint inkább a’ maga mulatására készíti, és a papi lakodalmazástol igen meszsze-járt; tsak ugyan még-is, én-is hála-adással vettem azon M[éltóságos] Udvartol.” (*Diárium* é. n. 96–98) A mecénásokhoz való viszony és a lelkészi státusz konfliktusa – itt már az előbbi javára - másodsor is felmerül. A házasság alighanem szerelmi házasság (erre utal Gyöngyössi konfliktusa a családdal, hogy a házasulandó nagyobbik lány helyett a neki kedvesebb kisebbiket vegye el: *Diárium* é. n. 94), s valószínűleg boldognak mondható, erre utal az unoka, Mihályi Károly, nagyenyedi kollégiumi professzornak az 1859-ben felállított Gyöngyössi-emlékmű felavatására írott verse, melyben az ideális

³⁶ Anno 1786 Die 16a Mensis Julij. Protocollum Consistorii Ecclesiae Refor. Ujtordensis Ab anno 1786 & ad anno 1805. Újtorda-Református Egyházközség Levéltára.

³⁷ A zsinati jegyzőkönyvet ld. Nagyenyed, Esperesi Levéltár. ¼ b. szekrény. I. a. 2. Zsinati jegyzőkönyv 1783-1799. 194.

³⁸ Az egyes személyek házасodási stratégiái a genealógiai táblákon követhetők. Lásd Melléklet II. b. Hajós József Köteles Sámuel-monográfiájában így foglalja össze a korszak tanárainak házасodási szokásait: „A tanároknál általában az az úzus dívott, hogy idősebb társuk vagy elődjük lányát vették feleségül. (Például Köteles fölöttese, Csernátoni Vajda Sámuel a tanszéken őt megelőző Bacsoni Incze Istvánnak, ez pedig az előtte működő marosvásárhelyi Tőke Istvánnak volt a veje.) Köteles elsősorban szívére hallgatott, amikor jurátuscsaládból szemelt ki magának hitvest” (Hajós 1969: 36).

múzsaként éneкли meg nagyanyját.³⁹ A torzítás lehetősége, minthogy vérségi rokonról van szó, fennáll, viszont hasonlóan ideális házasságot említ a már hivatkozott Gyöngyössi-életrajz szerzője is.

Ami a család leszármazottait illeti, utódainak további sorsáról a Kolozsvári Román Állami Levéltár újtor dai anyakönyveiben szereplő adatokat gyűjtöttem össze.⁴⁰ Gyöngyössinek öt gyereke volt. A diárium négyről tesz említést: József 1777-ben, Karolina 1779-ben, Susánna 1781-ben, János 1783-ban született. Az 1798-ban, későn született ötödik gyermeket így jegyezték be: „1798 – Gyöngyössi János – Ajtai Cs. Mária – Ágnes – Tiszt. Harkányi Miklos és feles. Schölling 'Sófia 12a Martii'” (KRÁL 236/19, 1798).⁴¹ Gyöngyössi József fia Szegedi Josefát, a fentebb már említett Szegedi Sámuel lányát (lásd KRÁL 236/19, 1775)⁴² vette el feleségül és egy gyerekük született (KRÁL 236/19, 1811).⁴³ 1821-ben Gyöngyössi József pedig már új feleség, Intze Rosália mellett kereszteli második, Ferenc nevű gyermekét (KRÁL 236/19, 1821).⁴⁴ A két esketés időpontja az anyakönyvben nem szerepel. Gyöngyössi József első házassága tehát a szülők barátsága alapján szerveződik. Hasonló stratégia követhető Gyöngyössi két nagyobbik lánya, Zsuzsánna és Karolina esetében is. János és Ágnes házasságára vonatkozóan az anyakönyvek nem tartalmaznak adatot. Gyöngyössi Zsuzsánna Markó György hadnagy fiához, Ifj. Markó Györgyhöz megy feleségül (KRÁL 236/19, 1821).⁴⁵ A diárium tanulsága szerint Markó György és felesége Karátsonfalvi Tót Susánna József keresztszülei voltak (*Diárium* é. n.: 107). Gyöngyössi Karolina

³⁹*Nefelejts füzér*, szerény diszül egy méltó emlékoszlopra és tiszteletül a méltót tisztelőknek. Kegyeletes versbeszéd azon alkalommal, midőn az ősmagyar Torda lelkes közönségétől Gyöngyösi Jánosnak, az új-tordai ref. Egykori áldott munkásságú papjának emelt emlékoszlop felavatatték. U. ott, 1865.

⁴⁰Kolozsvári Román Állami Levéltár (a továbbiakban KRÁL), *Acte matrimoniale și de stare civilă. Matricula Ecclesiae Reformatae Neotordensis*. 1761–1833. Nr. fond. 236/19.

⁴¹A feltüntetett kategóriák: apa neve; anya neve; az apa neve; keresztszülők neve; a keresztelés időpontja. Mivel az anyakönyvek csak 1785-től kezdődően tüntették fel a keresztszülők nevét, csak Gyöngyössi Ágnes keresztszüleiről vannak adataink. Az itt szereplő Harkányi Miklós a szomszédos református gyülekezetnek, az őtordainak lelkésze.

⁴²8a Novemb- Doctor Szegedi Samuel' leánya Joséfa. Joséfa tehát két évvel idősebb volt férjénél.

⁴³Gyöngyössi Josef és Szegedi Josefa – Mária Josefa – Gyujto Krisztina, és Rátz Ferentzné Pataki Susánna 2a Iunii.

⁴⁴Gyöngyössi Josef Intze Rosália – Ferentz – Nessenfeld Ferentz – 1a Decemb.

⁴⁵Lajstroma azoknak a'kik az Uj Tordai Ref. Ekleziában a' házassági életre hittel öszveköttettek. 1803 – Ifjab Markó György és Gyöngyössi 'Su'sánna Gyöngyössi János' hajadon leánya – Bizonyosságuk Mihályi Mihály, Miklos László – 22a Augusti. A házasságból három gyermek születik: 1804-ben Susánna, 1806-ban Elek, 1808-ban pedig Eszter.

pedig, Gyöngyössi segédlelkéséhez, Mihályi Mihályhoz ment feleségül, az ő gyermekük lett a nagyenyedi kollégium tanára, a filozófusként is számontartott Mihályi Károly.⁴⁶ A családra vonatkozó adatok két gyermek esetén utalnak a verselői ambíció meglétére. Az 1798-ban későn született ötödik gyermek, Ágnes lehet az a poétai tehetséggel is megáldott lány, akire Kazinczy 1816-ban felfigyel. Az ő pályájáról nem sikerült megbízható adatokra bukkannom. Az egyik esetben Kazinczy feljegyzése az egyetlen támpontom: Kazinczy 1816-os erdélyi látogatása után (mely alatt az újtordai parókiát is meglátogatta) két levelet vált Gyöngyössivel,⁴⁷ rákérdez verselői ambíciójú lánya sorsának alakulására. Gyöngyössi válaszában ez áll: „A’ leányom nagy tisztelettel köszöni a’ Mélt. Urnak rolla méltóztatott meg-emlékezésit, és mind köszöntő, mind pedig ébresztő szavait, mellyekre magát olly nevezetes Hazafitol érdemetlennel tartja. De már néki késő olyan munkához kezdeni, melly az életre meg-kivántató más fontosabb meg-szokott munkáktól el-foghatná. Bizony vékony takaró a’ Magyar Hazában a’ Verses ditsóság. Megfáziák az alatt, sőt mezitelen-is marad az minden napi élet módja és ház-tartás. Én ugy kivántam ötet nevelni, hogy a’ leg-szükségesebb tzelra alkalmas lehessen. A’ Virtusnak tanulása és gyakorlása, a’ jó zipó sütés, jó-izü ételek főzése, tsinos varrás, fonás, szövés, köntösöknek készítése: Ezeket tartottam illendőbbnek és hasznosabbnak-is az életre. Nisi utile est, quod facimus etc. De azomban Takáts Juditnak, Molnár Borbaranak, Ujfalvi Kristinának munkásságait magasztalom. A’ különböző környül-állások formálják a’ lelket különböző tzelokra” (Kazinczy 1904: 401). Ágnes sorsáról a tordai és kolozsvári anyakönyvek a keresztelésen túl nem tartalmaztak adatot, valószínűleg házassága miatt elkerült a vidékről. Gyöngyössi kisebbik fiának élettörténete annál érdekesebb. Rá vonatkozó adatokról mindeddig nem volt tudomásom. Gyöngyössi kéziratos, kiadatlan versgyűjteménye egy Ovidius-epigramma kapcsán tartalmazza János fiának fordítását (*Kéziratos verseskötet* é. n.: 80). Ugyanakkor Szinnyeinek tudomása van egy ifj. Gyöngyössy János nevű szerzőről, akinek a nevéhez egy 1824-es Árpád-eposz kapcsolódik (Szinnyei 1891–1914 IV.: 63–64). Ennek a kötetnek a szerzői bejegyzése gondolkodtatót el: az ifj. Gyöngyössy János ugyanis Pettényinek nevezte magát. Az elő-

⁴⁶ Ez a házasság szintén nem szerepel az újtordai anyakönyvben, a felek valószínűleg nem Újtordán esküdtek (lásd Szinnyei 1891–1914 VIII.: 1285–1287).

⁴⁷ Mindkét levél elveszett. Gyöngyössi válaszlevelei: Kazinczy 1904: 400–411; 473–478. Váczy János közlésének érdekessége, hogy a levél szerzője által használt Gyöngyössi névalak helyett a tartalomjegyzékben a Gyöngyössy, a levél fejlécében pedig a Gyöngyösi verziót használja.

név használatát a családfán a fentebbiekben már láttuk (s talán annak is jelentősége lehet, hogy a híres Gyöngyössi Pálok azok, akik ezt az előnevet viselték, a velük való szimbolikus közösségvállalás igénye jól érzékelhető). Színyeinél két adat szerepel még e szerzőre vonatkozóan: hogy 1805-ben a nagyenyedi kollégium tógás diákja, illetve, hogy a királyi helytartótanács számvevő hivatalnoka⁴⁸. A nagyenyedi kollégiumi diáknévsor tette lehetővé ifj. Pettényi Gyöngyössy Jánosnak Gyöngyössi 1783-ban született fiával való azonosítását. Itt ugyanis az *ex Uj Torda* kiegészítés áll neve mellett: „1799. Johannes Gyöngyösi, ex Uj Torda, montanicus” (Jakó–Juhász 1979: 200). Újtordában pedig az időben más Gyöngyössi családra vonatkozó említéssel nem találkoztam. Gyöngyössi család a kebelesített polgárok listáin sem tűnik fel (Weress 1890). Az azonosítást követően még három irányból sikerült ifj. Gyöngyössy Jánosra vonatkozó adatokat gyűjtenem. Az első irány a Mondolat-vitához kapcsolódik. Némileg megvilágíthatja talán az ifj. Gyöngyössynek a professzionális irodalmárokhoz való viszonyát. A *Felelet a Mondolatra* előkészítése körüli levelezésben Szemere Pál ezt írja Kölcseynek 1816. október 17-én Péczelről: „Gyűjtögetsz-e az Anti-Mondolatra? S tudod-e, hogy Bohógyinknak szamaráról ellenszamárság nyomtattatik: leczke a két ficzko poetának? Vitkovics, Trattnernek minden titkolódásai mellett is kitapogató, hogy ellenlovanczunk az erdélyi Gyöngyössynek fija, ki mostan Budán nectározzgat” (Szemere 1890: 201). Kölcsey november 21-én kelt válaszában ennyi áll: „E szerént én az Antimondolatra sem gyűjtögettem semmit, s ez a dolog, minekutána csak az ifj. Gyöngyösi kelt fel vitézleni, nem is érdemel többé tekintetet” (Kölcsey 1887: 258). Szemere ugyanezt az információt Kazinczynak is elküldi: „Hát az értésére van e Uram Bátyámnak, hogy a’ Bohógyira felelet készült, ’s az Trattnernél vagyon, ’s Tr. Vitkovicsnak kivallá, hogy azt az Erd. Gyöngyössinek most Budán lakozó fija, ki egy időben itt Péczelen Fáy Mózsinnál Informator volt, az előtt pedig Debreczeni Togatus, készítette?” (Kazinczy 1904: 462).⁴⁹ Ha ennél továbbfejlődött volna a dolog, valószínűleg kevés-

⁴⁸Ember Győzőnek a helytartótanács történetét feldolgozó monográfiája tartalmazza a helytartótanács összes alkalmazottainak névsorát. Gyöngyössy János neve nem szerepel a listákon (Ember 1940).

⁴⁹Szemere Pál Kazinczynak, Pécel, 1816. december 2. Kazinczy válasza erre a levélre nem maradt fenn. Váczy János ezt a jegyzetet fűzte a levélhez: „Lehet, hogy Szemere Pál téved, midőn ifj. Gyöngyössy Jánost a leoninus verselő fiának mondja, s a kérdéses ifjú nyilván ugyanaz, a ki a Helytartó Tanács számvevő hivatalnoka volt, s a ki több verses és prózai művet is írt.” Én a nagyenyedi adat alapján az azonosságot bizonyítottam vélem, Szemere másik két adatát (a debreceni tógátusság, informátorság) egyelőre nem sikerült megerősítenem (Kazinczy 1904: 558).

bé volna nehezebb dolgom. Apa és fiú költői szerepkörhöz való viszonyának szempontjából az adat nagyon érdekes: az ifj. Gyöngyössy Jánosnak – amennyiben irodalmi pályafutását komolyan akarta venni – számolnia kellett az apjával szembeni ellenérzéssel. A *Pettényi* előnév használata talán éppen ettől, a megbélyegzett leoninus-szerzőtől való tudatos elhatárolódásra látszik utalni. A pesti tartózkodás hosszabb ideig tart, hiszen 1820-ban Pettényi Gyöngyössy János alkalmi verssel emlékezik meg a székesfehérvári társulat pesti és budai vendéglőadásai utáni távozásáról.⁵⁰ A vers Trattner kiadásában jelenik meg. A társulat Kisfaludy Károly *A pártütők* című vígjátékát tűzte műsorra. 1920-ban, a vígjáték születésének 100. évfordulójára Rózsavölgyi nyomdájában a vígjátékot Gyöngyössy versével együtt adják ki. A két kiadványt azonos nyomdai formátumban forgalmazták. Ennek a kiadványnak az argumentumából származik a helytartótanácsi számvevőségre vonatkozó adat. 1824-ben jelenik meg ezúttal már Nagykárolyban az ifjabb Gyöngyössi irodalomtörténeti szempontból talán legizgalmasabb műve, az Alszegehy Zsolt által Habsburg-párti Árpád-eposznak titulált *A fiatal Árpád a mazarinai barlangban* (Gyöngyössy 1824). A szerény kiadvány megjelenésének ténye önmagában is izgalmas. Aranyosrákosi Székely Sándor *A székelyek Erdélyben* című eposza mellett talán ezzel is érdemes lenne számolni a *Zalán futását megelőző eposzok* között.⁵¹ Ami az adatot érdekessé teheti, hogy Aranyosrákosi bécsi tartózkodása után a tordai unitárius kollégium tanára lesz (Szinyeyi 1891–1914 XIII.: 605–607), s az eposz tordai tartózkodása idején jelenik meg, az ifjabb Gyöngyössy pedig szintén e városhoz kötődik. Bár a Gyöngyössiek és Aranyosrákosi közötti viszony konkrétan nem adatolható, mégiscsak feltételezhető valamilyen kapcsolódási pont a két nemzeti eposz között. Az ifjabb Gyöngyössy későbbi karrierét az erdélyi sematizmusok adatai alapján próbáltam felépíteni. A Belső-Szolnok vármegyéhez való kötődés (melyre az Árpád-kötet előszavának keltezésében megjelölt Nagykároly alapján gyanakodtam) a sematizmusok alapján nem adatolható. 1821-ben Károlyfehérvár, a mai Gyulafehérvár archivariusaként találkozunk egy Johannes Gyöngyössivel, minthogy azonban a város előkelőségei között egy

⁵⁰ „A zajos eszmei sikereket hozó, nézőtéri hazafias tüntetéseket kiváltó pest-budai vendéglátók legjobbján mutatott be a társulatot” (Kerényi 1990: 152).

⁵¹ A 19. század eposzi terméséből válogatást közölt Zentai Mária (Zentai 2000). Eposzok szerzői: Rádai Gedeon, Baróti Szabó Dávid, Csokonai Vitéz Mihály, Percsényi Nagy László, Pálóczi Horváth Ádám, Döbrentei Gábor, Aranyosrákosi Székely Sándor, Vörösmarty Mihály, Debreczeni Márton, WXYZ (Vajai László), Pázmándi Horvát Ede, Czuczor Gergely, Arany János, Seress Imre.

Samuelis Gyöngyössit is említenek, akit a családfán azonosítani nem tudok, feltehetően más Gyöngyössi család tagjáról lehet szó (*Calendarium* 1821: 135).

Az itt rekonstruált történet egyetlenül ötvözte a diáriumból, illetve egyéb forrásokból származó elemeket. Aszerint, hogy mikor mire volt szükség ahhoz, hogy a történet továbbmesélhető legyen, hogy értelme legyen a Gyöngyössi nevéhez kapcsolható cselekvéseknek. Számomra az volt a fontos, hogy az önéletírás szövegében a kiinduló kérdés megválaszolására alkalmas jelzéseket találjak. Kövér György szerint „bizonyos értelemben a történész általában másra használja a forrásokat, mint amilyen célból eredetileg készültek” (Kövér 2004: 6). Ebben az esetben a diárium karaktere arra enged következtetni, hogy az ágens megvalósításainak eredeti kontextusaiba és tétösszefüggésükbe való visszahelyezése nem áll nagyon távol a szöveg szerzőjének intenciójától. És éppen a társadalmi érvényesülés kérdésköre alkalmas arra, hogy ezt az érvényesülésről szóló beszámolót megszólaltassa.

Gyöngyössi János lelkészi, költői életművét vizsgálva ismételtelen meggyőződtem arról, hogy az irodalomtörténet által hangsúlyozott költői szerepkör, bár joggal tölt be jelentősebb funkciót az életpályán, mint felmenői, leszármazottai esetében, nem lesz a karrier kitüntetett összetevője.⁵² Az állítást így lehetne finomítani: a diárium szerzője legalábbis olyan történetet mesélt el életéről, melyben a költői szerepkör nem vált kitüntetett jelentőségűvé. Ez a kérdés igencsak izgalmas lehet annak perspektívájában, hogy itt egy időben folyamatosan alakuló, történet ideje és elbeszélés ideje közötti viszonyt folyamatosan átíró narrációból rakható össze a társadalmi identitás kérdése. S emiatt olyan egyenetlenségek követhetőek, mint az, hogy az 1767-es év történései között a poétika-oktatás tárgyalásából tudatos költői magatartás jeleit olvashatjuk ki, ezt követően viszont – a karrier irányváltása miatt, vagy tudatosan, ez kérdéses – az irodalmi kérdéseket szignifikáns hallgatás övezi. Az kétségtelen, hogy Gyöngyössi számára a versírás fontosabb, mint az erdélyi lelkésztársadalom más verselő tagjai esetében. Megítélésem szerint a leoninusnak mint sajátos poétikai formának a gyakorlása miatt lesz azzá. Gyöngyössi alkalmi költőként megrendelőinek olyan szövegeket tud nyújtani, melyek összetéveszthetetlenek. E nézőpont mellett korábban Gyöngyössi önéletírásának elemzésekor érveltem. A családtörténet áttekintésében az is látszott, hogy a verselői kompetenciával a család férfi-

⁵² Szilágyi Márton Kármánról írva állapítja meg: „Kármánnak mindkét önállóan tételezhető költeménye alkalmi mű, azaz létezésük nem módosítja azt a megállapítást, hogy költői ambíció nem mutatkozik meg szerzőjénél” (Szilágyi 1998: 317).

tagjai általában rendelkeztek, Gyöngyössi Jánost leszámítva viszont egyik sem került be – még negatív példaként sem – a magyar költészet történetébe. Gyöngyössi említése egyrészt a fentebb már említett formai bravúrral, másrészt az irodalmi nyilvánosság változóban levő paramétereivel is összefügg. Gyöngyössi Szacs vayval való erdélyi ismeretsége révén könnyen viszi országos nyilvánosság elé verseit. Ebben a gesztusban viszont nem feltétlenül érzem a költői ambíció tudatos vállalását. Amennyiben figyelembe vesszük az elődök teológusi, lelkészi karrierét, Gyöngyössi tordai lelkész-kedése szerény teljesítmény. Megítélésem szerint árvasága, illetve nem kollégiumi, lelkészi összeköttetéseit kihasználó házassága egyaránt közrejátszottak abban, hogy az önerőből szerzett állást nem tudta „nagyobb piacú helyre” cserélni. (Az árvaság azért lehet érdekes ebben a kontextusban, mert Soós Ferenc püspök leányági leszármazottjai közül Abats János püspök lett, ő az előző püspök, Csernátoni Vajda Péter lányát vette feleségül, és apja Abats Márton is hosszabb ideig irányította kapcsolatait, mint Gyöngyössiét fiatalon elhunyt apja.) Ennek az elődökhöz képest kevésbé látványos életpályának volt kiegészítő jövedelemforrása és a társadalmi presztízst növelő tényezője a versírás. Gyöngyössi verselő fia viszont a versírást a vármegyei karrierrel ötvözte. És a fiúnak sem sikerült a professzionális irodalmárok körébe beépülni. A jelekből én úgy vélem, a szándék meglehetett benne. Nála is az alkalmi, megrendelésre írott versek stratégiája jelentette a járhatóbb utat. Fiúágon tehát a többgenerációs református egyházon belüli karrierek tradíciója megszakadt, az alkalmi versszerzés ambíciója viszont megőrződött. Mindkét fiú vármegyei tisztviselő lett. Ezek a pályaképek abból a szempontból elgondolkodtatóak, hogy megromlott volna a viszony Gyöngyössi és a kolozsvári református kollégium tanárai között. Elgondolkodtató ugyanis, hogy Gyöngyössi nem az általa is látogatott kolozsvári kollégiumba írta fiait, ahova felmenői révén több szállal is kapcsolódott, hanem Nagyenyedre, ami ráadásul Tordáról Kolozsvárnál kevésbé egyértelmű választás. Mihályi Mihály, majd Mihályi Károly révén Gyöngyössi nagyobbik lánya is Nagyenyed felé orientálódik. A családnak – a Markó-leszármazottakat nem számítva⁵³ – nem marad nyoma a tordai családok között.

⁵³ „Markó család (Kis-Bajoni). E család régi neve Horváth. Kis-bajoni Horváth Istvánnak ad 1652 február 20-án nemességet II. Rákóczi György. Ennek fia István a n.-váradai menekülőkkel jön Tordára, hol az 1679-iki határozatlykor birtokot nyer- Utódja az 1700 elején élő Márk, ki után Markó nevet vesz fel a család, s e neven többen hivatalnokoskodnak a városnál. Gábor mint színész eltávozott Tordáról” (Weress 1890: 123).

Zárásként még egyetlen mozzanatot szeretnék kiemelni. A karrier és a földrajzi, kulturális környezet közötti összefüggést. Torda városának státusza ebben a periódusban igen érdekes. A *Torda város és környékével* Orbán Balázs figyelmeztet arra, hogy a Kolozsvár mellett egyre kisebb befolyással bíró Torda fejedelemségkori története mennyire a kulturális és politikai vezetőszeréről szól. Az erdélyi országgyűlések központja a 18. század közepére már elveszti ezt a kitüntetett politikai pozíciót. A 18. század végén még egy tényezője van presztízsvesztésének. A sóbányái és sókereskedelme révén mindig is kulcspozícióban lévő Torda a marosújvári sóbányászat 18. század végi megindulásával veszít kitüntetett pozíciójából.⁵⁴ Ugródeszkának viszont még használható. Gyöngyössit valószínűleg ez is motiválhatta 1772-es döntésekor. Ebből a nézőpontból viszont Gyöngyössi többször is példaként bemutatott lelkészi pályája kudarcról, megrekedésről szól inkább, mint érvényesülésről, lelkipásztori hűségről.

Az önéletírás ebben az értelmezés-konstrukcióban egyszerre kihelyezett nézőpont más típusú források értelmezéséhez, illetve más források kihelyezett nézőpontok Gyöngyössi diáriumának olvasásához.

Szakirodalom

BALOGH Piroska

2007 *Ars scientiae. Közelítések Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem, Debrecen

BENDA Gyula

2006 A történelmi ténytől a „tényellenes” hipotézisig. In: *Uő: Társadalomtörténeti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 47–58.

CALENDARIUM

1821 *Calendarium novum, et vetus ad annum vulgarem MDCCCXXI*. Claudiopoli

⁵⁴ „Már az önkényuralom idején megkezdették a tordai sóaknák lerántását, az erdélyi sóaknák addig Tordán székelt felügyelőségét (inspectoratus) Nagy-Szebenbe tették át, az ott szervezett kincstári tanácshoz. 1850-ben Kolozsvárt állított fel az ugynevezett bányaigazgatóság, ez 1880-ban feloszlatván, az összes erdélyi sóhivatalok fölé egy felügyelőség helyeztetett, mely most Maros-Ujvárt székel s mely a maros-ujvári erőltetett drága sóművelés kedvéért feláldozza Tordát” (Orbán 1889: 379).

DIÁRIUM

é. n. *Gyöngyössi János kéziratos diáriuma*. Kolozsvári Felsőfokú Református Teológiai Intézet Könyvtára, jelzet nélkül

EMBER Győző

1940 *A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története. 1724–1848*. A M. Kir. Országos Levéltár kiadása, Budapest

FEHÉR János

2005 *Az alsórákosi Bethlen-kastély. Korunk III/XVI. (12) 43–59.*

GYÖNGYÖSSI János

1803 *Magyar verseinek második darabja*. Találatik Kilián Testv. Könyv-Árosoknál, Pest

GYÖNGYÖSSY János

1824 *A' fiatal Árpád a' mazarnai barlangban. Eredeti rege a' magyar előidőből*. Előadta Pettényi Gyöngyössy János, Gőnyei Gábor által, Nagy-Károly

HAJÓS József

1969 *Köteles Sámuel*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest

HELLEBRANT Ádám

1887 *A franekeri egyetemen tanult magyarok. Harmadik közlemény. Történelmi Tár. 196–208.*

HEREPEI János

1988 *A házsongárdi temető régi sírkövei. Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez*. Akadémiai Kiadó, Budapest

JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István

1979 *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

JOUHAUD, Christian

2001 *Les Pouvoirs de la littérature. Histoire d'un paradoxe*. Gallimard, Paris

KAZINCZY Ferenc

1904 *Kazinczy Ferenc levelezése. XI. 1816. március 1– 1816. december 31.* Közzéteszi Dr. Váczy János, MTA kiadása, Budapest

KEMPELEN Béla

1911–1932 *Magyar nemes családok. I–XIII*. Grill Károly Könyvkiadó hivatala, Budapest

KERÉNYI Ferenc

1990 *Magyar színháztörténet. 1790–1873*. Akadémiai Kiadó, Budapest

KESZEG Anna

2006 *A Gyöngyössi Jánosról szóló biografikus szövegekről. Irodalomtörténeti Közlemények CX. (6) 591–614.*

KÉZIRATOS VERSESKÖTET

é. n. *Gyöngyössi János kéziratos verseskötete*. Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms 824.

KÓSA László

2001 *Hét szilvafa árnyékában*. (Osiris Könyvtár.) Osiris Kiadó, Budapest

KÖLCSEY Ferenc

1887 *Kölcsey Ferenc Minden Munkái III. kiadás. IX. Kölcsey Levelei*. Franklin Társulat, Budapest

KÖVÉR György

2004 Performációk I. „Zsidó társadalom” Tiszaeszláron a nagy per előestéjén. *Korall* V. (17) 5–43.

2007 Önéletrajzi hamisítvány, avagy csalóka emlékezet. Scharf Móric önéletrajza. *Aetas* XXII. (2) 106–121.

LEHR (TOLNAI) Vilmos

1892 *A leoninus. Tanúlmány az irodalom és verstan történetéből*. Budapest

LUKINICH Imre

1927 *A bethleni gróf Bethlen-család története*. Athenaeum, Budapest

NAGY Iván

1897 Gyöngyösi István életrajzi adatainak s származásának megállapítása. *Irodalomtörténeti Közlemények* VII. 424–448.

1857–1868. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. I–XIII. Kiadja Friebeisz István, Ráth Mór, Pest

ORBÁN Balázs

1889 *Torda város és környéke*. Pesti Könyvnyomda, Budapest

RÉVÉSZ Kálmán

1898 Gyöngyösi Pál. *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Monographiák*. 1. Budapest 59–94.

1898a Gyöngyösi Pál családja. *Protestáns Szemle* IX. 622–624.

SCHAPIRA, Nicolas

2003 *Un professionnel des lettres au XVIIe siècle. Valentin Conrart: une histoire sociale*. Epoques, Champ Vallon, Paris

SCHULTEISZ Emil

1964 *Gyöngyössi Pál Archiater és Platon Levis*. Elérhetőség: http://www.neumann-haz.hu/muvek/tudomanytortenet/3_Orvostudomany_tortenete/Schultheisz/Schultheisz_Platon.pdf. A letöltés időpontja: 2007. 09. 28. [A megjelenés eredeti helye: *Orvosi hetilap* CV. 1425–1427]

SOOS Ferenc

1912 *A kudui Soós család*. Kolozsvár, 1912. [Különlenyomat a *Genealogiai Füzetek* 1912. évfolyamából.]

SZABÓ György – TARNAI Andor

1988 *Benkő József levelezése*. Az MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest

SZEMERE Pál

1890 *Szemerei Szemere Pál Munkái. Születése százados emlékünnepeinek alkalmából közrebocsátja a Kisfaludy-Társaság. III. Válogatott levelek (1809–1859)*. Szerkeszti Szvorányi József a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Franklin Társulat – Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest

SZILÁGYI Márton

1998 *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

2001 *Liszniai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*. Irodalomtörténeti Füzetek, Argumentum, Budapest

SZINNYEI József

1891–1914 *Magyar írók élete és munkái*. I–XVI. Budapest, Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala

TELEKI József

1987 *Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában*. S. a. r. Tolnai Gábor, Akadémiai Kiadó, Budapest

TÖRÖK István

1905 *A kolozsvári ev. ref. Collegium története* I–III. Kolozsvár

UGRAI János

2006 *Szoknyák, versek, viszályok. Egy lelkész kétszeres rangvesztése. Aetas XXI. (4) 71–88.*

WERESS Sándor, Kövendi

1890 *Torda őscsaládai*. Pollák T. Könyvnyomdájában, Torda

WESZPRÉMI István

1960 *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajzai*. Első száz. Fordította Kóvári Aladár. Medicina Könyvkiadó, Budapest

ZENTAI Mária (szerk.)

2000 *„A bajnok ébred” – Hősköltemények*. Unikornis Kiadó, Budapest

ZOVÁNYI Jenő

1889 *A magyarországi ifjak az Odera melletti Frankfurti egyetemen. Protestáns Szemle* I. 178–202.

1891 *A harderwijki egyetem magyarországi hallgatói. Irodalomtörténeti Közlemények* I. 433–436.

Melléklet I.

Gyöngyössi János önéletrása. Kézirat. Egyetemi Fokú Református Teológiai Intézet Könyvtára, Kolozsvár. Jelzet nélkül. (A szögletes zárójelben levő számok a kézirat oldalszámjai.)

I. [3 – *jobb sarok olvashatatlan*] En Gyöngyössi János születtem e világra 1741dik Novembris. (1) Atyám volt Gyöngyössi János néhai tiszteletes férjfiu, ki-volt elsőben zoványi, azután [...] fekszik a temetőbe és temető helyét [...] az én jó anyám. 1742dik esztendőben [...] Epitaphiumot, mellyet magának irt és datál 1742 [...] fel a temető sirja fájára. A'honnan magam le[...] és [...] találhatik. Gyönyörűséges lapidár stílus, és ige és literatura [...] tsuda, hogy lehetett, hogy ezt maga ugyanaz készítette, még pedig [...] arra az esztendőre 1742re mert fenn van téve világosan [...] életének, házasságának, papságának ideje maga kezeivel, és ugy találhatott az írásai között is. Az atyám volt fia Néhai Tiszt[eletes] Gyöngyössi István urunk köbölkuti Reform. Ekl[ézsia] L[elki] Pásztorának és az Ermellyéki tractus Esperessének, holott fekszik a tzinteremben. Levén az Atyám testvére ugyan ezen Gyöngyössi István Uram fia T[iszteletes] Gyöngyössi István Uram, ki még most-is él, és oloszi pap Margitán felyül. Ez az Esperes Gyöngyössi István Uram volt testvére annak [4 – *bal sarok rongált*] Gyöngyössi Pálnak a'ki volt [...] prédikátor, onnan jött az [...] valami sem fogott [...], mellyet tudnak majd mindenek, [...] volna ki-vezetettvén számkivetésben, a' Prussiai Király [...]a'hol sokat élt, ott meg [...]az Atyám ágát, nem tudom, mint van. De végére mégyek [...]. Azt tudom az atyám írásából, mellyet excerpált [...] Páltól, t[udni]i[lilik]. az eleink tsehek voltak, még [...] és oratore percutionis Bohemica jöttek Magyarországra. Itt pedig III [...] Nemes Armalist nyertek, mellynek origináljai néhai Gyöngyössi Pál uram maradékinál el-vesztek, a' Parját pedig az atyámnak kívánságára említett Gyöngyössi Pál Uram Krasznára le-küldötte volt, meg van nálam most is tartom. Ugy tartom azt az irast-is, mellyet excerpált az atyám de origine familia nostro, a' mint emlitém. Ennek a' Gyöngyössi Pál Urnak volt két fia, egy katonáskodott sok helyeken s meg holt; a mas ama híres Pál, kinek hírével et de virtutibus et de vitiis summis teli van Hollandia, Petropolisba Muszka országba vitetvén szép hivatalra ugy hallom most meg holt. Elég az, hogy neki fiús maradéka nemigen lészen. T[iszteletes] Gyöngyössi István Bátyám Uramnak is tsak egy fiu magzatja van. Földváron Debretzen mellett [5 – *jobb sarok rongált*] lakó Gyöngyössi Szabó Pálnak nintsen semmi fiu maradéka. Ezért az egész familia a' fiu ágon tsak rajtam van már, és [...] Gyöngyössi István, az atyám testvére egy fián.

(2) Edes Anyám volt Soós Mária, N[agy] Tiszt[életű] Püspök Soós Ferentz Uram Leánya, ment férjhez az Atyámhoz 1734ben [...] Voltanak ezen Szüleimtől nékem két testvéreim. Egy első gyermek született 1738 eszte[ndőben]⁵⁵, ez most [...] De a szerentse, férjhez menetele által felette meszsze vezette. Ment férjhez ugyan Telegdról az édes anyám keze alól Erős Huszi Sámuel uramhoz kiis akkor volt Püspökiben Várad mellett Notarius. Azután pedig mintegy két esztendővel a' Sogorom atya N[agy] T[iszteletű] Huszi János Uram, a Dunán tul Lovas Berényi Predikator és Esperes, meghalván, vagy inkább elébb el-erőtelenedvén fel-mentek oda lakni, holott aztán papságra adta magát a Sogorom, s máig is ott lakik. Vagynak két gyermekeik, két fiú, és öt Leánya, kik mind élnek. Második testvérem volt József⁵⁶ ki három vagy négy esztendőös korában Kolosváratt meg-hólt himlőben.

Az én edes Anyám, az Atyám halála után Kolosvárra jött [6] mindjárt lakni, engem is négy vagy öt hónapi tsetsemőt bé-vivén. Ozvegy [...] ottan 1750dik esztendőig. Akkor pedig férjhez ment másodsor T[iszteletes] Tétsi Josef Uramhoz, akkori kémeri prédikátorhoz. Honnan 1751ben Telegdre hivattatvan Várad mellé az Atyám Papnak, oda mentek lakni, holott a Mostoha Atyám máig-is lakik. Lettek ezen férjétől öt gyermekei, ezek közül Samuel és Pál most már Debretzeni Deákok [...] igen szép hire levén, egész gyönyörűségem van benne. [...] ezen édes Anyám Telegden 1757dik esztendőbe juniusban, és [...] fekszik a tzinteremben. Holt meg gutta-ütésbe, mellyben sokképen és tsudálatoson kinlodott majd más fél esztendeig.

II. Meg-hivattattam Maros-Vásárhelyi Papságra, vagy inkább az első delegatioval, Tiszt[eleles] Nemes Gábor Uram helyett való egész szolgálatbéli kaplánságra Anno 1777. Dec. 20a Januarii a' Maros-Vásárhelyi Szent Eklesia hozzám Delegatusokat botsátván. En elébb válaszul azt adtam, hogy káplánnak és kápláni fizetésre nem megyek. [102] Azután ujjabb követet küldvén hozzam a'M[aros]vásárhelyi Eklesia actualitasra és egész fizetésre meg-hivott, és akkor ígérkeztem és levelemmel magamat el-is köteleztem; De meg-hallottam azután, hogy ez a' dolog T[iszteletes] Borosnyai Lukáts Simeon Urunknak éppen tetszése ellen vagyon, a'ki felől nyilván referálattott énnékem, hogy ő Kegyelme meg a predikálló-székből-is azon dolog ellen való indulatját mérgesen ki-adta nem egyszer-kétszer; mivel ő kelme

⁵⁵ • 28a april.

⁵⁶ • Született 1740be 15a Martii.

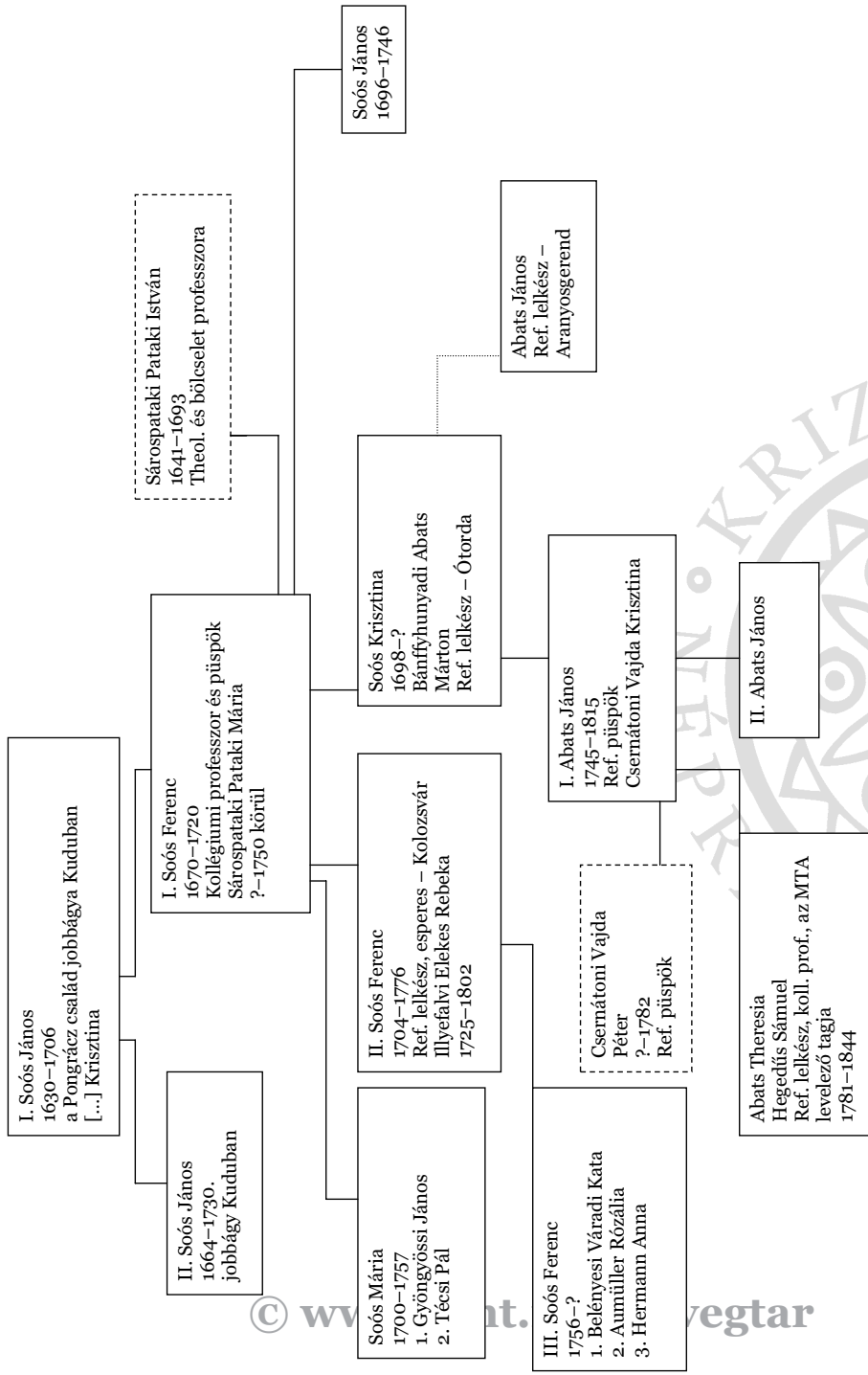
oda való Pap lévén, az ötsét T[iszteletes] Borosnyai /../^{57*} Uramat kívánta volna bé-tenni, de akkor az' a Városnak és kívált az oda való Consistoriumnak épen nem tetszett és a választásban én preferáltattam vala. Ezeket én meg-hallván, noha egy felől nagy kedvem vala, [103] olyan ország piatzán lévő Spártára menni; de mas felől nagyon meg-tsüggettem, nem gondolván semmi jó következtést jövendőre a' T[iszteletes] Borosnyai Urammal lejendő Collegatusságból. Az alatt úgy történt, hogy az Eklésiám-is itten Uj Tordában, a'melly tsak egy szot sem szollott mikor M[aros]vásárhelyre ígérkeztem, marasztani kezdett, söt vissza-irt Vásárhelyre, hogy engemet tellyességgel el-nem botsát; E'felett azt ígérte, hogy a' melly 38 forint pótlást ígért a' T[iszteletes] Zágoni Uram halála után, az eddig való 62 forinthoz, azt a' pótlást actu ki-adjja, és a' végre nem várja a T[iszteletes] Zágoni Uram halálat. Ezeket latván sokkal jobbnak ítéltem itten meg-maradni, és M[aros]vásárhelyre vissza-irtam, helyes okokat adván a'végre a'miért elmémet változtatni kényszerítettem [104] Voltanak olyanok kik ezen tselekedetemért bal vélekedést formáltak felőlem; de többnyire a'kik a' dolgot és annak okait tudták, helyben hagyták, hogy meg-maradtam; a'minthyogy akármelley eszes ember olyan czircumstantiak között épen úgy tselekedett volna. A' Vásárhelyiek elébb nem akarták engedni a' dolgot, mivel ösztönöztettek arra egy levél által, mellyet innen egy ember még talám kettőnek hírével küldött vala hamissan a' Vásárhelyieknek az Eklésia nagyobb részének neve alatt. Az az ember ki légyen, neve szerint ide le-nem írom. Tudja azt az Isten, söt tudja az egész Város. Elég az, hogy az az ember itt az Eklésiában elé-kező. Ide-jövelemnek-is ellene állott, de semmit sem tehetett. Eleitől fogva tIrodalomtörténeti Közleményekos ellenségem volt, ha szinten külsőképen jól élt-is vélem. Ez az ember itt lakásomban oldalomban lé [105] vő ösztön gyanánt volt nékem. Az-is lészen mind éltig. Az Isten botsásson-meg nékie. Ez az ember el-menetelemet akkor igen akarta volna. Es már azt is tudta, hogy akkor meg-menekszik tőlem. Hogy osztán, a' dolog meg-fordult, a'néki nagy mortificiumára esett. Es azért írta azon hamis levelet, próbálni akarván, ha az által-is valamire mehetne. Az Uj Tordai Eklésia ezt meg-tudván, az egész Eklésia-béli gazdákat két Vármegyebéli Regius Urak eleibe hivattatta, mindnyájan azokat meg-kérdeztette, ha kívánják-é itt maradásomat. Egy sem akadott, a'ki ellenkezőt mondott volna, mindnyájan kívánták ittmaradásomat, még azon ember maga és társa

^{57*} Gyöngyössi által kihagyott hely.

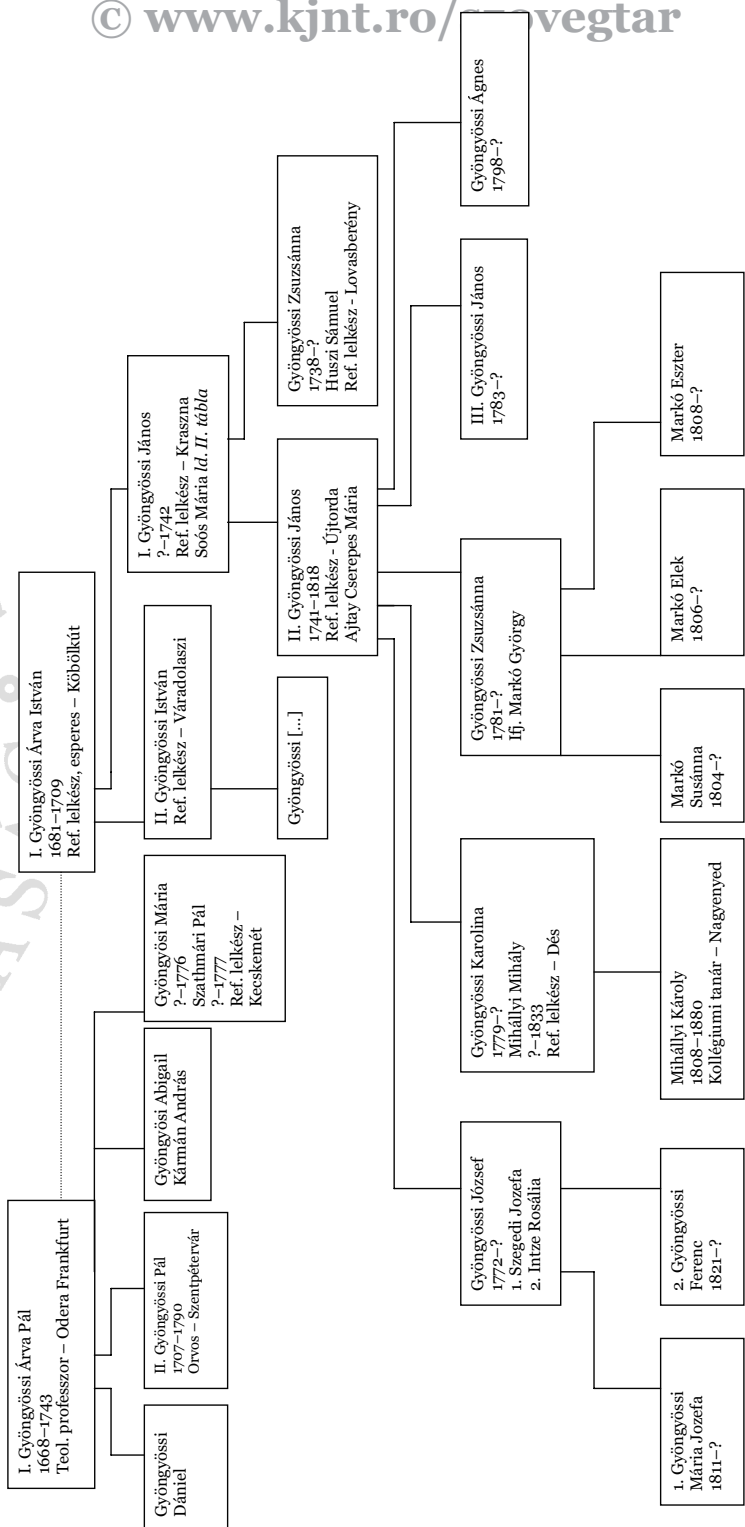
is marasztottak szem előtt és a' Regiusok előtt. Azon Testimonialist aztán küldötte az Eklésia Vásár [106] helyre, mellyből meg-tetszett az oda küldött levélnek hamissága; Azon osztán a' Vásárhelyiek meg-tsenedesedtenek, kik azt akarták, hogy a Mélt[óságos] Supr[emum] Consistoriumba irjanak irántam. En, ha el-mentem volna-is már nem bántam volna. De hogy itten maradtam kissebb piatzu helyen, mostani eszemmel akarom az Istennek bölts igazságából esett.

II. A Soós és Abats családok genealógiai táblája

I. A Gyöngyössi család genealógiai táblája

Smaranda Vultur

Mizele povestirii de viață orale: cazul foștilor deportați în Bărăgan

Dialogismul constitutiv al povestirii vieții

O povestire a vieții orală este un tip de reconstrucție memorială cu caracter autobiografic ale cărei mize nu pot fi evaluate în afara contextului relatării ei și a circumstanțelor socio-istorice ale împărtășirii¹ memoriei în care ea se înscrie. Vreau să spun prin aceasta că ea e în egală măsură un produs al conlucrării dintre cel care povestește și cel care ascultă sau pune întrebări pe parcursul interviului și al raporturilor dialogale pe care orice tip de discurs le stabilește cu alte discursuri prezente sau trecute, memoriale sau de alt tip. Ea e o practică memorială printre altele (jurnale, memorii, comemorări etc) și un produs al unui travaliu al memoriei care implică o anume relație cu trecutul a celui care își narează viața și o relație a acestuia cu prezentul în care are loc relatarea. Raportarea celui care povestește la aceste două instanțe temporale implică – în ciuda sentimentului de continuitate și de confirmare a propriei identități pe care el o percepe relatându-și existența – o distanțare față de trecut și o reevalaure a acestui trecut în perspectiva prezentului. Chiar dacă povestirea de viață dă celui care povestește sentimentul unei continuități cu propriul trecut și al unei inalterabilități a propriei identități (Ricoeur 1983: 85) – și prin aceasta am numit una din mizele esențiale pe care le poate avea povestirea vieții – distanța pe care povestitorul o ia față de trecut, face ca raportul său cu acesta să devină obiect de interogare și reflecție, de dialog și reevaluare. Acest fel de raportare e uneori explicită și prezentă ca atare în povestirea vieții sub

¹ Mă refer aici la ceea ce francezii ar numi *partage* memorial sau *mise en commun* adică partaj sau punere în comun a memoriei, verbul *a împărtăși* fiind în limba română mai puțin tehnic, ceea ce reprezintă un dezavantaj, dar având și valențe religioase care trimit la ideea de comunitate de memorie, adică una care se construie printr-o memorie împărtășită în comun.

forma unui comentariu sau al unor reflecții aforistice, a unor învățăminte de desprins, a unor concluzii asupra unui eveniment relatat sau asupra întregii biografii, concluzii de ordin filosofic, religios, politic sau moral. Cel mai adesea e însă vorba de comentarii implicite care derivă din chiar punerea în scenă a evenimentelor, din ceea ce Paul Ricoeur numește „la mise en intrigue” sau într-un plan mai general „configurare narativă” a faptelor.

Am considerat necesar acest scurt ocol teoretic pentru a explicita perspectiva în care am analizat povestirile de viață ale celor deportați în Bărăgan între anii 1951–1956 de pe frontiera vestică a României. Am vrut să subliniez că în această perspectivă viața sau evenimentele povestite sunt mai degrabă, adică mai mult, un produs al relatării lor, că povestirea își conține propria interpretare indiferent de cea pe care alții, ulterior, i-o pot da, în funcție de contextele la care o raportează sau de intențiile cu care o cercetează, că își conține într-o anumită măsură propriile mize. Cu alte cuvinte sunt printre aceia care cred că o povestire de viață ne informează asupra trecutului acționând asupra celui care o ascultă, argumentând, apărând un punct de vedere sau altul asupra faptelor la care se referă, încercând să negocieze cu un interlocutor prezent sau un destinatar absent sensul faptelor sau al vieții. Cum ea face acest lucru prin vocea unui martor al trecutului care este în egală măsură un actor al aceluși trecut (prezent ca personaj în povestirea sa de viață) și un actor prezent într-un act de comunicare constitutiv pentru povestire – naratorul – este imposibil să despărțim felul în care sensul povestirii capătă relief de cadrul retoric pe care ea îl încorporează. El implică un orizont de așteptare presupus comun între povestitor și ascultător – de cele mai multe ori e vorba însă de un decalaj producător de sens – și presupune un tip de acțiune realizabil prin povestire.

Una din mizele relatării poate deveni și aceea de a ajusta între ele orizontul povestitorului cu cel al ascultătorului real sau ideal (adică așa cum și-l imaginează povestitorul), acest destinatar ideal putând avea puține lucruri în comun cu cel care se află în fața celui care își povestește viața în momentul povestirii.

Toate cele spuse până aici ne conduc spre ideea că povestirea de viață nu e așa cum se crede cel mai adesea o relatare exactă a unei biografii, ci o variantă a acesteia, selectivă, gata interpretată, chiar dacă sensul pe care i-l dă vieții e o aproximare legată de un context de comunicare precis, iar coerența ei e oarecum forțată, impusă de modelarea narativă și textuală a faptelor (ele trebuie să aibă un început și un sfârșit, o dezvoltare, un sistem de repetiții și simetrii sau de contraste, modelându-se pe tipare narrative

preexistente și pe nevoile de coerență logică și semantică ale textului), dar și de scopurile imediate sau mai îndepărtate ale punerii în comun a memoriei. Miza ei e mai puțin fidelitatea față de trecut, cât aceea de a-l face inteligibil și comunicabil.

Povestiri de viață la deportații în Bărăgan

Pentru a fi consecventă cu cele spuse mai sus, mă simt obligată să descriu, chiar și pe scurt, câteva dintre condițiile în care mi-au fost relatate povestirile de viață la care mă refer aici.

Cele 100 de interviuri ce alcătuiesc corpusul pe care îl am în vedere în continuare sunt realizate în cea mai mare parte între anii 1991–1997 și mai ales la începutul acestui interval². Tuturor celor intervievați li s-a precizat că interesul meu pentru viața lor vine din nevoia și urgența pe care o simțeam în acei ani de a afla mai multe despre deportarea lor în Bărăgan, dar tuturor li s-a cerut în primul rând să-și povestească viața, fără nici o restricție suplimentară. Apelul acesta a fost interpretat în mod diferit, unii au pus în prim plan – mă refer aici la ponderea în povestire – episodul deportării lor în Bărăgan, alții l-au inserat în povestire la locul pe care îl ocupa din punct de vedere cronologic sau al sensului pe care l-au imprimat traseului lor biografic. Indiferent de ponderea în povestirea de viață, episodul deportării e raportat la întreaga existență a celui deportat și evaluată pe fundalul unui bilanț autobiografic. Mă voi referi aici la cei care reprezintă majoritatea interlocutorilor mei: persoane care aveau între 65 și 90 de ani în momentul interviului și care în familiile cu care au fost deportate, reprezentau la momentul deportării adulții tineri, cei pe umerii cărora cădea mai ales responsabilitatea familială sau preluarea ei iminentă (din mers).

Relatarea povestirii de viață s-a făcut la distanță de 40–50 de ani de momentul deportării, în condițiile în care tăcerea impusă timp de atâtea

² În anii următori am completat arhiva, lucrând cu un grup de la Fundația A Treia Europă pe care l-am coordonat din 1997 și până în prezent. O parte dintre interviuri au fost publicate, însoțite de un indice tematic și de o analiză a structurii povestirilor (Vultur 1997). Până în 1994 publicațiile – cărți sau articole despre Bărăgan – erau inexistente și a trecut un timp până când rememorările fostelor victime să fie influențate sau împropățate de o bibliografie a subiectului azi bogată și diversă. Personal nu am avut acces la arhive decât în anii 2002–2003 și apoi în 2006, astfel încât informațiile mele despre deportare erau destul de vagi și destul de generale în momentul interviurii.

decenii asupra evenimentului făcea ca disponibilitatea și dorința de a-l povesti să fie în general mari – mai ales de partea victimelor deportării, pentru că la ele mă refer aici mai ales. O anumită prudență sau suspiciune mai persistau uneori, legate de contextul mai general al relatării, în care a vorbi despre trecutul comunist dezvăluind latura lui opresivă, după atâția ani de elogiere mincinoasă a regimului nu era o practică curentă, iar stabilirea de responsabilități și vinovății era acceptată cu greu și mai mult la nivel colectiv (ea e și azi cu totul rar asumată individual). După cum se știe România nu are o lege a lustrației, iar justiția nu s-a implicat în judecarea crimelor sau a abuzurilor din perioada regimului totalitar, chiar dacă recent, președintele României și-a asumat sarcina codamnării publice a regimului comunist, declarându-l nelegitim și criminal.³ Cu totul altfel stăteau lucrurile însă în perioada în care am realizat interviurile.

Victimele deportării și-au creat din 1994 o asociație proprie (Asociația Foștilor Deportăți în Bărăgan) și la insistențele acesteia au primit o recompensă financiară sub forma unei indemnizații lunare pe care o primesc atâta timp cât trăiesc, o formă de recunoaștere a caracterului abuziv al deportării. Dar nici o instanță nu i-a declarat nevinovați, iar indemnizațiile au stârnit invidii și chiar proteste din partea celor nedeporțați. Pe unii de alții îi despărțea, în momentul în care a avut loc deportarea, logica luptei de clasă, care îi considera pe unii dușmani („chiaburi”, „exploataori”, „titoiști”, „fugiți din URSS” etc.), pe alții nu. Contextul rememorării acestei perioade trezea în mulți reflexul ideologic al contextului în care deportarea a avut loc.

De multe ori în povestirile vieții celor deportați, atunci când se ajunge la episodul deportării sau la relatarea circumstanțelor lui, naratorul înlocuiește povestirea la persoana I singular cu cea la persoana I plural, marcând prin aceasta asumarea relatării în numele grupului cu care memoria îl face solidari: deportații. Acest „noi” este opus sistematic unui „ei”: cei care au făcut listele cu cei deportabili, cei care i-au ridicat cu forța din case în noaptea din 17 spre 18 iunie 1951 și i-au obligat să-și părăsească gospodăriile și satele pentru a-i instala sub cerul liber în Bărăgan, cei care i-au obligat să-și construiască acolo case tip din chirpici și le-au impus domiciliu obligatoriu în „satele noi”, adică satele de ei create, cei care i-au supravegheat și șantajat, cei care i-au umilit și i-au transformat într-o primă perioadă, din oameni prosperi și bine așezați la casele lor, apreciați de comunitate, în mu-

³ La data de 18. decembrie 2006 în Parlamentul României președintele Traian Băsescu a inițiat condamnarea regimului comunist. (Red.)

ritori de foame. Cam aceasta este ce relatează povestirile foștilor deportați, uneori în detaliu, cu amărăciune sau cu durere, cu o reținută revoltă, cu oarecare detașare sau cu emoția traumei retrăite și a nevoii de a povesti pentru a te elibera. Atitudini ca acestea sunt perceptibile direct din cele povestite, sau indirect prin felul în care se relatează, dar și din ce se păstrează pe casete: tonul vocii, ritmul povestirii și al respirației, pauzele, plânsul sau râsul. Memoria mea reține și alte semne: gesturi, priviri. O fotografie sau o scrisoare vin să completeze povestirea cu „probe”. Limbajul ideologic al epocii e pus între ghilimele, citat cu o luare de distanță: „așa-zișii chiaburi”, „exploatori, cum ne-au considerat ei” etc.

Să fie nevoia de a informa un ascultător neștiutor de toate acestea sau transformarea ocaziei de a povesti într-un catharsis necesar, mizele cele mai importante ale relatării? La o primă vedere, da. Dar nu sunt singurele și nici nu e evident că sunt cele mai importante. E posibil ca în contextul politic post-decembrist pe care l-am evocat, dorința deportaților de a depune mărturie să fi fost, ca și dorința mea de a ști și a spune și altora, trăite sub semnul urgenței, date fiind vârsta interlocutorilor mei și speranța de a face o breșă în refuzul mai general de a lua act despre ce s-a întâmplat în perioada comunistă.

Dar mai era desigur și altceva.

De la povestirea individuală la o memorie exemplară

Acest altceva devine vizibil dacă punem la un loc mai multe povestiri și încercăm să surprindem ceea ce le unește. Ar fi mai întâi latura traumatică: pentru toți povestitorii a fost vorba de o răsturnare brutală a destinului lor, una nefastă, care i-a obligat să-și reconsidere proiectele de viață și, cum au fost persecutați multă vreme după ce li s-au ridicat restricțiile domiciliare și au fost deposedați prin actul dislocării de cea mai mare parte a bunurilor lor, i-a obligat să ascundă, atât cât a fost posibil, trecutul lor. Evident că subiectul era tabu față de urmașii născuți după deportare, în ideea de a-i proteja. Hiatusului provocat de transmiterea bunurilor i se asocia astfel unul al transmiterii memoriei, ambele cu consecințe asupra percepției identității personale și de grup.

Un deportat era un om cărui, în momentul dislocării, i se ridicau actele de identitate, înlocuite cu o simplă adevărîță. I se refuza o minimă demnitate, aceea de cetățean, fiind identificat doar cu statutul de „disolcat”, un

vinovat, un marginal, când nu de-a dreptul „un dușman”. Asupra gradului în care această situație a fost traumatizantă și umilitoare, se insistă în povestiri îndelung. O vinovăție sosită din senin, arbitrară, în care cei vizați s-au simțit fără apărare, pentru că, în absența unui proces și a unor explicații clare, motivele ei puteau fi oricare. Ordinul de deportare, necunoscut celor în cauză în momentul dislocării, prevedea categorii de vinovați și nu cazuri individuale. După enumerarea categoriilor vizate, pe criterii cât de cât clare, urma precizarea că acestora li se poate adăuga și altă categorie: „orice element periculos sau care poate deveni periculos”, ceea ce făcea total impredictibilă încadrarea în categoria celor deportabili.

Nu e de mirare că, în aceste condiții, în povestirile de viață se poate remarca un discurs de autopărare, prin care vinovăția fostei victime este infirmată, cu atât mai mult cu cât vinovăția pare adânc interiorizată. Să nu uităm că, în afara pierderilor suferite, era vorba și de umilințele trăite, de politica de denigrare a celor deportați în fața celor ce locuiau la acea vreme în Bărăgan și care au fost avertizați că au de a face cu hoți, răufăcători sau coreeni.⁴ Cele mai multe povestiri indică în sprijinul apărării nevinovăției povestitorilor diverse împrejurări în care interrelaționarea cu băștinașii din Bărăgan a avut ca urmare o schimbare a imaginii negative impuse de autorități. Sunt puse în gura acestor băștinași sau chiar a celor care fuseseră investiți cu diverse responsabilități de administrare sau supaveghere a „satelor noi” cuvinte laudative sau gesturi de solidaritate menite a arăta aprecierea sau compasiunea pentru cei deportați. Țărani, medici, polițiști, șefi de fermă, soldați supraveghetori ai călătoriei spre Bărăgan, ba chiar câte un ministru picat cu misie acolo, sunt citați rostind cuvinte bune la adresa deportaților sau dând la nevoie o mână de ajutor, tratându-i cu respect, recunoscându-le calitățile.

Pe lângă această mărturie indirectă, atribuită unor martori ai suferințelor lor, mai intră în joc una ce rezultă direct din felul în care faptele sunt prezentate în povestire. Deși sunt evocate aproape toate sursele de ne-cazuri ale celor deportați și suferințele îndurate, accentul povestirii pare a înclina dinspre relatarea acestora spre modalitățile de supraviețuire și apărare. Fără îndoială calitățile deportaților sunt cele care le-au asigurat rezistența: hărnicia, posedarea unui întreg repertoriu de abilități, capacitatea de a se mobiliza și de a se ajuta reciproc. Tăierea și conservarea por-

⁴ Identificarea are legătură cu războiul din Coreea, marcând la modul hiperbolic exotizarea de tip negativ a celor astfel desemnați.

cului, cultivarea legumelor timpurii, posedarea unor tehnici culinare mai elaborate, buna organizare a gospodăriei după modelul „neamțului”, solidaritatea familială și de grup (etnic, dar și comunitar, pentru că indiferent de diferențe, faptul de a suferi în comun a fost una dintre sursele solidarității celor deportați în satele nou create) sunt doar câteva dintre motivele invocate pentru a pune în mișcare un discurs polemic față de cel incriminativ și acuzator. Acest discurs, ce capătă adesea un puternic relief identitar, e un discurs reabilitant, de apărare. Ca orice discurs identitar, el implică un raport cu celălalt („ei” autoritățile, dar și „ei” localnicii din satele vechi, în apropierea cărora au fost construite de deportați satele vechi), dar și o anume proiecție de sine. Ea e în cazul de față una pozitivantă, în care fosta victimă devine erou al povestirii, unul de tip civilizator.

Astfel, nu numai că pustiul și ostilitatea inițiale ale spațiului în care au fost obligați să se instaleze sunt îmblânzite și învinse treptat după principiul „omul sfințește locul”, dar chiar restricția de bază, cea a interdicției de deplasare în afara unei limite de 15 km pare dejucată. Și asta nu numai pentru că la întoarcerea acasă a deportaților Bărăganul se aseamănă până la identificare cu Banatul de origine: el s-a transformat într-un paradis terestru prin efortul și virtuțile celor care au lucrat și trăit în acel loc, infirmând astfel imaginea negativă proiectată asupra lor de autorități și transformând pedeapsa într-o sursă de victorie. Limitarea libertății e dejucată prin transformarea locului de domiciliu obligatoriu în unul în care pustiul inițial a fost îmblânzit și transformat, cu alte cuvinte „civilizat”. În consens cu această logică, povestitorii insistă atunci când prezintă sosirea lor în Bărăgan asupra caracterului ostil și sălbatic al locului, pe care îl compară cu locul înfloritor lăsat de ei la plecare, după șase ani de viață acolo. Acest nou Bărăgan, cel supus acțiunii civilizatorii a bănătenilor, apare în povestire ca un fel de alt Banat. Cerute de economia stilistică a narațiunii, astfel de sublinieri hiperbolizante semnaleză faptul că povestirea are o miză ce depășește simpla relatare a faptelor. Imaginea fostului deportat se apropie până la suprapunere cu cea a unui erou civilizator, iar locul acestei întreprinderi devine un loc simbolic. Cei din Banat aveau la îndemână un astfel de model din memoria colonizării Banatului în secolul al 18-lea, așa cum e relatată ea în general de către șvabi: ca o apropiere treptată a unui loc sălbatic. În relatările lor, experiența colonizării Banatului în secolul al 18-lea, s-ar putea concentra în trei cuvinte cheie: die Not, der Tod, das Brot, adică la început au fost necazurile (grijile), apoi moartea, apoi pâinea.

Victoria deportaților asupra propriului destin, oricât de relativă ar fi fost, exprimă, într-un plan mai general o victorie a binelui asupra răului. Sunt numărate episoadele menite să ne convingă că prin victoria binelui sunt răsplătiți cei care au făcut bine și pedepsiți cei care au comis răul, adică o faptă imorală, trimitând oameni nevinovați într-un exil forțat. O etică exemplară pare astfel a funcționa, o etică pe care povestirea o prezintă ca realizată. Pe când – afirmă povestitorii – viața lor a integrat trauma și a depășit-o (sunt invocate aici reușitele copiilor, recuperarea după Revoluție a unor bunuri pierdute, cariere strălucite, răsplăți de tot felul), cei care le-au făcut rău au avut parte de pierderi, accidente, lipsa de respect a copiilor sau alte neplăceri asimilabile unei pedepse divine. Invocate adesea, astfel de episoade sunt uneori perfect simetrice unele cu altele: de pildă inginerul care a distrus cimitirul din Bărăgan și a răscolit oasele celor înmormântați acolo, arând locul conform ordinului primit⁵ a suferit ulterior un accident mortal, pățind ceea ce a făcut celorlalți.

Iese astfel treptat la iveală o miză mai importantă a povestirii vieții, aceea de a reabilita victimele și de a atribui unei instanțe imanente puterea de a le face dreptate. Pentru a susține o astfel de perspectivă asupra faptelor, povestirea se modelează adesea după scenariul basmului: unei lipse inițiale i se substituie, grație izbânzii eroului principal asupra răului, o rezolvare fericită. Nu lipsesc nici ajutoarele magice, triplicarea probelor și alte elemente din modelul funcțional descris de V. I. Propp (Propp 1928) și îmbogățit de Claude Bremond (Bremond 1973) sau A. J Greimas (Greimas 1966).

După cum se poate vedea, memoria individuală se pliază pe modele pre-existente ale memoriei colective și tinde să devină exemplară. Aceasta pare a fi o condiție pentru a da experienței individuale o aură memorabilă și a o face comunicabilă. Poate că aceasta e și miza cea mai importantă a istoriei de viață. Pentru a o realiza ea trebuie să facă în mod inevitabil apel la memoria colectivă și la modelele ei culturale. Așadar, una din mizele cele mai importante ale povestirii vieții derivă din chiar modul de funcționare al memoriei. Pentru a putea să facă partajabil sensul pe care îl dă celor relatate, pentru a negocia semnificațiile pe care le atribuie propriei vieți, cel care își povestește viața trebuie să se adapteze contextului povestirii, profilului incert al unui ascultător ideal. De obicei, analizând mizele povestirii

⁵ În 1964 s-a dat ordin de distrugere a ceea ce mai rămăsese din satele noi și au fost eliberați și deținuții politici care se mai aflau acolo.

de viață, conturul acestuia se precizează, pentru că el este cel interpelat, cel vizat. Pentru cel care a făcut interviul însă, a asculta o povestire a vieții este întâi de toate o experiență umană: mizele povestirii sunt estompate, subordonate haloului emoțional care însoțește de obicei această experiență de ascultare și înțelegere. Povestitorul încearcă prin povestire să ia distanță față de propriile emoții, să raționalizeze suferința, să o facă inteligibilă pentru alții și pentru sine. Acest proces arată că miza cea mai importantă a relatării faptelor trecutului este căutarea și atribuirea unui sens.

Smaranda Vultur

A szóbeli élettörténet tétjei: a Bărăganba deportáltak esete

Az élettörténet konstitutív párbeszéde

A szóbeli élettörténet egy autobiografikus jellegű emlékezet-rekonstrukció, amelynek tétjeit csupán keletkezésének verbális, valamint az emlékezet megosztásának¹ szociális és történelmi kontextusában mérhetjük fel. Mindezzel arra szeretnék utalni, hogy az élettörténet ugyanolyan mértékben terméke a mesélő és a hallgató vagy kérdező közös munkájának, mint azon dialogikus viszonyoknak, amelyek bármilyen adott diskurzus és más jelenkori vagy múltbeli, emlékezeti vagy más típusú diskurzusok között jönnek létre. Többek között egy emlékezési alakzat (napló, memoár, emlékezés stb.), és az emlékezetmunka olyan terméke, amely egy adott viszonyt feltételez az életét mesélő narrátor múltjával, és ez utóbbinak a beszélés jelenével. A mesélő esetében a két említett idősíkhöz való viszonyulás – életének elbeszélése közben megelevenedő kontinuitás-érzés és identitása bizonyosságának ellenére – magába foglalja a múlttól való eltávolodást, valamint a múltnak a jelenből történő újraértékelését. Ennek ellenére, hogy az élettörténet tudatosítja a mesélőben a saját múltjával való kontinuitást és saját identitásának egységességét – és ezzel meg is neveztem az élettörténet egyik lehetséges fő tétjét – a múlttól való eltávolodás azt eredményezi, hogy a narrátor ehhez való viszonya a kérdések, a személyes reflexió, a párbeszéd és az újraértékelés tárgyává lesz. Ez a viszony néha magyarázatra talál az élettörténet keretében, hol néhány aforisztikus kommentár vagy reflexió, megszívlelendő tanulság, hol egy eseményre vagy a teljes biográfiára vonat-

¹ Itt arra gondolok, amit a franciák az emlékezet *partage*-ának vagy *mise en commun*-nek neveznek, vagyis az emlékezet közössé tételére, megosztására. A román *megosztani* (*a împărtăși*) ige talán nem annyira szakszerű és operatív, tehát ebből a szempontból hátrányos a használata, de vallásos árnyalatai utalnak az emlékezetközösség, vagyis egy közös emlékezet által szerveződő közösség fogalmára.

kozó filozófiai, vallási, politikai vagy erkölcsi következmény formájában. Legtöbbször viszont implicit kommentárokról van szó, amelyek az események színpadra állításából következnek, abból, amit Paul Ricoeur „la mise en intrigue”-nek nevez, vagy általánosabb megfogalmazásban a cselekedetek „narratív konfigurációjának” (Ricoeur 1983: 85).

Szükségesnek tartottam ezt a rövid elméleti kitérőt azért is, hogy megvilágítsam azt a perspektívát, amelynek megfelelően elemeztem azoknak az élettörténeteit, akiket 1951 és 1956 között az ország keleti határvidékéről a Bărăganba deportáltak. Ki szerettem volna emelni, hogy mindennek megfelelően az elmesélt események többnyire a mesélés produktumai, és hogy minden egyes élettörténet magában hordozza önnön interpretációját, attól függetlenül, hogy később mások hogyan interpretálják a viszonyítási kontextusoknak és az elemzési céloknak megfelelően. És minden egyes élettörténet magába foglalja – bizonyos mértékig – önnön tétjeit is. Más szóval azok közé tartozom, akik azt vallják, hogy egy élettörténet úgy ismereti a múltat, hogy viszonyba lép a hallgatóval, érvel, bizonyít, védelmez egy – az eseményekre vonatkozó – álláspontot, alkudozni próbál egy jelen levő beszélgetőtárrsal vagy egy távol levő címzettel a cselekedetek vagy az élet értelmét illetően. Mivel a múlt szemtanújának hangján keresztül teszi ezt, aki egyrészt a múlt egyik színésze (saját élettörténet szereplője), másrészt pedig a jelenben konstruálódó szöveg beszédhelyzetének szereplője – azaz narrátor –, lehetetlen szétválasztanunk az élettörténet értelemképződését a magába foglalt retorikai kerettől. Ugyancsak magába foglal egy közösnek feltételezett elvárási horizontot – amely azonban legtöbbször egy értelemképző eltolódást jelent –, és feltételez egy – a mesélés által kivitelezhető – aktustípust.

A mesélés egyik tétje lehet a mesélő és a valós vagy ideális hallgató horizontjának az egymásra hangolása (pontosabban ahogy a mesélő képzelet ezt), hiszen ez az ideális hallgató sok esetben nagyon kevés közös vonást mutat azzal a hallgatóval, aki jelen van az életét mesélő narrátor mellett.

Az eddig elmondottak arra a következtetésre vezetnek minket, hogy valójában az élettörténet nem az, aminek legtöbbször tekintik. Nem egy életút pontos elbeszélése, hanem annak egy variánsa, egy szelektív, készen értelmezett alkotás, még akkor is, ha az egyéni életet egy konkrét kommunikációs helyzethez kötve értelmezi, koherenciája pedig valamelyest kierőszakolt, a cselekedetek narratív modellálása által meghatározott (kell hogy legyen egy kezdete és egy vége, kibontakozása, ismétlés-, valamint szimmetria- vagy kontrasztrendszer, meg kell felelnie a már létező narratív konvenciók-

nak és a szöveg logikus és szemantikus koherenciájának), de az emlékezet közössé tételének a közelebbi vagy távolabbi céljai által is. A tét kevésbé a múlt iránti hűség, sokkal inkább a múlt érthetővé és kommunikálhatóvá tétele.

A bárágani deportáltak élettörténetei

A fenti kijelentések arra köteleznek, hogy bemutassam – mégha röviden is – azokat a körülményeket, amelyek között elmesélték nekem a vizsgált élettörténeteket.

A továbbiakban elemzett korpuszt 100 olyan interjú alkotja, amelyet nagyrészt 1991 és 1997 között rögzítettem, főképpen az említett időintervallum első részében.² Minden egyes beszélgetőtársamnak elmondtam, hogy az életük iránti kíváncsiságom az akkori években megnyilvánuló deportálásokkal kapcsolatos tudásszomjamból ered, de elsősorban arra kértem mindenkit, különösebb pontosítások nélkül, hogy mesélje el életének történetét. A felkérést a megkérdezettek többféleképpen interpretálták: egyesek előtérbe helyezték a bárágani deportálások epizódját, mások pedig beillesztették azt az élettörténet szövegébe, oda, ahova a kronológia vagy az értelemképződés szempontjából illik. Függetlenül attól, hogy az élettörténet egészének mekkora részét képezi, a deportálás története mindig az egyén létezésének egészéhez van viszonyítva, és egy autobiografikus mérlegelés alapján kerül értékelésre, értelmezésre. Most azokra a személyekre utalok, akik beszélgetőtársaim többségét képviselték, azokra, akik az interjú készítésekor 65 és 90 év között voltak, s akik a deportált családokban a deportálás időszakában a fiatal felnőttek korosztályát képviselték, akikre azonnal vagy nagyon hamarosan ránehezedett a családi élet felelőssége.

² A következő években kibővítettem archívumomat, a gyűjtéseket A Harmadik Európa Alapítvány egy olyan munkacsoportjával végeztem el, amelynek irányítója is vagyok 1997 óta. Az interjúk egy részét – tematikus mutatóval és a szövegek strukturális elemzésével kiegészítve – közöltem (Vultur 1997).

Az 1994-es esztendőig nem léteztek könyvek vagy tanulmányok a bárágani deportálásokról, és eltelt egy kis idő, amíg a volt áldozatok emlékezéseire hatással lehetett a téma ma már gazdag és sokszínű szakirodalma. Én személy szerint csupán 2002–2003-ban, majd 2006-ban kutathattam az archívumokban, ezért az interjúk készítésénél eléggé általános és felszínes tudással rendelkeztem a deportálásokat illetően.

Az élettörténetek elmondására a deportálás idejétől 40–50 évre került sor, az azóta hallgatásban eltelt évtizedek pedig azt eredményezték, hogy a megkérdezett személyek nagy része kész volt elmondani, vagy el kívánta mondani történetét, és ez különösen az áldozatokra igaz, hiszen elsősorban rájuk gondoltam a kutatás kapcsán. Az elbeszélés általános kontextusával kapcsolatos óvatosság vagy gyanú ugyan felütötte néhol a fejét, hiszen a kommunista múltról beszélni, kegyetlen aspektusait feltárni nem bevett szokás sokévnnyi hazug dicsőítés után, míg a felelőségek és bűnösségek megállapítása nehezen és csak kollektív szinten vált megengedetté (ma is igen ritka a felelőségek egyéni vállalása). Köztudott, hogy a romániai törvényhozás ez irányban igencsak felületes, az igazságszolgáltatás pedig nem avatkozott a totalitárius rendszer időszakában elkövetett gyilkosságok és visszaélések elítélésébe, annak ellenére, hogy nemrég Románia köztársasági elnöke felvállalta a kommunista rendszer nyilvános elítélését, törvénytelennek és gyalázatosnak nevezvén azt.³ Teljesen más volt a helyzet akkor, amikor az interjúkat készítettük.

A deportálások áldozatai 1994-ben saját egyesületet alapítottak (Asociația Foștilor Deportati în Bărăgan – A Volt Bărăgani Deportáltak Egyesülete), amely kitartó munkálkodásának köszönhetően pénzbeli kártérítést kapnak havi jutalék formájában életük végéig – ez lévén a deportálások visszaélő jellege elismerésének egyik formája. Viszont egyetlen hatóság nyilvánította őket ártatlanoknak, míg a havi jutalékok irigységet, sőt, tiltakozást váltottak ki azok körében, akiket annak idején nem deportáltak. A deportálások korában e két csoportot az osztályharc logikája választotta el egymástól, egyeseket ellenségnek („kulákoknak”, „kizsákmányolóknak”, „titoistáknak”, „a Szovjetunióból menekülteknek”) tekintettek, másokat nem. A vizsgált időszak felidézésének kontextusa sok személyben a deportálás kontextusának ideológiai reflexeit ébresztette fel.

A élettörténet mesélése közben többször előfordult, hogy amikor a narrátor a deportálás epizódjához érkezett, vagy a deportálás körülményeit ecsetelte, az egyes szám első személyről áttért a többes szám első személyre, vagyis felvállalta az eseményeknek egy olyan csoport – a deportáltak – a nevében történő ismertetését, amelyhez a közös emlékezet kötötte. Ez a „mi” szisztematikusan oppozícióba került egy „őkkel”. Azokkal, akik össze-

³ 2006. december 18-án Traian Băsescu a Román Parlamentben kezdeményezte a kommunista rendszer elítélését: „Teljes felelőséggel állítom: a kommunizmus illegitim és bűnös rendszer volt.” (A szerk.)

állították a deportálandók listáit, akik 1951. június 17-éről 18-ra virradó éjszaka erőszakkal elhurcolták őket saját házaikból, hogy aztán a Bărăganban a szabad ég alatt engedjék ki őket, akik kényszerítették őket, hogy ott vályogházakat építsenek, és az általuk így kialakított „új falvakban” lakjanak, akik felügyeltek rájuk és zsarolták őket, akik meglázták őket, és jómódú, elismert gazdálkodókból az éhhalál küszöbén álló, nyomorban élő embereké alakították. Nagyjából erről szólnak a deportáltak élettörténetei, néhol részletesen, keserűséggel vagy fájdalommal telítve, néhol lázadó hangnemben, valamelyes felszínességgel vagy az átélt trauma érzékenységgel, az elbeszélés felszabadító érzésével társulva. Az ilyen attitűdök közvetlen módon érzékelhetőek az elmondottak során, de közvetetten is, ahogyan beszéltek és ahogyan rögzítve maradtak a szalagon: a hangnem, a mesélés és a lélegzetvétel ritmikája, a sokatmondó szünetek, a sírás vagy a nevetés által. Személyes emlékezetem másfajta jeleket is rögzített: gesztusokat, sajátos tekinteteket. A történetet pedig „bizonyítékok” egészítették ki: néhány fénykép, pár levél. A korszak ideológiai nyelvezte idézőjelbe került, távolságtartással idéződött fel: „az úgynevezett kulákok”, „kizsákmányolók, akiknek minket tekintettek” stb.

A tudatlan hallgatóközönség felvilágosítása avagy a beszélgetés lehetőségének egy szükséges katarzissá való átalakítása lennének a mesélés fő tétjei? Első látásra úgy tűnik, hogy igen. De nem ezek lennének az egyedüliek, és egyáltalán nem bizonyos, hogy ezek lennének a legfontosabbak. Lehetséges, hogy ebben a felidézett, 1989 utáni politikai kontextusban, a deportáltaknak ugyanolyan sürgető kívánságuk volt a múlt tanúságtételének közreadása, mint amilyen az enyém, hogy megtudjam mindezt, és átadjam másoknak is. Mindez nemcsak beszélgetőtársaim előrehaladott kora miatt, hanem a kommunista rendszer alatt elkövetett meghurcoltatások iránti általános tétlenség megtörésének érdekében.

De természetesen másról is lenne szó.

Az egyedi élettörténettől a példázatszerű emlékezetig

Másról, ami akkor válik észlelhetővé, amikor egymás mellé tesszük a feldolgozott élettörténeteket, és megvizsgáljuk, hogy mi köti össze őket. Első lenne a traumatikus jelleg: minden egyes mesélő esetében sorsuk brutális, negatív előjelű felforgatásáról volt szó, amely arra kényszerítette őket, hogy átrendezzék életstratégiáikat. Mivel vagyunk elkobzása, lakhelyük

kényszerének feloldása után is sok ideig üldözöttek voltak, arra törekedtek, hogy amennyire lehetséges, eltitkolják saját múltjukat. Nyilvánvaló, hogy a témát tabuként kezelték a deportálás után született utódok esetében, mivel hogy óvni szerették volna őket. Az anyagi javak átadásának hiátusa mellett tehát ott volt a családi emlékezet átadásának hiátusa is, aminek komoly következményei lettek a személyes és a csoportidentitás kialakulásában.

A deportált olyan személy volt, akinek a deportálás pillanatában elko-bozták személyes iratait, és egy egyszerű igazolással helyettesítették azokat. Megtagadták tőle a legminimálisabb méltóságjogot, az állampolgári státust, amelyet egy „kimozdított”, bűnös, perifériára szorított, sokszor igazi „ellenség” státusa váltott fel. A helyzet traumatikus és megalázó jellegének a fokozatairól hosszasan értekeznek a mesélők. A derült égből lesújtó, önkényesen megállapított bűnösségről, amellyel szemben a vádlottak nem tudtak védekezni, hiszen törvényes eljárás és világos magyarázat hiányában bármilyen ok lehetségesnek tűnt. A deportálási parancs, amelyet a deportálás pillanatában az áldozatok nem ismerhettek, bűnösségi kategóriákat nevezett meg, és nem egyedi eseteket. A megcélzott, többé-kevésbé világos kritériumok alapján megállapított kategóriák felsorolása után következett egy pontosítás, amely szerint az említett kategóriák egy továbbival egészülnek ki: „minden olyan elemmel, amely veszélyes, vagy veszélyessé válhat”. Ez utóbbi teljesen bizonytalanná tette a deportálandók kategóriájába kerülés megelőzését.

Ezen körülmények között nem véletlen, hogy az élettörténetekben felszínre kerül egy önvédelmi diskurzus, amely az áldozat ártatlanságát bizonygatja, annál is inkább, mivel a bűnösség erősen interiorizáltnak tűnik. Ne feledjük, hogy az elszenvedett veszteségek mellett ott voltak az elszenvedett megaláztatások, az őket rágalmazó politika, amely figyelmeztette a bärägani lakosokat, hogy a deportáltak tolvajok, bűnözők vagy koreaiak.⁴ Legtöbb élettörténet – az ártatlanság bizonyítékaként – különféle helyzeteket ismertet, amelyekben a bärägani lakosokkal való interakciók révén a deportáltak megváltoztatták a hatóság által kialakított negatív képet. Az őslakosok vagy éppen a deportáltak „új falvainak” az adminisztrálásával vagy felügyelésével megbízott személyek szájába adnak olyan dicsérő szavakat vagy szolidarizáló gesztusokat, amelyek az áldozatokkal való együttérzést fejezik ki. Földműveseket, orvosokat, rendőröket, gazdasági vezető-

⁴ Ez a megbélyegzés a koreai háborúhoz kapcsolódik, kialakítva egy eltúlzott, negatívan egzotikus ellenségképet.

ket, felügyelő katonákat idéznek, sőt, egy esetben munkalátogatásban levő minisztert is, akik dicsérő szavakkal illették őket, néhol segítőkészeknek is mutatkoztak, tiszteletet tanúsítottak irántuk, és elismerték kvalitásaikat.

A gyötrelmeiket végigkövető személyekhez kapcsolódó közvetett emlékek mellett jelen van egy közvetlen tanúságtétel is, amely az események specifikus bemutatásának az eredménye. Habár a deportáltak felidéztek szinte minden gyötrelmforrást és szenvedéstörténetet, úgy tűnik, hogy a túlélési és védekezési stratégiák felé történő hangsúlyeltolódással van dolgunk. Kétségen kívül a szorgalom, a képességek egész sora, a mobilitás, az egymás segítése voltak azok a kvalitások, amelyek biztosították ellenállásukat, fennmaradásukat. A disznóölés és a hús tartósítása, a korai zöldségek termesztése, egy szervezettebb főzőskultúra, a „német” modell szerinti gazdálkodás, a családi és csoportszolidaritás (etnikus, de közösségi is, mert a különbségektől függetlenül, a közös szenvedés volt az újonnan alapított falvak lakosai szolidaritásának egyik fő forrása) csupán néhányat jelent a felidézett okok közül, amelyek a vádló, sérelmező diskurzussal szembeni polemikus ellendiskurzust aktivizálják. Ez utóbbi egy védekező, rehabilitáló diskurzus, amely sok esetben erőteljes identitástöltetet mutat. Mint minden identitással kapcsolatos diskurzus, magába foglalja a másikkal szembeni viszonyt („ők” mint a hatóságok, „ők” mint a bărăgani bennszülött falvak lakosai), és egy bizonyos önvédelmi stratégiát. Ez esetben egy pozitív irányulású diskurzusról beszélhetünk, amelyben a volt áldozat az elbeszélés fejlődő hőse lesz.

Ekképpen nemcsak a pusztá, a rájuk kényszerített fizikai környezet implicit ellenségessége lesz enyhébb, és kerül fokozatosan leigázásra „az ember szentesíti meg a helyet” elv alapján, de az alapvető korlátozás, a 15 kilométeres korlátozó határ hatalma is meghiúsul. Éspedig azért, mert hazatéréskor a Bărăgan szinte összemosódik a bánáti szülőfölddel: a deportáltak kvalitásainak és áldozatos munkájának köszönhetően a földi paradicsom képévé válik, ezáltal legyőzve a hatóságok által kialakított negatív képet, maga a büntetés pedig a győzelem forrásává alakul át. A szabadság korlátozása meghiúsult azáltal, hogy a kötelező lakhely pusztasága megenyhült és átalakult, vagyis „civilizációvá” vált a deportáltak keze alatt. Ennek megfelelően a narrátorok kiemelik a hely érkezéskor tapasztalt vadságát és elleneséges jellegét, és összehasonlítják azzal a virágzó régióval, amelyet maguk után hagytak hat év után, a szabadulást követően. Ez az általuk meghódított, civilizált Bărăgan úgy jelenik meg az élettörténetekben, mint egy másik Bánát. A narráció stilisztikai gazdaságossága által követelt hiperbolikus

kiemelések jelzik, hogy az élettörténetnek nagyobb tétje van, mintsem az események egyszerű felsorolása. A deportált személy a megtévesztésig hasonul a civilizáló hős személyéhez, és ennek a vállalkozásnak a helye szimbolikussá válik. Az emlékezet révén a deportáltaknak rendelkezésére állt egy hasonló modell Bánát 18. századi gyarmatosítása idejéből. A svábok történeteiben egy vad hely fokozatos felemelkedéséről van szó. A narratívumok szerint a Bánát 18. századi gyarmatosításának tapasztalata három kulcsfogalom formájába tömöríthető: *die Not, der Tod, das Brot*, vagyis először voltak a gondok, aztán a halál, majd a kenyér.

Bármennyire is relatív lehetett a deportáltak győzelme saját sorsuk felett, általánosabb értelemben a jó győzelme volt ez a rossz felett. Számos olyan részlet, epizód sorolható fel, amely arról próbál meggyőzni minket, hogy a jó győzelmével mindenki azt kapja, amit érdemel: a jók jutalmat, a rosszak büntetést, azért, amiért erkölcstelen cselekedeteikkel ártatlan embereket száműzetésbe kényszerítettek. Úgy tűnik, hogy egy példázatszerű etika működik jelen esetben, amelynek a megvalósulásáról az élettörténet tudósít. Míg saját életútjuk integrálta és meghaladta az idézett traumákat – jelentik ki a mesélők –, és itt az utódok sikereit, az 1989. decemberi forradalom után visszaszerzett javakat, a ragyogó karriereket és a mindenféle jutalmakat említik, addig azok, akik vétkeztek ellenük, csupa negatív élményben részesültek: veszteségekben, balesetekben, az utódok tiszteletének hiányában, vagy más kellemetlenségekben, amelyek az isteni büntetéssel asszociálhatók. Az ilyesfajta, amúgy gyakran említett epizódok általában tökéletes szimmetriát mutatnak: például az a mérnökember, aki szétrombolta a bárágani temetőt, szétszórta a csontokat és a kapott parancsnak megfelelően⁵ felszántatta a helyet, halálos balesetet szenvedett, megbűnhődve vétkeiért.

Ekképpen kerül felszínre az élettörténetnek egy fontosabb tétje, vagyis az áldozatok rehabilitálása, és egy immanens bíróság igazságtétele. Hogy ennek megfelelően modellálja a történeteket, az élettörténet sok esetben a tündérmese forгатókönyvét követi: egy előzetes hiányt szerencsés megoldás követ, mert a főhős diadalmaskodott a gonosz felett. Nem hiányzik a mágikus segítség, a hármas próbatétel vagy bármi más, ami helyet kapott a V. J. Propp (Propp 1928) által leírt és Claude Bremond (Bremond 1973) vagy A. J. Gremais (Greimas 1966) által kiegészített morfológiai modellben.

⁵ 1964-ben parancsot adtak az új falvak maradványainak elpusztítására, és ekkor engedték szabadon az utolsó politikai foglyokat is.

Ahogy a fentiekben láthattuk, a személyes emlékezet a kollektív emlékezet már meglévő modelljeit követi, és a példázatszerűség felé irányul. Úgy tűnik, ez teszi lehetővé a személyes tapasztalatok tárolását és közölhetővé tételét. Lehet, hogy ez az élettörténet legfontosabb tétje. Annak érdekében, hogy ezt el is tudja érni, feltétlenül folyamodnia kell a kollektív emlékezethez és annak kulturális modelljeihez. Tehát az élettörténet egyik legfontosabb tétje voltaképpen az emlékezet működési módozataiból származik. Saját történetének értelemképződései, saját életútjának jelentései csak akkor lehetnek sikeresek, ha a narrátor adaptálódik a beszélés kontextusához és egy ideális hallgató bizonytalan profiljához. Általában az élettörténet tétjeinek a vizsgálatakor ez a profil konkrét vonásokat nyer, hiszen ő az interpelláció címzettje, ő a célközönség. Viszont annak, aki az interjút készítette, az élettörténet meghallgatása mindenek előtt egy emberi tapasztalat: a narratíva tétjei élüket vesztik, alárendelődnek a meghallgatás és megértés tapasztalatának, és annak az emocionális töltetnek, amely ezt kíséri. A narrátor arra törekszik, hogy kissé eltávolodjon saját érzelmeitől, hogy racionálissá tegye az átélt gyötrelmeket, és hogy érthetővé tegye azokat mások és saját maga számára. Ez a folyamat pedig azt mutatja, hogy a múlt elmesélésének legfontosabb tétje az értelemkeresés és az értelemadás.

Fordította Ilyés Sándor

Bibliografie – Szakirodalom

BREMOND, Claude

1973 *Logique du récit*. Seuil, Paris

GREIMAS, Algirdas Julien

1966 *Sémantique structurale*. Larousse, Paris

PROPP, V.J.

1928 *Morfologija szkazki*. Leningrad

RICOEUR, Paul

1983 *Temps et récit*. Seuil, Paris

VULTUR, Smaranda

1977 *Istorie trăitǎ, istorie povestitǎ. Deportarea în Bǎrǎgan 1951–1956*.

Amarcord, Timișoara

Otilia Hedeșan

Povestirea vieții și reconfigurarea profesiei

Prezentarea care urmează are ca punct de plecare cercetările efectuate împreună cu colegii mei Corina Sîrbu, de la Institutul „Arhiva de Folclor a Academiei Române” din Cluj-Napoca și Gabriel Troc, de la Universitatea „Babeș–Bolyai” din Cluj-Napoca în cadrul unui proiect intitulat *Ethnological Practice in Romania during Communism and its Implications for the Present State of the Discipline*.

Este vorba despre un proiect al cărui idee centrală a fost formulată și argumentată de către Corina Sîrbu și care are, după părerea mea, întâi de toate, o justificare intrinsecă: nu avem, deocamdată, decât texte absolut conjuncturale și extrem de lacunare despre *istoria etnologiei* (sau, să spun poate mai exact, a *studiilor de folclor și a etnografiei*) în România comunistă. Două capitole puse în finalul unor *Istorii ale folcloristicii românești* (Vrabie 1968: 393–425 și Bîrlea 1974: 552–580), câteva *bibliografii* (Mușlea 2003, Bugeanu–Dăncuș–Fochi–Taloș 2004, Cârsteian 2003) care nu se extind, însă, pe întreaga perioadă, un studiu aplicat asupra destructurării cercetărilor românești privitoare la culturile populare în anii cincizeci (Datu 2005: 142–189) și două texte cu caracter autobiografic (Mușlea 1980: 5–48, Pavelescu 1990: 7–87) – iată un bilanț sec, însă, desigur nu foarte ofertant pentru cercetătorul dornic să se dedice acestei probleme de studiu. Pauperitatea bibliografiei este frustrantă, cu atât mai mult cu cât, pe de o parte, o mare parte dintre reprezentanții importanți ai acestui domeniu de cercetare sunt, încă, în viață și, pe de altă parte, disciplinele etnologice în învățământul universitar românesc se află, în prezent, într-o situație (eufemistic spus) de criză. Nevoia unei asemenea cercetări poate fi, cred, atunci formulată foarte limpede *mutatis mutandis* și preluând ce este de preluat din afirmațiile lui Vintilă Mihailescu: „Îmi permit atunci să mă gândesc, în continuare, că a privi înapoi fără mânie pentru a ne evalua moștenirea pe care o reprezentăm pentru noi înșine, nu numai că nu este un gest inutil, dar ar putea fi și o terapie benefică pentru această criză de creștere pe care o traversăm ca societate și chiar ca indivizi. Perioada prin

care am trecut — și care ne-a petrecut prin viață — a fost orice altceva decât o paranteză istorică. În orice caz, personal îmi displace profund ideea de a mă considera o paranteză a propriei mele existențe; e prea multă lene sau ipocrizie în această soluție. Altfel spus, tranziția prin care trecem ca societate este un fel de rit de trecere pentru fiecare dintre noi. Și ca oricare rit de trecere, presupune o moarte simbolică și o renaștere, o despărțire de noi înșine și o transfigurare; pe scurt, ceva mai mult decât o simplă schimbare de macaz” (Mihăilescu 1999: 6).

În aceste condiții, este evident că prezentarea istorică a etnologiei românești din cea de-a doua jumătate a secolului trecut este unul dintre subiectele *de făcut* în prezent. Problema care se formulează imediat secvent este *cum* anume se poate realiza cât mai eficient și cu cât mai multă proprietate, cât mai fidel și, totodată, cât mai echilibrat acest studiu extrem de complex, extrem de dificil și foarte greu de temperat în glisările sale ideologice și virtualitățile sale partizane.¹

Demersul de cercetare pe care personal îl am în vedere este unul complex și îl imaginez deopotrivă ca un proiect de interpretare bibliografică și de reevaluare metodologică a ceea ce s-a lucrat în această perioadă. În cadrul discuției de față, voi prezenta, însă, doar acea secvență a cercetărilor care uzează de povestirile vieții în vederea restituirii, pe cât posibil, a cadrelor sociale, politice și umane extrem de nuanțate în cadrul cărora a fințat ceea ce suntem obișnuiți să numim — și ceea ce numesc aici prin convenție — cercetarea etnologică² în România comunistă.

Ideea de a dezvolta un traiect de cercetare care să se structureze pe seama efortului de a înregistra povestiri ale vieții principalilor actori ai etnologiei românești din perioada comunistă îi aparține Corinei Sîrbu și are o dublă motivație.

Mai întâi, un demers de prezentare a practicii cercetărilor de teren prin recursul la convorbiri ample, vizând restituirea povestirilor vieții, a fost făcute la noi cu succes, pentru epoca interbelică, de Rostás Zoltán, în *Monografia ca utopie, Interviuuri cu Henri H. Stahl* (Rostás 2000) respec-

¹ Subiectul a fost cercetat mai intens pentru o parte din țările foste comuniste, Polonia, Cehia, Slovacia și Ungaria. Vezi în acest sens Hann–Sárkány–Skalník 2005.

² Nu ignor că în perioada comunistă în România termeni preferați a fost aceia de *folclor* – ca studiu al componentei spirituale a vieții tradiționale, respectiv *etnografie* – ca studiu al componentei materiale a vieții tradiționale. Riscând să aproximez până la granița infidelității față de concepte, optez, totuși, pentru conceptul de etnologie, ca o disciplină supraordonată studiilor de folcloristică și etnologie, preferând caracterul mai sintetic al acestui concept.

tiv în *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii Gusti* (Rostás 2003). Iar, în al doilea rând, privite global, studiile de folclor, etnografie și etnologie pe decupajul temporal care mă interesează sunt suficient de variate, atât tematic, cât și metodologic ori ca structură textuală, însă pot fi identificate doar cu mare greutate texte în care autorii să dea detalii concrete despre felul în care desfășurau cercetarea, despre teren și condițiile în care l-au practicat, despre împrejurările care i-au condus la scrierea unei cărți, ori despre condițiile care au blocat finalizarea uneia sau alteia dintre ideile lor. (O excepție în acest sens sunt cazurile lui Ion Mușlea și Gheorghe Pavelescu (vezi supra) sau volumul de amintiri, multe din teren, al Luciei Apolzan (Apolzan 1998) – însă în toate cele trei cazuri, autorii sunt formați, de fapt, în epoca interbelică, țin de școlile de cercetare din acea perioadă, doar prin jocul întâmplării ei au mai continuat să activeze, o vreme, în perioada comunistă.) Caracterul imperios necesar al acestei serii de informații, poate fi, de asemenea, motivat printr-o frază a lui Vintilă Mihăilescu: „Într-adevăr câți dintre cercetători au considerat util să-și prezinte produsele investigațiilor lor dimpreună cu procesul sinuos al obținerii lor, așa cum a făcut-o, de pildă, Claude Lévi-Strauss în *Tropice triste?* Decenți, majoritatea închid ușile bucătăriei atunci când își invită colegii la festinul operei lor academice. Or, mai ales într-o situație ca aceea a antropologiei, această decență riscă să devină păguboasă” (Mihăilescu 1999: 6).

Rescriind ce este de rescris, miza majoră a acestei serii de povestiri ale vieții comunicate, cum spuneam, de principalii actori ai acestor discipline, este aceea de a configura partea ascunsă a lucrurilor, bucătăria disciplinei, ghemul complicat și diversificat de motivații care au făcut, în cele din urmă, ca etnologia românească din perioada comunismului să arate așa cum arată. În mod indirect, această analiză își propune să formuleze și ipoteze privitoare la situația actuală a cercetărilor etnologice în România.

Voi focaliza, acum, asupra celor douăzeci de texte pe care le-am produs (personal) până în prezent în cadrul acestor cercetări.³ Sunt texte care

³ Este vorba despre înregistrările făcute cu (în ordinea cronologică a producerii): Nicolae Constantinescu, Universitatea din București; Sabina Ispas, Institutul de Folclor al Academiei Române, București; Sanda Golopenția, Brown University, Povience; Constantin Eretescu, Brown University, Providence; Ion Șeuleanu, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca; Georgeta Stoica – Muzeul Satului, București; Silviu Angelescu, Universitatea București; Jordan Datcu, Institutul de Istorie și Teorie Literară al Academiei Române, București; Ion Talos, Universitatea din Köln; Ion Cuceu, Institutul Arhiva de Folclor a Academiei Române din Cluj-Napoca; Nicolae Bot – Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca; Ion Ghinoiu,

reproduc circa șaptezeci de ore de discuție (și înregistrare) și care variază ca stil, ca dimensiune (între o oră și jumătate și nu mai puțin de șase–șapte ore pentru un interlocutor/o poveste a vieții), ca aplomb, ca mod de abordare a problemei. Talentul de povestitor al celui intervievat, spiritul său de observație și de autoanaliză sunt responsabile de rezultatele finale ale discuției în aceeași măsură cu capacitatea subsemnatei de a mă adecva, de la caz la caz, la modul de a comunica al interlocutorilor mei. Rând pe rând, a trebuit să joc roluri pe care le ocupam, de obicei, în raport cu persoanele intervievate sau să conștientizez noi relații, conjuncturale, cu acestea. Astfel:

- am fost studenta căreia i se expun date, dar în fața căreia se arborează aproape automat discursul didactic, *ex cathedra*, cu toate convențiile, omisiunile și nesinceritățile de rigoare;
- am fost tânăra colegă care îndrăznește să abordeze subiecte spinoase și care merită să beneficieze, din cauza aceasta, de povestiri ample, bogate în comentarii de substanță, pline de detalii adesea suculente;
- am fost autoarea unei viitoare cărți de istorie a etnologiei în epoca comunistă, deci o persoană care trebuie tratată cu deferență, deoarece în curând, descriind perioada, va face aprecieri critice și va propune ierarhii;
- am fost cercetătoarea unei teme cel puțin incomode dacă nu scandaloase, de care e mai precaut să te ții la distanță dacă nu să o ataci direct, poate o descurajezi în acest proiect;
- am fost prietena care trebuie să știe cum au decurs lucrurile, fiindcă cineva trebuie să știe și fiindcă cel care povestește simte o nevoie presantă de a le spune.

Reevaluând raporturile personale cu toate aceste povestiri ale vieții și, implicit, cu autorii lor, resimt acum, la începutul analizei acestora, nevoia de a-mi asuma preceptul cercetării informației *sine ira et studio*. Nu am uitat frustrarea de a nu fi aflat anumite lucruri; dar mai ales resimt o uriașă responsabilitate în ceea ce privește povestirile celor care m-au tratat ca prieten. Nu ignor că o parte din informațiile comunicate de aceștia nu

Institutul de Etnografie și Folclor al Academiei Române, București; Mirjana Maluckov, Muzej Vojvodine, Novi-Sad; Anne Guillermeau, Universitatea Catolică, Milano; Radu Răutu, Institutul de Antropologie, București; Alina Ciobănel, Institutul de Etnografie și Folclor al Academiei Române, București; Paul Drogeanu, Institutul de Etnografie și Folclor al Academiei Române, București; Șerban Anghelescu, Muzeul Țăranului Român, București; Adrian Vicol, Institutul de Etnografie și Folclor din București; Ilie Moise, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu.

se adresează unui fond special de arhivă, sau unui compendiu de istorie a etnologiei românești din epoca comunistă, ci îmi sunt destinate în mod exclusiv, ele nu ar fi fost spuse altcuiva, ceea ce face ca demersul meu să dezbuteze sub auspiciile acestei probleme morale: ce se poate face cu povestirea vieții, cât din ea se poate comunica și cât trebuie să rămână în amintirea efemerei întrevederi în cadrul căreia a fost spusă.

Trecând, acum, dincolo de aceste chestiuni de principiu și de deontologie a cercetării și insistând asupra conținutului textelor pe care le analizez, voi observa că departe de a se menține în limita prezentării destinului personal și de a reconstrui narativ cariere, aceste texte evocă contexte administrative, politice, științifice, culturale, descriu relații interumane, desenează portrete ale unor personalități, dar ceea ce mi se pare cel mai important este faptul că glisând spre anumite noduri semantice și focalizând asupra acestora, manifestându-și fâțiș preferința pentru ele, aceste povestiri participă la elaborarea unui model – este drept că destul de difuz și doar în câteva situații conștientizat – a ceea ce însemna, de fapt, *a fi etnolog/a face etnologie* în România comunistă.⁴

Notez, din capul locului, că subiecții mei au început să lucreze în acest domeniu în mod efectiv din jurul anilor 1960⁵ și au continuat să i se integreze până în jurul anilor 1972. Este un interval de timp de mai bine de un deceniu, care marchează o evoluție a disciplinei de la epoca quasi-totalei ignoranțe de dinainte de 1958 până la adevăratul fenomen cultural al valorii de disciplină – pilot pentru umanoarele românești, pe care o aveau studiile de folclor în România anilor '70.

Când vorbesc despre quasi-ignoranța privitoare la etnologie înainte de 1958 – un an de răscruce pentru istoria disciplinei, anul preluării unui curs intitulat *Folclor literar românesc*, la Facultatea de Filologie din București, de către Mihai Pop – am în vedere o serie de informații convergente din povestirile pe care le am înainte:

⁴ În întreaga perioadă doar doi etnologi români au formulat tranșant observații despre cercetarea etnologică, despre filosofia acesteia, despre proiectele sale majore, despre metodologiile pe care se poate baza. Este vorba despre Pop 1998 și Bîrlea 1969.

⁵ O singură excepție de la acest caz, Adrian Vicol, care a funcționat ca angajat al Institutului de Folclor încă de la înființarea acestuia, din 1949. Pentru a simplifica, însă, discuțiile de față, diferențele dintre povestea sa și cea a celorlalți intervievați vor fi trecute, tacit, pe planul al doilea. Indirect, aceasta înseamnă că analiza pe care o propun vizează construirea narativă a profesiei de etnolog după trecerea „întunecatului/obsedantului” deceniu al șaselea, căruia este necesar să i se destineze o discuție separată.

- Sanda Golopenția își amintește despre cursurile ținute de Mitu Grosu înainte de 1958: *Erau niște cursuri anoste. Se preda... se luau speciile la rând. Se preda numai literatură, dar, bine, nu aș face o crimă din asta. Eram facultate de filologie, deci era normal că centrul era pe literatură. Dar, când se predau speciile, se făceau un fel de comentarii cu citate, el citea mai mult decât vorbea, avea un fel de șfială, sau un fel de percepție a vidului propriu, nu-mi dau seama de ce, dar vorbea înghesuit și fără convingere. Deci practic era un curs zero. Și cursurile nu erau proaste pe vremea aceea.*
- Iordan Datcu sintetizează amintirile despre același curs: *Dacă ar fi fost să rămân la ceea ce s-a predat în facultate, mai bine-zis la ceea ce nu s-a predat, nu aș fi făcut nici cea mai mică pasiune pentru acest domeniu, pentru că profesorul de folclor din anii aceia era Mitu Grosu, un semidoct care își preda cursul după Istoria literaturii române vechi a lui Cartoian și, în același timp, îi certa pe studenți să nu folosească această carte pentru că este una burgheză.*⁶
- Nicolae Bot comentează, în registru mult mai dur, autoironic, nepriecerea sa de tânăr asistent – însă aceasta este, mai exact spus, ignoranța școlii care l-a instruit și, de fapt, a disciplinei pe care o practica, la momentul istoric dat – pus să coordoneze studenți în cercetarea de teren: *...mergeam în sat, dar nu aveam nici o metodă, întrebam: nu știi vreo cântare, leliucă? și dacă știa, notam; dar nu era vorba, atunci, de obiceiuri, de credințe...*

La capătul celălalt al intervalului, dimpotrivă, ne întâmpină sub denumirea (posibilă) de generația '70 un grup de tineri care urmaseră cursurile lui Mihai Pop, dar și Cercul de Poetică (coordonat de Mihai Pop și Alexandru Rosetti), care făcuseră fonologie cu Emanoil Vasiliu, care citiseră cât se poate de mult Mircea Eliade, care făcuseră, deja, teren în echipe complexe,

⁶ Cele două comentarii sunt extrem de interesante, deoarece priviți dinspre prezent, Sanda Golopenția și Iordan Datcu se plasează la distanțe foarte mari unul de celălalt. Analistă subtilă a relațiilor de comunicare dintre cercetător și subiectul său, excelentă terenistă dar și teoreticiană a studiului în teren, unul dintre primii etnologi români care au modelat diverse fenomene ale culturii populare utilizând concepte ale structuralismului, semioticii, pragmaticii, semanticii cognitive, Sanda Golopenția pare tot ce poate fi mai diferit în raport cu Iordan Datcu, un cercetător interesat de dimensiunea istoricistă a disciplinei, cantonat în descrierea de fapte și în restituirea de documente. Totuși, în raport cu ignoranța consubstanțială a celor care înainte de 1958 desenau frontierele acestor discipline, punctul lor de vedere este, iată, unul similar.

unde alături de cercetători români experimentați mergeau, adesea, diverși etnologi străini.⁷

Revenind, acum, la povestirile vieții, voi nota că principalele *noduri semantice* în jurul cărora acestea se construiesc sunt următoarele.

1. Narațiunea foarte amănunțită a *deciziei* de a face etnologie;
2. Prezentarea *unui eveniment* din prima perioadă a carierei, care funcționează ca o adevărată probă de foc a apartenenței la domeniu și *susține corectitudinea deciziei luate*;
3. Prezentarea *unei întâmplări semnificative* care îl orientează pe cercetător către o temă proprie, un teren aparte, o specie de cercetare, urmând ca *o bună parte din activitatea sa să fie legată de acest lucru*;
4. (În general atunci când interlocutorul nu optează pentru nr. 3.) prezentarea unui *cursus honorum*, cu insistență pe momentele de pasaj de la o etapă a carierei la alta;
5. (În relație cu toate cele patru teme predilecte de mai sus) prezentarea unei *personalități al cărei model a influențat activitatea celui interviuat* și de care este legată, în diverse feluri, cariera sa;
6. Relațiile cercetării cu ambianța politică a epocii. (Informații asupra acestui subiect au fost obținute direct, prin selecția interlocutorului, de la toți cercetătorii români aflați, în prezent, în emigrație⁸ și de la cei câțiva etnologi cu deschidere către antropologia culturală.⁹ În celelalte cazuri informațiile asupra acestui subiect au fost obținute în urma unor întrebări suplimentare, iar în unele cazuri, interlocutorii s-au eschivat de la răspuns.)

Deoarece prezentarea oricât de succintă a tuturor acest *topoi* ai povestirilor despre profesia de etnolog în România comunistă necesită o discuție extrem de amănunțită (și cronofagă), voi descrie, în liniile sale fundamentale, doar cazul primului nod semantic, insistând asupra deschiderilor pe care utilizarea povestirii vieții ca intermediar al cunoașterii domeniului o permite.

Primul nod semantic care se regăsește, fără excepție, în relatări este momentul *deciziei de a face etnologie*. Ceea ce pare firesc la o privire exte-

⁷ Este generația care a absolvit Facultatea de Litere din București și care îi include pe Ioan Petru Culianu, Silviu Anghelcu, Paul Drogeanu, Șerban Anghelcu și Radu Popa.

⁸ Adică Sanda Golopenția, Constantin Eretescu și Ion Talos.

⁹ În mod special este vorba despre interviul cu Paul Drogeanu, dar și, mai moderat, despre înregistrările cu Ion Cuceu și Șerban Anghelcu.

rioară, căci această decizie poate fi înțeleasă ca un *rit preliminar* integrării într-un domeniu, începe să devină fascinant și revelator pentru definirea disciplinei, în condițiile în care se reflectează puțin asupra cauzelor care i-au determinat pe etnologii români să aleagă acest domeniu. După documentele de care dispun, aceste cauze sunt:

- Un profesor charismatic atrage atenția tânărului inteligent, însă încă nedecis în privința viitorului său asupra interesului pe care îl reprezintă etnologia. În povestirile pe care le am la dispoziție, acest episod apare la foarte mulți subiecți (Sanda Golopenția, Constantin Eretescu, Silviu Angelescu, Paul Drogeanu, Șerban Anghelescu), în toate cazurile, însă, fiind vorba despre un singur personaj care pare să fi reușit, prin propria sa prestanță, prin propriul model, să determine această orientare: profesorul bucureștean Mihai Pop.
- Un tânăr sârguincios însă fără un interes aparte pentru domeniul etnologiei scrie, în condiții nedeterminate, o lucrare interesantă despre cultura tradițională românească, sau alcătuiește o colecție de texte folclorice pasabilă. Deși pe parcursul studiilor nimeni nu depune eforturi speciale de formare a sa, la absolvire i se oferă un post în cercetarea etnologică. Toate cazurile de această factură au în centrul lor pe Ion Mușlea, directorul Institutului Arhiva de Folclor a Academiei Române din Cluj–Napoca.
- Un tânăr dornic de noutate și anume de o noutate covârșitoare și pregnantă optează pentru etnologie deoarece aici poate fi convertit orice fel de studiu (istoria religiilor, mitologie, semiotică, structuralism, pragmatică, filosofie ș.a.m.d.).
- (Din păcate) un tânăr optează pentru folclorică deoarece își dă seama că nu are șanse să se afirme în alt domeniu umanistic, în speță în domeniul științelor literaturii, domeniu în care exigența este una sporită.

Iată situații extrem de diverse, care, înainte de a fi urmărite în implicațiile lor, cred că, de fapt, converg spre o realitate indubitabilă, care tinde să devină una din caracteristicile etnologiei române din epoca comunistă: *la etnologie nu se merge, ci se ajunge* în urma unui eveniment fulgurant însă determinant, care perturbază un destin uman oarecare orientând o persoană în această direcție.

Spațiu de sosire după o aventură intelectuală fascinantă sau după un eșec în altă direcție cu reguli mai ferme, etnologia românească din perioada comunistă se dovedește, după povestirile pe care le analizez aici, un

domeniu al libertății, unde se pot practica experimente inacceptabile în alte discipline, unde se pot invoca bibliografiile, autori și teorii indezirabile altundeva, o disciplină deschisă, cu o apetență consubstanțială pentru interdisciplinaritate.

Privite în ele însele, toate aceste caracteristici sunt pozitive și ele sunt, desigur, responsabile de succesul de care s-au bucurat studiile etnologice la noi în perioada 1960–1980.¹⁰ Din păcate, această euforie a deschiderii și a interdisciplinarității, care a făcut din etnologie o disciplină foarte frecventată în perioada la care mă refer — aproape un gen de cunoștință care funcționa ca un pașaport de trecere spre cercurile intelectuale snob — și care euforie a transformat etnologia într-o *disciplină-umbrelă* pentru o serie întreagă de alte preocupări (interzise în epocă, în special istoria religiilor, studiile de magie populară ș.a.m.d.) a determinat, ca efect pervers, și un dezinteres absolut pentru definirea unor cadre mai restrânse ale disciplinei, pentru alcătuirea unui set de concepte operaționale și pentru definirea acestora.

Ceea ce în perioada comunistă nu părea o limită, ci, dimpotrivă, o fantastică propensiune, are ca efect, în prezent, imposibilitatea etnologiei române de a se autodefini, de a-și reconstrui un sistem instituțional și de a se re/motiva ca profesie.¹¹

Reutilizând informațiile din povestirile vieții, pe seama cărora construiesc această demonstrație, observ că ceea ce dăduse vigoare etnologiei din perioada comunistă era existența unor adevărați manageri de disciplină, iar mărturiile pe care le am la dispoziție îi prezintă pe Mihai Pop, respectiv pe Ion Mușlea ca ocupând aceste poziții. Uzând de metode complet diferite, cum ar fi șarmul personal, intervenția confidențială, reorientarea elegantă sau protecția discretă (Mihai Pop), ori propunerea fățișă, bruscă a unui avantaj într-un moment

¹⁰ O trecere în revistă oricât de rapidă a bibliografiei din această perioadă nu poate ignora studiile de poetică și semiotică a folclorului publicate în deceniul al șaptelea, în special în Revista de Etnografie și Folclor, de Mihai Pop, Sanda Golopenția. Liliana Ionescu-Ruxândoiu sau Monica Brătulescu; de formalizările matematice ale folclorului propuse de Stanca Fotino și Solomon Marcus; de traducerile în românește din formalismul rus (V. I. Propp, Boris Tomașevski), din naratologia franceză (Tzvetan Todorov, Claude Bremond), dar și din antropologia structurală franceză (Claude Lévi-Strauss) sau școala semiotică de la Tartu (I. M. Lotman), de studiile de mitologie ale lui Andrei Oișteanu, Romulus Vulcănescu sau Mihai Coman.

¹¹ Exemplul cel mai pregnant care exprimă această adevărată criză de identitate îl reprezintă, după mine, dificultățile pe care le au, în prezent, secțiile de *etnologie* din universitățile românești de a se acredita și, implicit, de a defini (prin planuri de învățământ și programe) *meseria de etnolog în România postcomunistă*.

– limită al existenței – (Ion Mușlea), fiind mereu în mijlocul scenei (Mihai Pop), sau, din contră, veghind, discret și de pe margine, ca oportunitățile să nu fie irosite (Ion Mușlea), cei doi capi ai etnologiei românești de la începutul deceniului al șaptelea au izbutit să creeze un corp de profesioniști aproape din nimic și, totodată, au reușit să configureze acest corp în așa fel încât acesta să asigure îndeplinirea scopurilor științifice importante ale disciplinei, dar și acceptabilitatea sa politică.

Din păcate, acest gen de selecție, salutar la timpul respectiv, s-a dovedit, în timp, un alt element de configurare a profesiei de etnolog român în care precedentul inhibă prezentul. În locul unor criterii clare, care să funcționeze ca o fișă a postului de etnolog, ori ca un *minimum minimorum* al acceptabilității pe acest teritoriu științific, vechiul model era bazat pe inspirație, bună credință, bune intenții și foarte intense relații personale. În lipsa lui Mușlea sau Mihai Pop¹², însă, noii șefi ai etnologiei române nu pare să fi avut nici charisma, nici intuiția, nici generozitatea poate că nici autoritatea și puterea de a selecta oamenii care să practice acum această profesie. Puse cap la cap cu convingerea exprimată în povestirile pe care lucrez aici *că face etnologie cine nu reușește să facă studii literare*, toate aceste trăsături ale etnologiei comuniste se reconvertesc în tot atâtea handicapuri pe care etnologia română de astăzi le include și care au condus-o în criză.

Discuția pe idei prezentate rezumativ și nu pe excerpte din povestirile înregistrate mi-a permis o prezentare mai sintetică a problematicii, dar, totodată, a și exclus nenumăratele nuanțe pe care le aduce cu ea fiecare relatare în parte. Asumându-mi aceste simplificări, închei prin a sublinia utilitatea procedurii asupra căruia discutăm astăzi, acesta al producerii/colecționării de povestiri ale vieții în forțarea dimensiunilor unui domeniu de studiu, în extinderea granițelor acestuia în vederea aprofundării cunoașterii. În cazul concret discutat, povestirile vieții etnologilor români care au lucrat în epoca comunistă, mi-au deschis/și ne deschid o poartă foarte generoasă spre o lume extrem de complexă și de problematică. A o analiza înseamnă, uneori, pur și simplu a o traduce în conceptele operante ale metadisursului etnologic actual, alteori, a o psihanaliza...

¹² Singura excepție de la această neputință a actualilor *leaderi* ai școlilor românești de etnologie este Irina Nicolau, care a reușit, în foarte scurta sa trecere pe la Muzeul Țăranului Român să determine o serie de tineri să se orienteze în această direcție de studiu.

Otilia Hedeşan

Az élettörténet és a hivatás újraalkotása

Előadásom kiindulópontját azok a kutatások képezik, amelyeket Corina Sîrbu kolléganőmmel, a Román Akadémia Kolozsvári Folklorintézetének munkatársával, valamint Gabriel Troc kollégámmal, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem munkatársával végeztünk az *Ethnological Practice in Romania during Communism and its Implications for the Present State of the Discipline* [Az etnográfia a kommunista Romániában és hatása a tudomány mai állására] elnevezésű projekt keretében.

Egy olyan projektről van szó, amelynek központi kérdését Corina Sîrbu fogalmazta meg a megfelelő érvek mellett, és amelynek – szerintem – mindekenélőtt belső indoklása van: egyelőre nem igazán született csupán néhány konjunkturális és nagyon is hézagos szöveg a kommunizmusbeli román *etnológia történetéről* (avagy inkább pontosítanék: *a folklorisztikai kutatásokról és az etnográfjáról*). Néhány román történeti-folklorisztikai munka végéhez csatolt fejezet (Vrabie 1968: 393–425 és Bîrlea 1974: 552–580), pár *bibliográfia* (Muşlea 2003, Bugeanu–Dăncuş–Fochi–Talos 2004, Cârstean 2003), amelyek azonban nem ölelik fel a teljes időszakot, egyetlen tanulmány a népi kultúrákra irányuló román kutatások 1950-es évekbeli destruktúráródásáról (Dacuş 2005: 142–189) és két önéletírás jellegű szöveg (Muşlea 1980: 5–48, Pavelescu 1990: 7–87) – íme egy száraz felsorolás, amely nem igazán lehet vonzó egy olyan kutató számára, aki ennek a témának szentelné idejét. A bibliográfia szegényes jellege frusztráló lehet, annál is inkább, mert egyrészt a vizsgált témakör fontos képviselői még mindig életben vannak, másrészt pedig az egyetemi oktatásban jelen levő etnográfiai diszciplínák krízishelyzetben vannak (akár eufemizálónak is tekinthetjük ezt a megfogalmazást). Egy ilyesfajta kutatás szükségességét nagyon világosan megfogalmazhatjuk *mutatis mutandis* és átvéve, amit csak át kell venni Vintilă Mihăilescu kijelentéseiből: „A következőkben megengedem magamnak, hogy elgondolkozzam: visszanézni azért, hogy mi magunk értékeljük mindazt az örökséget, amelyet önmagunknak reprezentálunk, nem egy haszontalan gesztus, hanem akár egy jófajta terápia is lehet a jelenlegi

fokozódó krízis leküzdésére, amelyet úgy élünk át, mint társadalom és mint individuumok. Az az időszak, amelyen éppen áthaladtunk – és amely áthaladt az életünkön – bármi más volt, csak éppenséggel egy történelmi zárójel nem. Mindenesetre nekem egyáltalán nem tetszik az a gondolat, hogy ön-nön létezésem zárójele legyek; túl sok lustaság vagy hipokrizmus van ebben a megoldásban. Másképpen fogalmazva, az átmenet, amelyben él mai társadalmunk, egyfajta átmeneti rítus mindnyájunk számára. És mint minden átmeneti rítus, egy szimbolikus halált feltételez, majd a feltámadást, egy önmagunktól való eltávolodást és átváltozást; röviden: sokkal többet, mint csak egyszerűen nekiállni más húrokat pengetni” (Mihăilescu 1999: 6).

Ebben a helyzetben nyilvánvaló, hogy a huszadik század második felében létező román etnográfának a történeti bemutatása egy olyan téma, egy olyan kutatás, amelyet *meg kell csinálni*. Rögtön szembesülünk viszont azzal a kérdéssel, hogy *hogyan* is lehet minél hatékonyabban és szabatosabban, minél pontosabban és ugyanakkor minél kiegyensúlyozottabban véghezvinni a kutatást egy ennyire összetett és nehéz kérdéskorról. Olyan feladat ez, amelynek ideológiai sikamlósságát és partizánkodó lehetőségességét különösen nehéz elhárítani.¹

Saját kutatásom menetét egy komplex megközelítésként képzelem el, amely egy bibliográfiai értelmezés tervét és az akkori munkák módszertani újraértékelését egyaránt tartalmazná. Jelen esetben azonban a kutatásnak csupán azon részeit ismertetném, amelyek az élettörténetet használják fel annak érdekében, hogy amennyire lehetséges, megrajzolják azokat az igencsak árnyalt társadalmi és politikai kereteket, amelyben létezett az, amit általában a kommunizmusbeli román etnológiai kutatásnak² nevezünk, és amit konvencióknak megfelelően jómagam is így nevezek.

A kommunizmusbeli román etnológusok élettörténeteinek a felgyűjtése Corina Sîrbu ötlete volt, és a kutatás jelen vonalának a meghatározása két indokból született:

¹ Ezt a kérdést eléggé intenzíven kutatták néhány volt kommunista országban: Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában és Magyarországon. Ezzel kapcsolatban lásd Hann-Sárkány–Skalník 2005.

² Nem tekintek el attól sem, hogy a vizsgált időszakban a közkedvelt terminusok a *folklor* mint a tradicionális életforma szellemi összetevőjét kutató tudomány, valamint az *etnográfia* – az anyagi összetevőt kutató tudomány – voltak. Szintetizáló jellege miatt én mégis az etnológia fogalmát választottam, mint a folklorisztikai és etnográfiai kutatások felett álló diszciplínát jelölő elnevezést. Mindezt annak ellenére, hogy az általánosítás kockázatát hordozza magában, mégpedig a tárgyalt fogalmakkal szembeni hűtlenség határait súrolva.

Először is az élettörténetek rekonstruálását célzó hosszas beszélgetéseket kiválóan hasznosította nálunk Rostás Zoltán, amikor a két világháború közötti terepmunkáról végzett kutatásokat. Két munkája is megjelent: *Monografia ca utopie. Interviuuri cu Henri H. Stahl* [A monográfia mint utópia. Interjúk Henri H. Stahllal] (Rostás 2000) és *Sala luminoasă. Primii monografisti ai Școlii Gusti* [A fényes terem. A Gusti-féle iskola első monográfiaiírói] (Rostás 2003).

Másodsor pedig azt gondolom, hogy globálisan nézve, az engem érdeklő időszak folklorisztikai, etnográfiai és etnológiai kutatásai eléggé változatosak mind tematikusan, mind módszertanilag vagy szövegstrukturális szempontból, de nagyon nehezen találunk olyan szövegeket, amelyekben a szerzők konkrétan és részletekbe menően ismertetnék azt, hogy hogyan is folyt le a kutatás, milyen terepen, milyen körülmények között dolgoztak, mi vezette őket egy-egy könyv megírásához, vagy azt, hogy mi gátolta egyik vagy másik munkájuk finalizálását. (Ebből a szempontból kivételt képez Ion Mușlea és Gheorghe Pavelescu (Pavelescu 1990), vagy Lucia Apolzan visszaemlékezéseket tartalmazó kötete (Apolzan 1998). A szerzők mindhárom esetben tulajdonképpen a két világháború közötti időszakban végezték tanulmányaikat, az akkori iskolákhoz tartoztak, csupán a véletlen folytán gyakorolhatták hivatásukat még egy ideig a kommunizmus időszakában.) Ezeknek az információknak a feltétlenül szükséges jellege ugyancsak Vintilă Mihăilescu egyik gondolatával motiválható: „Valóban, hány kutató vélte hasznosnak bemutatni kutatásainak terméke mellett a megszerzés bonyolult folyamatát is, mint ahogy tette azt Claude Lévi-Strauss a *Szomorú trópusokban*? Illedelmes módon legtöbben becsukják a konyhaajtót akkor, amikor meghívják kollégáikat saját munkájuk akadémiái lakomájára. Legfőképpen az antropológia mai helyzetében ez a fajta illedelmesség károssá válhat” (Mihăilescu 1999: 6).

Átírva mindazt, ami átírandó, a felgyűjtött élettörténetek legnagyobb tétje a dolgok rejtett dimenziójának a körvonalazása lenne, a diszciplína saját konyhájának, a motivációk sokszínű és összekuszált gomolyagának a feltárása, amelyek végül is meghatározták a kommunizmusbeli román etnológia állapotát. A jelen vizsgálat közvetett módon a jelenlegi román kutatások állapotára utaló hipotézisek megfogalmazását is céljai közé sorolja.

Ezen a ponton arra a hús szövegre szeretnék fókuszálni, amelyeket én magam készítettem a kutatás során.³ Körülbelül hetven órányi anyagról van

³ Azokról a felvételekről van szó, amelyeket a következő kollégáimmal készítettem (kronológiai sorrendben): Nicolae Constantinescu, Bukaresti Tudományegyetem; Sabina Ispas,

szó, olyan beszélgetésekről, amelyek változatosak a maguk stílusában, terjedelmében (másfél órás beszélgetésektől a nem kevesebb, mint hat-hét órás élettörténetekig), a magabiztosság fokában, a kérdés megközelítésmódjában. Az interjúalany mesélőkészsége, a megfigyelőképessége és önvizsgálata, valamint saját alkalmazkodóképességem a kommunikációs helyzethez felelős a végső eredményekért. Sorra kellett játszanom azokat a szerepeket, amelyek általában adva voltak a beszélgetőtársaimmal való viszonyomban, de újabb, konjunkturális viszonyok is tudatosultak bennem. Így hát:

- egy diák voltam, kinek adatokat mutatnak fel, de aki előtt szinte automatikusan a didaktikus beszédmód alkalmaztatott, *ex cathedra*, a maga összes konvencióival, kihagyásaival és leplezéseivel;
- az a fiatal kolléga voltam, aki kényes témákat mer feszegetni, ezért megérdemli, hogy teljes történeteket találjanak neki, gazdag kommentárral és gyakran zamatos részletekkel;
- egy valamikori etnográfia-történet szerzője voltam, vagyis egy olyan személy, akit hódolattal kell fogadni, hiszen nemsokára leírja majd a kommunizmus korszakát, kritikai megjegyzéseket fog tenni, hierarchiakat fog javasolni;
- egy kényelmetlen vagy egyenesen botránnyos téma kutatója voltam, akivel szemben jó megtartani a biztonságos távolságot, vagy éppen közvetlen módon megtámadni, hátha így el lehet riasztani ettől a projektől;
- én voltam az a barátnő, akinek jó lesz, ha megtudja, hogyan is folytak a dolgok, mert valakinek csak meg kellene már tudni, és az elbeszélőnek szüksége van erre a kibeszélésre.

A Román Akadémia Néprajzi és Folklorintézete, Bukarest; Sanda Golopenţia, Brown University, Povience; Constantin Eretescu, Brown University, Providence; Ion Şeuleanu, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; Georgeta Stoica – Bukaresti Falumúzeum; Silviu Angelescu, Bukaresti Tudományegyetem; Iordan Datcu, A Román Akadémia Irodalmi és Irodalomtudományi Intézete, Bukarest; Ion Talos, Kölni Tudományegyetem; Ion Cuceu, A Román Akadémia Folklorintézete, Kolozsvár; Nicolae Bot, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; Ion Ghinoiu, A Román Akadémia Néprajzi és Folklorintézete, Bukarest; Mirjana Maluckov, Muzej Vojvodine, Novi-Sad; Anne Guillermeau, Katolikus Egyetem, Milano; Radu Răutu, Antropológiai Intézet, Bukarest; Alina Ciobănel, A Román Akadémia Néprajzi és Folklorintézete, Bukarest; Paul Drogeanu, A Román Akadémia Néprajzi és Folklorintézete, Bukarest; Şerban Anghelescu, A Román Paraszti Múzeuma, Bukarest; Adrian Vicol, A Román Akadémia Néprajzi és Folklorintézete, Bukarest.; Ilie Moise, Lucian Blaga Tudományegyetem, Szeben.

Újraértékelve saját viszonyulásomat az élettörténetekkel és a beszélgetőtársakkal szemben, most, az elemzés kezdetén úgy érzem, hogy vállalom kell az adatok *sine ira et studio* vizsgálatát. Nem feledhetem azt a frusztrációt, hogy nem tudtam meg bizonyos dolgokat, és hatalmas felelősséget érzek főképpen azon személyek élettörténeteiben, akik barátként viszonyultak hozzám. Nem tagadom, hogy néhány információ nem egy sajátos archívum, avagy a kommunizmusbeli román etnológia történetírása részére volt címezve, hanem saját személyemnek. Másnak valószínűleg nem mondták volna el, ezért elemzésem kezdetén máris morális problémákkal kell megküzdenem: mihez lehet kezdeni az élettörténettel, mennyit lehet belőle nyilvánosságra hozni, és mi az, ami meg kellene maradjon elhangzásának kommunikációs szintjén.

Túllépve az elvi és a kutatás deontológiai kérdésein, ha a szövegek tartalmi oldalára figyelünk, akkor feltűnik, hogy ezek nem maradnak meg az individuális sors vagy a karrier egyszerű leírásának szintjén, hanem adminisztratív, politikai, tudományos és kulturális kontextusokat hívnak elő, emberközi viszonyokat írnak le, különféle személyiségek arcképeit festik meg, de ami számomra a legfontosabbnak tűnik, bizonyos szemantikai gócpontok felé irányulnak, azokra fókuszálnak, preferenciákként mutatják fel őket. Ezáltal az élettörténetek egy modell – mégha oly zavaros is, és csak néha tudatos – megalkotásához járulnak hozzá, amely azt fejezi ki, hogy valójában mit is jelent *etnológusnak lenni/etnológiát művelni* a kommunista Romániában.⁴

Már most megjegyzem, hogy interjúalanyaim az 1960-as évektől⁵ kezdtek ténylegesen munkálkodni az etnológia területén, és integrálódási tevékenységük az 1972-es esztendőig tartott. Valamivel több mint egy évtizedről van szó, amely egy evolúciós folyamatot jelöl a diszciplína szempontjából, az 1958 előtti kvázitoleráns periódustól a diszciplináris értékek jelenségéig – voltaképpen az 1970-es évek folklórkutatásainak előfutáráról.

⁴ Ebben az időszakban csupán két román etnológus fogalmazott meg világos nézeteket az etnológiai kutatásról, ennek filozófiájáról, fontosabb elképzeléseiről és a megbízható módszertanokról. Mihai Pop tanulmányairól van szó, (Pop 1998) és Ovidiu Birlea kutatóról (Birlea 1969).

⁵ Az egyetlen kivétel Adrian Vicol, aki a Folklórintézet munkatársa volt már ennek a megalapítása, azaz 1949 óta. Mondandóm egyszerűsítése végett az ő és a többiek élettörténete közötti különbségeket csupán egy második szinten tartom számon. Közvetett módon ez azt is jelenti, hogy elemzésem az etnológusi hivatás narratív rekonstruálására fókuszál a „sötét/megszállott” hatodik évtized eltelte után, hiszen az előbbi külön tanulmányt érdemelne.

Amikor az 1958 előtti etnológia kvázitudatlanságáról beszélek – ez utóbbi egy vízvázalató esztendő a tudomány történetében, amikor a bukaresti Bölcsészkaron Mihai Pop átvette a *Román irodalmi folklór* elnevezésű kurzust – az előttem levő történetek konvergens információira támaszkodom:

- Sanda Golopenția jól emlékszik az 1958 előtti kurzusokra, amelyeket Mitu Grosu tartott: *Unalmas, ízetlen kurzusok voltak. Tanították... vették sorra a műfajokat. Csak irodalmat tanítottak, de hát ezt nem nevezném katasztrófának. Filológiai egyetem voltunk, természetes volt, hogy az irodalom álljon a középpontban. De amikor a műfajokat tanították, akkor idézetekkel tűzdelt kommentárok hangzottak el, viszont ő többet olvasott, mint beszélt, valahogyan szégyenletes volt, vagy lehetett neki egy felfogása a saját hiábavalóságáról, nem jöttem rá, hogy miért, de gyorsan és meggyőződés nélkül beszélt. Tehát tulajdonképpen az a kurzus nulla volt. És akkoriban a kurzusok nem voltak gyengék.*
- Jordan Dăţcu ugyanarról a kurzusról összegzi emlékeit: *Ha csakis azzal maradtam volna, amit az egyetemen tanítottak, vagy pontosabban amit ott nem tanítottak, akkor a legkisebb érdeklődésem se alakult volna ki ezen diszciplína iránt, mert azokban az években a folklórtanár Mitu Grosu volt, egy félművelt ember, aki a Cartoian-féle A régi román irodalom története alapján adta le az anyagot, de ugyanakkor megszidta diákjait mondván, hogy ne használják ezt a munkát, mert polgári.⁶*
- Nicolae Bot sokkal durvább, önironizáló regisztert használ akkor, amikor fiatal tanársegédi tudatlanságát kommentálja – de ez inkább az őt oktató intézmény tudatlansága, és tulajdonképpen azé a diszciplínáé, amelyet az adott történeti korban gyakorolt –, akit arra szemeltek ki, hogy a diákok terepmunkáját koordinálja: *mentünk a faluban, de nem*

⁶ A két kommentár nagyon érdekes, mert a jelenből nézve Sanda Golopenția és Jordan Dăţcu nagyon messze állnak egymástól. Az előbbi a kutató és tárgy közötti kommunikációs viszonyok jóérezékű elemzője, nagyszerű terepmunkát végez, ugyanakkor a terepmuka elméleti értelmezője is, az egyik legelső román szakember, aki a népi kultúra jelenségeit a strukturalizmus, a szemiotika, a pragmatika és a kognitív szemantika fogalmai alapján modellálta, tehát ki sem állhat közelebb hozzá, mint Jordan Dăţcu, akit a diszciplína történeti aspektusai érdeklík, és aki a tények és jelenségek leírásának, valamint a dokumentumok közzétételének kereteit nem lépi túl. Mégis, az 1958 előtti kanonizálók tudatlanságához viszonyítva, kettejük nézőpontja, lám, megegyezik.

volt semmilyen módszerünk, csak megkérdeztem: nem tud va' egy nótát, nénikém? És ha tudott, akkor lejegyeztem, de nem beszéltünk akkor szokásokról, vallásosságról...

Az előbbieken ellenében az említett időszak másik végpontján a hetvenes évek generációjának (lehetséges) elnevezése alatt olyan fiatalok csoportosulását találjuk, akik Mihai Pop kurzusait hallgatták, de a Költészeti Körön is ott voltak (Mihai Pop és Alexandru Rosetti vezetésével), fonológiát Emanoil Vasiluval tanultak, akik a lehető legtöbb Mircea Eliade-t olvastak, és akik már komoly terepmunkát végeztek komplex csoportok tagjaként, akikkel a tapasztalt román kutatók mellett gyakran idegen etnológusok is dolgoztak.⁷

Visszakanyarodva az élettörténetekhez, megnevezem azokat a *szemantikai gócpontokat*, amelyek közé ezek konstruálódnak:

1. Az etnológia művelésére irányuló *döntés* részletes bemutatása.
2. Egy olyan *eset* bemutatása a karrier első fázisából, amely igazi tűzpróbaként funkcionál a szakterülethez való tartozás tekintetében, és amely *alátámasztja a döntés helyességét*.
3. Egy olyan *jelentős esemény* bemutatása, amely a kutatót egy adott téma, egy adott terep vagy műfaj felé irányította, és *későbbi tevékenységének nagy része ehhez kapcsolódik*.
4. (A következő szemantikai csomópont általában akkor jelenik meg, ha az elbeszélő nem említi az előbbit.) Egy *cursus honorum* bemutatása, azokra az átmeneti pontokra koncentrálva, amelyek a karrier két különböző szakasza között helyezkednek el.
5. (Az összes eddigi témával kapcsolatban) *Egy olyan személyiség bemutatása, aki modellként szolgált az illető szakmai életében*, és akihez a karriere valamilyen módon kötődik.
6. A kutatások kapcsolata korabeli politikai környezettel. (Ehhez a kérdéshez az összes olyan román kutató szolgált adatokkal, aki jelenleg emigrációban él⁸, és páran azok közül, akik nyitottak a kulturális antropológia felé.⁹ A többiek esetében a válaszok csupán kiegészítő jellegű, konkrét kérdésekre születtek, néhányan pedig tartózkodtak a válaszadástól.)

⁷ Ez a generáció, amely a bukaresti Bölcsészkaron végzett, és akik között olyan illusztris nevek vannak, mint Ioan Petru Culianu, Silviu Angelescu, Paul Drogeanu, Șerban Angheliescu vagy Radu Popa.

⁸ Vagyis Sanda Golopenția, Constantin Eretescu és Ion Talos.

⁹ Különösen a Paul Drogeanuval készített interjúra gondolok, és valamennyire a Ion Cuceuval és Șerban Angheliescuval készített felvételekre.

Bármennyire is tömörítenénk a kommunizmusbeli román etnológus életrajzok fenti *toposzait*, rendkívül aprólékos (és kronologikus) bemutatásra lenne szükség, ezért csupán az első szemantikus csomópont alapvető vonásainak a bemutatását kísérelem meg, felhasználva azokat a nyitásokat, amelyeket az élettörténet mint a megismerés eszköze megenged.

Az első szemantikai csomópont, amely kivétel nélkül mindegyik élettörténetben megjelenik, az *etnológiát hivatásként választó döntés* pillanata. Mindez egy első felületes pillantásra természetesnek tűnik, mivel egy adott szakmába történő integrálódás *prelimináris rítusaként* értelmezhető, de különösen lenyűgözővé és a téma szempontjából igencsak beszédessé akkor válik, ha a választás okait kezdjük el boncolgatni. Az általam birtokolt dokumentumok szerint az okok a következők voltak:

- Egy karizmatikus tanárember egy intelligens, de a hivatás megválasztása szempontjából még bizonytalan fiatal figyelmébe ajánlja az etnológiát, mint érdekes és jelentős tudományt. Az élettörténetek nagy részében megjelenik ez az epizód (Sanda Golopenţia, Constantin Eretescu, Silviu Angelescu, Paul Drogeanu, Şerban Anghelescu), de minden esetben ugyanarról a modellről van szó: Mihai Pop bukaresti professzorról.
- Egy szorgalmas fiatal, akit ugyan nem érdekel különösképpen az etnológia tudománya, megír – bizonytalan körülmények között – egy érdekes dolgozatot a népi kultúra témakörében, vagy összeállít egy elfogadható folklórszöveg gyűjteményt. Habár tanulmányai során senki sem foglalkozik különösebben a szakmai formálásával, egyetemi tanulmányai befejezésekor felajánlanak neki egy munkahelyet az etnográfiai kutatás területén. Minden ilyesfajta eset középpontjában a Kolozsvári Folklórintézet igazgatója, Ion Muşlea állt.
- Egy újdonságra vágyó fiatal, pontosabban egy mindent felülmúló és könnyen érthető újdonságra vágyó fiatal az etnológiát választja, mert erre a területre bármiféle tudomány alkalmazható (vallástörténet, mitológiai kutatás, szemiotika, strukturalizmus, pragmatika, filozófia és így tovább).
- (Sajnálatos módon) egy fiatal a folklorisztikát választja, mert rájön arra, hogy nincs esélye más, a humanisztika területéhez tartozó szakmában megnyilvánulni, és itt különösen az irodalomtudományokról van szó, amire az igény túlon túl nagy.

Íme néhány nagyon különböző eset, amelyek – még mielőtt számba vennénk a következményeiket – egy megkérdőjelezhetetlen valóság felé konvergálnak, amely hajlik arra, hogy a kommunizmusbeli román etnológia egyik

jellemzője legyen: *az etnológia területére nem indul az ember, hanem oda kerül egy felvillanó esemény következtében, amely egy akármilyen emberi sorsot megzavarván, az egyént az adott irányba tereli.*

Mint egy utolsó állomás egy izgalmas intellektuális kaland vagy más, keményebb szabályokkal korlátozott területen elszenvedett kudarc után, a kommunista idők román etnográfija a szabadság területeként tűnik fel az élettörténetek tükrében, ahol más tudományokban elfogadhatatlan kísérleteket lehet elvégezni, ahol más területeken nem kívánatos szakirodalmat, szerzőket és elméleteket lehet meghivatkozni, vagyis egy nyitott diszciplínaként, amely természetszerűen hajlik az interdiszciplinaritásra.

Önmagában nézve mindez igencsak pozitív jellegű volt, és természetes módon, meghatározta az etnológiai kutatások sikerességét az 1960–1980 közötti években.¹⁰ Sajnos a nyitottság és az interdiszciplínaris tendenciák eufóriája, amely a tárgyalt időszakban igencsak közkedvelté tette az etnológiát – szinte egy olyasfajta ismerettséget jelentve, amely a sznob értelmiségi körök felé irányuló szabad utat biztosította –, és amely eufória az etnológiát egy sor másfajta érdeklődést (az akkoriban tiltott területek, főképpen a valástörténet, népi mágia stb.) maga alá gyűjtő *fedezék-diszciplínává* alakította, perverz módon maga után vont egyfajta érdektelenséget a tudomány szűkebb meghatározását illetően, valamint egy sor operatív fogalom megalakítása és meghatározása iránt.

Ami a kommunizmus idejében nem tűnt határnak, hanem sokkal inkább fantasztikus fogékonyságnak, azzal a jelenlegi eredménnyel járt, hogy a román etnológia képtelen önmagát meghatározni, saját intézményes rendszerét újraépíteni és önmagát mint szakmát (újra)motiválni.¹¹

¹⁰ Ennek az időszaknak a bármennyire sietős bibliográfiai felsorolása sem tekinthet el a hetvenes években publikált folklórpoétikai és folklórszemiotikai munkáktól, főképpen a *Revista de Etnografie și Folclor* folyóiratban megjelenő tanulmányoktól Mihai Pop, Sanda Golopenția, Liliana Ionescu-Ruxândoiu vagy Monica Brătulescu tollából, a Stanca Fotino és Solomon Marcus által ajánlott matematikai megközelítésektől, az orosz formalizmus (V. J. Propp, Borisz Tomasevszkij), a francia narratológia (Tzvetan Todorov, Claude Bremond) és strukturális antropológia (Claude Lévi-Strauss) vagy a Tartu-i szemiotikai iskola (I. M. Lotman) munkáinak fordításától, Andrei Oișteanu, Romulus Vulcănescu vagy Mihai Coman mítoszkatásaitól.

¹¹ Számomra ennek az identitáskriszisnek az egyik legnyilvánvalóbb bizonyítékai azok a nehézségek, amelyekkel a román egyetemek etnológia karjai szembesülnek, amikor önmagukat akkreditálni próbálják, és implicit módon meghatározni azt is (tantervek és programok révén), hogy mit is jelent *az etnológusi szakma a posztkommunista Romániában.*

Újrahasznosítva az élettörténetek azon információit, amelyekre alapozom a jelen kimutatást, feltűnővé válik, hogy ami igazából érvényességet szerzett ennek a diszciplínának, az néhány igazi menedzser munkálkodása. A birtokomban lévő tanúvallomások szerint Mihai Pop és Ion Muşlea voltak ezek. Teljesen különböző módszereket hasznosítva, mint például a személyes vonzerő, a bizalmas hangnem, az elegánsan kivitelezett irányítás, netán a diszkrét protekció (Mihai Pop), vagy egy előnyös ajánlat nyers, leplezetlen felkínálása az életút egy sorsdöntő pontján (Ion Muşlea), mindig a közép-pontban lévén (Mihai Pop), vagy éppen ellenkezőleg, a háttérből figyelve arra, hogy az esélyek ne vesszenek kárba (Ion Muşlea), a román etnológia két vezető egyéniségének sikerült szinte a semmiből egy csapat jóra való szakembert előállítania a hetvenes évek elején, és ugyanakkor ezeknek az irányítását oly módon, hogy megfeleljenek a diszciplína fő tudományos céljainak, és politikailag is elfogadható legyen, amit csinálnak.

Sajnálatos módon, ami akkor hasznosnak tűnt, az idővel a román etnológusi mesterség olyan elemévé vált, amely miatt a múlt visszatartja, fékezi a jelent. Néhány konkrét kritérium helyett, amely az etnológusi hivatás személyi lapjaként vagy a szakmai elfogadás *minimum minimorumaként* szolgálhatott volna, a régi modell az ihletre, a jóakaratra és nagyon erőteljes személyi kapcsolatokra alapozott. Muşlea és Mihai Pop hiányában¹² a román etnológia új vezetőinek nem volt meg sem a karizmájuk, sem a ráérzésük, sem a nagylelkűségük, talán az autoritásuk vagy az energiájuk sem ahhoz, hogy kiválasszák azokat az embereket, akik ezt a hivatást vallják magukénak. Az élettörténetekben kifejezett hit mellett, miszerint *etnológiát űz az a személy, akinek nem sikerül irodalmi kutatásokat végezni*, a kommunista etnológia fenti jellemzői ugyanannyi rákfenének bizonyultak, amelyek a mai román etnológia részei, és amelyek tulajdonképpen a jelenlegi krízishelyzetbe juttatták.

A fenti gondolatok vázlatos és nem a szövegkivonatokra hagyatkozó bemutatása egy szintetizálóbb megközelítést tett lehetővé, de ugyanakkor kizárta a minden egyes beszélgetésre jellemző árnyalatok sokaságát. Végezetül – vállalva ezeket az egyszerűsítéseket –, kiemelném a mai beszédtema, vagyis az élettörténetek hasznosságát egy adott szakterület dimenzióinak és korlátainak a szétfeszítésében, mindezt a megismerés elmélyítése érdekében.

¹² Az egyetlen kivétel a román etnológia képtelen szakmai vezetőinek sorában Irina Nicolau, akinek a Román Paraszt Múzeumában eltöltött rövid idő alatt sikerült jó pár fiatal erre a pályára irányítania.

A konkrétan elemzett esetben, a kommunista időszakban munkálkodó román etnológusok élettörténetei hatalmas rést nyitottak számomra és számunkra egy rendkívül összetett és problematikus világba. Ezt vizsgálni néha azt jelenti, hogy átfordítani a jelenlegi etnológiai metadiskurzus operatív fogalmaira, máskor pedig akár sajátos pszichoanalízis alá vetni...

Fordította Ilyés Sándor

Bibliografie – Szakirodalom

- APOLZAN, Lucia
1998 *Drumuri, încercări, împliniri*. Editura Fundației Culturale Române, București
- BÎRLEA, Ovidiu
1969 *Metoda de cercetare a folclorului*. Editura pentru literatură, București
- 1974 *Istoria folcloristicii românești*. Editura Enciclopedică Română, București
- BUGEANU, Dan – DĂNCUȘ, Elena – FOCHI, Adrian – TALOȘ, Ion
2004 *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc 1956–1964*. Ediție îngrijită și prefață de I. OPRISAN. Saeculum I.O., București
- CONSTANTINESCU, Nicolae – DOBRE, Al. (ediție îngrijită de)
1998 *Folclor românesc I. Teorie și metodă*. Grai și Suflet–Cultura Națională, București
- DATCU, Jordan
2005 *Etnografia și folcloristica în anii 1948–1958*. In: *Alte contribuții de etnologie românească*. Universal Dalsi, București, 142–189.
- HANN, Chris – SÁRKÁNY Mihály – SKALNÍK, Peter (eds.)
2005 *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist era anthropology in East-Central Europe*. LIT Verlag, Münster
- MIHĂILESCU, Vintilă
1999 *Fascinația diferenței*. Paideia, București
- MUȘLEA, Ion
2003 *Bibliografia folclorului românesc 1930–1955*. Ediție și cuvânt înainte de Jordan DATCU. Saeculum I.O., București

ROSTÁS Zoltán

2000 *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl*. Paideia, București

2003 *Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii Gusti*. Paideia, București

VRABIE, V. Gheorghe

1968 *Folcloristica română*. Editura pentru Literatură, București

Keszeg Vilmos

Élettörténetek populáris regiszterekben

Az élettörténet a narratív történetek egyike: progresszív rendszerként egy személy sorsát jeleníti meg a születés, a szerelem, a munka, a küzdelem, a halál mint alapvető biografikus toposzok által; az egyéni sorsot partikuláris környezetben, viszonyhálózatban, gyakran azzal kontrasztban állva teszi érzékelhetővé (topográfia, kronologika, emberi kapcsolatok, teljesítmények, külső, gyakran történelmi, gazdaságtörténeti folyamatok). Jelen tanulmány három hipotézist fogalmaz meg, igyekszik alátámasztani. 1. Az élettörténet forgalmazása szociális viselkedési stratégia. Az egyén együtt él a történetével, történetei révén kapcsolódik a társadalomba. Identitást alakít ki a maga számára, elfogadtatja magát, kapcsolatait, státusát ápolja. A társadalom történetek alapján tartja számon, integrálja az egyedeket. A biografikus történetek előadása és forgalmazása esemény formájában történik meg, létrehozásuk és felhasználásuk kommunikációs és tágabb kulturális, szociális szabályokhoz igazodik. Jelentéseket termelnek, viszonyokat rendeznek át, társadalmi pozíciókat erősítenek meg. 2. Az élettörténetek regiszterekbe szerveződtek. Ezek azok a regiszterek, amelyek az egyént életvilágba, társadalmi hálóba, hierarchiába kapcsolják be, kijelölik és értékelik státusát, teljesítményeit. A regiszterekbe sorolt biográfiák egy-egy korszak és társadalom ideológiáját, értékrendjét jelenítik meg, a társadalom egyedeit szociális dimenzióba helyezik. 3. Az évszázadok során a történelemtudomány, a vallás-, a tudomány- és a művészettörténet, a szépirodalom, az orális és írott népi hagyomány biográfiák regisztereként működtek. A 20. század az élettörténetek megszerkesztésének (mondásának, megírásának) új helyzeteit és finalitásait állandósította. A történetmondás, a történetek értelmezése, értékelése mind informális (mind egyéni, mind közösségi), mind formális szinten általánossá vált. A biográfiák funkciói változatosak: jelentést tulajdonítanak a létezésnek, jelentéssel látják el az individuumok életét, tanulságokat, tapasztalatokat tesznek kommunikálhatóvá, a figyelem középpontjába állítják az individuális teljesítményeket, modellt nyújtanak az életpálya megtervezéséhez, változatos érvényesülési

stratégiákat tesznek láthatóvá, közös keretbe foglalják a különböző generációk, az egyén és környezete, az egyén és a történelem viszonyát, látni engedik a társadalom, a társadalmi környezetek és az egyének értékrendjét.

A tanulmány azokra a történetekre összpontosít, amelyek biografikus jellegű külső referenciával rendelkeznek, azaz bizonyos mértékben egy életpályára, annak egy szakaszára vagy eseményére terjeszthetők ki. Ebben a folyamatban alapvetően négy mozzanatot határolunk el: 1. a biografikus történet létrehozását (funkcióját és formáját, valamint kontextusát), 2. a történet és az életpálya közötti reláció felállítását (elhallgatás, megjelenítés, a történet extenzióval való ellátása), valamint 3. a biografikus történeteket, 4. a biografikus történetek forgalmazását és hatását (a használat funkcióját, kontextusát, átörökítését, lecserélését, a történethez való viszonyulást). A tanulmány azt kívánja bizonyítani, hogy az (auto)biografikus szövegek folyamatosan termelődnek és kerülnek felhasználásra. Kutatásukat egyidőben kell kiterjeszteni a társadalom és az egyén, a történetnyelvtanok és az értelmezés- és emlékezőtechnikák vizsgálatára.

Élettörténet-elméletek

a. Fernand Braudel állapította meg, hogy a társadalom történetében vannak hosszú, közepes és rövid időtartamú struktúrák. A mindennapi élet struktúrái hosszú időtartammal, *longue durée*-vel rendelkeznek (Braudel 1972: 990–991). A kutatás az *élettörténet történetére* is ráirányította a figyelmet, s korai meglétét a nagyhagyományból mutatta ki. A vallás, a vallástörténet és valláselmélet a vallásalapítók, a szentek biográfiáját elvont vallásfilozófiai, valláserkölcsi értékek megvilágítására, popularizálására használja fel. Az ókori görög és római filozófia az élettörténetet morálfilozófiai kérdések megvilágítására tartotta alkalmasnak. A történettudomány több évszázadon át vallotta a történelmi személyiség történelemformáló hatását, s ezért genealógia, biográfia vagy arckép formájában rögzítette élettörténetüket. „Mert amint én felfogom a dolgot – írta 1841-ben Thomas Carlyle *Hősökről* című munkájában –, az egyetlen történelem, annak a története t.i., amit az emberek e világon cselekedtek, alapjában nem más, mint ama nagy emberek története, akik itt működtek. Az emberek vezérei voltak ők, a nagyok; alakítói, mintázói s teremtoi szélesebb értelemben mindannak, amit az emberek összessége létrehozni vagy elérni igyekezett” (Carlyle 1900: 1). Ugyancsak az ókortól kezdve napjainkig a művészet- és tudománytörténet

az egyéni teljesítmények keretbe foglalására, a teljesítmények létrejöttének és hatásának szemléltetésére a szerző biográfiáját használta fel. Az ókori görög kultúrában az életrajz egyik típusa a költőéletrajz (valójában művészek, de mesteremberek biográfiája is), amely az élet és életmű kölcsönhatását követte nyomon. A másik típus a filozófuséletrajz (valójában bölcsek, szentek, vallásalapítók, de ugyanakkor hadvezérek, varázslók, bűnözők biográfiája) volt, amely pedig azt feltételezte, hogy az életmű az élet maga, s ezért mintaszerűségét, az életnek a vallott tanításokkal való azonosságát emelte ki. Az ókor sok életrajzírója közül említjük Damasztész és Glaukosz (i. e. 5. század), Arisztósz (i. e. 4. század), Antigonosz (i. e. 3. század), Hermipposz, Szatürosz és Szótión (i. e. 2. század), a párhuzamos életrajzokat megalkotó Plutarkhosz (i. sz. 1–2. század), Diogenész Laertiosz (i. sz. 2. század), Philoztratosz (3. század), Eunapiosz (4–5. század), Marinosz (5–6. század), illetve M. T. Varro, Cornelius Nepos (i. e. 1. század), Plinius, Tacitus (i. sz. 1. század) nevét. A középkor a szentek, a hősök és a trubadúrok (Einhard, Joinville, Dante), a reneszánsz a királyok, a művészek, az államférfiak, a hadvezérek, az orvosok és a tudósok (Boccaccio, Vasari, Bonfini) életét népszerűsítette. A 17. századtól kezdődött az életrajzoknak lexikonokban való összegyűjtése. Magyarországon készült el A. Bonfini Mátyás-életrajza, majd 1711-ben jelent meg Czvittinger Dávid íróéletrajzi lexikonja. A 20. század terjesztette el a regényes életrajzot, illetve az irodalomtörténeti életrajzot (Lázár–Radnóti 1978).

Az *autobiographie* terminusának kialakulását végigkövető Jacques Voisine állapítja meg, hogy az önéletrajzot a 18. századi nyugati irodalmi érzékenység alakította ki. „Ez a műfaj egyfelől gőgöt tételez fel – a nagy ember csak azért írja meg életét, mert magát különlegesnek, a többiektől alapvetően különbözőnek tartja, másfelől azonban magában foglalja az emberi nemmel való szolidaritás érzését is, a szimpátiát, hiszen egyedül ez teszi közölhetővé egy kiváltságos egyén gondolatainak és érzéseinek történetét” (Voisine 1963: 138). Ezért is a 18. századi francia lexikográfia fenntartással kezeli a *biographie* terminust, s az *autobiographie* is csupán a 19. század közepétől válik elfogadottá. Az önéletírás történetét Jean-Jacques Rousseau *Vallomásai* című munkájától szokás számítani, mint az öntudat megszületése „kulturális forradalmának” perdöntő bizonyítékától (Philippe Lejeune, G. May). Ezzel az állásponttal száll vitába G. Gusdorf, mondván, hogy az önéletrajz nem csupán a modern individualizmus kifejezési formája. Ebben a meggyőződésében annak a G. Misch-nek az eredeztetésével ért egyet, aki az egyiptomi sírfeliratoktól kezdve a 19. századig az élettörténet különböző

megvalósulási formáit azonosította, elvetve ezáltal az élettörténet egységes műfajként való meghatározásának lehetőségét.¹

Külön és gazdag irodalma van a népi memoárnak és a naplóirodalomnak. A magyar parasztkrónikák első értékelése, a nemesi memoáirodalommal való kapcsolatba állítása Gyenis Vilmostól származik. A magyar emlékiratok történetében Gyenis Vilmos három korszakot különít el. A műfajt a zaklatott, 17. században a történelmet intenzíven megélt főnemesi osztály művelte, az önigazolás és az ellentmondásos események regisztrálásának szándékával. A tatár rabságot elszenvedő Kemény János fejedelem 1657–1658 között írta *Önéletírását* a maga és Erdély siralmas sorsáról. Kortársa, Bethlen Miklós már klasszikus *Önéletírást* készít. A kuruc harcok elbukását követő légüres térben az emlékirat irodalom tovább virágzott, ám közelebb került a mindennapi élethez. A 18. század mindkét kimagasló emlékirata mögött vallásos motivációk sorakoznak fel. Árva Bethlen Kata *Életének maga által való rövid Le-írása* az isteni gondviselés működését szándékozta bizonyítani. Ugyanez a meggyőződés vezérli II. Rákóczi Ferencet latin nyelvű önéletrajza megírásakor. A 19. századtól az emlékiratot a paraszti társadalom is használatba vette. Ugyanabban az időben, amikor a cseh parasztság, a német polgárok, az angol munkások is (Gyenis 1965). Ezt követően a Hoppál Mihály–Küllös Imola szerzőpáros készített történeti áttekintést a paraszti írásbeliség reprezentatív műfajáról. Gyenis Vilmoshoz kapcsolódva e szerzők is elidőznek a parasztkrónika létrejötténél. Az orális kultúra hatására e krónikák gyakran élnek a szöveget szervező, formulákat felkínáló verses formával, majd a főnemesi emlékiratok tartalmi és formai szabályait veszik át, s ilymódon „a XIX. századi prózai paraszttírásokat a XVII–XVIII. századi memoár-irodalom folytatásának kell tekintenünk.” A 20. századi emlékiratok tanulmányozása alapján azonban megállapítják: „a maiak – a köznyelv nagyfokú fejlődése következtében – az élőbeszéd törvényeit érvényesítik, gyakran a műfaj követelményeinek ellenére is” (Hoppál–Küllös 1972).

Újabb értékelő összefoglalásra az 1980-as évektől kiadott nagy szintézis, a Magyar Néprajz V. kötetének megjelenése nyújtott alkalmat. Az *Igaz történet, élettörténet, önéletrajz* című fejezet szerzője, Küllös Imola „a hagyományos népköltészet átalakulása” jegyeként értelmezi a megnevezett szövegtípusok elterjedését (Küllös 1988). Ugyanezen sorozat *Társadalom*

¹ A kérdés összefoglalása: Z. Varga 2002.

című, VIII. kötetében Mohay Tamás tett közzé összefoglalást az egyéni életutak kutatásáról. A paraszttársadalom tagjainak személyes feljegyzései a 18. század harmadik harmadától két formában készültek: a krónika és a számadáskönyv formájában. Az első a közösség, a település történetének eseményeit, a második az egyéni élet, ezen belül főként a gazdálkodás eseményeit örökítette meg. Ezt a műfaji hagyományt dúsította fel a világháborúk kora, meghonosítva a személyes feljegyzések különböző formáit. A szerző a személyes dokumentumokból a tipikus és a kivételes, a stabilitás és mobilitás, a történelmi fordulatok, a szocializáció és önállósodás, a konfliktusok, a válsztások, az érzelmek, a táj motívumait emeli ki. Szintén a szerző publikálja egy 20. századi parasztgazda feljegyzéseinek mintaszerű elemzését (Mohay 2000, Mohay 1994). Verebélyi Kincső tanulmányban tett kísérletet arra, hogy a tartalomelemzés módszerét alkalmazva kimutassa a paraszti önéletírásokban feltűnő szokáselemeket (Verebélyi 2001). A biografikus természetű igaztörténetet bemutató monográfia a szövegtípus múltját az ókorig vezeti vissza (Réthey Prikkel 1991: 93–98).

A parasztkrónika, paraszti önéletrajz és ennek szakirodalma szócikk formájában került bemutatásra különböző lexikonokban.²

b. A biografikus történetek kutatásának egyik vonulata napjainkig a műfajiságot helyezi középpontba, a biográfiát mint szövegtípust határozza meg, tartalmi, formai, poétikai karaktereit igyekszik kijelölni. Voigt Vilmos a műfajok jellemzésére több paraméter egyidejű alkalmazását javasolja (Voigt 1972: 39–134). Műfajtipológiájában Mihail Bahtyin a beszéd műfajainak a megnyilatkozások tartalom, stílus és kompozíció szerinti tömbösüléseit nevezi. A szervezettség, kidolgozottság alapján különíti el az *elsődleges* (egyszerű) és a *másodlagos* (összetett) beszédműfajokat. Ez utóbbiak magukba integrálják az elsődleges megnyilatkozási formákat³ (Bahtyin 1988: 246–247). A biografikus történetek esetében az élettörténet az élménytörténet, a híresztelést, az igaztörténetet stb. magába építve mutat ilyen integ-

² *Életrajzi elbeszélés*. In: Magyar Néprajzi Lexikon 1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 668.; *Parasztkrónika, paraszttönéletrajz*. In: Magyar Néprajzi Lexikon 4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 186–187.; *paraszti önéletrajz* in: Világirodalmi Lexikon 10. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 185.; *népi élettörténet*. In: Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 4. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2002, 166–168.

³ A szövegtípusoknak a konkrét alkotástól a műfajiság szintjéig való strukturálódását Voigt Vilmos is nyomom követi. A kötet műfajelméleti fejezetének egyik alapvető kérdése az egyedi alkotások és a műfajiság kölcsönhatására vonatkozik (Voigt 1972b).

ráló hajlandóságot.⁴ Ugyanakkor jelezni szükséges azt is, hogy a biográfiai motívumok különböző történeti műfajokban bukkanak fel, ami a műfajok egymástól való elhatárolását is megnehezíti. Ezzel magyarázható a terminológiai készlet gazdagsága. E készletből a következőket sorolhatjuk: *élettörténet, életrajz, önéletrajz, önéletírás, emlékirat, krónika, napló, feljegyzés, verses önéletrajz, regény* stb. A biográfiai motívumok centrális szerepet töltenek be a magánlevelezésben, a verses levelekben, a hírversekben is (Takács 1957, Katona 1960), a sírfeliratban, a gyászjelentésben, a halottbúcsúztatóban, a temetési prédikációban, a vőlegény- és menyasszonybúcsúztatóban, az emlékversben, az ajándék- és fényképeddikációban, a fényképeken, a videófelvételekben, a curriculum vitae-ben stb.

c. Jaap Lintveltnek a „nézőpont” perspektíváját érvényesítő, a narrátor és a szereplő egybeesését vizsgáló narratív tipológiájában az autobiográfia homodiegetikus, ezen belül auktoriális, a biográfia heterodiegetikus, ezen belül aktoriális narráció (Lintvelt 1981: 38–39). Az autobiográfia a ’vele’ (la vision ’avec’), a biográfia a ’kívülről’ (la vision ’du dehors’) perspektívát érvényesíti a főszereplő megjelenítésében és megítélésében (Lintvelt 1981: 47). A narrátor nyelvtani nemének megválasztása narratív attitűd, az első személyes alak a narrátor identitását építi (Lintvelt 1981: 55). Paul Ricoeur értelmezésében a személyességet a megélt idő elbeszélése eredményezi (Ricoeur 1985: 147). A klasszikus folklorisztika az én-formává alakítást stilisztikai eljárásaként, „epikus törvényként” mutatja be.⁵

Az élettörténet értelmezésének egyik vonulata a *szerzői intencionalitás*-ra hívja fel a figyelmet. Az élettörténet olyan narratív szöveg, amely a „ki vagyok kérdésre” a „hogyan váltam azzá” elbeszéléssel válaszol (Lejeune 1980: 19). Sajátosságai közül a szerzői őszinteséget (igazság), a szövegbe li állítások valóságosságát (referencialitás), a szöveg áttetszőségét szokás kiemelni. A történet hitelességét, igazságértékét illetően azonban állandó fenntartások vetődnek fel. Az, ami e kérdést érvénytelenné teszi, a szerzői alapállás megkérdőjelezhetetlensége: a szerző nevének feltüntetésével felelősséget vállal a történetbe foglaltak hitelességéért. Ez az *önéletírói paktum* egy olyan pragmatikai viszony, amely szavatolja a szövegben megjelenő szerző és a szövegen kívüli szerző azonosságát (Lejeune 1975). Ez a viszony

⁴ A magyar etnológiai irodalomban Dobos Ilona, majd Küllös Imola tekintette át az új kisepikai műfajokat (Dobos 1986, Küllös 1988).

⁵ A. Aarne 1913-ban közölt tanulmányát ismereteti Voigt 1978.

képezi azt a közös platformot, amely a szerző és olvasó (beszélő és hallgató) között az élettörténet által lehetővé teszi a kommunikációt. A szereplő és a szerző azonossága miatt a történet az *én-ontológiára*, az én megszületésének történetére épül. Az én-ontológia az énkép alaprétege, amely leggyakrabban „az ember számára saját élettörténete *mitologikus áthangolásban* jelenik meg” (Hankiss 1980: 30). A „kisember mítosza” tartalmazza a le származást, a gyermekkori élményeket, az egyén életében meghatározó személyekkel való kapcsolatot, az élet szerencsés és szerencsétlen fordulóit. A korábban jelzett, az élettörténettel szembeni fenntartások tehát valójában a történet sajátossága révén fogalmazódnak meg: a teljes életet jeleníti-e meg az élettörténet? Az én-ontológia (a szubjektivitás) miatt rendelkezik-e objektivitással, reprezentativitással?

d. A kutatás egy másik vonulata az élettörténetet az életpályától elválasztva, mintegy vele szembeállítva határozza meg, az élettörténetet az életpálya szimbolikus reprezentációjának, a jelenben (egy beszédhelyzet körülményei között) feltáruuló/feltárt múltnak nevezi. „Az életpálya a valóság egyéni »birtokbavételének« folyamata, az élettörténet pedig...szimbolikus megjelenítés” (Niedermüller 1988: 379). Az élettörténet több is, kevesebb is, másabb is az életpályánál. Az életpálya szimbolikus megkonstruálásában több tényező játszik szerepet. A tényezők egyik része az egyéntől függetlenül, a beszédhelyzetben, az élettörténet mondásának kontextusában kezd érvényesülni. Ilyenek a szövegelőzmények (pretextusok), a beleértési tartományok, a történettel szembeni olvasói (hallgatói) elvárások, előírások, a történetmondással kapcsolatos automatizmusok, forgatókönyvek, a műfajiság szabályai. A tényezők másik része szubjektív természetű, akaratlagos vagy akaratlan: a közlési szándék, finalitás, az emlékezés korlátai és torzításai, az egyéni narratív és nyelvi kompetencia és performancia. Mindezen tényezők függvényében a mesélő szelektál az emlékei közül, az emlékeket sajátos kronológiai rendbe és oksági viszonyba szerkeszti, interpretálja őket, jelzi fontosságukat és jelentésüket, s a nyelvi és paralingvisztikai eszközök segítségével kommunikálhatóvá alakítja. Ugyanakkor, az élet társadalmi kiterjedése révén, az élettörténet óhatatlanul magába olvaszt társadalmi implikációkat is: kortársak jelenlétét, közreműködését jelzi.

Az életpálya morfológiai modelljét David G. Mandelbaum szerkesztette meg. E modell az egyéni életet fordulópontok mint határkövek közötti életszakaszokra tagolja. „Sok fordulópont előírászerű, kötelező jellegű, másokat az egyén maga választ” (Mandelbaum 1982: 37). Az egyes életszakaszok

a fordulópontot követő adaptációk alapján válnak egyneművé. Az adaptáció „beépített folyamat, mert minden személynek módosítania kell élete folyamán több megrögzött viselkedési modelljét, hogy megbirkózhasson az új feltételekkel. Minden személy azért változtatja meg az életvitelét, hogy fenntartsa a folytonosságot, vagy a csoportban való részvétel céljából, vagy a társadalmi elvárások vagy az énkép miatt, vagy egyszerűen a fennmaradás érdekében” (Mandelbaum 1982: 37). Az egyes életszakaszokon belül az egyén a teret, az időt azonos módon használja, stabil mikrotársadalomban él, stabil én-tudattal rendelkezik.⁶ A fordulópontokat az egyén *sorseseeményként* éli meg és dolgozza fel. Azaz úgy fogadja el és úgy jeleníti meg, úgy fogadtatja el élete egy szakaszát, élete egy eseményét, mint amely előreláthatatlanul, szándéka, akarata ellenére, elháríthatatlanul megesset vele. A fogalmat definiáló Tengelyi László szerint a sorseseemény „föld alatti értelemképződést” indít el, s ugyanakkor önmagával mint identitással szembesíti az egyént: „A sorseseemény szó [...] olyan magától meginduló, uralhatatlan módon lejátszódó, föld alatti értelemképződésre utal, amely az élettörténetben új kezdetet teremt. [...] Egy sorsescsapás csak akkor válik sorseseeménnyé, ha nem egyszerűen utolér valakit, hanem épp vélt önazonosságában sújtja őt” (Tengelyi 1998: 199).

e. Propp 1928-ban dolgozta ki a varázsmesék történetnyelvtanát, amely a narratológiai kutatásokat a történetek struktúrájának vizsgálatára ösztönözte. *A mese morfológiája* című munkájának tanulsága, hogy léteznek produktív természetű, generatív-transzformációs modellek, amelyek alapján koronként, társadalmanként bizonyos tartalmak (a mindennapi élettől kapcsolatos, történelmi, társadalmi tapasztalatok) előadhatóvá, megjeleníthetővé válnak (Propp 1975). Ugyanakkor ezek a modellek emlékezetkönnyítő eljárásként is működnek.⁷ Ezek a kutatások folytatódtak az utóbbi évek élettörténet-elemzéseiben (Páczkán 2002, Keszeg szerk. 2005).

f. A 20. század első felében kibontakozott formalista-strukturalista, a szövegeket a műfajiság és a szerkezet felől megközelítő kutatások mellett a század második felében tűntek fel a kommunikációelméleti, szemiotikai, szociolingvisztikai irányzatok, amelyek a közlési folyamat minden kom-

⁶ Az elemzési szempontok alkalmazásával készült analízis: Páczkán 2002.

⁷ N. N. Colby megállapítását ismerteti Pléh 1986: 13.

ponensére kiterjesztették figyelmüket. Ebben az értelmezésben a korábbi kutatások tárgyát képező szövegek (történetek) a narráció (diskurzus) szintjén a közlési folyamat részét képezik, s nagyobb közlési események részeként, valamint a közlői és befogadói pozíciók, szándékok és kompetenciák, a szöveg kontextusa felől értelmezik a szöveget. Jelen áttekintésben magunk is hasznosítani igyekeztünk a beszélés néprajza néven az 1960-as évektől kibontakozott kutatások szempontjait és terminológiáját (beszédhelyzet, beszédesemény, beszélőközösség, kontextus stb.) (Hymes 1979). Az élettörténet formájának, funkcióinak, elhangzása helyzeteinek, értelmezésének változatossága miatt helyesebb *(auto)biografikus beszédmódról* beszélni. Olyan kommunikációs aktust értünk alatta, amelyben egy személyes identitás biografikus reprezentáció formájában jelenik meg és tölt be szerepet. A terminus definíciója szerint a beszédmódot egyik oldalról az adott beszédesemény, beszédaktus, beszédstílus, a másik oldalról a személyes képességek, a szerepek, a kontextusok, az intézmények, az értékek, az attitűdök szabályozzák. Azaz, a biografikus epizódok elaborálására szolgáló helyzetek, a történetek megszerkesztésére, előadására, értékelésére, lereagálására vonatkozó szabályok, stratégiák, szerepek és egyéb hagyományok, valamint beszélői adottságok együttesen határozzák meg. Az elemzés hasonló lehetőségeit kutatja Giovanni Levi, amikor fontosnak tartja a propopográfia és modális életrajz, az életrajz és a kontextus, az életrajz és a határesetek vizsgálatát (Levi 2000).

Beszédhelyzetek, kontextusok, stratégiák

The logical syntax of language [A nyelv logikai szintaxisa] című könyvében Rudolf Carnap (1937) releváns és irreleváns kontextusokat különböztet meg. A releváns kontextus nyelven kívüli (pl. kiemelkedő időponthoz, az emberi élet fordulópontjához, évfordulóhoz stb. kötődő rítus), az irreleváns kontextust a beszédeseményen belül elhangzó szövegek alkotják (idézi Bar-Hillel 1997: 177). Az *(auto)biografikus beszédmód* a legkülönbözőbb helyzetekben előfordulhat, a beszédesemény folyamán, a tematikus asszociáció szabályait követve. A továbbiakban azonban olyan jellegzetes helyzeteket tekintünk át, amelyekben az egyén szembeesül életével, szükségét érzi annak, hogy történet formájában megjelenítse múltját, rákényszerül arra, hogy életpályáját narratív formában felmutassa. Illetve, amely helyzetekben egy egyénről narratív reprezentáció készül el, kerül forgalomba.

1. Az átmeneti ritusok, az egyén életében sorra kerülő fordulópontok, az egyénnek egy új szociális környezetbe, illetve korábbi környezetében új státussal való elhelyezkedése, a ki- és belépési események szükségessé teszik nemcsak bemutatását, megjelenítését, hanem múltjának, teljesítményeinek mint termelt tőkéjének, valamint családfájának mint örökölt szociális tőkéjének áttekintését. Ily módon az egyén kontextualizálása történik meg. Ezek közül a helyzetek közül mint legjellemzőbbet a halált és a temetést emeljük ki.⁸ A halott biográfiájának megszerkesztése, szertartásos körülmények közötti bemutatása, megörökítése különböző szándékkal történik. Ez lehet a láthatatlanná váló halottnak való emlékállítás, a tévedésekkel és erényekkel való számvetés, a halott emléke ápolásának az utódokra való átruházása, az egyén genealógiai struktúrába való beillesztése. A temetési szertartásban az utóbbi kétszáz év során azonos szövegfunkciók mutathatók ki. E funkciókat egyidőben, párhuzamosan meglévő, egymást kiegészítő, vagy időben egymást váltó szövegtípusok töltik be. E biográfiai adatok összeválogatásáról, egybeszerkesztéséről, a szöveg végső formába öntéséről és előadásáról a közösségi hagyomány gondoskodik, szerepkörökhöz van hozzárendelve (családtag, kántor, lelkész, népi költő, fejfafaragó). E hagyomány gyakran él pseudo-biográfiákkal, szetereotíp, hosszú időn keresztül használatban lévő biográfiai panelekkel. Ezekben az esetekben, rituális körülmények között, nyilvánosság előtt az egyénhez szetereotíp biográfiát rendelnek hozzá (halottbúcsúztató). E biográfiák gyakran autobiografikus formában vannak megszerkesztve. A halott-biográfiák strukturális motívumai a szakmai teljesítmények, a családi állapot, a közéleti szerepvállalás, a betegség, a halott nyugalmának mágikus-vallásos befolyásolása, az emléke ápolására való felszólítás (Részletesebben: Erdész 1968, Kríza 1993, Bartha 1995, Oláh 1996, Keszeg 1999, Keszeg 2002a.)

Egyik írásában Pierre Bourdieu értekezik az individuális életpálya elődök általi előkészítéséről, „a család álmáról”, illetve az előle való kiterés lehetőségéről. A szerző által bemutatott történet főszereplőjének környezete a fiatalembert bátorítja a kézenfekvő életpálya modellektől való elhajlást. Sorsát mégis a szűk környezetében adott, a szocializáció során interiorizált minták determinálják. A támogatott kitörési kísérlete mégis a szülők életpályájához való visszatéréssel ér véget (Bourdieu 1993). Az elemzésbe bevont élettörténetek Bourdieu következtetésének érvényességéről győznek meg.

⁸ Az önéletrajzi diszkurzust többen tekintik ön-helyreállító diszkurzusnak, a sírfeliratot hozva fel példának. A témáról: de Man 1997, Menke 2002.

Egyik oldalon a hagyományos életpályától való kényszerű eltérés okozta traumák sorakoznak fel. Másik oldalon pedig azok a történetek, amelyek a közösségileg előírt, elfogadott életpálya minták alapján ítéleznek az egyén fölött. Az egyén életének genealógiai, társadalmi struktúrába való belehelyezése a családi/közösségi eszményekhez való hűség perspektívájából ítéli meg az egyént. A genealógiák előszeretettel hangoztatják a generációk szolidaritását, az egyénnek a nemzetség folytonosságának biztosításában játszott szerepét. A temetési szertartás keretében előállított biografikus reprezentációk kiszűrlik a deviáns biografikus epizódokat, a halott közös erőfeszítéssel létrehozott élettörténete a normatív életpálya-moddal egyező motívumokat tartalmazza.

2. Michél Leiris szerint az élettörténetnek tétje, kockázata van, megszerkesztését, forgalmazását Gisele Mathieu-Castellani az önigazolás szándékával készült törvényszéki beszédhez hasonlítja. Az életpálya eseményeinek vállalása, indoklása olyan állapotokat teremt meg és fogadtat el, mint a bűnösség, az ártatlanság. Az önéletírás ebben az esetben kötelezettségeket (őszinteség, kimondás, vallomástevés) ír elő az emlékező számára. Az előbb leírt történetcsoporthoz hasonlóan, az élettörténeti narratívumok e csoportja is közönség nyilvánossága előtt kerül bemutatásra. Létrehozásuk gyakran a szóban forgó személy akarata ellenére történik meg. Az egyénhez tudta, akarata nélkül rendelnek hozzá biografikus motívumokat tartalmazó történetet, amelyek megítélését pozitív vagy negatív irányban befolyásolják.

A stilizált törvényszéki beszédmód legtisztább formában a lokális balladákban található meg, *A gyilkos feladja magát* balladatípusban. A 19. század végén elterjedt új stílusú ballada hőse, Barna Jancsi kedvese kívánóságára meggyilkolja édesanyját. A nyomasztó büntudat hatására maga jelentkezik az őrmester előtt, s bevallja tettét.

A biográfiai eseményeknek az egyén fölötti ítékezés céljából történt felidézésén alapultak a boszorkányperek. A hiedelemmondák egy lokális közösség egy-egy tagjához a marginalizálás szándékával szintén speciális (konvencionális) élettörténetet, élettörténet epizódot rendelnek hozzá (boszorkánytörténetek, megszállottság-történetek). A tolvaj kiletének speciális eszközökkel való megtudakolása után a tolvajlás mint kompromittáló epizód kapott helyet az egyénről forgalmazott történetben.

3. Autobiografikus szövegek létrejöttéhez, megformálásához gyakran a más kulturális közegben élők, s közülük gyakran a néprajz-, szociológiatudományi, zsurnalisztikai és irodalmi (film) érdeklődés, irányítás nyújtottak ösztönzést. Ennek az érdeklődésnek a hátterében elsősorban a kollektív

életvilágok bennszülöttek általi dokumentálásának, megkonstruálásának, reprezentálásának szándéka állt. Az élettörténet és recepciója háttérben az a kutatói hipotézis húzódik meg, hogy az egyén életének története bepillantást nyújt az élet megélését szabályozó kollektív kulturális gyakorlatokba (gazdálkodás, társadalmi kapcsolatok, ünneplés stb.). Továbbá, hogy az egyén biografikus narratívuma implicit módon tartalmaz család-, közösség-és településtörténeti epizódokat.

Az idegen (távoli, városi, értelmiségi) világ képviselője olykor ezért is válik a történetek szereplőjévé. Vankó Imréné Dudás Juli gyermekkori, meghatározó élményként örökíti meg az idegen érdeklődőkkel való találkozását. „Egy tavaszi, vagy nyáreleji napon, már nem emlékszem pontosan, ahogy a libáknál voltunk, odajött hozzánk félig cserkész, félig turista ruhában két idegen férfi. Hátukon hátizsák volt, Mi, gyerekek érdeklődve álltuk őket körbe. Az volt a kérésük, énekeljünk nekik valamit. Csoportosan is énekelünk, a bátrabbak külön-külön is. Promincli cukrot kaptunk érte... Hogy ki volt az a két idegen, azt akkor még nem tudtam. Bemutakoztak ugyan, de nekem a kis falusi lánynak a Kodály és Bartók név akkor még nem jelentett sokat. De ma már annál többet. Hiszen ők világszerte elismert és híres emberek... Az ő nyomaikon haladva keresett fel néhány hét múlva dr. Gönyei Sándor, a Néprajzi Múzeum fiatal tanára. Vele szintén a libáknál találkoztam” (Hop-pál–Küllős–Manga szerk. 1974: 370–371). Az életforma megváltozása után közönség, hallgatóság nélkül maradó széki parasztasszony, Győri Klára számára éveken keresztül a folklórkutató Nagy Olga érdeklődése tette lehetővé a helyi narratív hagyomány újramesélését. A hagyományos repertórium kimerülése után, a kutató biztatására látott neki élettörténete megírásának. Az élettörténet a „kedves idegenek” látogatásának megörökítésével zárul. „Egy időben kezdtek hozzám jönni és kérdezetni kezdtek tőlem meséket...Többek között egyszer három-négy személy jött. Nagy csikorgós tél volt. Az ölükből, a karjukból hoztak valami műszereket, nem volt rajtuk kesztyű, s a kezük egészen kivörösödött. Bejönnek, köszönnek, s mondják, hogy Nagy Olga tanárnő küldte őket hozzám, s kérnek: – Legyen szíves, Kali néni, mondjon egy-két mesét. [...] Megmondták, hol vannak szállásba, s én megígértem nekik, hogy délután elmegyek oda, ahova megszálltak. Úgy intéztem, hogy a megbeszélt időre oly pontosan ott legyek, mintha vonathoz mentem volna. Ahogy a szoba ablakán megláttak, gyorsan ketten kijöttek az utcára, örvendtek nekem. Én betegen mentem, ők kétfelől a drágák karon fogtak, csak hogy az ölükből nem vettek fel. Na de aztán mondtam is nekik, jó pár szalagot telitöltöttek...” (Győri 1975: 204)

Az élettörténet létrejöttét irányító két további helyzet kimondottan az írott élettörténetre vonatkozik.

4. Az írás lehetővé teszi az élmények, tapasztalatok időben való továbbörökítését, a felejtéstől való megóvását. Hermann Bausinger a technika korának kezdetétől számol az élmények olyan mértékű felhalmozódásával, hogy megélésük és számon tartásuk szinte lehetlenné válik. Ebben a helyzetben jelennek meg a kulturális emlékezetet felszínen tartó emlékezési események, valamint az élmények írásban való megörökítésének alakzatai (Bausinger 1995: 89–124). A személyes tudásnak az utókorra való áttestálására általában családon belül kerül sor. Az emlékiratok szerzői leggyakrabban unokáikat szólítják meg, s nekik címezik az élettörténetet. Ebben a közlési helyzetben olyan motivációk érhetők tetten, mint a múlt időnek, a változó hagyományoknak, a halandó embereknek való (kontraprezentikus) emlékéállítás, a leszálló rokonok mentén szerveződő szimpátia, valamint az oktató, nevelő, moralizáló szándék. A megörökítésre kerülő események leggyakrabban a rendszerváltozások, a háborúk, a migráció, a szerző vagy a szerzőhöz közelálló személyek életének eseményei, a fiatalok szórakozásai, a mesterségbeli tapasztalatok.

Egy újszékelyi emlékiratíró a következőképpen fogalmazza meg ezt a helyzetet: „Körülbelül tíz esztendővel ezelőtt úgy gondoltam, hogy jó lenne, ha megírnám az életem rajzát, amit – ha kiadni nem is lehet – legalább a fiam és unokáim (mert ilyenre sokra vágytam) saját okulásukra felhasználhatnak. Egy ember hányódásain keresztül megismerhetik a társadalom jó vagy rossz oldalát, abból az időből, amelyet én átélni kényszerültem” (Buzogány Béla, in: Pillich–Vetési 1987: 376). Az átörökítés gesztusa általában implicit, olykor megfogalmazott, a szöveg intonációjaként vagy záradékként elhelyezett szándékkal társul. Ez leggyakrabban egy sérelem szóvátétele, az elégtétel keresése, a múlt és jelen, a szegénység és jólét, az elnyomottság és a jogok, a háború és béke, az emberpusztító robot és értelmes alkotómunka, valamint a magánélet terén a gyermekkori, fiatalkori megaláztatás, a szülői, férjji önkény és a révbejutás oppozíciópárokra épülő panasz, illetve derűs megelégedettség. Az 1898-ban született Tolna megyei Nagy Kovács István, a summáséletet, az első világháborút, majd a Kanadát megjárt „Pista, a versíró” 1951-ben osztályharcos optimizmussal zárja élete történetét. „Természetesen csak részletekben, keresetlenül, falusias ideológiában írtam meg önéletrajzomat, belefoglalva a verseimet is. A *szegénység útja* címet adom neki, és átadom a dolgozó osztály milliós tagságának. És tudom, hogy az olvasók ezrei állapítják meg írásomból, hogy az ő életrajzuk

is így volt. Még ennél is tövisesebb volt! És mielőtt befejezném írásomat, gondolatban elibém tárul a fényűzésben pöffeszkedő úri burzsoá osztály életrajza. Hasonlítsuk össze a dolgozó osztály önéletrajzával, és vajon akadna-e egyetlen a dolgozó osztály fiai között, aki gondolata nyomán bosszúra ne lobbanna ellenük?” (Hoppál–Küllös–Manga szerk. 1974: 194) Az 1916-ban Gyimesfelsőlokon született Tankó József, lakodalmi versmondó, a helyi hagyományok és magánélete eseményeinek felelevenítését az anyaország részéről az 1989 után feléledt érdeklődés, a „műnköt es számba vesz valaki” miatti örömmel zárja (Forrai szerk. 1994: 39). Olykor, ezzel ellentétben, a fenti pólusok közé ellentétes irányba épülnek be értékek. A szintelen jellel szemben a múlt az otthonos, a védettséget nyújtó, a varázslatos hagyományokkal teli patriarchális világ. Az emlékiratok gyakran az alulnézet perspektívájából elkészített naiv etnográfiai leírások. A visontai Balla János a lakodalmat, a farsangot, a gyimesi Tankó János a pünköshti búcsújárást, a családi összejöveleteket, a rukkolást eleveníti fel (Hoppál–Küllös–Manga szerk. 1974: 259–311, Forrai szerk. 1994: 11–40). Vankó Imréné Dudás Juli a szakember tudatosságával készíti el a hajdani kalendáris szokások és átmeneti rítusok lajstromát (Hoppál–Küllös–Manga szerk. 1974: 367–384). A Csongrád megyei Gyovai Pál, akárcsak a széki Kocsis Rózsi a gyermekkori csoportos játékok leírását illeszti be biográfiájába. (Hoppál–Küllös–Manga szerk. 1974: 7–8, Kocsis 1988: 19–26). A paraszti világnak a II. világháborút követő gyors kicserélődése válságba sodorta a falvak lakosságát. Az emlékiratírók, miközben igénybe veszik az új közművelődési lehetőségeket, nosztalgiával tekintik át a felszámolódott hagyományokat. Életük történetéhez a hagyományokból választanak kellékeket.

A romániai magyar irodalomban az „őszinteség” retorikáját alkalmazó irodalmi memoár az 1950-es (kiadásban az 1960-as) évek második felétől bizonyult adekvát kifejezési formának (Nagy 1968, Nagy 1969, Nagy 1971, Nagy 1974, Kemény 1972, Kacsó 1971, Kacsó 1974, Kós 1991 stb.)

A paraszti önéletírások néprajzi értékére először az 1940-es években Bálint Sándor hívta fel a figyelmet, Orosz István szeptember önéletrajzához írott előszavában (Bálint é. n.). Kiadásuk, ennek ellenére csupán az 1950-es évektől kezdődik meg. 1949-ben a csíkszentdomokosi Kurkó Gyárfás *Nehéz kenyér* címmel jelentette meg a gyermek- és ifjúkorára való visszaemlékezését (Kurkó 1949). Az 1970-es évektől kezdődően örvendetes módon felduzzadt a magnóra rögzített, a kutatói felkérésre készült, vagy összegyűjtött memoárok száma (Salamon 1979, Salamon 1987, Pillich–Vetési 1987). A romániai magyar könyvkiadásban a népi memoárok sorát Tamási Gáspár

Vadon nőtt gyöngyvirág című könyve nyitotta (1971), ezt követte Győri Klára *Kiszáradt az én örömem zöld fája* című könyve (1975). Mára szinte megszámlálhatatlanra duzzadt számuk. A parasztemberekhez hasonlóan rendre az érdeklődés középpontjába került a gyári munkásság, cselédek (Ráduly 1987), iparosok (Dánielisz 1993), tanítók (Oláh 2003), népi tehetségek, költők (Nagy 1990), az amerikázás, utóbb általában a vendégmunkások és az elvándorlók élettörténete.

1990 után a romániai közéletben látványosan megnőtt a biografikus diskurzus szerepe. A legélénkebb érdeklődés a világháborúk, a frontharcosok és hadifoglyok, valamint a kommunista rendszer áldozatainak vallomásait követte. Ekkor szerveződött a Volt Politikai Foglyok Szövetsége (Asociația Foștilor Deținuți Politici) és a Kommunista Rendszer Áldozatainak Szövetsége (Asociația Victimelor Regimului Comunist), amely tagjai traumáinak tudatosításáért és érdekeinek képviseléséért indított mozgalmat. *Hadifogságban. Naplótöredékek. Emlékfoszlányok 1944–1948 c.* könyvében Zsigmond Ferenc a kaukázusi hadifogság epizódjait örököltette meg (1995). A Hargita Népe című napilap 1993-ban ösztönözte a hadifogságot végigszenvedett férfiakat emlékeik megörökítésére. A hatvan visszaemlékezés 1997-ben látott kötetben napvilágot (Ferencz szerk. 1997).

A rendszer áldozatai között voltak a lelkészek is. Kálváriájukat Varga László, Csiha Kálmán és Nyitrai Mózes örököltette meg (Csiha 1992, Varga 1998, Nyitrai 2001). A lelkésztörténetek a próbára tett humánus és hit, a méltatlanul, barbár módon megalázott értelem, a gyülekezeti élet nevében emelnek szót.⁹ Részben a politikai bosszúállás, részben a gazdasági likvidálás áldoztául esett az erdélyi arisztokrácia. A megélt történelmi tapasztalatai évtizedeken keresztül tabu alá estek. Ezek popularizálására szintén 1989 után került sor (Bethlen 1989, Teleki 1995), elkobzott anyagi javaik visszaigénylésével, visszaigényelhetőségével egyidőben.

5. Az íráshoz való folyamodás két lehetséges motivációja az elmágnosodás, valamint a szabadidő, az alkotószándék megjelenése. Az életkor előrehaladása miatt, vagy a hozzátartozók, a kortársak elhalálása miatti elszigetelődés ellensúlyozására az írás által történik kísérlet. Ebben az esetben a szerző egy virtuális olvasót tételezve örökíti meg életének eseményeit, tapasztalatait, életbölcességét. Az ezzel való foglalkozás kitölti idejét, feléli aktivitását. Több olyan személyről van tudomásunk, akik az írás által sza-

⁹ További börtönnapló: Bartis 1988.

kítanak rendszeresen időt a befelefordulásra, az intim érzések megélésére. A marosvásárhelyi Botos Amália a következő szavakkal hajlik a papír fölé: „Ötven év. Igen, ötvenéves lettem, már be is töltöttem, és az ötven év alatt sok mindent átéltem. Öröm? Boldogság? Ó, ezek mind elkerültek engem, annál több szenvedés-, fájdalom-, bánatban volt részem. Kinek panaszkodjak? Kinek mondjam el? Nincs kinek. Neked fogok panaszkodni, te papír, más senkinek” (Salamon 1979: 78). A füzetrel kialakított bizalmas kapcsolat az emlékirat során több alkalommal azonosítható. „Boldog új évet, kedves néma társam. Mondd, nem tudsz valami jót jósolni az Új évre? Mondd, nem akarsz valami jóval megvigasztani? Nem tudod, hogy mennyire vágyom a gyermekeimet, az unokáimat látni, akik oly távol vannak tőlem? ” „Kedves barátom, életem naplója, úgy látom, nincs nyugtod, és kíváncsi vagy életem további folytatására” (Salamon 1979: 146). A férjétől külön élő, az egyetlen gyermekét elveszítő erdélyi asszony, Zsigmond Erzsébet a halott leányának való levélírásban éli meg gyászát, foglalja le magát (Zsigmond 1995). Egy magyarborzási (Mezőség) asszony, kéziratos füzetében havi rendszerességgel örökíti meg a maga és családja életének eseményeit, bibliai idézeteket és imát fűzve hozzájuk. Az írás számára intenzív vallásossága megélését teszi lehetővé. A múltra való emlékezés, az élettörténeti feljegyzések készítése sok esetben az ünnepi viselkedés részévé vált (Keszeg 1994).

Az autobiográfia köztudottan az autodidakta írók rendelkezésére álló legközelebbi nyersanyag. Irodalmi foglalatosságai során ennek számára keresnek adekvát műformát, illetve autobiografikus keretben teszik szóvá szociális sérelmeiket és reformjaikat, hajtanak végre önrehabilitációs műveletet. E folyamat az írás hétköznapivá válásának egyik fordulópontja, a társadalmi kommunikációból való kivonása, individuális céloknak való alárendelése.

Az önéletrajzírás gyakran hátrányos kulturális helyzet lenyomatait hordozza magán. Az szerző úgy válik íróvá, hogy nem rendelkezik azzal a műveltséggel, képzettséggel, jártassággal (olvasottság, írásgyakorlat, nyelvi képzés) (Bourdieu: képzési tőke), amelyet az írás feltételez. Irodalmi tájékozottsága hiányos, szelektív, esetleges, nyelvi kompetenciája és performanciája egy konkrét életvilág (szubkultúra) normáihoz igazodik, környezetében hiányoznak az íráshoz szükséges kellékek, az íráshoz szükséges idő, az írásgyakorlás tekintélye. 1790–1900 között íródott 22 francia, 68 angol munkás, 79 férfi, 11 nő önéletrajzírásának elemzése tárta fel a hátrányos helyzetre való hivatkozás motívumait, valamint e helyzet következményeit. Ezek a következők: az olvasás mint erőfeszítés; az irodalmi kánonok tiszteletben tartása; eklektikus

hatások asszimilálása; az irodalmi eszközök utánzásán alapuló alkalmazása; a fikció helyett környezetük érdeklődésre számot tartó orális hagyományainak, személyes életük történetének feldolgozása (Lyons 2001).

Egyik általunk vizsgált autodidakta költő falusi származása és neveltetése, szülei akarata ellenére iparos pályára lépett. E döntésével egész életét végig követő konfliktushelyzetet teremtett. Húszévesen kezdett el írni. Az évek telével egyre terjedelmesebb verses szövegeket állított elő. Az irodalmi forma lehetővé tette számára sérelmei intenzív megélését, félresiklott élete korrekcióját, elégtétel vételét az elszenvedett bántások miatt (Keszeg 2005). Egy gyergyói asszony metaforikus eljárással az élet színpadára írta át életét.¹⁰

Mire használjuk az élettörténetet? Pragmatikai megközelítés

A biografikus beszédmód egy életpályáról megszerkesztett és forgalmazott reprezentációk formájában a mindennapi életben, a társadalmi kommunikációban és interakciókban tölti be funkcióját. A nyelvi megnyilatkozásokhoz, a kommunikáció egyéb formáihoz és lehetőségeihez hasonlóan a biográfia forgalmazásának is illokúciós jellege van.¹¹ Extenzió, referencialitás szempontjából a biográfia két alapvető formája az autobiográfia mint én-reprezentáció és a másokról forgalmazott biografikus narratívum. Első esetben az egyén saját múltjának történetbe foglalásával vagy elhallgatásával állapít meg jelentéseket, fed fel viszonyokat, összefüggéseket, tesz szóvá egzisztenciális kérdéseket. Történetének felfedésével az egyén helyet sajátítja ki a maga számára környezetében. Második esetben a biografikus történeteket valamilyen társadalmi szükséglet tartja napirenden. Ennek célja akár az ellenőrzésnek az egyénre való kiterjesztése, akár a pusztán kíváncsiság, akár valamilyen fajta kompenzatorikus vagy szankcionáló gesztus.

Szintén a referencialitást, a történet extenzitását, motívumait tekintve a biografikus történetek három alapvető típusát különítjük el. 1. A *genealógia* az egyén élettörténetét egy tágabb, leszármazási rendbe helyezi, történetét kiterjeszti a születés előtti és a halála utáni időszakra. Genealógiai kontextusban az egyén élettörténetének előzménye az elődök története, s ugyanakkor az egyén története kihatással van az utódok sorsára. 2. Az *élet-*

¹⁰ Szócs Levente: *Egy népi önéletrajz értelmezése* (Köllő Teréz, Gyergyócsomafalva). Szakdolgozat. 2003

¹¹ Az illokúció a kommunikáció által végrehajtott cselekedet: Austin 1988.

történet a születés és halál határai között helyezi el az egyén történetét. 3. Az *igaztörténet* az egyén életéből egyetlen biográfiai eseményt emel ki és jelenít meg.¹²

A biografikus beszédmód eltérő narratív stratégiák, s a stratégiák által impliciten követett, a valósággal (életpályával) és beszédhelyzettel (hallgatók, esemény) szembeni attitűdök alapján működik. Biró A. Zoltán a biografikus történetmondás megfigyelésének négy helyzetét különítette el. Ezek a direkt helyzet, a kutató által kikényszerített helyzet, az indirekt történetmondási helyzet (a másokról való beszélés), az élettörténeti epizódra való tömör utalás (Biró 1994: 64). Jelen esetben a narratív stratégiát tágabban kívánjuk értelmezni. A direkt, az indirekt és a kikényszerített történetmondás mellett mind az elhallgatásnak, mind az elferdítésnek stratégikus szerepet tulajdonítunk.

Reprezentatív biográfiák. Minden társadalom szívesen gyűjti össze, forgalmazza a számára reprezentatívnak érzett történeteket, legyenek azok példamutatóak vagy normasértőek, szóljanak a szabványányosított életéről vagy a kiemelkedő teljesítményekről. Ezek segítségével a társadalom a maga értékrendjét, hitét teszi explicitté, legitimizálja az érvényes ideológiát, az intézmények rendszerét. Ezek a történetek követendő életmodelleket, a mindennapi élet szabályait fogalmazzák meg, népszerűsítik. Jean-François Lyotard állapítja meg, hogy az elbeszélések intézményeket, gyakorlatokat, törvényhozásokat, gondolkodásmódokat legitimizálnak, a reprezentatív történeteket tehát társadalmi igény hívja életre (Lyotard 1993). Roland Barthes egy kor történeteinek strukturális egyezésére figyelt fel. (Barthes 1977). Claude Bremond és Tzvetan Todorov szerint a reprezentatív történetek az emberi viselkedés elfogadott normáit tükrözik vissza, s ezzel magyarázható a népszerűségük (Bremond 1973, Todorov 1988).

Amikor 1774-ben Veszprémi István közzétette „Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajzát”, a gyűjtemény előszavában kifejtette a biográfiák hasznosságát. Szerinte ezek egyidőben fejezik ki a kortársak és az utódok elismerését, s mozgósítanak a nemes tettek, az áldozatos erőfeszítések utánzására. A következőket írta: „Ahány kiváló tudományú és érdemes közéleti vagy tudós embernek az életrajzát az utókorra hagyták, főleg avégett tették,

¹² A magyar etnológiai irodalomban Dobos Ilona, majd Nagy Olga kezdeményezte az igaztörténetek gyűjtését és értelmezését: Dobos 1958, Dobos 1964, Nagy O. 1975, Nagy O. 1988. Bemutatása: Küllős 1988, Réthey Prikkel 1991.

hogy ne csak megadják a becsületet az érdemnek és a tudománynak (hiszen a dicséret szakismeretek szerzésére és tanulmányok végzésére ösztökél mindenkit), hanem, hogy az ilyen példákkal az olvasók kedvét is fölkeltsék azoknak az utánzására, akik dicséretes cselekedeteikkel és tudományuk bőségével halhatatlanságot szereztek nevüknek. Ebben pedig ítéletünk szerint helyesen és okosan jártak el. Még a legvilágosabb és legüdvösebb tanácsoknak sincs ti. olyan erejük, mint a példaképeknek. Ezekhez igazodik az egész világ, és nemigen akad az emberek közt olyan, aki ne szeretne látni és követni mintaképeket. Miért is ne magasztaljuk azokat, akik akár régen, akár a maguk korában végeztek tudtunk szerint ilyen munkát! Nincs olyan ága a tudománynak, se olyan művészet vagy mesterség, amely ne termelt volna ki olyan embereket, akiknek a tisztelőiben örömet ne találnak a tudás barátai, s azt ne éreznék, hogy magával ragadja őket a versenyvágy, az a tudományos világra oly hasznos érzélem, melynek annyi értékes koponyát és kiváló cselekedetet köszönhetünk” (Veszprémi 1774/1960: 3–5). Egy, parasztsorsokat elemző munka a paraszttörténetekben a paraszti sorsra jellemző epizódok hangsúlyos jelenlétét figyelte meg (Környeiné Gaál 1997: 5).

A reprezentatív történetek csoportjába tartoznak a kommunikatív és a kulturális emlékezet által fenntartott lokális mítoszok, s az ezeknek megfelelő kultuszok. Aranyosszék emlékezetében két emberöltőn keresztül Balázs Ferenc megkonstruált biográfiájába épültek be az ideális népoktató, lelkész, tudós, író, világiáró, politikus kvalitásai (Keszeg 1991b, Keszeg 1997a). Körösfőn Tókécs Tibor református lelkészhez kötődik kommunikatív emlékezet. 1924–1925-ben segédlelkész Körösfőn, 1929-től lelkész. Vasárnapi iskolát vezet, nőszövetséget szervez, ifjúsági egyletet, dalárdát. A Hangya szövetkezet könyvelője. 1944-ben elmenekül, 1945-ben tér vissza. Kuláknak teszik meg.¹³ Oroszhegyen 1966–1985 között szolgált Péter László katolikus lelkész. A falu emlékezetében a kötelességtudó, az önfeláldozó értelmiségi, a gyülekezeti élet és a egyházi tulajdon gondozójaként maradt meg.¹⁴ Ilonka Ágnes máréfalvi látnokasszony 1919-ben született. A kollektivizálás által kiváltott krízishelyzetben vált a transzcendencia szócsövévé.¹⁵

A romániai kommunista személyi kultusz kezdetén készült el Nicolae Ceaușescu (1918–1989) biográfiája, amelyet a romániai általános és középiskolák tanulóinak osztályfőnöki és politikai nevelési órákon kellett

¹³ Péter Kinga vizsgadolgozata, 2002. KJNT archívuma.

¹⁴ Kovács Melánia vizsgadolgozata, 2002. KJNT archívuma.

¹⁵ Lukács Enikő vizsgadolgozata, 2005. KJNT archívuma.

megismerniük, megvitatniuk. Olimpiu Matichescu készítette ez a pártfőtitkár 15–27. életéve (1933–1945) közötti, ifjúkori biográfiáját (Matichescu 1981).

Státustörténetek. A biografikus történetek egyik része az egyén társadalmi pozícióját támasztja alá, társadalmi kapcsolatait, teljesítményeit legitimizálja. A történetek hol a státus elfoglalásának feltételét képezik, hol folyamatosan szükség van rá a státus megőrzéséhez, legitimálásához. Ezekben a történetekben az életpálya eseményei közül azok kerülnek részletes és hangsúlyos bemutatásra, amelyek az illető kontextusban (korszak, társadalmi környezet) reprezentatívnak minősülnek. Tematikai szempontból a státustörténet szólhat egy jeles személyiséggel való kapcsolatról, jelentős eseményben való részvételtől, hozzájárulásról, önmagában jelentős teljesítményről, figyelemre méltó életpályáról. A státustörténetnek nyilvános kontextusa van, s viszonylag huzamos ideig érvényben marad.

Roger Chartier egy 16. századi francia család három tagjának „autobiográfiai gesztusát” értelmezi. Az édesapa karrierje látványosan ívelt a magasba. Az apa gyermek- és fiatal éveit koldusként és pásztorkodással tölti, Németországban. 20 éves korában tanul meg írni, latin, görög és héber nyelvtanár lesz. Életének, a nehézségek legyőzésének történetét Petrarcat követve 73 évesen, rövid idő alatt, a város orvosprofesszorává vált fia biztatására írja meg, az értelmiségi rétegbe való bekerülésének, a család semmiből való kiemelkedésének, elfoglalt új pozíciójának motivációjaként. A nagyobbik fiú a szülőváros megbecsülésnek örvendő tanára, dékánja, rektora, orvosprofesszora. Egész életén keresztül naplót vezet, úti jegyzeteket készít, levelekben örökíti meg humanista gondolatait, Montaigne személyes stílusát követve. Magánéletének alakulása is írásra ösztönzi. Minthogy utóda nem születik, az írásban neve megörökítésének lehetőségét látja. A kisebbik fiú későn, az apa második házasságából születik. 33 évesen kezd írni. Nyugtalan utazó, úti jegyzeteiben különböző életvilágok sajátosságait, különbözőségeit örökíti meg (Chartier é. n.).

A státustörténetek állhatnak egyetlen életrajzi epizódból, teljes biográfiából vagy genealógiai történetből.

A vallásos élet kiemelkedő személyiségeivel szembeni bizalmat státustörténetek alapozzák meg, alakítják ki. Márton Áron (1896–1980) 1938 és 1980 között Erdély római katolikus püspöke. A kisebbségi és a vallási jogok következetes követelése miatt 1949 és 1955 között börtönt szenved. Kiválasztottságát, mediátor voltát a római katolikus hívektől származó ima-

meghallgatások bizonyítják.¹⁶ Zárug Mária Margit (Gyöngyi) 1946-ban született Gyergyószentmiklóson. Hét éves, amikor szervezetében súlyos betegség jelenik meg, aminek következtében 1955-ben meghal. Rövid életének történetbe foglalása halála után kezdődött el. Bűntelésege nyilvánvaló volt mindenki számára. Családja és települése körében a kilenc év a szentté válás előzményét képezte. Imameghallgatások bizonyították azt, hogy holta után közbenjáró lett segítségre szoruló betegek és isten között, s hogy szentté avatása indokolt (Szalma 2004).

Egy dicsőszentmártoni jósasszony elhivatásának történetével legitimizálja ténykedését. Egy műtét során a klinikai halál állapotába jutott. Az Úr ekkor szólította meg először: „Ne búslakodj, mert minden jó lesz.” Miután nyugdíjba vonult, éjfél órában újabb látomásban részesült. „Visszahoztalak az életbe, hogy segíts az embereken” – hallotta újra. Isten arra utasította, hogy a bibliát találomra üsse fel. Az elolvasott passzusban az Úr arra szólítja fel Mózeset, hogy népét vezesse ki az egyiptomi rabságból, juttassa el Kánaán földjére. Azóta eredményesen tesz eleget speciális szerepkörének (Erdős 2005). Egy Csíkszentdomokoson rendelő bionergetikus felnőttként egy kisgyerek fejét simogatta, amikor váralanul feltárult előtte a gyerek koponyájának belső szerkezete, testének érhálózata. S ugyanakkor keze mágneses erővel telt meg. Azóta eredményesen diagnosztizál és gyógyít (Bajkó 2005: 143). Az 1919-ben született máréfalvi szentasszony gyermekkorában kilencszer volt halálán. Gyermekkorát állatok őrzésével töltötte, írni, olvasni nem tanult meg. Tizenkét éves, amikor megjelenik előtte Isten, s értesíti, hogy harmincéves korától hirdetni fogja az ő igéjét. Nagy szél támad, a magasba emeli, s a Rengőkőhöz röpíti, ahol majd rendszeresen megérinti őt a „kegyelem”. Hívását gyakorolni kezdi. Amikor hatásától félve a hatóságok elmeorvosintézetbe zárják, egy angyal, majd Isten tanácsára megszökik. Csillag mutatja számára a hazavezető utat (Gagyai 1998).

A genealógiai történetekben az életpálya megítélése, értékelése az elődökkel és az utódokkal való kapcsolat függvényében történik. A genealógiai kapcsolatok számontartása elsősorban énikus természetű. Egyaránt szolgálhatja az elődök tiszteletét, túlvilági nyugalomuk biztosítását, az elődök által felhamalmazott anyagi és morális örökség átvételét, kisajátítását. Az élettörténet nem zárul le és nem merevedik ki az egyén halála után, a túlélők

¹⁶ Baróti Borbála: *Emlékezés és mítoszteremtés. Márton Áron alakjának mitizálódása, kultuszának kialakulása*. BBTE. Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. Szakdolgozat. 2002

folytonosan újraalkotják, saját perspektívájukból és identitásuk függvényében (Tengelyi 1998: 525). A genealógiai kapcsolatok áttekintése, lerögzítése és nyilvános felmutatása rituális körülmények között történik. A temetési és a lakodalmi beszédmód szövegtípusai (halottbúcsúztató, sírfelirat, gyászjelentő, végrendelet, valamint a vőlegény- és menyasszonybúcsúztató) a szóban forgó személy élettörténete mellett név szerint tér ki elődeire és leszármazottaira. A halott, a házasulandó személy státusa megteremtésének egyik formája a genealógiai struktúrába, a családtörténetbe való beillesztés. Családi perspektívából a genealógiai kapcsolatokkal való rendelkezés az egyénre privilégiumokat és kötelezettségeket ruház át. A genealógiai történetek számontartják a leszármazás rendjét, a nemzetség tagjainak tulajdonosságait, jelentős teljesítményeit (történelmi eseményekben való részvétel, az anyagi javakkal való gazdálkodás, a családért vállalt áldozatok). A nemzeti teljesítmények a történet révén a szóban forgó egyénhez rendelődnek hozzá (Keszeg 1999, Keszeg 2002, Keszeg 2002a).

Két kutatási beszámoló mutatja be a genealógiai történetek ilyen célú megszerkesztését. A történet mindkét esetben a leszármazottak helyzetének, állapotának magyarázatául szolgál. Egy dicsőszentmártoni jósasszony a hozzá fordulóknak problémáit (az egészség és az anyagi helyzet válságos állapota) családtörténeti előzményekre, okokra vezeti vissza. A valamelyik ős által kimondott átok generációról generációra adódik át és hatása egyre fokozódik. A kilencedik generáció életében csúcsosodik ki, betegség, halál, anyagi kár formájában. A jósasszony a baj forrását segít azonosítani. A kávézacc alapján azt állapítja meg, hogy apai vagy anyai ágon közvetítődött-e a baj (Erdős 2005). Hasonló okból tartják számon a genealógia kapcsolatokat egy erdélyi nagyközség egyik családjának tagjai. A 19. század közepén a család birtokába került egy vízimalom, s ettől kezdődően családi tulajdonként apáról fiúra szállt. A második világháború idején a vidéken nagy éhínség uralkodott el. A vámból begyűlt lisztet a malom ekkori tulajdonosa magas áron árusította a rászorulóknak, s ezért átkot mondtak rá. Azóta a családnev szerencsétlenséget hordoz. A dédapa lába megbénult, felesége magatehetetlen, ágyban fekvő beteggé vált. (1. generáció) Fiuk családjában olyan sok gyerek született, hogy egyiküket örökbe kellett adniuk. (2. generáció) Két gyermek idegbetegséggel nőtt fel. (3. generáció) Egyiküknek magatehetetlen gyermeke született. Másikuk két éves leánygyermekét a víz ragadta el. Egyik férfi két sikertelen házassági kísérlet után alkoholistává vált. Rézszezen lezuhant a lépcsőn, meghalt. Két unokatestvér vesebeteg. Egyikük felesége meddő. Öt unokatestvér öngyilkosságot kísérel meg. (4. generáció)

Egyik fiatal családtagnak szerelemgyermeké született. (5. generáció) Az átokról, hatásáról a fiatalokat serdülőkorban értesítik. A község lakói is számontartják a nemzetség tragédiáit. Az átok nem sújtja a férjhezment, nevet változtatott lányokat. Egyik leszármazott külföldre távozott, a tragédiák elől menekülve.¹⁷

A kommunista éra káderlapjai (tanulmányokra, munkahelyre való jogosultság) az egyén származására, elődei életrajzi eseményeire is kitértek. Az új rendszer osztályellenségnek minősítette a meghalt, a közéletből visszavonult ősöket is. A származással szemben támasztott elvárással az elődöktől, a múlttól való elhatárolódást, annak megtagadását kívánta elérni. Mindössze az új rendszerrel együtt induló, az azzal egybefonódó pályákat volt hajlandó tolerálni és jutalmazni. Fejes Endre *Rozsdatemető* című regénye hőseinek sorsát, pályáját származásuk írja elő. Hábetler János, az ács, szakaszvezető, nemzetőr, kőfaragó segéd, sekrestyés, a Ludovika Akadémia al-tisztje, és a szintén elődök nélkül felnőtt felesége minden nehézség nélkül éli életét a háborús és azt követő években. Elvek, elkötelezettségek nélkül töltik napjaikat és nevelik gyermekeiket. A háború, az 1956-os forradalom, a szocializmus ideológiája megtorpan szoba-konyhás lakásuk küszöbén. Soha senki sem kényszeríti színvallásra őket. Szeretnek ünnepelni, jól enni, bort inni. Ezért hálásak a rendszernek, s a rendszer is ezért biztosítja számukra a gondtalanságot. Szemben Zentay Györggyel, akinek tragédiáját családja bűnnek számító előélete okozza. A felvinci Kiss Albertné Nagy Irén (sz. 1919) a kollektív gazdaságba való beiratkozásokról ilyenképpen számolt be: „Megalakult a társas, s utána akart megalakulni a kollektív. 47–48-ba. Az emberek a társasba bementek, de a kollektívbe nem nagyon akartak iratkozni. A kollektívbe akkor iratkoztunk be, amikor Árpit kidobták az iskolából. Hazajött. – Hát mér jöttél? Azt mondta az igazgató, hogy csak akkor menjek vissza, ha a szüleim beiratkoznak a kollektívbe. A lányom két évet járt az iskolába, ötet kidobták, mer kulák vót az apja. Erzsikét bé se vették, mer kulák vót az apja. Árpit hazaküdték, hogy a szüleje nem kollektíves. S akkor egy egész éjjel gondolkoztunk. Azt mondta szegény uram, te Piri, így is, úgy is muszáj lesz. Itt már kiút nincs. S a gyermek is elmarad az iskolából. Iratkozzunk bé. Menj s iratkozzá bé. Na aztán én béiratkoztam.”¹⁸

¹⁷ Szabó Csilla: „Meggbüntetem az atyák vétkét a fiakban...” BBTE. Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. Vizsgadolgozat. 2002. KJNT Archívuma.

¹⁸ Keszeg V. gyűjtése.

A kulákok meghurcoltatásának történetei fél évszázadon keresztül a családi regiszterekbe visszaszorulva őrződtek meg, a rendszerrel szembeni passzív rezisztencia narratív bázisaként. Az 1989-es romániai rendszerváltozás, az ezt követő politikai rehabilitálás, különösen a földtulajdon visszaszolgáltatása vetette őket felszínre. A történetek a közös gazdálkodás utopisztikus jellegét, az osztályideológia igazságtalan voltát, az új politikai és közigazgatási vezető garnitúra műveletlenségét, imoralitását, a szociális és morális rend felborulását örökítik meg, személyes, konkrét történetek formájában. A téma megjelenítését Závada Pál kezdeményezte *Kulákprés* című munkájában (Závada 1986). Kristó Tibor a székely, Oláh Sándor a Homoród vidéki kulákok történeteit gyűjtötte össze és tette közzé (Kristó 1999, Oláh 2001).

A történelemmel kapcsolatba került személyek a történelemnek az autobiográfiába való beleszerkesztését folyamatosan gyakorolták. Az 1848-as szabadságharcnak a 19. század végén kezdődő komemorálása az események lezajlását és következményeit a lokális történelmek mellett a résztvevők biográfiája formájában tárta fel, tette hozzáférhetővé. A megemlékezési ünnepeken megjelentek és emlékezni kezdtek a honvédek. Holtuk után a sírfeliratuk is kitért a szabadságharcban való részvételükre. A 20. század folyamán az események narrativizálása, a történetek iránti tömeges érdeklődés ismétlődött meg a két világháború, az ezekkel összefüggő deportálások kapcsán. A romániai magyar könyvkiadásban 1975-ben feltűnt írott memoárok mindenkike kitért a háborúban szerzett érdemekre és elszenvedett sérelmekre. Egyik gyűjteményben hatvan székely hadifogoly elevenetíti fel a munkatáborokban elszenvedett sérelmeit. A történetek ugyanarra a narratív sémára épülnek rá. A felhasznált motívumok a deportálás, az idegen világban átélt kiszolgáltatottság, a nélkülözések (hideg, éhezés), a megfeszített munka, a szolidarizálás, a civilizációba való visszatérés (Ferencz szerk. 1997, Keszeg 1997).

A trianoni döntést követően Erdély-szerte több helyen és alkalommal történtek etnikumközi atrocitások. A Torda melletti Sinfalva megfélemlítésére 1933-ban került sor. A Mócvidékről vonattal leérkező indulatos tömeg a helybéli románság támogatásával több magyar családot támadott meg. 1934 karácsony a közeli Harasztoson román kezdeményezésre véres összecsapás zajlott le. 1944. szeptember 14-15-én, a II. világháború tordai frontjának összeomlása, a magyar és német katonák visszavonulása után Aranyosszentmihályon a román lakosság koholt vádakkal hat magyar személyt pusztított el. A 13 éves Dézsi Mózes szemtanúja volt édesapja kivégzésének. Mínthogy igazságos hivatalos ítélethirdetés nem történt, az Aranyos-vidéki magyarság körében az eseményekről készült narratívumok a román többsé-

gi nemzetiséggel szembeni bizalmatlanság fenntartója volt. A történetek informális szinten, személyes és bizalmas kapcsolatokon keresztül terjedtek.¹⁹ Az 1940. augusztus 29-én kezdődött bécsi tárgyalások értelmében az Észak- és Dél-Erdélyt elválasztó határ Torda és Kolozsvár közé került. Az Észak-Erdélyben rekedt, vagy oda menekült személyek éveken keresztül éltek távol családjuktól. Házasságok bomlottak fel, magánéletek indultak el a helyzet felkínálta pályán. A határtörténetek napjainkig forgalomban vannak, személyes és családi állapotokat legitimálva (Keszeg 2004b, Keszeg 2004c).

A státustörténetek egy nagy csoportja az egyén életpályáját egy társadalmi osztály, egy foglalkozási, vallási csoport biografikus paneljeiből építi fel. E történetek egy kollektív narratív sémába illesztik bele az egyén életpályáját. A lelkészek és a néptanítók élettörténete kötelező módon tartalmazza a pályaválasztás motivációját, a tanulmányok elvégzésének történetét, a meghatározó iskolai emlékeket és tanári modelleket, a pályakezdés nehézségeit és élményeit, a hivatás gyakorlásának körülményeit és eredményeit.²⁰ A népi kultúrában szolgáltatást nyújtó specialisták (mesemondók, népi költők, vőfélyek, faragók, szövőasszonyok, gyógyítók, jósok stb.) életpályája azonos motívumokból szerveződik: a specialista sajátos tudásra, tapasztalatra tesz szert, közösségében specialistaként lép fel, a közösség specialistaként viszonyul hozzá (foglalkoztatja, honorálja, tiszteli), utódot képez, visszavonul és utóéletet él.²¹

Presztízstörténetek. Tartalomban is, funkcióban is a státustörténetekhez állnak közel a presztízstörténetek. Olyan biográfiai epizódot tartalmaznak, amely átmeneti jelleggel befolyásolja az egyén megítélését, az egyén helyzetét, az egyén választásait. Ebből a szempontjából stratégiai helyzetben készül el, hangzik el. A státustörténetektől eltérően nem kíséri az egyént élete útján, nem befolyásolja státusát. Általában minden jelentősebb eseményt megelőzi és követi narratív reprezentációja.

¹⁹ A Torda környéki események, narratív feldolgozásuk bemutatása és értelmezése: Keszeg 2001, Keszeg 2004a I.: 55–232. A szárazajtai pogrom bemutatása: Benkő 1995.

²⁰ A BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékének kutatási témái között szerepel az élettörténetek elemzése. A szórványgondozó protestáns lelkészek élettörténetének elemzése: Keszeg–Becze 2001. A néptanítók élettörténetéről készült tanulmánykötet megjelenés előtt áll.

²¹ A Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete (Kolozsvár) által 2003-ban támogatott, a Kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke és a Sapientia Tudományegyetem Román Nyelv és Irodalom Tanszéke részvételével lefolyt kutatás eredményei: Keszeg V. szerk. 2005.

Sztereotíp élettörténetek. Ezzel a terminussal azokat a történeteket nevezzük meg, amelyek az egyént a közösségben normatív életpálya, és ennek megjelenítésére szolgáló biografikus séma szereplőjévé teszik meg. Minimális biografikus referenciával rendelkeznek. A magyar nyelvű forrásközlések a lakodalom és a temetés szokáskörében jelzik előfordulásukat.

Az európai etnológiában Arnold Van Gennep átmeneti rítuselmélete nyomán állandósult strukturalista kutatások folyamatosan megnevezik a szertartások ilyen funkciójú szokáselemeit (Van Gennep 1909).²² A biografikus beszédmód részletes értelmezése azonban mindeddig elmaradt. Philippe Aries következtetése, hogy a 18–19. század során a halottra való emlékezés átvette a haláltól való félelem és a bűnbánatra való felszólítás helyét (Aries 1996: 231). A vőfélyköltészetben a menyasszony- és a vőlegénybúcsúztató a státusváltás előtt álló fiatalok életét az aktuális eseményig vezetik végig. Az önfeledt és gondtalan gyermekkor után társra találtak, elhagyják a szülői házat. Új életet kezdenek, otthont alapítanak, berendezkednek az utódok fogadására. A hagyományos narratív és frazeológiai klisék olyan mértékben dominálnak, hogy alig teszik lehetővé a konkrét, személyes események fellelmezését. Pontosabban, a sztereotíp történet elmondása a családtagok, a meghívottak, az egybegyűltek meglévő, a fiatalokra vonatkozó tudását hivatott felidézni, keretbe foglalni. Még gazdagabb a temetés rítusa keretében alkalmazott szövegtipológia. A halottbúcsúztató vers, a nyomtatott gyászjelentő, az epitáfium számbaveszi az elhunyt családi, társadalmi és szakmai életének fordulópontjait és teljesítményeit, betegségének, szenvedésének motívumait, leszármazottait. E szövegek mindenike keretet teremt a halottra való emlékezésre, a közösségi emlékezet számára összeválogatja a legreprezentatívabb eseményeket és teljesítményeket (Kríza 1993, Bartha 1995, Adorjáni 2006).

Pszedo-biográfíák. Olyan biografikus narratívumok, amelyek nem rendelkeznek empirikus értékkel, az extenziójuk, referencialitásuk konvencionális. A történet mindenképpen reprezentációként működik, hiszen szereplője közismert személy, a történet pedig egy állítást fogalmaz meg róla. Forgalmazói, befogadói egyaránt tudatában vannak a történet alaptalan

²² Hasonló hatású munka Gail Kligman rítuselemzése: Kligman 1998. A magyar irodalomban: Voigt 1983, Balázs 1994. Alulírottak a lakodalmi és temetési rítusszövegek biografikus funkcióiról közölt elemzése: Keszeg 1991, Keszeg 2002, Keszeg 2002a. Továbbá: Kecskeméti-Nováky 1988.

voltának. Ennek ellenére a történetbe foglalt eseményt találónak és jellemzőnek fogadják el. A történet a hatáskeltés, egy személy jellemzése végett hangzik el.²³

Az 1980-as években, a román kommunista diktatúra, a személyi kultusz megszilárdulása idején a szaporodtak el a diktátorról szóló narratívumok. Kedvenc madara a pingvin, mert a hidegben sem fázik, csak halat eszik és mindig tapsol. Azért látogat el Afrikába, hogy legalább a gólyákat tudja viszatérésre rábeszélni. Ausztráliába, hogy mutassa meg, hogyan lehet üres erszénnyel ugrálni. Ahányszor borbélyhoz megy, a mester mindig Brassóba való utazásra biztatja az államelnököt. Ezt hallva az államelnöknek a félelemtől feláll a haja, s borbélyja könnyebben tud dolgozni. Kínai látogatása idején lecsúszik róla a selyempaplan, egy kiskutya nyalni kezdi a fenekét. Megszólal az államfő: – Păunescu, te is eljöttél? A képtárban Nicolae Grigorescu *Parasztját* véli felismerni. Figyelmeztetik, hogy a tükör előtt állt meg. Mikor a Hattyúk tavába hívják, fürdőnadrágba öltözik. Halála után Szent Péter a pokolba kergeti. Néhány nap múlva a mennyország kapuján a pokol első menekültjei dörömbölnék. Végrendelésében meghagyja, hogy sírjára virágot ültessenek. Ám azok mindig elhervadnak. A cigány magyarázata: a föld túldágosan ki volt használva, s a trágya túl mélyen van (Zsigmond 1997). A kommunista éraban Romániában tiltott volt a terhességmegszakítás, ezért a nőgyógyászok csúszópénz ellenében végezték. Mikor a boltok üresen álltak, egy közismert kolozsvári nőgyógyász egy pohár konyakra hívta kollegáját. Repülőre ültek, Bukarestben a KB vendéglőjében megitták az italt, s visszatértek. Ugyanez a személy új bútort rendelt. A szekrény bicegő lábát egy marék papírpénzzel támasztotta alá (Keszeg 1991a).

A pszeudo-biográfikák kialakításának más eljárásai is ismertek. Mind a narratológia (Lintvelt 1981), mind az etnológia irodalma (Honko 1980, Olrich 1982, Galame-Griaule–Görög–Karády–Platiel–Rey-Hulman–Seydon 1989) számol a biografikus események fikció, kitalált események biográfia formájában való megjelenítésével. Az eljárás az „epikus törvények” egyikeként épült be a köztudatba (Voigt 1978: 1165, Honko 1980, Olrich. 1982). A történetípus jellegzetes darabjai azok a tréfás mesék, amelyekben a hős egyes szám első személyben számol be a képtelen események soráról.

A közelmúltban egy Kolozsvár környéki terepmunka során figyelhettük meg egy idős férfi sajátos viselkedési stratégiáját. Környezetében évtizede-

²³ A reprezentálás, a reprezentáló reláció, az extenzió, az empirikus érték, a kognitív attitűd fogalmak: Terestyéni 1992.

ken keresztül münchenhauzeniádák főszereplőjének tette meg magát. Következő viselkedésével érte el szándékát, hogy beszámíthatatlannak tekintésük (Keszeg 2002c). A férfitársaság zártkörű összejövedeleinek jellegzetes szövegtípusa a virtuskodó vadász-, halásztörténet. A személyesített képtelen történetek a szórakoztatást, egymás ugratását, a hallgatók figyelmének próbára tevését, a fantázia szabadon engedését szolgálják.²⁴ A folklorisztikai irodalomnak tudomása van a „nevető fejfák” műfajáról. A tréfás sírfeliratparódiák is csupán a szóbeliségben élnek, szórakoztató funkcióval. A műfaj terjedelmi-formai szabályait betartva groteszk biografikus eseményeket rendelnek hozzá egy-egy személyhez, társadalmi típushoz. Kedvelt típusai a hűtlenkedő, veszkedős feleség, a borbarát férj, a botcsinálta orvos, a lókupec (Erdész 1977).

Elhallgatott történetek – kikényszerített történetek. W. Barnett Pearce és V. Cronen az 1970-es években kidolgozott elmélete szerint a beszédmód és a a beszélés mint cselekvés társadalmi környezetet hoz létre. Ebben a konstitutív folyamatban játszanak szerepet a narratív stratégiák. A szerzők a biográfiai esemény és a biografikus önreprezentáció három formáját értelmezik. Az *átélt történet* az egyén életét mások életével hozza összhangba, másokkal közös horizontba illeszti az egyént, az egyént szociális szférába helyezi, a másokkal való szimpátiáról, szolidaritásról szól. Az *elmesélt történet* jelentéseket rendel hozzá az egyén által átélt történethez, illetve ezeket a jelentéseket a történet elmesélése által popularizálja. Funkciója az egyén és környezete viszonyának erősítése, a külvilág, az események tagolása. És végül, a még *el nem mondott történetek* titok-helyzetet alakítanak ki: megóvják a történetet, szolidarizálnak a titok ismerőivel, marginalizálják vagy megóvják a titoktól elzárt személyeket.²⁵ Ez utóbbi narratív stratégia érvényesül az autobiográfiát meghatározó szelekciós gyakorlatban, illetve a törvényszéki tárgyalásokban. A történetek mondásában ott vibrál az elhallgatásra való belső, a kimondásra való külső ösztönzés. Biró A. Zoltán diktatúra korát „a beszéléstől való félelem korszakának” nevezi (Biró 1998: 206).

Minden korszak, minden társadalom, minden egyén rendelkezik az elhallgatott történetek repertóriumával. Ebbe a repertóriumba kerülnek

²⁴ A nagyotmondás az ismeretlen világokat megjárt személyek szórakoztató szándékú viselkedési formája (Biebuyck–Gaborit 1996).

²⁵ Az elméletet ismerteti Griffin 2001: 65–71.

a közömbös, irreleváns, valamint a túlságosan is reprezentatív, s ezért a nyilvánosság alá szorított történetek. Az elhallgatás olyan mértékben illokúciós cselekvés, mint a kimondás, az eltorzítás. A túlságosan közismert, a túl sok változatban keringő, a valóságról forgalomban lévő képpel tejesen egybehangzó történetek nem tartanak számot az érdeklődésre. A valóságról forgalmazott képet, a tekintélyes egyén pozícióját megingató, a társadalmi hierarchia, az uralkodó intézmények tekintélyét veszélyeztető történetek ellenőrzés, tiltás alatt vannak. A kimondás és az elhallgatás stratégiája, a nyilvánosságra hozáshoz és az elhallgatáshoz fűződő érdekek a társadalom és a narratív viselkedés feszültségét adják. Ilyen szempontból két ellentétes társadalmi stratégia ütközik össze: az egyik az elhallgatást, a másik a kibeszélést ellenőrzi.

George Orwell 1949-ben írott *1984 (Nineteen Eighty-Four)* című regénye egy olyan negatív utópiát mutat be, amelyben a testvérré váló főhóst megfosztják nevétől és élettörténetétől, s ha a rendszer ellen lázad, törlik az emlékét. Jókai Mór *Az aranyember* című regényének (1872) regényének főhőse a társadalom megbecsült, tisztelt figurája. Élete szégyenletes eseményeit egyedül Krisztyán Tódor ismeri, aki ezzel ismételtlen zsarolja Tímár Mihályt. Amikor Krisztyán váratlanul meghalt, Tímár Mihály véglegesen biztonságba kerül. Az elhallgatott történetek rekonstruálásának klasszikus példája a bűnügyi regények, a detektívregények (Agatha Christie Hercule Poirot-történetei, Conan Doyle Sherlock Holmes-kalandjai) a gyilkost szemtanúk és tárgyi bizonyítékok felvonultatásával kényszerítik a gyilkosság bevallására.

Mircea Eliade egyik esszéjében mutatja be a primitív és archaikus közösségek titokhoz való viszonyát. Ezekben a kultúrákban a magánéleti események elhallgatása veszélybe sodorja a közösséget. Kihatással van a halász- és vadászszerencsére, a harc kimenetelére, az időjárásra. Mikor a férfiak harcolni, halászni, vadászni indulnak, a törzs női tagjai fennhangon verbalizálják tetteiket. Mindaz, ami a törzs tagjainak életével kapcsolatos, nem maradhat elmondatlanul (Eliade 1991: 110–113). A hozzánk közelálló példák közül kettőt említek. A protestáns egyházak 1563-tól kezdték alkalmazni az *eklézsiakövetést*. Ezzel az egyház az ellenőrzést és a bíraskodást kiterjesztette hívei életére. A kihágást elkövetett személynek az istentisztelet végén, a gyülekezet előtt kellett beismernie bűnét, s ennek megbocsátását kellett kérnie. A lelkész újra elismételte tettét, s bűnbocsánatban részesítette. Bár a felvilágosodás kori polgári büntetőjog az ellenőrzés jogát megvonta az egyháztól, a szokás érvényben maradt napjainkig (Tárkány Szücs 1981:

806–807, Barabás 1997). A tolvajlás felfedésének rituális módja, a cseberbenezés az újkori Európában már datált eljárás,²⁶ Romániában az erdélyi régióban napjainkig fennmaradt. A kárt elszenvedett család egy specialistát (idős nő) és 7 vagy 9 kilenc kislányt hív össze, akik bizonyos rituális feltételek teljesítése mellett a cseberbe gyűjtött víz felszínén végignézik a lopás eseményét. Az ilyenképpen előállított narratív reprezentáció a tolvajhoz kötődik, s kompromittáló biografikus eseményként marad fenn környezetében. (A szertartás bemutatása: Keszeg 1992, Keszeg 2002, Sava 2007.)

Amikor a protestáns egyház az 1980-as években ismételten elhatárolódott a halottbúcsúztatótól, s ennek keretében a halott élettörténete előadásától, a hívek a döntést felháborodással fogadták (Nagy 1992: 57–58). A kiépülő totalitárius rendszer egyrészt a párt- és államfő propagandisztikus biográfiáját állandósította, másrészt a személyes biográfiák ellen fordult. A koporsó mellé felálló elvtársak elhallgattatták a gyászoló család fájdalmát, a halott emlékét, s az elvtárs halála, életének lezárulása helyett a kommunista eszme, a szocialista forradalom töretlenségéről beszéltek. Tanulmányában Zoe Petre mutatja be azt a kommunista funerális rítust, amely az elvtárs temetésének ürügyén a kommunista eszme töretlenségét, diadalát, a halott biográfiája helyett a párt- és eszmetörténetet népszerűsítette, a személyes fájdalom helyett a kollektív optimizmus propagandáját végezte, láthatatlanná téve az individuumot (Petre 1998).

A történetek ugyanezen csoportjába tartoznak a jóslástörténetek, amelyek egy, a jövő felé irányuló életutat, életszakaszt jelenítenek meg. Előállításukra olyan krízishelyzetben kerül sor, amikor az egyén előtt bezárulnak a perspektívák, vagy épp ellenkezőleg, megsokasodnak a választási lehetőségek. Az egyén ilyenkor valamilyen technikához folyamodik (kártyavetés, tenyérjóslás, álom-, előjel-, csillagértelmezés, előjel, öntés, nézés), valamilyen speciális textust jövője megjelöléséül kezel és azt értelmezi (álom, konstelláció, látomások, auditív élmények, előérzet), gyakran valamilyen lény (halott, angyalok, szentek, démoni vagy mitikus lények, állatok, vagy specialisták, jósok) segítségével. A jóslástörténet az egyén számára megjeleníti a múlt és a jelen folytatását, a jelenben játszódó események következményét. Ha metaforát keresünk a jóslásra, akkor a jövő archeológiájának nevezhetjük. Tárgyasítja, narrativizálja, s ilyenképpen elképzelhetővé, elviselhetővé, elfogadhatóvá teszi a a jövőt, eseményeket, sikereket és kudar-

²⁶ Újkori ismertségét említi Burke 1991: 130.

cokat projektál a jövőbe.²⁷ Egy, az erdélyi Mezőségen elvégzett terepmunka eredményezte azt a következtést, hogy a férfiak élete stabilabb, tervezhető. A női sors azonban számtalan tényezőtől függ. Életükben sokkal nagyobb szerepe volt a jövőkép specialista segítségével történő kidolgozásának. A nagylányok kíváncsiak voltak életük minőségére (boldogság–boldogtalanság, egészség–betegség), tartamára (hosszú–rövid), a gyermekáldásra, a férj tulajdonságára (vagyon helyzet, fizikai tulajdonságok, morális tulajdonságok) (Keszeg 1997: 130–133). A jóslástörténetek egyike a horoszkóp, amely napi, heti, havi, évi, hétévi lebontásban alakít ki és kínál fel biografikus paneleket.²⁸

Biografikus stratégiák. „Ez kifáraszt [...] Egyszer ide ugrok, s egyszer oda ugrok, s összevegyítek történetet mesével, s életrajzot. Kikapcsolódom, mer egy-egy személynek... belejön az életsorsa, s avval bele kell, hogy kapcsolódjam. Úgyhogy [...] most már az megint, azt sem tudom, hogy hol kezdjem el, csak úgy részletek jönnek ki belőle ... nem, nem tudok rendösön”. Ezekkel a szavakkal fogalmazta meg Antal Emma halmágyi naiv festő az élettörténet szerkesztésének nehézségeit.²⁹ Azaz, ugyanaz a biografikus anyag több narratív szálra felfűzhető. Az élettörténeti epizódok egymás között is affinitásban vannak, a kronológia, az ok-okozatiság, azonos szereplő, helyszín, kimenetel miatt. A történet struktúrája tehát a narratív bázis tekintetében esetlegesen, valójában pedig aktuális beszélői döntés függvényében alakul. A fenti megfogalmazásban a második nehézséget az életpályák érintkezése, kapcsolódása, a biografikus epizódok több szereplős volta jelenti. Az élettörténet finalizálásában, megformálásában több másodlagos műfaj, hipertextus ismerhető fel. A történet formálódásában egyidőben érvényesül egy,

²⁷ A jóslás értelmezésében három nagy paradigma különíthető el. Az antik kultúrától a felvilágosodásig a jóslás az egyéni és a kollektív sorsra vonatkozó transzcendens üzenet megfejlesztését jelentette. Művelése a vallással, az okkult tudományokkal kapcsolatban álló specialista. Ez az értelmezés az felvilágosodás kezdetétől sem tűnt el, csupán leszorult a populáris kultúrába, illetve kiszorult a nyilvános szférából. Összefoglalása: Komoróczy 1995. Korábban: Lehmann 1901. Az ezzel ellentétes értelmezést Sigmund Freud az álmok kapcsán dolgozta ki. Értelmezése szerint az álmok, az előjelek múltbeli események (traumák, megerőltetés) következtében fellépő pszichikai folyamatok, teljesítmények, s tehát a múltat értelmezik (Freud 1985). A harmadik felfogás szerint a jóslás az egyént társadalmi helyzetére döbben-ti rá, ennek elfogadására ösztönzi (Hahn 1985). Etnológiai értelmezése: Bosnyák 2000, Derjanecz 2001, Derjanecz 2001a.

²⁸ Madaras Hajnal: *A horoszkóp mint életszervező elem*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. Szakdolgozat. 2002.

²⁹ Történetének elemzése: Ozsváth 2005.

a szerkesztési, előadási mintákból származó centripetális, az affinitásokból eredő centripetális erő (Keszeg 1993).

A történelem mint a kollektív sorsról szóló makrotörténet, témákat, motívumokat, interpretációs, értelmezési mintákat, tanulságokat telepít az élettörténetbe. A világháborút megélt generációt jellemző közös tapasztalat, közös tudás hasonló életstratégiákat, életfilozófiát, attitűdöket tart fel színén. Történeteikben a történelmet alakító személyiségek, a történelmet elszenvedő nép-, társadalmi csoportok válnak szereplővé, az élettörténeti keretbe történelmi dimenziók épülnek be, az élettörténeti epizódok értelmezésében és megítélésében általános összefüggések kapnak szerepet.

Az olvasmányélmények hatására a biográfia terjedelmében, retorikai megoldásaiban és kompozíciójában gyakran közeledik a regényhez. Az életpálya fordulópontjai romantikus színezetet kapnak, a szereplők jelleme polarizálódik, a szereplők szájába adott monológok patetikus életérzéseket fejtenek ki, a nyelvezet választékosra törekszik.

Nagyon gyakran a biografikus epizódok bemutatása megáll a mindennapi élet eleminek, rutinjainak, a tények érzékeltetésénél.

Egyéb biografikus alakzatok

Biográfia és tér. A biográfiák szoros kapcsolatban állnak a térrel. A kommunikatív emlékezet az életpálya helyszíneit huzamos időre narrativizálja. Az egyéni, a családi, a lokális, a nemzeti közösségek az emlékeket térbe helyezik ki. A tér ilyen értelemben az történetek regisztere, az emlékezés kiváltója, azaz emlékezési alakzat és mnemotechnikai eszköz. Claude Lévi-Strauss mitogeográfiának nevezte a mitológia térhez kötöttségét (bizonyos lények tartózkodási, megnyilatkozási helye, rítusok helyszíne) (Lévi-Strauss 1990). Mircea Eliade szakrális térnek nevezte a megszentelt, a hierophániát termelni tudó teret (Eliade 1987: 15–60). Ennek mintájára beszélhetünk a tér biografikus funkciójáról. Egyrészt, a biográfiák a tér narratív reprezentációját készítik el, másrészt a tér a biografikus események szertartásos felidézését teszi lehetővé.³⁰

A tér emlékezésre való lefoglalásának különböző formái vannak. A templomok körül, majd a temetőben elhelyezett síremlékek teljes életpályát örö-

³⁰ A térképre vetített tér lieu de mémoire szerepét tölti be (Theis 1986).

kítenek meg.³¹ Leggyakoribb motívumaik a születés és a halál, olykor a betegség, a genealógiai vonatkozások, történelmi eseményekkel való kapcsolat (Keszeg 2002: 177–181). Az építészeti objektumok feliratai (ház, faragott kapu) gyakran tartalmaznak biografikus motívumot (az építés éve, az építetők neve).³² A protestáns templomokban elhelyezésre kerülnek a hívekre emlékeztető objektumok. A konfirmáló évjáratok a konfirmáció szertartásának állítanak emléket, a családtagok az elhunyt személy emlékét örökítik meg egy-egy berendési tárgy adományozása által. Az elitkultúra emléktáblák állításával gyakorolja a biografikus emlékezést (Jakab 2003, Jakab 2005).³³ A lokális emlékezet a tér részeihez kapcsolódó narratívumokban tartja számon a település lakóit.³⁴

Biográfia és tárgyak. Ugyanennyire indokolt megemlíteni a biografikus funkcióval rendelkező tárgyakat, tárgypopulációkat. Az egyén használati tárgyai az életpályát dokumentáló szereppel rendelkeznek. A biografikus funkció a tárgypopulációk szerveződésének egyik elve. A tárgy története, a hozzá kapcsolódó emlék a közösség kommunikatív és kulturális emlékezési gyakorlatában állandósul. A családi élettér berendezése, a település épületei perszonalizálódnak, biografikus eseményeket, genealógiai, társadalmi kapcsolatokat örökítenek meg. Az előző generációk által áthagyományozott tárgyak készítőik és használóik emlékét őrzik, állandósítják.³⁵ Tötszegi Tekla átfogó kutatás nyomán mutatta ki a mérai viselet elődökre emlékeztető funkcióját. A sok munkával, gondosan előállított, jelentős anyagi értéket képező női viseletdarabok a nemzetségen belül öröklődnek. Ilyenképpen a kiöltöztetett fiatal lány több generációra visszamenően szembesül elődeivel.³⁶ Az emberi életpálya különböző szakaszait és fordulópontjait az életkorhoz

³¹ A márványtáblára vésett sírfeliratok létezéséről magyar nyelvterületen a 16. század elejétől van tudomása a kutatásnak. A 17. századtól a templom falára akasztott, vagy a síron állított fejfára rögzített deszka *epitáfumok* készültek. Az emlékjelet megnevező szó a felirat szövegét is jelölni kezdte (Balassa 1989: 54–58).

³² Márton Béla a faragott kapuk feliratainak biografikus funkcióját tekintette át (Márton 1999).

³³ A történelmi eseményeknek, neves személyiségeknek való emlékéllítást a szakirodalom a történelem, a múlt „házasításának” nevezi (Fabre 2000).

³⁴ A lokális teret megjelenítő kilyénfalvi narratívumok formáit és biografikus funkcióit Kolumbán Levente tekintette át. Szakdolgozat, BBTE, magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. 2005.

³⁵ A tárgyak életidejéről (biográfijáról) szóló tanulmányban Fejős Zoltán a tárgyak biografikus, egyénekre emlékeztető funkcióját is áttekinti (Fejős 2003).

³⁶ *A mérai viselet változása a 20. században. Doktori disszertáció.* Hungarológiai Doktori Iskola, BBTE, 2007.

és a rítushoz kötődő specifikus tárgyak kísérik végig (játéktárgyak, munkaeszközök, öltözetdarabok; lakodalmi, temetési rituális tárgyak). A tárgyak egyik csoportja kimondottan egyéneknek, az életpálya egy-egy eseményének hivatott emléket állítani.³⁷ A régészeti, történelmi, etnográfiai, művészettörténeti múzeumokba begyűjtött tárgyak a tárgykészítő, tárgyhasználó elődök kollektív szokásait, rutinjait kívánják szemléltetni.

Biográfia és képek. A fénykép létrejötté óta biografikus funkcióval rendelkezik. A kép, a képsor, majd a mozgókép az életpálya epizódjait örökíti meg, tárolja (Csupor 1987, Fogarasi 1997, Kunt 2003, Örsi 2003).³⁸

Közösségek, regiszterek

A biografikus tudás, a biografikus repertórium közösséget szervez. E közösség az előbb felsorolt terminusok mindenikével megnevezhető. A *beszélő-közösség* terminus a beszélés etnográfiájának terminusa, az azonos nyelvi és beszéd szabályokat használó közösséget nevezi meg (Hymes 1979: 242). Esetünkben azt a közösséget jelenti, amely rendelkezik a biográfiák megszerkesztésének, előadásnak és értelmezésének szabályaival (a háborús, általában a történelmi, a migrációs, a gazdálkodási, általában az élettapasztalatok biografikus beszédmódban való megjeleltése). Az társadalmat az emlékezetkutatás *emlékezetközösségként* határozza meg. Jan Assmann meghatározása szerint az egyén a szocializáció során, kommunikációs folyamatokban tesz szert emlékekre. A konkrét térben és meghatározott időpontokban felidézhető emlékek tartósan megőrzik az közösség sajátos identitását (Assmann 1999: 35–43). Esetünkben az emlékezetközösség olyan közösség, amely kollektív identitását biografikus narratívumok formájában konstruálja meg és nyilatkoztatja ki (a világháborús áldozatok, a diktatúra meghurcoltjainak, a közösség életformát radikálisan meghatározó személyek biográfiájának számontartása). Az *interpretív közösség* az antropológiai stúdiumok terminológiája, a szövegekhez hozzárendelt jelentések társadalmi konszenzuson alapulását nevezi meg. Stanley Fisch szerint olyan

³⁷ Az „emlékező tárgyak” történetét, típusait és irodalmát Gráfik Imre tekinti át (Gráfik 1998).

³⁸ A *fénykép mint narratívum* című dolgozatában Szalma Anna-Mária esettanulmányban elemzi az 1925-ben Gyergyószentmiklóson született Kercsó Ferencné Benedek Irma 715 képből álló fényképpálmányának biografikus funkcióit. Szakdolgozat, BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, 2006.

(formális vagy informális) közösség, amely valamilyen szöveget adott időben és kontextusban azonos módon értelmez. Az értelmezés azonossága a közös tudásból, tapasztalatokból származik. Ennek a tudásnak mint interpretív tőkének a függvényében egy adott szövegről ugyanaz az értelmezés állítható elő (Kristóf 1998, Kálmán szerk. 2001). Esetünkben az interpretív közösség egy biográfia megjelenítése által szankcionál, elismerést fejez ki, eszményeket, normákat vezet le.

Legelőbb egy aranyosszéki kutatás során tapasztalhattuk meg, hogy a családtagok felügyelnek egymás történetmondására. Az élete történetét mesélő Magyarosi Lőrinc (sz. 1927) felesége bele-belehallgatott a történetbe, követte a történet haladását, figyelmeztette férjét kimaradt epizódokra, kifogásolta más epizódok előadását. A helyzet ismétlődését később Kovácsné István Anikó jelezte (Kovácsné István 2005: 360). Az 1944-ben hét hónapos fogságot elszenvedett, 1922-ben született illyésmezői férfi szabadulása után emlékeit családjával osztotta meg. Gyermekei, unokái ezeken a történeteken keresztül értesültek a hadifogság embertelen körülményeiről.³⁹ A nyilvánosan, szertartásos formában bemutatott élettörténetek (halottbúcsúztató) epizódjainak kiválogatását a családtagok végzik el, a történetet a helyi közösség egy specialistája véglegesíti (Keszeg 2002). Természetesen, a biografikus beszédmód alkalmazása túllépi a család kereteit, részt vállalnak benne a korszak legkülönbözőbb intézményei (egyház, iskola, média, reklám).

Szakirodalom

ADORJÁNI Rudolf Károly

2006 *Lukács Sándor ravai búcsúztatói 1930–1938 között*. A szöveget gondozta JAKAB Albert Zsolt és KESZEG Vilmos. (Krizsa Könyvtár.)

Krizsa János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2006

ARIES, Philippe

1996 *Omul în fața morții I–II*. Meridiane, București

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

³⁹ Kiss Károly sz. 1922, Illyésmező. Bartis Klára gyűjtése, 2004.

AUSTIN, J. L.

1988 Hogyan cselekedjünk szavakkal? In: PLÉH Csaba – SÍKLAKI István – TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Nyelv, Kommunikáció, Cselekvés*. Tankönyvkiadó, Budapest, 14–29.

BAHTYIN, Mihail

1988 A beszéd műfajai. In: KANYÓ Zoltán – SÍKLAKI István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 246–282.

BAJKÓ Árpád

2005 Reprezentációk és önreprezentációk: egy természetgyógyász tevékenysége. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek I.* (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 119–150.

BALASSA IVÁN

[1989] *A magyar falvak temetői*. Corvina Kiadó, Budapest

BALÁZS Lajos

1994 *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

BÁLINT Sándor

é. n. *Egy magyar szentember – Orosz István önéletrajza*. Budapest

BAR-HILLEL, Y.

1997 Indexikus kifejezések. In: PLÉH CSABA – SÍKLAKI ISTVÁN – TERESTYÉNI TAMÁS (szerk.): *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Osiris Kiadó, Budapest, 171–187.

BARABÁS László

1997 Eklézsiakövetés a székely „protestáns Szentföldön”. In: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében II*. Veszprém–Debrecen, 386–404.

BARTHA Elek

1995 *Halotti búcsúztatók a dél-gömöri falvak folklórájában I–II*. Debrecen

BARTHES, Roland

1977 Introduction a l'analyse structurale des récits. In: G. GENETTE – T. TODOROV (szerk.) *Poétique du récit*. Seuil, Paris, 7–58.

BARTIS Ferenc

1988 *Börtönrácsok között Romániában*. Kapu, Budapest

BAUSINGER, Hermann

1995 *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris Kiadó, Budapest

BENKŐ Levente

1995 *Szárazajta*. H-PRESS kft, Sepsiszentgyörgy

BETHLEN Béla

1989 *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam.* Zrínyi, Budapest

BIEBUYCK, Brunhilde –GABORIT, Lydia

1996 *À beau mentir qui vient de loin. Autres mondes. Cahiers de Littérature Orale.* 39–40. 175–204.

BIRÓ A. Zoltán

1994 A történetmondás mint az antropológiai kutatás tárgya. *Antropológiai Műhely* 2. 55–72.

1998 Elfeledett életutak, el nem mondott élettörténetek. In: *Uó: Stratégiák vagy kényszerpályák?* Tanulmányok a romániai magyar társadalomról. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 203–206.

BOSNYÁK Sándor

2000 *Mit láték álomban. Népi álmofejtés és hiedelemtörténet.* Európai Folklór Intézet–L'Harmattan, Budapest

BOURDIEU, Pierre

1993 *Le rêve des familles.* In: *Uó: La misere du monde.* Edition du Seuil, Paris, 1221–1242.

BRAUDEL, Fernand

1972 A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam. *Századok* 106. (4–5) 988–1012.

BREMOND, Claude

1973 *Logique du récit.* Seuil, Paris

BURKE, Peter

1991 *Népi kultúra a kora újkori Európában.* Századvég–Hajnal István Kör, Budapest

CARLYLE Tamás

1900 *Hősökről.* – Gyémánt nyakláncz. (Ford. Végh Arthur) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest

CHARTIER, Roger

é. n. *Le geste autobiographique.* In: *Uó: Le jeu de la règle.* Presses Universitaires de Bordeaux, Bordeaux, 43–47.

CSIBI ISTVÁNNÉ SIKLÓDI Mária

1985 *Pontot, vesszőt nem ismerek, de a szó mind igaz.* Európa Kiadó, Budapest

CSIHA Kálmán

1992 *Fény a rácsokon.* Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár

CSUPOR István

1987 A fényképezés alkalmi és szokásai Cinkotán. *Ethnographia* XCVIII. (1) 54–82.

DÁNIELISZ Endre

1993 *A Szepességtől Szalontáig. Egy kisiparos család három nemzedéke.*
 Literator Könyvkiadó, Nagyvárad

de MAN, Paul

1997 *Az önéletrajz mint arcrongálás. Pompeji 8.* (2–3) 93–107.

DERJANECZ Anita

2001 *Jóslások és előjelek.* In: PÓCS Éva (szerk.): *Két csíki falu néphite a századúgyen.* Európai Folklor Intézet–Osiris Kiadó, Budapest, 288–372.

2001a *A sors és megismerésének lehetőségei két csíki falu hiedelmeiben.* In: PÓCS Éva (szerk.): *Sors, áldozat, divináció.* Janus/Osiris, Budapest, 308–330.

DOBOS Ilona

1958 *Szegényember vízzel főz. Életrajzi vallomások.* Budapest

1964 *Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről.* *Ethnographia* LXXV. (2) 198–217.

1986 *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség.* Gondolat, Budapest

ELIADE, Mircea

1987 *A szent és a profán.* Európa Kiadó, Budapest (Eredeti kiadás: 1957)

1991 *Lucruri de taină.* In: Uó: *Drumul spre centru.* Univers, București, 110–113.

ERDÉSZ Sándor

1968 *Fejfáirók a szatmári Erdőháton.* *Ethnographia* LXXIX. (2) 201–224.

1977 *A „nevető fejfák” kérdéséhez.* In: ISTVÁNOVITS Márton – KRIZA Ildikó (szerk.): *A komikum és humor megjelenésének formái a folklórban.* (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 1.) MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 163–167.

ERDŐS Kinga Mária

2005 *Kísérlet egy élettörténet értelmezésére. Identitás és önreprezentáció.*
 In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek I.* (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 151–207.

FABRE, Daniel (éd.)

2000 *Domestiquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques.*
 Éditions de la maison des sciences de l'homme, Paris

FEJŐS Zoltán

2003 *Tárgyak az időben.* In: Uó: *Tárgy-fordítások.* Gondolat, Budapest, 83–91.

FERENCZ Imre (szerk.)

1997 *Történetek a fogságból. Hatvan székely.* Státus Kiadó, Csíkszereda

FOGARASI Klára

1997 A vizuális kommunikáció formái a századforduló fényképeinek vizsgálata alapján. *Néprajzi Látóhatár* VI. (1–49 377–388.

FORRAI Ibolya (szerk.)

1994 *Csángók a XX. században. Életrajzi történetek. Néprajzi Közlemények* 33. Magyar Néprajzi Múzeum, Budapest

FREUD, Sigmund

1985 *Álomfejtés*. Helikon Kiadó, Budapest (Eredeti: 1900, fordítás: 1935)

GAGYI József

1998 A máréfalvi szentasszony. Evilági és túlvilági kapcsolatának egy formája: a kegyelem. In: Uő: *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 21–38.

GALAME-GRIAULE, G. – GÖRÖG-KARÁDY Veronika – PLATIEL, S. – REY-HULMAN, D. – SEYDON, C.

1989 De la variabilité du sens et du sens de la variabilité. In: *Le conte, pourquoi? comment. Actes des journées d'étude en littérature orale, mars 1982*. Ed. CNRS, Paris, 201–229.

GRÁFIK Imre

1998 Emlékező tárgyak. Klny. *Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére*. Sopron, 87–119.

GRIFFIN, Em

2001 *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat, Budapest

GYENIS Vilmos

1965 Emlékirat és parasztkrónika. *Irodalomtörténeti Közlemények* LXIX. (2) 152–171.

GYŐRI Klára

1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

HAHN István

1985 *Álomfejtés és társadalmi valóság*. Akadémiai Kiadó, Budapest

HALBWACHS, Maurice

1925 *Les cadres sociaux de la mémoire*. Librairie Félix Alcan, Paris

HANKISS Ágnes

1980 „Én-ontológiák”. Az életrajzi történet mitologikus áthangolása. In: FRANK Tibor – HOPPÁL Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat* II. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 30–38.

HONKO, Lauri

1980 Az epikus népköltészet kutatása. *Ethnographia* XCI. (3–4) 452–467.

HOPPÁL Mihály – KÜLLŐS Imola

1972 Paraszttönéletrajzok – paraszti írásbeliség. *Ethnographia* LXXXIII. (2–3) 284–292.

HOPPÁL Mihály – KÜLLŐS Imola – MANGA János (szerk.)

1974 „Emléklül hagyom az unokáknak, dédunokáknak, lássák, hogyan éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer...” *Önéletírások*. Gondolat, Budapest

HYMES, Dell

1979 A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: PLÉH Csaba – TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Beszédaktus – Kommunikáció – Interakció*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 213–263.

JAKAB Albert Zsolt

2003 Emléktábla-állítás Kolozsváron. In: SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 2. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 19.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 135–158.

2005 „Ez a kő tétetett...” Az emlékezet térbeliesítése Kolozsváron. In: GEAM-BAŞU Réka (szerk.): *RODOSZ-tanulmányok 2004. Társadalom- és humántudományok*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 225–238.

KACSÓ Sándor

1971 *Virág alatt, iszap fölött. Önéletrajzi visszaemlékezések I.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1974 *Fogy a virág, gyúl az iszap. Önéletrajzi visszaemlékezések II.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1985 *Nehéz szagú iszap felett*. Magvető Kiadó, Budapest

KÁLMÁN C. György (szerk.)

2001 *Az értelmző közösségek elmélete*. Balassi Kiadó, Budapest

KATONA Imre

1960 Rigmusmondó és versíró kubikosok. *Ethnographia* LXXI. (3) 552–556.

KECSKEMÉTI Gábor – NOVÁKY Hajnal

1988 *Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból*. MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest

KEMÉNY János

1972 *Kakukkfőkák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

KESZEG Vilmos

1991 A hétköznapi kommunikáció vonzáskörében. In: *Uő: A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 17–72.

- 1991a Kórkép az igaz történetekben. *Helikon* II. (43) 4.
- 1991b Egy kortárs mítosz értékintegráló ereje. *Helikon* II. (31) 4-5.
- 1992 A cseberbenzés. Egy mezőségi hiedelemem eredete és szemantikája. *Néprajzi Látóhatár* I. (1-2) 70-80.
- 1993 A tartalom szerveződése a beszédszokásokban. *Korunk* IV. (8) 23-31.
- 1994 Régi karácsonyok. *Kelet-Nyugat* V. (12) 24-31.
- 1997 Változatok történelmi forgatókönyvre. *Korunk* VIII. (7) 93-95.
- 1997a Balázs Ferenc Aranyosszék emlékezetében. In: *Balázs Ferenc Emlékkönyv*. EMKE, Kolozsvár, 25-34.
- 1999 Századeleji gyászjelentő lapok. In: Uő (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 95-110
- 2001 A kisebbségi sors narratív megjelenítése. *Kisebbségkutatás* 10. (1) 33-52.
- 2002 A genealógiai emlékezet szervezése. In: ÁRVA Judit – GYARMATI János (szerk.): *Közelítések az időhöz. Tanulmányok*. (Tabula könyvek, 3.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 172-212.
- 2002a Szövegtípusok, szövegfunkciók és íráshasználat az aranyosszéki temetési szertartásban. In: CSERI Miklós – KÓSA László – T. BEREZKI Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Magyar Néprajzi Társaság és Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 131-164.
- 2002b Egy látomás. Az esemény, a reprezentáció és az ítélkezés. In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. KOMP-PRESS, Kolozsvár, 28-59.
- 2002c K. konfliktuselhárító stratégiája: a félrevezető narratívum. In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. KOMP-PRESS, Kolozsvár, 105-123.
- 2004a *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek, kontextusok. Monográfia*. I-II. Mentor Kiadó, Marosvásárhely
- 2004b Határ, határmódosítás, határátlépés. Történetek a kisebbségi sorsról. *Néprajzi Látóhatár* XIII. (3-4) 41-86.
- 2004c Frontières, modification des frontières, passage de frontières. *Artes Populares* 19. Annuaire du Département de Folklore. Budapest, 167-212.
- 2005 Az írás szerepe egy asszony életében. In: Uő (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* II. (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 583-664.

KESZEG Vilmos (szerk.)

2005 *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* I–II. (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár

KESZEG Vilmos – BECZE Márta

2001 Előszó. In: NAGY Ödön – HERMÁN János – NYITRAI Mózes: *Palástban. Lelkészek a szórványban*. Kiadásra előkészítette KESZEG Vilmos. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 5–26.

KLIGMAN, Gail

1998 *Nunta mortului*. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania. Polirom, Iași

KOCSIS Rózsi

1988 *Megszépült szegénység. Vallomások a gyermekkorról*. Kriterion Könyvkiadó, București

2000 *Nyitott könyv a lelkem. Egy anya vallomása*. L'Harmattan, Budapest

KOMORÓCZY Géza

1995 Rangjavesztett tudomány. Álomfejtés az ókori Mezopotámiában. In: Uő: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Osiris Kiadó, Budapest, 47–82.

KÓS Károly

1991. *Életrajz*. Közzéteszi Benkő Samu. Szépirodalmi Könyvkiadó–Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Bukarest

KÓSA László

1989. A gyimesi csángók hagyományos élete. In: KALLÓS Zoltán – MARTIN György (gyűjtése): *Tegnap a Gyimesben jártam... Gyimes-völgyi lírai dalok*. Európa Kiadó, Budapest, 5–17.

KOVÁCSNÉ ISTVÁN Anikó

2005 „Nagyon különleges ember, olyan magunkfajta, de mégis, ő már kinőtte magát” István Lajos személyiségének reprezentációi. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* II. (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 359–581.

KÖRNYEINÉ GAÁL Edit

1997 *Parasztorsork. Források a 20. század első feléből*. (Folklor és Etnográfia.) Debrecen

KRISTÓ Tibor

1999 *Kuláksors. Székely kulákok történetei*. Státus Könyvek, Csíkszereda

KRISTÓF Ildikó, Sz.

1998 Jákob rózsafája vagy frusztrált antropológusok? Az értelmezés hatalmáról és korlátairól. *Tabula* 1. (1–2) 60–83.

KRÍZA Ildikó

1993 *Felsőnyéki halotti búcsúztatók*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest
KUNT Ernő

2003 A fénykép a parasztság életében. In: Uó: *Az antropológia keresése*.
(Documentatio Ethnographica, 20.) L'Harmattan, Budapest, 91–115.

KURKÓ Gyárfás

1949 *Nehéz kenyér*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

KÜLLŐS Imola

1988 Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. In: VARGYAS Lajos (főszerk.):
Magyar Néprajz V. Magyar népköltészet. Akadémiai Kiadó, Buda-
pest, 251–266.

LÁZÁR György – RADNÓTI Sándor

1978 életrajz. *Világirodalmi Lexikon*. II. Akadémiai Kiadó, Budapest,
1044–1046.

LEHMANN Alfred

1900 *Babona és varázslat a legrégebb időktől a jelen korig*. K. M. Természet-
tudományi Társulat, Budapest

LEJEUNE, Philippe

1975 *Le pacte autobiographique*. Seuil, Paris

1980 *Je est un autre*. Seuil, Paris

LEVI, Giovanni

2000 Az életrajz használatáról. *Korall* 2. (Tél) 81–91.

LÉVI-STRAUSS, Claude

1990 Universalisation et particularisation. In: Uó: *La pensée sauvage*.
Agora, Paris, 194–230.

LINTVELT, Jaap

1981 *Essai de Typologie narrative. Le „pont de vue”. Théorie et analyse*.
Édition José Corti, Paris

LYONS, Martyn

2001 La culture littéraire des travailleurs. Autobiographies ouvrières dans
l'Europe du XIXe siècle. *Annales HSS*. (Juillet–octobre: 4–5) 927–
946.

LYOTARD, Jean–François

1993 Széljegyzetek az elbeszélésekhez. In: HABERMAS, Jürgen – LYOTARD,
Jean–François – RORTY, Richard: *A posztmodern állapot*. Századvég,
Budapest, 146–150.

MANDELBAUM, David G.

1982 Egy életrajzi tanulmány: Gandhi. *Documentatio Ethnographica* 9. 29–46.

MÁRTON Béla

1999 A sóvidéki faragottkapu-feliratok. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 72–88.

MATICHESCU, Olimpiu

1981 *Tineretea revoluționară a tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU*. Scînteia Tineretului, București

MENKE, Bettine

2002 Sír felirat-olvasás. *Helikon* 48. (3) 305–316.

MOHAY Tamás

1994 *Egy naplóíró parasztember. Nagy Sándor élete és gazdálkodása a 20. század első felében Ipolynyéken*. (Dissertationes Ethnographicae 10.) Budapest

2000 Egyének és életutak. In: *Magyar Néprajz. VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 760–790.

NAGY István

1968 *Sáncaľja*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest

1969 *Ki a sánc alól*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest

1971 *Hogyan tovább? Önéletrajzi regény III*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1974 *Szemben az árral. Önéletrajzi regény IV*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

NAGY Olga

1975 Mesék és „igaz történetek” Széken. Szempontok egy erdélyi magyar falu népi prózarepertoárjának vizsgálatához. *Népi kultúra–Népi társadalom VIII*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 303–337.

1988 *Asszonyok könyve. Népi elbeszélések*. Magvető, Budapest

NAGY Ödön

1992 Temetési szokások a Maros megyei református gyülekezetekben. *Néprajzi Látóhatár I*. (3–4) 3–63.

NIEDERMÜLLER Péter

1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia XC*. (3–4) 376–389.

NYITRAI Mózes

2001 Nyolcvan év. In: KESZEG Vilmos (kiadásra előkészítette): *Palástban. Lekészek szórványban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 189–476.

OLÁH Ilona

2003 *Tanítóné voltam Erdélyben*. Profundis, Szatmárnémeti

OLÁH Sándor

- 1996 Rituális beszéd a homoródalmási temetésen. *Néprajzi Látóhatár* V. (3–4) 151–165.
- 2001 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- OLRICH, Axel
- 1982 A népköltészet epikus törvényei. In: TÁLASI István (szerk.): *Néprajzi szöveggyűjtemény* I. Tankönyvkiadó, Budapest. 453–462.
- OZSVÁTH Imola
- 2005 Egy naiv festő élettörténet motívumai. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* I. (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 31–118.
- ÖRSI Julianna
- 2003 Festmények, fényképek, filmek a családi emlékezés szolgálatában. In: Úó (szerk.): *Családok, familiák, nemzetségek. A vérségi kapcsolatok szerepe a változó társadalomban*. Túrkeve, 109–118.
- PÁCZKÁN Éva
- 2002 *Kopasz föld. Mentalitás- és szövegvizsgálat egy élettörténet elemzésének alapján*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- PETRE, Zoe
- 1998 Adio, scump tovarăș! Schiță de antropologie funerară comunistă. In: BOIA, Lucian (dir.): *Miturile comunismului românesc*. Nemira, București, 272–284.
- PILLICH László – VETÉSI László (szerk.)
- 1987 *Leírtam életem... Népi önéletrésok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- PLÉH Csaba
- 1986 *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- PROPP, V. J.
- 1975 *A mese morfológiája*. Gondolat, Budapest
- RÁDULY János
- 1987 *Mikor a szolgának telik esztendeje. (A kibédi gazdai szolgák életéből)*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- RÉTHEY PRIKKEL Miklós
- 1991 *Az igaz történet. Szöveg, műfaj, módszer és valóság generatív kapcsolata az élő elbeszélésben. Ontológiai megközelítés*. (Folklor és Etnográfia, 58.) Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen
- RICOEUR, Paul
- 1985 *Temps et récit*. Seuil, Paris

- SALAMON Anikó (szerk.)
1979 *Így teltek hónapok, évek. Öt életrajz.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
SAVA, Eleonora
2007 *Explorând un ritual.* LIMES, Cluj-Napoca
- SINKA István
1942 *Fekete bojtár vallomásai.* Budapest
- SZALMA Anna Mária
2001 Szent gyermekkor. In: TÁNCZOS Vilmos (szerk.): *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 191–199.
- TAKÁCS Lajos
1957 Népi verselő, hírversírók. *Ethnographia* LXVII. (1) 1–47.
- TAMÁSI Gáspár
1971 *Vadon nőtt gyöngyvirág.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
1981 *Magyar jogi népszokások.* Gondolat, Budapest
- TELEKI Éva
1995 *Tölgy és repkény.* (Minerva Könyvek, 1.) Kolozsvár
- TENGELYI László
1998 *Élettörténet és sorsesemény.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
- TERESTÉNYI Tamás
1992 Szövegelméleti tézisek. In: PETŐFI S. János – BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz.* Szeged, 7–33.
- THEIS, Laurent
1986 Guizot et les institutions de mémoire. In: NORA, Pierre (dir.): *Les Lieux de mémoire.* II. 2. Gallimard, Paris, 569–592.
- TODOROV, Tzvetan
1988 A műfajok eredete. In: KANYÓ Zoltán – SÍKLAKI István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudományok köréből.* Tankönyvkiadó, Budapest, 283–296.
- VAN GENNEP, Arnold
1909 *Les rites de passage.* Picard, Paris
- VARGA László
1998 *A fegyencélet fintorai. Románia, 1956 után.* Püski, Budapest
- VARGA Zoltán, Z.
2002 Az önéletírás-kutatások néhány aktuális elméleti kérdése. *Helikon. Irodalomtudományi Szemle* 48. (3) 247–257.

VEREBÉLYI Kincső

2001 „...mert az idő nem vár semmit, hanem telik...” Jegyzetek a paraszti önéletrírókról. In: *Számadó*. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest. 521–534.

VERES Péter

1948 *Számadás*. Budapest

VESZPRÉMI István

1774/1960 *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. Első száz. Lipcse

VOIGT Vilmos

1972 *A folklór alkotások elemzése. Néprajzi tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest

1978 epikus törvények. *Világirodalmi Lexikon 2*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1165–1166.

1983 Az érzelmek és a fájdalom eltávolítása. Menyasszonysiratók. In: NOVÁK László – UJVÁRY Zoltán: *Lakodalom*. (Folklór és Etnográfia, 9.) Debrecen, 397–408.

VOISINE, Jacques

1963 Az „autobiographie” irodalmi terminusának kialakulása. *Világirodalmi Figyelő* IX. (2) 131–138.

ZÁVADA Pál

1986 *Kulákprés*. Művelődéskutató Intézet, Budapest

ZSIGMOND Erzsébet

1995 *Sírató. Életem panaszos könyve*. (Kriza Könyvtár.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

ZSIGMOND Ferenc

1995 *Hadifogságban. Naplótöredékek. Emlékfoszlányok. 1944–1948*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

ZSIGMOND Győző

1997 *Három kismacska – kettő közülük kommunista. Erdélyi politikai viccek. 1977–1997*. Pont Kiadó, Budapest

Életpályák, élettörténetek Válogatott bibliográfia

Összeállította Jakab Albert Zsolt és Keszeg Vilmos

ADORJÁNI Rudolf Károly

2006 *Lukács Sándor ravai búcsúztatói 1930–1938 között*. A szöveget gondozta JAKAB Albert Zsolt és KESZEG Vilmos. (Kriza Könyvtár.)
Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

ALBERT Ernő

1996 *Rigó és madár. Csángó önéletrajz*. Bon Ami Kiadó, Sepsiszentgyörgy
1999 A népi verses levelekről. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 30–56.

ANDRÁS Emese Csilla

1984 *Asszonyok élete a Hegyközön: egy asszony élete*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: PÉNTEK János.)

ARADI József

1978 Sors és sorsforduló Méréában. *Korunk* XXXVII. (11) 900–906.

ÁRVAY József

1957 Egy székely paraszt emlékirata. *Korunk* XVI. (8) 1117–1120.

BABUCS Zoltán – BÚS János – ILLÉSFALVI Péter – MARUZS Roland

2005 *...állták Tordánál a csatát fejtetőig vérben...* Tordai Honvéd Hagyományőrző Bizottság, Torda

BÁGYONI SZABÓ István

2005 *Elszabadult konténerek. Naplóregény. (Kolozsvár, 1986–89.)*
(Irodalmi Jelen Könyvek.) Concord Media Rt, Arad

BAJKÓ Árpád

2005 *Bioenergiás specialisták gyógyító tevékenysége*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

2005 Reprezentációk és önreprezentációk: egy természetgyógyász tevékenysége. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* I. (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 119–150.

- 2006 Gyógyító emberek. Specialisták. Élettörténetek. In: JAKAB Albert Zsolt – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 27.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–36.
- 2006 *Táltos-tanítványság – viszonyok és kontextusok*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)
- 2007 *Táltos-tanítványság – viszonyok és kontextusok*. Egy magyarfenesi gyógyító biográfiája. In: ILYÉS Sándor – JAKAB Albert Zsolt (szerk.): *Lenyomatok 6. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 28.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 117–147.
- BAJOR Andor
- 1990 Egy csángó leány búcsúlevele és a levél olvasata. *Romániai Magyar Szó*. máj. 18.
- BAKK Katalin
- 2004 *II. világháborúhoz kötődő emlékezési szertartások Homoródszentpálon, az 1945–1955 közti időszakban*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: Keszeg Vilmos.)
- BALÁZS Ferencné
- 1917 Levél. Kelt levelem Oklándon 1916. június. *Magyar Nyelvőr* XLVI. (3–4) 134.
- BALÁZS Lajos
- 1992 „A nép sírt... ivott és sírt.” Szóbeli történelem a csíkszentdomokosi kollektivizálásról. *Honismeret* XX. (6) 47–50.
- BALÁZS Péter
- 1957 Moldvai csángók vallomása az 1907-es felkelésről. *Korunk* XVI. (2) 163–169.
- BÁLINT Emese
- 1997 *Az ítéletalkotás stratégiái: bolondok a társadalomban*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)
- BALOGH Anna
- 1994 Balogh Anna naplója. (A dossziét összeállította KESZEG Vilmos) *Kelet-Nyugat* V. (12) 29–31.
- BARABÁS László
- 1995 A gúzsszekér (sóvidéki leányok cselédsorsa – 1922–1945). In: ZAKARIÁS Erzsébet (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 3. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 207–234.

BARÓTI Borbála

2002 *Emlékezés és mítoszteremtés: Márton Áron alakjának mitizálódása, kultuszának kialakulása.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos–TÁNCZOS Vilmos.)

BARTA Iлона

1998 *Egy abafáji kulák család története.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: POZSONY Ferenc.)

BARTIS Ferenc

1988 *Börtönrácsok között Romániában.* Kapu, Budapest

BECZÁSY István

1992 Magyarként és „osztályidegenként” Romániában. *Honismeret* XX. (2) 43–52.

BECZE Márta

2000 A népi emlékirat mint szövegtípus. *Művelődés* LIII. (10) 19–22.

2000 *A népi emlékirat mint szövegtípus.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

2001 Orbán Lázár irattárának elemzése. (Esetelemzés.) *Néprajzi Látóhatár* X. (1–4) 121–133.

BECZE Márta – KESZEG Vilmos (szerk.)

2001 *Palástban. Lelkészek szórványban.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

BÉLTEKI Emőke

2000 *Posztmodern vallásosság: A Hit Gyülekezete.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

BETHLEN Béla

1989 *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam.* Zrínyi, Budapest

BETHLEN Miklósné

2002 Visszaemlékezése elhunyt férje családtörténetére és életútjára. *Korunk* XIII. (12) 37–50.

BIÁS István, ifj.

1908 *Gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár útinaplója.* Sajtó alá rendezte ifj. BIÁS István. A bevezetőt IMRE Sándor írta. Marosvásárhely

BINDER Pál, id. – JANCSIK Andor

1995 *És élni kellett tovább. Két emlékirat.* Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely

BIRÓ A. Zoltán

1996 A történetmondás mint az antropológiai kutatás tárgya. Kutatásmódszertani tanulmány. In: BODÓ Julianna – OLÁH Sándor (szerk.): *Elmentünk? Székelyföldi életutak.* (Helyzet Könyvek.) KAM –

- Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 237–259.
- 1998 Elfeledett életutak, el nem mondott élettörténetek. In: *Uó: Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról.* (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 203–206.
- BIRÓ Géza, S.
1971 Zágoni gazdasági levél 1913-ból. *Megyei Tükör* XXVII. jan. 5.
- BIRÓ Venczel
1914 II. Apafi Mihály naplójának eredetije. *Erdélyi Múzeum* XXXI. (1) 42–47.
- BLOS-JÁNI Melinda
2004 *Ki kicsoda a hiedelemszövegekben? Egy moldvai vallásos narratíva-gyűjtés kommunikációelméleti és társadalomtudományos megközelítése.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)
- BODÓ Julianna (szerk.)
1996 *Elvándorlók? Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön.* (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
2002 *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön.* (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- BODÓ Julianna – OLÁH Sándor (szerk.)
1996 *Elmentünk? Székelyföldi életutak.* (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- BOKOR Zsuzsa
2000 *Individuális, közösségi, hatalmi értékelés, érdekek egy 18. századi perben. Benkő Anna boszorkányperének társadalomtörténeti vizsgálata.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: POZSONY Ferenc.)
- BORBÉLY Erika-Magdolna
2004 *Az elektronikus levelek egyik válfaja: a továbbított levél.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)
- BOROS Lóránd
2004 *Urszuj Kálmán és zenekarai.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KÖNCZEI Csilla.)

BOSNYÁK Sándor (gyűjt.)

1993 Benedik doktor élete és halála. *Örökség*. 16–19.

BOTOS Amália

1981–1982 Unokáimnak. Napló az életemről. *Művelődés* XXXIV. (12) 27–29, XXXV. (1) 31–32, (2) 26–28.

BÖDÖR András

1999 Hazatérő gondolatok. *Művelődés* LII. (4) 23–24.

2000 Amikor a föld még rangot jelentett. *Művelődés* LIII. (4) 30–31.

CARLYLE-KOVÁCS Flóra – Puskás Katalin

2007 „Emelj fel helyzetemből, míg kegyelmed le nem jár...” Egy széki, adventista asszony vallásos élete. *Művelődés* LX. (6–9) 74–81.

CZÉGÉNYI Dóra Andrea

1998 *A román pap alakja egy erdélyi közösség hiedelemrendszerében.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

CZENTER Tünde

1994 *Egy sváb asszony élete.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: POZSONY Ferenc.)

CSERGŐ Melinda

2006 Hiedelmi vizsgálódás élettörténeti kontextusban. Esetelemzés. In: JAKAB Albert Zsolt – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* (Krizsa Könyvek, 27.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 37–60.

2006 *Tárgyasult szövegek és elbeszélt tárgyak – egy levelezés értelmezési lehetőségeiről.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

CSIBINÉ SIKLÓDI Mária

1980 Pontot, vesszőt nem tudok, de a szó mind igaz. *Művelődés* XXXIII. (1) 20–22, (2) 21–24, (3) 20–22, (4) 25–27, (5) 11–13, (6) 19–22.

CSIBI ISTVÁNNÉ SIKLÓDI Márrika

1985 *Pontot, vesszőt nem ismerek, de a szó mind igaz.* Európa Kiadó, Budapest

CSIHA Kálmán

1992 *Fény a rácsokon.* Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár

CSOBÁN Endre Attila

1999 Egy határműfajon belüli határesetről. Egy írásos folklórkutatás módszertana és tanulságai. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 281–299.

CSOMA Gergely

2004 *Elveszett szavak. Keresztek, harangok, írkák, bibliák – a moldvai magyarság írott nyelvemlékei.* Etnofon Népzenei Kiadó, Budapest

CSÚRY Bálint

1931 Régi magyar levelek Moldvából. *Magyar Nyelv* XXVII. (1–2) 74–76.

1932 Székelyföldi magyar nyelvű oklevél 1554-ből. *Magyar Nyelv* XXVIII. (9–10) 319–320.

DÁNIELISZ Endre

1993 *A Szepességtől Szalontáig. Egy kisiparos család három nemzedéke.* Literator Könyvkiadó, Nagyvárad

DEÁK Ferenc

1999 „Bármit mondanak... mutasson a látszat.” Egy deviáns gyászjelentő és egy deviáns élet Felsőcsernátonban. In: BORBÉLY Éva – CZÉGÉNYI Dóra (szerk.): *Változó társadalom.* (Kriza Könyvek, 1.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 176–180.

2000 *A végrendelkezés Csernátonban.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos – POZSONY Ferenc.)

2003 *A végrendelkezés Csernátonban.* In: DIMÉNY Attila – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Népi kultúra, társadalom Háromszéken.* (Kriza Könyvek, 17.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 154–174.

DEGENFELD-SCHONBURG Sándor, gróf

2006 *Visszaemlékezései.* KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár

DEMETER Annamária

2005 *A kézimunka mind szép.* In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek I.* (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 209–254.

DEMETER Éva

2003 *Változatok egy megtéréstörténetre.* In: SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 2. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* (Kriza Könyvek, 19.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 63–78.

DEMETER Lajos

1971 *Elhaló sírkövekről.* [Sírfeliratok a sepsiszentgyörgyi temetőben.] *Megyei Tükör* XXVII. nov. 25.

DEMETER László

2000 *Ifjú alsózathurcsai Zathureczky István székely huszárszázados levelei a fogságból.* In: BOÉR Hunor (szerk.): *Acta – 1999. II.* Székely Nemzeti Múzeum–Csíki Székely Múzeum, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 165–184.

DEMSE Márton

1977 Halottak balladája. [Moldvai csángó krónikás vers 1907 emlékeről, Bákó.] *Falvak Dolgozó Népe* XXXIII. (13) 4.

DÉNES Gáspár

1996 „Ahány helyre ment az ember, annyiszor volt új ember.” Közreadja ROSTÁS Zoltán. In: BODÓ Julianna – OLÁH Sándor (szerk.): *Elmentünk? Székelyföldi életutak.* (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 75–94.

Diószegi Anna

2001 *Életem története. Emlékek a kolozsvári Hóstatról.* Szerkesztette KESZEG Vilmos. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely

DOBOS Ilona, S.

1958 *Szegény ember vízzel főz. Életrajzi vallomások.* Budapest

1964 Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről. *Ethnographia* LXXV. (2) 198–217.

DOMOKOS Pál Péter

1957 Tatrosy György önéletírása és történeti feljegyzései. *Irodalomtörténeti Közlemények.* 238–261.

1958 Mai csángó nyelvjárásban írt levelek és versek. *Magyar Nyelv* LIV. (3–4) 568–574.

EGYED Emese

2002 A gyászkönyv mint az életrajz kiegészítése. *Erdélyi Múzeum* LXIV. (3–4) 84–98.

ERDÉSZ Sándor

1968 Fejfairók a szatmári Erdőháton. *Ethnographia* LXXIX. (2) 201–224.

ERDŐS Kinga Mária

2005 Kísérlet egy élettörténet értelmezésére. Identitás és önreprezentáció. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* I. (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 151–207.

ERDŰS SZÁSZKA Péter

1994 Emlékféli... [Levelek Szabófalváról.] In: FORRAI Ibolya (szerk.): *Néprajzi Közlemények XXXIII. Csángók a XX. században. Élettörténetek.* Néprajzi Múzeum, Budapest, 41–85.

ERŐSS Dénes

1996 „Ha nem segítesz, nem várhatsz.” Közreadja TÚROS Endre. In: BODÓ Julianna – OLÁH Sándor (szerk.): *Elmentünk? Székelyföldi*

- életutak.* (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 201–220.
- FARAGÓ Éva (szerk.)
1983 *A magyar memoáriródalom 1945–1980. Bibliográfia.* Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest
- FARKAS Kinga
1999 Népi írásbeliségről – Kusztoz Vilmos verses füzete kapcsán. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 227–239.
- FAZAKAS Irén
1971 Verses levél. *Megyei Tükör* XXVII. jan. 7.
- FAZAKAS Orsolya
2006 *Egyén, identitás, narratívum.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)
2007 A beszéd mint identitás-stratégia. Egy plébános története. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokalitasok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 97–125.
- FAZEKAS Ferenc
1998 *Életemet elmesélem.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár
- FAZEKAS István
2005 *Hetedízigen. Bukovinai székely családi krónika.* Polis Könyvkiadó, Kolozsvár
- FEHÉR Zoltán
2000 „Biharpüspökinél átlépjük a határt.” Egy tartalékos honvédtiszt naplója 1940-ből. *Honismeret* XXVIII. (1) 29–34.
- FERENCZ Edit
2004 *A szentegyházi Baktai-ügy.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: POZSONY Ferenc.)
- FERENCZ Imre (szerk.)
1997 *Történetek a fogságból. Hatvan székely.* Státus Kiadó, Csíkszereda
- FODOR Attila
2007 *Az aranyosszéki halottbúcsúztató versek műfajának vizsgálata.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)
- FODOR Katalin
1995 „Nam irtom ullion sepen cioc hodi tudom” (Egy moldvai asszony helyesírásáról). In: LACZKÓ Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Szathmári*

István hetvenedik születésnapjára. ELTE Bölcsészettudományi Kar
Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, 147–150.

FORRAI Ibolya

1987 Népi írásbeliség a bukovinai székelyeknél. In: *Néprajzi Közlemények XXX.* Múzsák Közművelődési Kiadó–Néprajzi Múzeum, Budapest, 5–218.

FORRAI Ibolya (szerk.)

1994 *Néprajzi Közlemények XXXIII. Csángók a XX. században. Életrö-
ténetek.* Néprajzi Múzeum, Budapest

FÖLDESSY Viktor

1980–1981 Én is boldog ember vagyok. *Művelődés XXXIII.* (8–9) 41–43,
(10) 25–27, (11) 27–29; XXXIV. (1) 22–25, (2) 21–24, (3) 13–14, (4)
23–25.

FÜLÖP Orsolya

2007 *A pletykálás mint beszédesemény, csoportszervező erő és kontroll-
mechanizmus Parajdon.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai írá-
nyító: POZSONY Ferenc.)

GAGYI József

1993 „János Mária volt a leánykori nevem...” *Művelődés XLII.* [XLVI.!] (2)
14–15.

GÁL Tünde

2006 *Egy hóstáti család életstratégiái, életmódja.* Szakdolgozat, BBTE
BTK. (Szakmai irányító: POZSONY Ferenc.)

GÁLFFY Eszter

2006 *Esztai naplója.* In: KESZEG Vilmos – SZABÓ Zsolt (szerk.): *Aranyos-
vidék magyarsága. Aranyosságok, Torda és vidéke a változó időben.*
Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 321–328.

GÁLL Ernő

2003 *Napló.* I. 1977–1990. Sajtó alá rendezte GÁLL Éva és DÁVID Gyula.
Az előszót írta GÁLFALVI Zsolt. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár

2003 *Napló.* II. 1990–2000. Sajtó alá rendezte GÁLL Éva és DÁVID Gyula.
Polis Könyvkiadó, Kolozsvár

GÁSPÁR Melinda

2000 *Bandi Dezső tevékenysége és hatása az erdélyi magyar népi kultúrára.*
Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: GAZDA Klára.)

GÁSPÁR Simon Antal

1986 *Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegítség.* A válogatás és a kísérő
tanulmány FORRAI Ibolya munkája. Akadémiai Kiadó, Budapest

GAZDA József

1980 *Így tudom, így mondom. A régi falu emlékezete.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1992 Árnýékodba lefeküdtem. Elmúlás és halál. *Forrás* XXI. (1) 61–73.

1993 *Hát hogyné siratnám. Csángók a sodró időben.* Szent István Társulat, Budapest

1997 *Jaj, mik történtek, jaj, mik is történtek. A szétszabdalt magyarság XX. századi sors története I–II.* Püski Kiadó, Budapest

GERENDÁS Lajos (közli)

2003 Egy székelýföldi falu, Homoródszentmárton szenvedése az 1916. évi román megszállás alatt. *Honismeret* XXXI. (4) 78–86.

GERGELY Lili Helga

2005 Tankó Imre Asztalos életútja. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Speciálisták. Életpályák és élettörténetek I.* (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 255–320.

GIDÓFALVY István

2005 *Önéletrajz.* Közzéteszi SAS Péter. Múvelődés, Kolozsvár

GYALUI Farkas

1895 Egy székelý katonaköltő a múlt századból. *Erdélyi Múzeum* XII. (2) 77–83.

GYÁRFÁS Elemér (közli)

1937 Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből. *Erdélyi Múzeum* XLII. (1) 66–85.

GYÖRGY Enikő Mária

2001 Négy nemzedék perefernum-levelei Csíkszentimrén. *Honismeret* XXIX. (1) 65–67.

GYÖRGY Zsuzsa

1997 *Egy küzdelmes élet. Egy parasztasszony vallomása.* Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely

GYÓRI Klára

1974 Kiszáradt az én örömem zöld fája (Nagy Olga bevezetőjével). *Korunk* XXXIII. (3) 447–456.

1975 *Kiszáradt az én örömem zöld fája. Emlékezés.* Sajtó alá rendezte és előszóval ellátta NAGY Olga. A borítólápot ÁRKOSY István tervezte. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

GYÖRKOVÁCS Edit

2006 *A bevonuló orosz katona képe Felső-Háromszéken.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: POZSONY Ferenc.)

GYULAI Ilona

2006 Tizenegy testvér. In: KESZEG Vilmos – SZABÓ Zsolt (szerk.): *Aranyos-vidék magyarsága. Aranyosszék, Torda és vidéke a változó időben*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 329–358.

HAJAS István

1973 Nyolcvankét irkalap. [LÁSZLÓ Erzsébet önéletírása, Kézdiálbis.] *Falvak Dolgozó Népe XXIX.* (23) 2.

HARMATH Lujza

1906 Sírfeliratok a Székelyföldön. *Erdély.* 42–48.

HÁRSING István

1926 Történetek Udvarhelyi Szeles János XVIII. századi feljegyzéseiből. *Ethnographia XXXVII.* (3) 152–154.

HASZMANN Orsolya

2003 *Írott emlékek a háborúból*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

2005 *Írott emlékek az első világháborúból: „Leveleskönyv”*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

HASZMANN Pál – HASZMANN József (közlik)

1992 Adatok egy falusbíró bevételeiről és kiadásairól 1822–1823–1824-ből Felsőcsernátonban. *Csernátoni Füzetek.* (4) 11.

HASZMANN Pál – KÓSA-SZÁNTHÓ Vilma

1976–1977 Adalékok a XX. század eleji felsőháromszéki perefenum kérdéséhez. (Kísérleti kutatás recens és okirat anyag feldolgozásának segítségével.) In: SZÉKELY Zoltán – GAZDA Klára – KOVÁCS Sándor – KOZÁK Albert – ZÁGONI Jenő (szerk.): *Aluta VIII–IX. Studii și comunicări – Tanulmányok és közlemények*. Sepsiszentgyörgyi Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 343–351.

HEGEDŰS Lajos

1951 Moldvai telepések. In: BÁRCZI Géza (szerk.): *Magyar Nyelvjárások I.* Debrecen, 241–257.

HERMANN Róbert

1997 Zathureczky István székely huszárszázados emlékirata (1849–1856). In: BOÉR Hunor (szerk.): *Acta – 1996. I.* Székely Nemzeti Múzeum–Csíki Székely Múzeum–Erdővidéki Múzeum, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 323–342.

HERMÁNYI DIENES József

1925 *Hermányi Dienes József emlékirata. Szemelvények*. Sajtó alá rendezte KELEMEN Lajos. (Minerva Könyvtár, 3.) Kolozsvár

HORVÁTH István

1971 Népi szerelmes levelek [Magyarózdon]. In. Uő: *Magyarózdi torony-alja. Írói falurajz*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 313–316.

HORVÁTH János Cifra

1987 Az idő szekere. In: PILLICH László – VETÉSI László (szerk.): *Leírtam életem... Népi önéletrások*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 337–352.

ILYÉS Sándor

2002 Az élettörténetekben megjelenő etnicitás egy vegyes házasság esetében. In: SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Életutak és életmódok*. (Kriza Könyvek, 15.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 71–96.

2004 Az élettörténetekben megjelenő etnicitás egy vegyes házasság esetében. *Néprajzi Látóhatár* XIII. (3–4) 139–160.

2005 Identitatea etnică în povestirea vieții. Cazul unui cuplu mixt din Cluj-Napoca. [Az élettörténetekben megjelenő etnicitás. Egy kolozsvári vegyes házasság.] In: HÜGEL, Peter (red.): *Dilema Europei Centrale: conviețuire sau coexistență. Lucrările Simpozionului Internațional de Antropologie Culturală din 13–14 mai 2004 de la Arad*. (Colecția minorității, 6.) Complexul Muzeal Arad, Arad, 184–220.

2005 Magyarországi élmények román nyelven. Egy szitási napló tanulságai. In: JAKAB Albert Zsolt – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 26.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 101–123.

2005 Magyar–román házasság Kolozsváron az élettörténetek tükrében. *Korunk* XVI. (3) 117–120.

2007 Emlékezet és írás viszonya egy moldovai csángó asszony esetében In: HÜGEL, Peter – COLTA, Elena Rodica (red.): *Regiuni, etnii și identități regionale. Lucrările Simpozionului Internațional de Antropologie Culturală din 17–19 mai 2006*. (Colecția minorității, 8.) Complexul Muzeal Arad, Arad, 541–577.

IMRE Éva

2005 *Az önéletrás és szerzője. Diószegi Anna önéletrásának elemzése*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

IMREH István

1964 Katonalevelek az első világháborúból. *Korunk* XXIII. (7) 996–998.

1992 „Látom az életem nem igen gyönyörű. *Művelődés* XLI. [XLV.!] (6) 41–44.

- 1994 *Látom az életem nem igen gyönyörű. (A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764.)* Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi IMREH István. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- ISTVÁN Anikó lásd KOVÁCSNÉ ISTVÁN Anikó
- ISTVÁN Lajos
- 1990 Egy obsitos visszaemlékezéseiből. *Hazanéző* I. (2)
- JAKAB Albert Zsolt
- 2003 Emléktábla-állítás Kolozsváron. In: SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 2. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* (Krizsa Könyvek, 19.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 135–158.
- 2003 *Emléktábla állítás, emlékezési gyakorlat Kolozsváron.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)
- JAKAB Zsuzsa
- 1994 Demeter Domokos, a városfalvi népi költő. In: LUKÁCS János (szerk.): *Változás diákszemmel. A magyar Néprajzszakos Hallgatók II. Nemzetközi Konferenciáján elhangzott előadások. Illyefalva, 1993. okt. 14–18.* KMDSZ Néprajzi Szakosztálya, Kolozsvár, 25–33.
- 1996 *Demeter Domokos, a városfalvi népi verselő.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)
- 1999 Demeter Domokos a népi verselő. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 216–226.
- JÁKI Sándor Teodóz
- 1991 Csángóföldi hét igaz történet. In: HALÁSZ Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére.* Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 655–659.
- JÁNÓ Mihály
- 2002 „Az ember vágya, hogy ne haljon meg”. Beszélgetés gróf KÁLNOKY Tiborral. *Korunk* XIII. (12) 57–66.
- JORDÁKY Lajos
- 1970 Vasvirág. [KOVÁCS István önéletírása.] *Falvak Dolgozó Népe* XXVI. (33) 4.
- JÓZSEF Álmos
- 2001 Levelek és egyéb írott emlékek az első világháborúból. In: BOÉR Hunor (szerk.): *Acta – 2000. I.* Székely Nemzeti Múzeum–Csíki Székely Múzeum, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 297–313.

KACSÓ Sándor

1971 *Virág alatt, iszap fölött. Önéletrajzi visszaemlékezések I.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1974 *Fogy a virág, gyűl az iszap. Önéletrajzi visszaemlékezések II.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1985 *Nehéz szagú iszap felett.* Magvető Kiadó, Budapest

KATÓ Andrea

2002 *Egy csíkszentdomokosi asszony élettörténetének elemzése.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

KEDVES Judit

2003 *„Szolgálatban”: Sz. K. élettörténete.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

KELEMEN Lajos

1918 Báró Nalácz József emlékirata. *Napkelet.* (30–34)

1926 Báró Wesselényi Miklós útinaplója. *Ellenzék.* (206) 12.

1925 Hermányi Dienes József és emlékirata (1821–22). *Ellenzék.* (295) 12–13.

1926 Hermányi Dienes József emlékiratából. *Magyar Nép.* (2) 21–22.

1927 Bölöni Sikó Miklós erdélyi festőművész ismeretlen önéletrajza. *Páosztortűz.* 439–442.

KELEMEN Lajos (sajtó alá rendezte)

1931 *Báró Bánffy Jánosné Wesselényi Józsefa bárónő emlékirata 1848–49-iki élményeiről.* Sajtó alá rendezte és életrajzot írt hozzá KELEMEN Lajos.

KELEMEN Zsuzsa

2004 *Ellenállási és túlélési stratégiák Csíkszászban 1945–1962 között.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: POZSONY Ferenc.)

KEMÉNY János

1972 *Kakukkfőcák.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

KESZEG Anna

2006 A Gyöngyössi Jánosról szóló biografikus szövegekről. *Irodalomtörténeti Közlemények CX.* (6) 591–614.

KESZEG Vilmos

1979 A népdal újjászületése. [IMRE Ilona népi verselő, Detrehemtelep.] *Falvak Dolgozó Népe XVII.* (13) 3.

1991 *A folklor határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1991 Kórkép az igaz történetekben. *Helikon II.* (43) 3.

- 1995 A népi élettörténet műfajáról Zsigmond Erzsébet kézírata ürügyén. In: ZSIGMOND Erzsébet: *Sírató. Életem panaszos könyve*. (Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára, 1.) Sajtó alá rendezte, az utószót írta KESZEG Vilmos. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 129–134.
- 1996 Egy szöveg kontextusa. *Korunk* VII. (4) 41–46.
- 1996 *Kelt levelem... Egy mezősségi paraszttasszony levelezése*. (Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára, 6.) Györfly István Néprajzi Egyesület, Debrecen
- 1997 Változatok történelmi forgatókönyvre. *Korunk* VIII. (7) 93–95.
- 1998 Írott szövegek egy személy életemében. (Esetelemzés.) *Ethnographia* CIX. (2) 589–628.
- 1999 Ajánlás. In: Uő (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–16.
- 1999 Századeleji gyászjelentő lapok. In: Uő (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 95–110.
- 2001 Az írás és a beszéd konfliktusa: egy írástudó asszony „pere”. *Néprajzi Látóhatár* X. (1–4) 132–148.
- 2001 A kisebbségi sors narratív megjelenítése. *Kisebbségkutatás* X. (1) 33–52
- 2002 A félrevezető narratívum mint elbeszélési stratégia. *Ethnographia* CXIII. (1–2) 121–132.
- 2002 A halott biográfiája: lázadás a névtelen halál ellen. In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. (Ariadné Könyvek.) KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 205–256
- 2002 A kisebbségi sors narratívumai. In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. (Ariadné Könyvek.) KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 257–309.
- 2002 Az írás és a beszéd konfliktusa: egy írástudó asszony „pere”. In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. (Ariadné Könyvek.) KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 149–178.
- 2002 A genealógiai emlékezet szervezése. In: ÁRVA Judit – GYARMATI János (szerk.): *Közéltések az időhöz. Tanulmányok*. (Tabula könyvek, 3.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 172–212.
- 2002 K. konfliktuselhárító stratégiája: a félrevezető narratívum. In: Uő: *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. (Ariadné Könyvek.) KOMP-PRESS–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 105–123.

- 2002 Szövegtípusok, szövegfunkciók és íráshasználat az aranyosszéki temetési szertartásban. In: CSERI Miklós – KÓSA László – T. BERECZKI Ibolya (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Magyar Néprajzi Társaság–Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 131–164.
- 2003 A népi élettörténet műfajáról Zsigmond Erzsébet kézírata ürügyén. In: ZSIGMOND Erzsébet: *Sírató. Életem könyve*. Sajtó alá rendezte, az utószót írta KESZEG Vilmos. Második kiadás. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 128–145.
- 2004 Határ, határmódosítás, határátlépés. Történetek a kisebbségi sorsról. *Néprajzi Látóhatár* XIII. (3–4) 41–86.
- 2004 Frontières, modification des frontières, passage de frontières. In: VEREBÉLYI, Kincső (éd.): *Artes Populares 19. Annuaire du Département de Folklore*. Collection dirigée par Vilmos VOIGT. Université des Sciences Eötvös Lóránd–Département de Folklore, Budapest, 167–212.
- 2005 Az írás szerepe egy asszony életében. In: Uó (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* II. (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 583–664.
- 2007 A szórványsors autobiografikus megjelenítése. In: BALOGH Balázs – BODÓ Barna – ILYÉS Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. (Kisebbségkutatás Könyvek.) Lucidus Kiadó, Budapest, 207–222.
- KESZEG Vilmos (szerk.)
- 1999 *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- 2005 *Specialisták. Életpályák és élettörténetek*. I–II. (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár
- KICSI Sándor
- 2006 *Dálnoki történetek*. Dálnok Önkormányzata, Dálnok
- KINDA István Csaba
- 2002 Világháborús események egy élettörténet tükrében. In: SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Életutak és életmódok*. (Kriza Könyvek, 15.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 55–70.
- 2004 *A társadalmi kontroll és intézményei: normák, normaszegők és szankciók a moldvai csángóknál*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: POZSONY Ferenc.)

KISGYÖRGY Zoltán

1969 Egy elfelejtett népi versfaragó. [PRÁZSMÁRI István.] *Megyei Tükör* XXV. ápr. 5.

1973 A kő- és versfaragó Prázsmári István (1858–1905). *Falvak Dolgozó Népe* XXIX. (38) 9.

KISS András

2002 Beszélget báró Bánffy Évával és Bánffy Tamással. *Korunk* XIII. (12) 13–19.

KOCZKÁS Sándor

1981 A meséket négyéves koromban tanultam. *Művelődés* XXXIV. (7) 36–39.

KOCISIS Mónika

2005 *Betegség-történetek a kollektív emlékezet közegében és a biográfiában*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

KOCISIS Rózsi

1985 Emlékezései: az első szolgálás. *Korunk* XLIV. (11) 863–870.

1988 *Megszépült szegénység. Vallomások a gyermekkorról*. Kriterion Könyvkiadó, București

2000 *Nyitott könyv a lelkem. Egy anya vallomása*. L'Harmattan Kiadó, Budapest

KOKÓ Juliánna

1998 *Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban. Műfaj és mentalitásvizsgálat*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

1999 Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 240–265.

KOLUMBÁN Levente

2006 Élettörténet és térélmény. In: JAKAB Albert Zsolt – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 27.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 61–83.

2006 *Lokális történetek. Egy lokalitás történetei*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

KOLUMBÁN Samu

1886 Sírversek. [Olasztelek.] *Magyar Nyelvőr* XV. (11) 521.

KOMÁROMI Tünde

1996 *Betegség társadalmi tükörben*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

KONCZ József (közli)

- 1900 I. Rákóczi György naplója. *Erdélyi Múzeum* XVII. (8) 466–472, (10) 524–528.
 1901 Enyedi (Lakatos) Márton: Emlékezetnek könyve. *Erdélyi Múzeum* XVIII. (8) 447–457, (9) 510–518.

KÓNYA Ádám

- 1971 A csernátoni Végh Antal Társaság jegyzőkönyve. [FEKETE Mihály gazdálkodó írásai.] *Megyei Tükör* XXVII. aug. 8.
 1971 „...A Két víz mentében Kokos falva vagyom...” (A kökösi családok eredetét leíró verses krónika. Lejegyezte Fosztó Jozéffusz 1772-ben.) *Megyei Tükör* XXVII. ápr. 11.
 1971 Népi írástudó Bélafalván. [ORBÁN Lázár.] *Falvak Dolgozó Népe* XXVII. (5) 7.
 1971 Végh Ignác daloskönyve. *Megyei Tükör* XXVII. ápr. 11.

KORBULY Domonkos

- 1973 Emlékezés örmény ősökre. *Korunk* XXXII. (7) 1219–1222.

KÓS Károly

- 1977 Egy csíkszentgyörgyi családi levelesláda XVII. századi irataiból. *Művelődés* XXX. (10) 57 és 65.
 1977 Régi hozománylevelek Kézdi-polyánról. *Művelődés* XXX. (1) 23–26.
 1978 Egy vajasdi százéves fogalmazvány-könyv közösségi életre vonatkozó részletei. *Művelődés* XXXI. (1) 46–47.
 1978 Régi falusi levelesládákból. *Művelődés* XXXI. (2) 22–23.
 1981 Népi írott források a székelység anyagi kultúrájának múltjához. Egy szabad székely család végrendeletei, osztálylevelei a XVII. századból. *Ethnographia* XCII. (2–3) 471–478.
 1998 Szilágysági levelesládákból. *Ethnographia* CIX. (1) 159–167.
 1999 Régi falusi levelesládákból. Egy vajasdi százéves fogalmazványkönyv. *Művelődés* LII. (6–8) 126–127.

KÓS Károly, id.

1991. *Életrajz*. Közzéteszi BENKŐ Samu. Szépirodalmi Könyvkiadó–Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Bukarest

KOVÁCS Jenő

- 2001 Erdély, 1940. szeptember, október... *Honismeret* XXIX. (4) 75–78.

KOVÁCS KISS György

- 2003 Könyvek és borok. Egy 19. századi polgári hagyatéki leltár. *Korunk* XIV. (6) 108–116.

KOVÁCS Mózes

2005 *A Fülöp utcából indultam*. Zalalövő és környéke Közéletéért, Zalalövő

2006 *Élt egyszer egy Ész Mózsi*. Székelyudvarhely

KOVÁCS Rozália

2006 *Érmihályfalvi temetők*. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság–Királyhágómelléki Református Egyházkerület–Nagyvárad Római Katolikus Püspökség, [Nagyvárad]

KOVÁCSNÉ ISTVÁN Anikó

2002 *Az istenséggel való írásos kommunikáció mint „ritualizált viselkedésmód”: a futásfalvi kegytemplom emlékkönyve*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos–TÁNCZOS Vilmos.)

2003 *Az istenséggel való írásos kommunikáció, mint „ritualizált viselkedésmód”. A futásfalvi kegytemplom emlékkönyve*. In: DIMÉNY Attila – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Népi kultúra, társadalom Háromszéken*. (Kriza Könyvek, 17.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 74–100.

2003 *Élettörténet avagy egy élet történetei, emlékei írásban és szóban*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

2003 *Élettörténet, avagy egy élet történetei, emlékei írásban és szóban*. In: SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 2. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 19.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 7–32.

2003 *„Most segíts meg, Mária...” A futásfalvi Sarlós Boldogasszony-napi búcsú szövegrepertórium*. (Kriza Könyvek, 20.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

2005 *„Nagyon különleges ember, olyan magunkfajta, de mégis, ő már kinőtte magát”*. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek II*. (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 359–382.

2007 *A népnevelés alakzatai székelyföldi és csángóföldi népművészek élettörténeteiben*. In: ILYÉS Sándor – JAKAB Albert Zsolt (szerk.): *Lenyomatok 6. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 28.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 83–115.

KŐMÍVES Noémi

1998 *Műfaj és funkció vizsgálata. (A pletykáról)*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

2001 *Mindennapjaink szövegei: a pletyka. Néprajzi Látóhatár X.* (1–4) 205–223.

KÖNCZEI Ádám

1998 *Házatlan csiga. Könczei Ádám naplója*. Tinivár, Kolozsvár

KRISTÓ Tibor

1999 *Kuláksors. Székely kulákok története*. Státus Könyvek, Csíkszereda

KURKÓ Gyárfás

1949 *Nehéz kenyér*. Állami Könyvkiadó, Bukarest

LACKOVITS Emőke, S.

1994 Gazdasági naplótöredék a háromszéki Esztelnekről. *Studia Comitatus* XXIII. 75–80.

1994 Gazdasági naplótöredék a háromszéki Esztelnekről. *Studii și Comunicări* XXIII. 413–421.

LACZKÓ István

1974 A tizenhárom család. In: HOPPÁL Mihály – KÜLLŐS Imola – MANGA János (szerk.): *„Emlékül hagyom az unokáknak, dédunokáknak, lássák, hogyan éltünk, s hogy az ő életük szebb legyen egyszer...” Önéletírások*. Gondolat Kiadó, Budapest, 311–345.

1994 Emlékek egy moldvai csángómagyar életéből. [Önéletírás.] In: FORRAI Ibolya (szerk.): *Néprajzi Közlemények XXXIII. Csángók a XX. században. Élettörténetek*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 87–206.

2004 *Észre sem vettük, magyarok lettünk. Moldvai csángómagyarok Magyarországon I.* Egyházasközpont, Bonyhád

LAKATOS Demeter

1971 Ándzsú hány dzsu. (Vers.) *Megyei Tükör* XXVII. máj. 9.

LÁSZLÓ Gyula

1943 Verses népi szerelmeslevelek. *Termés*. (Ősz) 89–93.

LÁSZLÓ Gyula, id. – TORDAI Vilma

1995 *Egy székely család története*. Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen

LÉNÁRT Anna – SZÉKELY Zoltán

1998 Balykó Elek tündéres utazásai. In: BOÉR Hunor (szerk.): *Acta – 1997. II.* Csíki Székely Múzeum–Székely Nemzeti Múzeum, Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy, 97–112.

LŐRINCZ Imre

1986 *A bukovinai Istensegítstől a völgyégi Majosig*. A kéziratot sajtó alá rendezte, az előszót és a szómagyarázatokat készítette KÓKA Rozália. (Tények és Tanúk.) Magvető Könyvkiadó, Budapest

LŐRINCZI Kinga Mária

2003 *Egy transzcendenssel való kommunikáció nyilvánossá válása: a szőkefalvi Mária-jelenés az interetnikus kapcsolatok hálójában.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

2004 *Az átok mint sorseseemény: egy jósasszony élettörténete és technikái.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

LŐRINCZI Tünde

2006 *Mediális lehetőségek egy élettörténet születésekor.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos–POZSONY Ferenc.)

2007 *Hitéletesnicitás. Egy hitközösséghez való tartozás mint integrációs kísérlet egy cigány házaspár életében.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: POZSONY Ferenc.)

2007 *Hitélet és etnicitás. Egy hitközösséghez való tartozás mint integrációs kísérlet egy cigány házaspár életében.* In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokalizások, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 173–190.

LUKINICH Imre (közli)

1903 A kolozsvári Auner Márton és Brozer Péter naplói. *Erdélyi Múzeum* XX. (2) 108–113.

1903 Egy névtelen feljegyzései 1471–1592-ig. *Erdélyi Múzeum* XX. (6) 321–323.

1903 Haller Gábor (1550–1608) és Haller István (1591–1657) családi feljegyzései. *Erdélyi Múzeum* XX. (9) 533–536.

LŰKŐ Gábor

2001 Moldvai emlékeim. *Honismeret* XXIX. (3) 68–71.

MADARAS Hajnal

2007 *A horoszkóp mint reprezentáció.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

MAGYARI Etelka

1999 Halotti búcsúztató a bánási Újszentesen. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 89–94.

MAGYAROSI Sándor

1999 *Egy közvetítő szerepe az őrköi cigányközösségben.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: POZSONY Ferenc.)

MAJOR Miklós

1999 Koszorúba font gabonakalászok. Szabó Miklós szilágybagosi parasztkrónikás naplójegyzetei a 20. század második feléből. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 200–215.

MAROSVÁRI Attila

1989 Berkeszi István naplója (*Temesvár, 1914. június 28–1918. október 27.*) Válogatás. Bevezette, válogatta és jegyzetekkel ellátta MAROSVÁRI Attila. Békéscsaba

MÁTAI Mária, D.

1992 XX. század végi csángómagyar írás. In: BALÁZS Géza – SELMECZI KOVÁCS Attila (szerk.): *Nép – nyelv. Tanulmányok Fülöp Lajos 60. születésnapjára*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 15–20.

MÁTÉ Károly

1923 *A magyar önéletírás kezdetei (1585–1750)*. Pécs

MÁTYUS Zsuzsanna

2002 „Vallásos” szolgáltatások, mágikus eljárások a kibédi gyakorlatban. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

MARKÓ László

1995 *Lelkészválasztás Olaszteleken*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: POZSONY Ferenc.)

MÉSZÁROS B. Albert

1970 Áll a malom, áll a vitorlájja. [A kézdiszentléleki M. B. A. élménytörténete.] *Megyei Tükör* XXVI. jan. 10.

MIKLÓS Zoltán

2003 A kuláksors egyéni interpretációja a „kulák” perspektívájából. In: SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 2. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 19.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 49–62.

MOHAY Tamás

2000 Egyének és életutak. In: SÁRKÁNY Mihály – SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 760–790.

MOLNÁR János

1996 „Állandóan lavírozni kellett...” Közreadja BODÓ Julianna. In: BODÓ Julianna – OLÁH Sándor (szerk.): *Elmentünk? Székelyföldi életutak*. (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 169–200.

MORGAN, Christine

2002 *Mészki (Alabástromfalu). Balázs Ferenc felesége az Erdélyben töltött évekről. 1930–1937.* Fordította KÁSZONI József. Budapesti Unitárius Egyházközség, Budapest

MUNTEANU Mihainé

1987 Bátor voltam, mint egy férfi. In: PILLICH László – VETÉSI László (szerk.): *Leírtam életem... Népi önéletrások.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 272–280.

NAGY Ferenc

1987 Kint a fronton. In: PILLICH László – VETÉSI László (szerk.): *Leírtam életem... Népi önéletrások.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 97–113.

NAGY Iлона

1982 Parasztasszonysorsok az önéletrások tükrében. *Honismeret* X. (5) 8–10.

NAGY István

1968 *Sáncalja.* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest

1969 *Ki a sánc alól.* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest

1971 *Hogyan tovább? Önéletrajzi regény* III. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1974 *Szemben az árral. Önéletrajzi regény* IV. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

NAGY Lajos

1971 „Szegény hazánk borult Török háborúba...” [Bevezető uzoni ZAJZON Mihály verses krónikájához.] *Megyei Tükör* XXVII. ápr. 11.

NAGY Olga

1974 Új népi műfaj születésben. *Művelődés* XXVII. (12) 57–58.

1976 A mindennapok valósága. *Művelődés* XXIX. (7) 32–34.

1976 Élményelbeszélések a népi prózában. *Művelődés* XXIX. (4) 24–26.

1985 Egy széki parasztasszony emlékeiből. *Korunk* XLIV. (11) 862–863.

1986 Asszonyok elbeszélései. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXX. (1) 35–41.

1988 *Asszonyok könyve.* Magvető Könyvkiadó, Budapest

1990 *Világgá futó szavak. Havadi beszélgetések.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest

1995 A népi próza állapota Havadon. *Néprajzi Látóhatár* IV. (1–2) 48–66.

1997 Sajátos világkép a parasztasszonyok emlékezéseiben. *Művelődés* L. (10) 36–39.

- 1999 Asszonyok emlékei szóban és írásban. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 1999. 57–63.
- 2001 A népmesétől az oral history-ig. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 135–161.
- NAGY Olga (közéleti)
- 1998 *Egy barátság története. Féja Géza levelei*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely
- NAGY Réka
- 2007 *Az írás szerepe egy szilágysági ember életében*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)
- 2007 Az írás szerepe egy szilágysági ember életében. In: ILYÉS Sándor – JAKAB Albert Zsolt (szerk.): *Lenyomatok 6. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 28.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 53–81.
- 2007 Tűzfelelősök vagyunk... Egy szilágysági tanítónő élettörténetének elemzési lehetőségei. In: BALOGH Balázs – BODÓ Barna – ILYÉS Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. (Kisebbségkutatás Könyvek.) Lucidus Kiadó, Budapest, 238–253.
- NÉMETH Ágnes
- 2000 *Életpálya és élettörténet – a szimbolikus identitás eszközei*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)
- OLÁH Ilona
- 2003 *Tanítónő voltam Erdélyben*. Profundis, Szatmárnémeti
- OLÁH Sándor
- 1990 Hát ilyen virágokat szettünk, ilyen életököt éltünk...” *Átmenetek*. (1) 35–38, (2) 55–61.
- 1991 „...az-e a szebb élet?” Az önéletrajzi visszaemlékezések lehetséges jelentései. *Átmenetek*. (1) 86–96.
- 1992 „Vót rend akkor es...” *Üzenetek III*. (1–2) 101–118.
- 1996 Rituális beszéd a homoródalmási temetésen. *Néprajzi Látóhatár V*. (3–4) 151–165.
- 2001 *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

OZSVÁTH Imola

- 2002 Egy dél-erdélyi település története a statisztikák és az egyéni élettörténetek tükrében. In: SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* (Kriza Könyvek, 12.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 95–110.
- 2002 *Szórványosodás és identitás.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)
- 2003 A szórványosodás motívumai egy élettörténetben. In: SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 2. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* (Kriza Könyvek, 19.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 33–47.
- 2003 *Beszédmódok a szórványban.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)
- 2003 Diasporă și identitate. Motivele izolării într-o poveste de viață. [Szórvány és identitás. A szórványosodás motívumai egy élettörténetben.] In: HUREZAN, Pascu – COLTA, Elena Rodica (red.): *Minoritarul imaginar. Minoritarul real. Lucrările Simpozionului internațional de antropologia minorităților 7–9 mai 2003.* (Colecția minorității, 5.) Complexul Muzeal Arad, Arad, 202–220.
- 2004 Egy dél-erdélyi település története a statisztikák és az egyéni élettörténetek tükrében. In: PÓCS Éva (szerk.): *Múlt és jelen. Tudományos konferencia a Pécsi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének 10 éves jubileumán 2001 szeptember 17–18-án.* (Studia Ethnologica Hungarica, V.) L'Harmattan Kiadó–PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 103–124.
- 2005 Egy naiv festő élettörténet motívumai. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek I.* (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 31–118.
- 2007 A szórványosodás motívumai egy élettörténetben. In: GAGYI József (szerk.): *Emlékezet és kommunikáció. Narratívák az egyéni, a társas és a közösségi identitás teremtésében. 2004. március 19–20. Marosvásárhely.* Scientia Kiadó, Kolozsvár, 150–167.
- 2007 A szórványosodás motívumai egy élettörténetben. In: BALOGH Balázs – BODÓ Barna – ILYÉS Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás.* (Kisebbségkutatás Könyvek.) Lucidus Kiadó, Budapest, 228–237.

PÁCZKÁN Éva

1994 *Egy életrajzi elbeszélés elemzése.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

1996 *Mentalitásvizsgálat egy élettörténet elemzése alapján.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

2002 *Kopasz föld. Mentalitás- és szövegvizsgálat egy élettörténet elemzésének alapján.* (Krizsa Könyvek, 13.) Az utószót GÖRÖG Hajnalka írta. A rajzokat ifj. MOLNÁR Dénes készítette. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

PAKUCS Mária

2001 Egy székely nemes, IV. Lázár István végrendelete. In: BOÉR Hunor (szerk.): *Acta – 2000. I.* Székely Nemzeti Múzeum–Csíki Székely Múzeum, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 255–262.

PAP Domokos (közli)

1904 Fekete Ferenc Kossuth-huszár naplója. *Erdélyi Múzeum* XXI. (7) 381–396.

PÉTER Emese

1996 *Egy szamosújvári magyarörmény család története.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: POZSONY Ferenc.)

PÉTER Enikő

2006 *A kollektív emlékezet szerepe az identitás konstruálásában Aranyos-egerbegyben.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

PETI Lehel

2004 *A rózsaillesztű kút mítosza: társadalmi mozgalom a Csángóföldön.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: POZSONY Ferenc.)

PILAT, Liviu

2002 *Tradiție și modernitate într-o scrisoare a unui sătean din Săbăoani de la sfârșitul secolului al XIX-lea.* [Hagyomány és modernitás egy szabófalvi lakos XIX. század végén írt levelében.] *Revista Asociației Romano-Catolicilor „Dumitru Mărtinaș”* I. (1) 75–77.

PILLICH László – VETÉSI László (szerk.)

1987 *Leírtam életem... Népi önéletírások.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

PUSZTAI Emese

2007 *Egy értelmiségi napló elemzése. A történetírás Fábián Ernő naplójában.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

RÁCZ Dénes

- 1996 „Kényszerhelyzet volt...” Közreadja OLÁH Sándor. In: BODÓ Julianna – OLÁH Sándor (szerk.): *Elmentünk? Székelyföldi életutak.* (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 145–167.

RÁCZ Zsigmond

- 1996 „Mindenkinnél kisebbnek éreztem magam...” Közreadja OLÁH Sándor. In: BODÓ Julianna – OLÁH Sándor (szerk.): *Elmentünk? Székelyföldi életutak.* (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 33–73.

RÁDULY János – ORBÁN Erzsébet

- 1993 „A cselédkönyvembe minden belé van írva...” *Korunk.* IV. (8) 31–42.

RÁDULY János

- 1987 *Ahogy a szolgának telik esztendeje.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

RETTEGI György

- 1970 *Emlékezetre méltó dolgok.* Közzéteszi JAKÓ Zsigmond. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

ROEDIGER Lajos

- 1999 Emlékirat. In: BOÉR Hunor (szerk.): *Acta – 1998. II.* Székely Nemzeti Múzeum–Csíki Székely Múzeum, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 155–202.

RUBINYI Mózes

- 1905 Csángó nyelvemlékek. *Magyar Nyelvőr* XXXIV. (8). 415–423.
 2001 Csángó nyelvemlékek. In: HARANGOZÓ Imre (szerk.): „*Ott hul éltek vala a magyarok...*” *Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából.* Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 53–62.

SALAMON Anikó (szerk.)

- 1979 *Így teltek hónapok, évek. Öt életrajz.* A szövegeket válogatta és gondozta, az előszót és a jegyzeteket írta SALAMON Anikó. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

SALLÓ Szilárd

- 2006 *Rontáshiedelmek, hiedelemszerepek egy gyimesi közösségben.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)
 2007 *A jó sok szerepe az urszita és egyéb egyénre irányuló rontások kezelésében Gyimesfelsőlokon.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

SÁNDOR Ilona, M.

1996 „A faluba neked helyed nincs!” Közreadja OLÁH Sándor. In: BODÓ Julianna – OLÁH Sándor (szerk.): *Elmentünk? Székelyföldi életutak.* (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 95–117.

SÁNDOR Zsófia

2002 *Egy humoródalmási jóságsszony és tevékenysége.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

SEBESTYÉN Júlia, K.

1996 „...hogy sokan vagyunk, az nagyon sokat jelent.” Közreadja TÚROS Endre. In: BODÓ Julianna – OLÁH Sándor (szerk.): *Elmentünk? Székelyföldi életutak.* (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 119–143.

SERES András

1971 Szent eszméért fogtam kardot. (Középajtai Veress Sándor önéletírásából.) *Megyei Tükör* XXVII. szep. 19.

1973 Péter András népi költő versei. *Megyei Tükör* XXIX. júl. 8.

1992 *Szemtanúk vallomásai az 1848–49-es szabadságharerről.* Novos, Sepsiszentgyörgy

SIMON Boglárka

2005 „Ha már egyszer csángó vagy, meg kell tanulj boldogulni.” *Nyelv és identitás Frumoszában.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: TÁNCZOS Vilmos.)

SIPOS Ferenc

1972 Amikor Tamási Áron haza akart költözni. [A farkaslaki önéletíró visszaemlékezése, CSEKE Péter bevezetőjével.] *Falvak Dolgozó Népe* XXVIII. (19) 11.

1972 Író kaszált a kertben. [TAMÁSI Áronról.] *Falvak Dolgozó Népe* XXVIII. (38) 11.

SIPOS Klára

2007 *Széki cseléd lányok kolozsvári térhasználata.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KÖNCZEI Csilla.)

SYLVESTER Lajos

1969 Máthé János másik élete. [A magyarhermányi monográfia-író földművesről.] *Megyei Tükör* XXV. máj. 3.

1999 A lőporgyártó Szacs vay család emlékezete. *Honismeret* XXVII. (2) 28–31.

SOÓS Timea Erzsébet

2002 *Hiedelem-elemzések*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

SZABÓ Judit

1967 *Egy gernyeszegi mesemondó és hét meséje*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: MITRULY Miklós.)

SZABÓ Katalin

2002 *Egy pedagógus emlékei: a történetekben megkonstruált énkép*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

SZABÓ Márta

2001 Vadászélet, vadástörténetek. *Művelődés* LIV. (12) 12–14.

SZABÓ T. Ádám

1982 Négy északi csángó levél Moldvából (1981). *Magyar Nyelv* LXXVIII. (4) 492–494.

1989 Lakatos Demeter, a legkeletibb magyarság kettős kötődésű költője (1911–1974). *Magyar Nyelvőr* CXIII. (3) 306–313.

SZABÓ T. Attila

1971 Emlékezetre méltó dolgok. *A Hét* II. (11) 5–6.

1985 Emlékezetre méltó dolgok. In: Uő: *Tallózás a múltban. Válogatott tanulmányok, cikkek*. VI. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 353–358.

SZABÓNÉ TATÁR Erzsébet

2007 Egy nő, kinek a boldogság csak vendégként jelent meg. (Részlet.) *Művelődés* LX. (6–9) 130–136.

SZALMA Anna-Mária

2004 Szent gyermekkor. In: TÁNCZOS Vilmos (szerk.): *Képek a folklórban. Tanulmányok az archetipikus szimbolizáció köréből*. (Kriza Könyvek, 22.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 190–199.

2006 *A fénykép mint narratívum: kísérlet egy egyéni fényképállomány értelmezésére*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

2007 *Fénykép, idő és tér. Újabb kísérlet egy egyéni fényképállomány értelmezésére*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

SZÉKELY Ágnes

2005 Varga Gyula. In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* I. (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 321–359.

SZÉKELY István

1911 Verses levelek. [Hétfalu.] *Magyar Nyelvőr* XL. (7) 335.

SZÉKELY János

1909 Hétfalusi csángó sírfeliratok. (Pürkerec.) *Magyar Nyelvőr* XXXVIII. (4) 190–191.

SZENTES Szidónia

2003 *Hagyományteremtés és identitás: a csikmádéfalvi kortárstalálkozó vizsgálata*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos–POZSONY Ferenc.)

2004 *Emlékezés, kultuszeremtés, múltértelmezés. Madéfalvi veszedelem*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

SZILÁGYI István

1976 Asszonyélet egy sírkövön. In: *Utunk Évkönyv '76*. Kolozsvár, 90–98.

SZŐCS János

2001 A gyergyóalfalvi Lőrincz Mihály utazási könyve. *Honismeret* XXIX. (5) 30–33.

2002 A gyergyóalfalvi Lőrincz Mihály utazási könyve (1847–1867). In: WOLF Tamás (szerk.): *Acta – 2001. II.* Csíki Székely Múzeum, Csík-szereda, 315–319.

SZŐCS Levente

2002 Gondolatok az igaztörténetek mibenlétével és gyűjtésével kapcsolatosan. In: SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 12.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 63–78.

2003 *Köllő Teréz: Életrajzom a színpadon. Egy népi önéletrajz értelmezése*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

2004 *Kísérletek egy népi önéletrajz értelmezésére. Köllő Teréz Életrajzom a színpadon című önéletrajza alapján*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

2007 A gergyótság (mint regionális identitás) a népi önéletrajzokban. In: ILYÉS Sándor – JAKAB Albert Zsolt (szerk.): *Lenyomatok 6. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 28.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 33–52.

SZŐKE Erzsébet

2001 „Aki reaszületik, azt nem köll tanítani.” *Vajda Árpád népművészet munkásságát alakító tényezők vizsgálata*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: GAZDA Klára.)

TAAR József

2006 Emlékeim: In: KESZEG Vilmos – SZABÓ Zsolt (szerk.): *Aranyosvidék magyarsága. Aranyosszék, Torda és vidéke a változó időben.* Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 359–372.

TAKÁCS Lajos

1951 Népi verselő, hírversírók. *Ethnographia* LXII. (1–2) 1–49.

TAMÁSI Gáspár

1970 Vadon nőtt gyöngyvirág. [Részletek a szerző visszaemlékezéseiből, KÁNYÁDI Sándor bevezetőjével.] *Falvak Dolgozó Népe* XXVI. (18) 4–5.

1971 *Vadon nőtt gyöngyvirág. Emlékezés.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

TANKÓ József (Jáni)

1994 Ilyen volt... In: FORRAI Ibolya (szerk.): *Néprajzi Közlemények XXXIII. Csángók a XX. században. Életrajzok.* Néprajzi Múzeum, Budapest, 11–40.

TATÁR Erzsébet Tímea

2006 *Szövegrepertoár és szöveghasználat egy mezővárosi személy esetében.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

2007 *Egy mezővárosi népi specialista biografikus reprezentációi és életrajzi stratégiái.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

2007 Vallomás a mindennapokról *Művelődés* LX. (6–9) 129–130.

TATRANGI PÁL András

1973 A temető költészete. *Művelődés* XXVI. (3) 39.

TELEKI Éva

1995 *Tölgy és repkény.* (Minerva Könyvek, 1.) Kolozsvár

TELEKI József, gróf

1937 *Uti jegyzetek (mellyeket az Székelyföldjéről tett G. T. J. az 1799-ik esztendőben).* Közli DOMOKOS Pál Péter. Cluj

TOMPA Ernő

1970 Máthé János feljegyzéseiből. *Megyei Tükör* XXVI. dec. 20.

1971 Láthatsz itt kalongyát állani sorjában. [ERDÉLYI Mihály kökösi gazdálkodó feljegyzései a 19. század végéről.] *Megyei Tükör* XXVII. dec. 26.

TÓTH Ernő

1900 I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632–1694. évekről. *Erdélyi Múzeum* XVII. (2) 82–93, (3) 143–155, (4) 213–221, (5) 270–281, (6) 325–335.

TURAI Tünde

2000 *Szilágyborzási öregek társadalomnéprajzi vizsgálata*. Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: SZILÁGYI Miklós.)

2002 *Az életút végén. Szilágyborzási öregek társadalmi-néprajzi vizsgálata. Ethnographia CXIII.* (1–2) 23–67.

2004 *Az életút végén. Szilágyborzási öregek társadalmi helyzetének vizsgálata.* (Kriza Könyvek, 21.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

TÚRÓS Endre

1994 *Identitáskereső emlékezés. Antropológiai Műhely IV.* (1) 107–114.

TÜDŐS S. Kinga

2000 *Szentkatolnai Polos István végrendelete 1688-ból.* (Erdélyi testamantumok 1.) In: BOÉR Hunor (szerk.): *Acta – 1999. I.* Székely Nemzeti Múzeum–Csíki Székely Múzeum, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 325–331.

VAJDA András

2002 *Jelentésteremtő mechanizmusok egy parasztember élettörténetében.* In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* (Kriza Könyvek, 12.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 79–94.

2003 *„Minden poklokon keresztül”: egy népi önéletrajz szintjeinek vizsgálata.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

2004 *Írásfunkciók és írásszerepek alakulása egy család négy generációjában.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: KESZEG Vilmos.)

2005 *Egy mesélő ember valódi élete.* In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Speciálisták. Életpályák és élettörténetek II.* (Sapientia könyvek, 41.) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 665–784.

2005 *Egy településmonográfia: adattár és alkotás.* In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklor és Irodalom.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 340–354.

2006 *Az írás funkciói egy település életterében.* In: JAKAB Albert Zsolt – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* (Kriza Könyvek, 27.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 267–286.

2007 *„...akkor is magyar cigány vagyok!” Kísérlet egy roma identitásért folyó harcának elemzésére.* In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokalitasok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 127–137.

- 2007 „Akkor is magyar cigány vagyok!” Kísérlet egy roma identitásért folyó harcának elemzésére. *Művelődés* LX. (6–9) 102–105.
- 2007 Egy mesélő ember „valódi élete”. In: GAGYI József (szerk.): *Emlékezet és kommunikáció. Narratívák az egyéni, a társas és a közösségi identitás teremtésében. 2004. március 19–20. Marosvásárhely.* Scientia Kiadó, Kolozsvár, 139–150.
- 2007 Írásfunkciók és írásszerepek alakulása egy családban négy generáción keresztül. In: ÖRSI Julianna (szerk.): *Mikroközösségek. Társadalom- és gazdaságkutatói eredmények és módszerek innovációja. Konferenciakötet.* MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület, Túrkeve–Szolnok, 271–286.
- 2007 Învățătorul – eroul local. Biografia unui dascăl din Dumbrăvioara. [Egy sáromberki tanító biográfiája.] In: HÜGEL, Peter – COLTA, Elena Rodica (red.): *Regiuni, etnii și identități regionale. Lucrările Simpozionului Internațional de Antropologie Culturală din 17–19 mai 2006.* (Colecția minorității, 8.) Complexul Muzeal Arad, Arad, 456–485.
- VARGA László
- 1998 *A fegyencélet fntorai. Románia, 1956 után.* Püski Kiadó, Budapest
- VASVÁRI Zoltán
- 2000 „Erőt a jó istenbe vetett hitünkéből merítettünk.” A hadifogolyemlékek néprajzi kutatásáról. (Nyugati hadifoglyok visszaemlékezései alapján.) *Néprajzi Látóhatár* IX. (3–4) 545–556.
- VÉGH Éva
- 2007 *A katonaság recepciója Gyergyócsomafalván.* Szakdolgozat, BBTE BTK. (Szakmai irányító: SZIKSZAI Mária.)
- VÉGH Béla
- 1980 Legényélet, hadifogság, szabadulás. [BÁKAI Péter önéletírásából, Börvely.] *Falvak Dolgozó Népe* XXXVI. (16) 5.
- VÖÖ Gabriella
- 1973 A mai falu elbeszélő alkotásairól. Bogyurka Pista bácsi története az asszonnyal. *Művelődés* XXVI. (9) 38–40.
- VÖRÖS Előd
- 1971 Szócs Béla tanítónál. [Élet-történelem (1891–1911) című kéziratos füzetből.] *Megyei Tükör* XXVII. júl. 3.
- XANTUS Gyula – ZSUPOS Zoltán
- 1989 „Katona nélkül mit sem ér a mennyiség...” *Válogatás Kiss István nagyváradi kéziratos katonakönyvéből.* (Bihari dolgozatok, 9.) Városi Tanács, Berettyóújfalu

ZÁGONI Attila

1978 A bagosi krónikás. [SZABÓ Miklós, Szilágybagos.] *Falvak Dolgozó Népe* XXXIV. (18) 5.

ZÁGONI Jenő

1981 Szentkatolnai Bálint Gábor önéletrajza (naplótöredék). In: *Aluta XII–XIII*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 157–187.

ZIMÁNY Ferenc (gyűjt.)

1926 Érdekes sírfeliratok. *Hargita*. (28)

ZSAKÓ Gyula (közli)

1944 Egy XVIII. századi torockói napló. *Erdélyi Múzeum* XLIX. (1–2) 157–173.

1944 *Egy XVIII. századi torockói napló*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár

ZSIGMOND Erzsébet

1995 *Sírató. Életem panaszos könyve*. (Kriza János Néprajzi Társaság Könyvtára, 1.) Sajtó alá rendezte, az utószót írta KESZEG Vilmos. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

2003 *Sírató. Életem könyve*. Sajtó alá rendezte, az utószót írta KESZEG Vilmos. Második kiadás. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely

ZSIGMOND Ferenc

1995 *Hadifogságban. Naplótöredékek. Emlékfoszlányok. 1944–1948*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

ZSÓK Béla

1999 ...Ezek utolsó akaratom... In: KESZEG Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 111–118.

2000 „Ezek utolsó akaratom”. In: Uő: *Én mindig itthon voltam. Néprajzi írások Déváról*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 85–91.

1905 Kalotaszegi levél. *Magyar Nyelvőr* XXXIV. (10) 530.

1928 Régi magyar temetők írásai. *Brassói Lapok*. (10), (34)

1939 Furcsaságok gyűjteménye. (Sírfeliratok is). *Ellenzék*. (29)

1971 Id. Jancsó Mózes krónikai jegyzeteiből. [Kézdivásárhely jelentősebb eseményeiről.] *Megyei Tükör* XXVII. júl. 4.

1988 Beszédes temető. *Múzsák* XIX. (4) 24–25.

1999 Csernátoni prefernumlevél. *Csernátoni Füzetek*. (22–23) 10.

Rezumate

Otilia Hedeșan

Povestirea vieții și reconfigurarea profesiei

Autoarea publică concluziile unei cercetări recente. În România, specializarea în domeniul etnologiei a căzut victima ideologiei comuniste. Aceste condiții au influențat cariera unei întregi generații de specialiști, precum și – în mod implicit – statutul și nivelul unei științe. În lipsa specializării, eforturile personale, experiențele însușite pe teren, modelele reprezentate de personajele centrale din domeniu, au influențat în mod hotărâtor cariera tinerilor specialiști.

Christian Jouhaud

Autobiografia ca istorie imediată.

Autobiografia lui Marie Dubois, valetul lui Ludovic al XIV-lea

Lucrarea de față realizează o interpretare a autobiografiei lui Marie Dubois. Premisa teoretică a lucrării este: unde este granița între confesiunea personajului din narațiune și istoriografie? Această idee se încadrează într-o amplă cercetare asupra analizei construcțiilor istoriografice franceze din secolul 18. (Grand-Siècle), într-un cadru metodologic care tratează istoriografia ca memoriu și memoriul ca istoriografie.

Keszeg Anna

János Gyöngyössi. Autobiografie, carieră, genealogie

Cu ajutorul căror surse se poate reconstitui istoria familiei unui agent istoric? Cum se poate utiliza o autobiografie în reconstituirea arborelui genealogic? Cum se poate utiliza arborele genealogic în analiza socio-istorică a unui agent istoric? Care este rolul arborelui genealogic al poezilor în povestirile lor legate de propriul lor statut social? Genealogia poate oare contribui la reinterpretarea istoriei literare? Acestea sunt întrebările care preocupă autorul lucrării de față, analizând referirile autobiografiei lui János Gyöngyössi făcute la istoria familiei și confruntând acestea cu alte surse.

Keszeg Vilmos

Biografii în registre cotidiene

Prezenta lucrare se bazează pe lungi cercetări din regiunea transilvană, și trece în revistă situațiile, contextele, finalitățile și tipurile povestitului biografic. Pe baza strategiilor urmărite de povestitor, autorul distinge narațiunile genealogice, de prestigiu, rituale și biografiile ascunse. Din punctul de vedere al modalității, biografiile se înrudesc cu istoria, cu narațiunile cotidiene, cu basmul și cu romanul. Situațiile cele mai frecvente ale narațiunii biografice sunt riturile de trecere, situațiile juridice, momentele dării de seamă, prezența străinilor și singurătatea.

Tóth Zsombor

Homo scribens. Însemnările biografice maghiare și latine din calendare, din epoca modernă timpurie

Lucrarea de față se ocupă de structurarea și interpretarea biografiilor de la începuturile epocii moderne. Abordează cu critică concepția evoluționistă și de canonizare a genurilor literare, concepție prezentă în teoria literaturii și în celelalte studii umaniste. Prin aprecierile făcute asupra utilizării scrisului, asupra relației dintre oralitate și scris nu localizează biografiile maghiare și latine în orizontul poetic, ci în cel al regulilor mentalității.

Smaranda Vultur

Mizele povestirii de viață orale: cazul foștilor deportați în Bărăgan

La începutul regimului totalitarist, în anul 1951 familiile bine situate din Banat, declarate chiaburi, au fost deportate în regiunea estică a țării, în Bărăgan. Aici au supraviețuit, printre condiții inumane, pînă în anul 1956. În perioada 1991–1997, autorul a realizat 100 de interviuri în legătură cu amintirile celor umiliți. Analiza acestei istorii orale ajunge la concluzia că memoriile se orientează în aceeași măsură către trecutul revitalizat și către prezentul naratului. Povestitorii depun un efort pentru transformarea amintirilor în narațiuni purtătoare de sens.

Abstracts

Otilia Hedeşan

Life Story and the Reconfiguration of Profession

The author publishes the first experiences of a specific survey. In Romania the professionalization of ethnography fell under the dictatorship of communist ideology. And this defined the formation of an ethnologist generation just like the status and the evolutionary level of a professional science. Due to the lack of professional training the becoming of an ethnologist was defined by personal efforts, fieldwork experiences and by the strategies represented by mentors of this profession.

Christian Jouhaud

Autobiography as Immediate History.

The Autobiography of Marie Dubois, footman of Louis 14th

The author attempts a close reading of some fragments from Marie Dubois' autobiography. His starting point is a theoretical question: how can we distinguish historiography from the confession of a person involved in an event. This questioning is part of a broader research which proposes to analyze the historiographical construction named the "Grand-Siècle" (the French 17th Century) in a theoretical frame which considers memorial as a historiography and historiography as a memorial.

Keszeg Anna

János Gyöngyössi. Autobiography, Career, Family History

What kind of sources can we consider to line up the family history of a historical agent? How can we use an autobiography in the reconstruction of a genealogical tree? How can we use a genealogical tree in the social history of an agent's career? What role does genealogy play when a person considered poet in the history of literature composes a self-story about his social status? Can family history overwrite literary history? The author attempts to answer these questions by analyzing the genealogical aspects of János Gyöngyössi's autobiography and confronting these with other sources.

Keszeg Vilmos

Life Stories in a Popular Register

The present paper reviews the situations, contexts and typology of biographical storytelling based on Transylvanian collections. By the strategies of biographical storytelling the presented texts can be divided into genealogical, prestige, status, fictional, ritual and concealed biographies. By the aspect of their modality they are affined with history, everyday life, folktale and the literary novel. They are usually performed in one of the following situations: the rites of passage, self-justification, the interest of strangers, reckoning, loneliness.

Tóth Zsombor

Homo scribens. Early Modern Hungarian Literacy Revisited

The article provided for this volume proposes an innovative approach to the interpretation of early modern Hungarian and Latin biographic narratives. It questions the validity of the classical literary and poetical concept of the biographic narratives and suggests a different interpretative framework. Consequently, it claims that early modern Hungarian and Latin narratives are not solely imitations of a poetic pattern, but the result of how literacy, through its practical and representational functions, was integrated into individual and collective *modus vivendi*.

Smaranda Vultur

Stakes of Oral Life Story: the Case of the Deported to Bărağan

At the beginning of the totalitarian regime, in 1951 the wealthier families from Banat were declared kulaks and deported to the Eastern part of Romania, to the Bărağan. They lived there until 1956, in more than inhuman conditions. Between 1991 and 1997 the author collected the memories of the survivors resulting 100 interviews. She came to the conclusion that the recollections are oriented to the reconstruction of the past and the present of the narrator at the same time. The narrators try to make the evocated memories more communicative and understandable in another historical and social context.

Szerzőink

HEDEȘAN Otilia (Pecica, 1962) a temesvári egyetem professzoraként román művelődéstörténetet oktat. Szakterületei: a román mitológia napjainkban, a mesélés helyzetei a hagyományos román kultúrában, és újabban, a román etnológia története a kommunista és posztkommunista periódusban. Kötetei: *Șapte eseuri despre strigoi*. Marineasa, Timișoara, 1998; *Pentru o mitologie difuză*. Marineasa, Timișoara, 2000; *Folclorul. Ce facem cu el?* Editura Universității de Vest, Timișoara, 2001; *Lectii despre calendar*. Editura Universității de Vest, Timișoara, 2005; *Angoasele cititorului de antropologie*. Marineasa, Timișoara, 2006; *Mă razumești, fata mea. Note de teren pe Valea Moravei* Paideia, București, 2007.

JAKAB Albert Zsolt (Szováta, 1979) Magyar–néprajz szakot végzett a kolozsvári BBTE Bölcsészkarán. Mesterizett ugyanott az Etno-szociolingvisztika programban. Jelenleg az ELTE Néprajztudományi Doktori Iskola Magyar- és összehasonlító folklorisztika programjának hallgatója és a KJNT kutatója. Kutatási területei: írott populáris kultúra, kollektív emlékezet, városantropológia.

JOUHAUD Christian (1950), a párizsi CNRS kutatója, az EHESS tanára. Szakterülete a francia 17. század politika-, társadalom- és kultúrtörténete, az újkori történetírás története, történetírás és irodalom kapcsolata. 1997-ben az ő vezetése alatt jött létre a GRIHL (Groupe de Recherches Interdisciplinaires sur l'histoire du littéraire). Fontosabb publikációi: *Mazarinades: la Fronde des Mots*. Aubier Collection historique, Paris, 1985; *La Main de Richelieu ou le pouvoir cardinal*. Gallimard, Paris, 1991; *Les pouvoirs de la littérature. Histoire d'un paradoxe*. Gallimard, Paris, 2000; *Sauver le Grand-Siècle? Présence et transmission du passé*. Le Seuil, Paris, 2007.

KESZEG Anna (Torda, 1981) magyar-francia szakot és filozófiát végzett a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetemen, valamint Párizsban a Sorbonne Paris IV-on és az École des Hautes Études en Sciences Sociales-on. Jelenleg a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem doktorandusa. Tanulmányai jelentek meg az *Erdélyi Múzeum*, *Irodalomtörténet*, *Irodalom-*

történeti Közlemények, *Látó, Korall, Korunk, Székelyföld*. folyóiratokban. Kötete: *Párizs-rekonstrukciók*. KOMP-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2006.

KESZEG Vilmos (Detrehemtelep, 1957) A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyar–francia nyelv- és irodalomtanári oklevelet. Jelenleg a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia tanszékének tanszékvezető professzora. Kutatásokat folytat a kortárs mitológiákkal, a szövegmondással, a biografikus szövegekkel, az írott kultúrával kapcsolatban. Kötetei: *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1991; *Kelt levelem... Egy mezőségi parasztasszony levelezése*. Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen, 1996; *Jóslások a Mezőségen. Etnomantikai elemzés*. Bon Ami Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 1997; *Mezőségi hiedelmek*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1999; *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. KOMP-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2002; *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek és kontextusok. I–II*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2004; *Egy Hir Adás a' Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombiratok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006.

TÓTH Zsombor (Kovászna, 1974) kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen Magyar Irodalomtudományi Tanszékének adjunktusa. Debrecenben doktorált régi magyar irodalomból (2004), a CEU-n szerzett angol nyelven történelem magiszteri címet (2007), illetve a BBTE BTK Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéken folytatott doktori tanulmányokat (2003–2006). Kutatási területe a kora újkor történeti antropológiája köré szerveződik. Ezen kívül a historiográfia elméletei vagy a kora újkori politikai eszmétörténet és irodalomtörténet is jelen vannak kutatói és oktatói tevékenységében. Publikációi a kora újkori magyar írásbeliség textusait értékeli antropológiai szempontokból: *A történelmem terhe*. KOMP-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2006; *A koronatanú: Bethlen Miklós*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007.

VULTUR Smaranda (Temesvár, 1950) a Temesvári Nyugati Tudományegyetem docense, összehasonlító irodalomtörténet, az emlékezés antropológiája tárgyak oktatója. Jártasság: irodalom, orális történelem, poétika, szemiotika, kulturális antropológia. 1997 óta a temesvári Harmadik Európa Alapítvány Orális Történelem és Kulturális Antropológia csoportjának

irányítója. 1998 óta a Romániai Írók Szövetségének, 2003 óta a PEN Klub tagja. Kötetei: *Infinitul mărunț. De la configurația intertextuală la poetica operei*. Editura „Cartea Românească”, București, 1992; *Istorie trăită, istorie povestită. Deportarea în Bărăgan, 1951–1956*. Editura Amarcord, Timișoara, 1997. Kezdeményezője és előkészítője az alábbi köteteknek: *Lumi în destine. Memoria generațiilor de început de secol din Banat*. Editura Nemira, București, 2000; *Germanii din Banat prin povestirile lor*. Paideia, București, 2000; *Memorie și diversitate culturală. Timișoara 1900–1945*. Editura Polirom, Iași, 2001 (társszerző Antónia Komlósi); *Memoria salvată. Evreii din Banat, ieri și azi*. Editura Polirom, Iași, 2002.

Autorii

Otilia HEDEȘAN (Pecica, 1962) este profesor de *Civilizație românească* la Universitatea de Vest din Timișoara. Domeniile sale de interes sunt: mitologia românească în actualitate, ipostazele povestitului în cultura tradițională românească și, mai de curând, istoria etnologiei românești în perioada comunistă și postcomunistă. Printre cărțile publicate se numără: *Șapte eseuri despre strigoi*. Marineasa, Timișoara, 1998; *Pentru o mitologie difuză*. Marineasa, Timișoara, 2000; *Folclorul. Ce facem cu el?* Editura Universității de Vest, Timișoara, 2001; *Lecții despre calendar*. Editura Universității de Vest, Timișoara, 2005; *Angoasele cititorului de antropologie*. Marineasa, Timișoara, 2006; *Mă razumești, fata mea. Note de teren pe Valea Moravei*. Paideia, București, 2007.

Albert Zsolt JAKAB (Sovata, 1979) Absolvent al UBB Cluj-Napoca, Facultatea de Litere, specializarea maghiară–etnografie. A urmat programul de masterat în etnolingvistică și sociolingvistică în cadrul aceleiași facultăți. În prezent urmează cursul de doctorat în cadrul programului de folclor maghiar și comparat la Universitatea Eötvös Lóránd din Budapesta. Este cercetător al Asociației Etnografice Kriza János din Cluj-Napoca. Domenii de cercetare: cultura populară scrisă, memoria colectivă, antropologie urbană.

Christian JOUHAUD (.1950), director de cercetări la CNRS și profesor al EHESS (Paris). Printre domeniile de cercetare se numără istoria politică, socială și culturală a secolului al 17-lea francez, istoria istoriografiei în perioada modernității, relația dintre literatură și istoriografie. În 1997 este unul dintre membrii fondatori al GRIHL (Groupe de Recherches Interdisciplinaires sur L'histoire du Littéraire). Cărțile sale cele mai importante: *Mazarinades: la Fronde des Mots*. Aubier Collection historique, Paris, 1985; *La Main de Richelieu ou le pouvoir cardinal*. Gallimard, Paris, 1991; *Les pouvoirs de la littérature. Histoire d'un paradoxe*. Gallimard, Paris, 2000; *Sauver le Grand-Siècle? Présence et transmission du passé*. Le Seuil, Paris, 2007.

Anna KESZEG (Turda, 1981) a urmat cursuri de maghiară–franceză și filosofie la UBB Cluj, precum și la Sorbonne Paris IV, și a absolvit studii de master la École des Hautes Études en Sciences Sociales la Paris. În prezent

este doctorand la Universitatea Eötvös Loránd din Budapesta. A publicat în revistele *Erdélyi Múzeum*, *Irodalomtörténet*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, *Látó*, *Korall*, *Korunk*, *Székelyföld*. Volum: *Párizs-rekonstrukciók*. KOMP-Press–Korunk Baráti Társaság, Cluj-Napoca, 2006.

Vilmos KESZEG (Tritenii de Jos, 1957) și-a terminat studiile la Universitatea Babeș–Bolyai, specializarea limbă și literatură maghiară și franceză. În prezent este profesor universitar, șef de catedră al Catedrei de Etnografie și Antropologie Maghiară. Este autorul volumelor: *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1991; *Kelt levelem... Egy mezőségi parasztasszony levelezése*. Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen, 1996; *Jóslások a Mezőségen. Etnomantikai elemzés*. Bon Ami Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 1997; *Mezőségi hiedelmek*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1999; *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. KOMP-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2002; *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek és kontextusok. I–II*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2004; *Egy Hir Adás a' Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombiratok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006.

Zsombor TÓTH (Covasna, 1974) este lector la UBB Cluj, Facultatea de Litere, Catedra de Istoria Literaturii Maghiare. A susținut teza de doctorat din istoria literaturii vechi în Debrecen (2004), a absolvit studii de masterat în istorie la CEU din Budapesta (2007) și a urmat cursuri doctorale la UBB Cluj, Catedra de Etnologie și Antropologie Maghiară (2003–2006). Efectuează cercetări de antropologie istorică legate de începuturile epocii moderne. De asemenea are o afinitate către teoriile istoriografiei, precum istoria ideilor politice și a istoriei literaturii din epoca modernă. Aceste perspective de cercetare se oglindesc și în publicațiile sale. Ele conțin analiza antropologică a textelor scrise din perioada sus amintită: *A történelmem terhe*. KOMP-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2006; *A koronatanú: Bethlen Miklós*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007.

Smaranda VULTUR (Timișoara, 1950) este conferențiar dr. la Facultatea de Litere, Istorie și Teologie al Universității de Vest din Timișoara unde predă cursuri de literatură comparată, mentalități și antropologia memoriei. Domenii de competență: literatură, istorie orală, poetică, semiotică, antropologie culturală. Din 1997 conduce Grupul de Istorie Orală și Antropologie

Culturală de la Fundația „A Treia Europă” din Timișoara. Este membră al Uniunii Scriitorilor din România din 1998 și al PEN Clubului din 2003. A publicat volumele: *Infinitul mărunț. De la configurația intertextuală la poetica operei*. Editura „Cartea Românească”, București, 1992; *Istorie trăită, istorie povestită. Deportarea în Bărăgan, 1951–1956*. Editura Amarcord, Timișoara, 1997. A conceput și coordonat volumele: *Lumi în destine. Memoria generațiilor de început de secol din Banat*. Editura Nemira, București, 2000; *Germanii din Banat prin povestirile lor*. Paideia, București, 2000; *Memorie și diversitate culturală. Timișoara 1900–1945*. Editura Polirom, Iași, 2001 (împreună cu Antónia Komlósi); *Memoria salvată. Evreii din Banat, ieri și azi*. Editura Polirom, Iași, 2002.

Authors

Otilia HEDEȘAN (Pecica, 1962) is university professor at University of the West in Timișoara, with a course on *Romanian culture/civilization*. Her fields of interest are: Romanian mythology in contemporary times, the occasions of storytelling in the traditional Romanian culture, and nowadays the history of Romanian ethnology in the communist and postcommunist period. She published several books like: *Șapte eseuri despre strigoi*. Marineasa, Timișoara, 1998; *Pentru o mitologie difuză*. Marineasa, Timișoara, 2000; *Folclorul. Ce facem cu el?* Editura Universității de Vest, Timișoara, 2001; *Lecții despre calendar*. Editura Universității de Vest, Timișoara, 2005; *Angoasele cititorului de antropologie*. Marineasa, Timișoara, 2006; *Mă razumești, fata mea. Note de teren pe Valea Moravei* Paideia, București, 2007.

Albert Zsolt JAKAB (Sovata, 1979) He graduated from Babeș–Bolyai University Cluj-Napoca, Faculty of Lettres, specialization Hungarian literature and ethnography. Also followed an MA course in ethnolinguistics and sociolinguistics at the same faculty. At present he follows PhD courses in the Hungarian and comparative folklore programme at Eötvös Lóránd University Budapest and he is a researcher at Kriza János Ethnographical Society. Fields of research: written popular culture, collective memory, urban anthropology.

Christian JOUHAUD (1950), research leader at CNRS and professor at the EHESS (both in Paris). His field of research includes the political, social and cultural history of French 17th Century, history of modern historiography, the relations between historiography and literature. In 1997 he was one of the founders of GRIHL (Groupe de Recherches Interdisciplinaires sur l'histoire du littéraire). His books of utmost importance are: *Mazarinades: la Fronde des Mots*. Aubier Collection historique, Paris, 1985; *La Main de Richelieu ou le pouvoir cardinal*. Gallimard, Paris, 1991; *Les pouvoirs de la littérature. Histoire d'un paradoxe*. Gallimard, Paris, 2000; *Sauver le Grand-Siècle? Présence et transmission du passé*. Le Seuil, Paris, 2007.

Anna KESZEG (Turda, 1981) graduated in philosophy, Hungarian and French language and literature at Babeș–Bolyai University (Cluj), Sorbonne Paris IV, MsC at École des Hautes Études en Sciences Sociales (Paris),

actually PhD-student at the Eötvös Loránd University of Budapest. She published studies in the following reviews: *Erdélyi Múzeum*, *Irodalomtörténet*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, *Látó*, *Korall*, *Korunk*, *Székyföld*. Author of the book: *Párizs-rekonstrukciók*. KOMP-Press–Korunk Baráti Társaság, Cluj-Napoca, 2006.

Vilmos KESZEG (Tritenii de Jos, 1957) He studied Hungarian and French language and literature at the University of Cluj. He is now university professor and head of department at the Department of Hungarian Ethnology and Anthropology at the same University. His main fields of research are: the redefinition of the role of biographical texts, contemporary mythologies and storytelling. He published the following books: *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*. [At The Edge of Folklore. Folk Literacy in The Transylvanian Region of Aranyosszék] Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1991; *Kelt levelem... Egy mezőségi paraszttasszony levelezése*. [My Dated Letter... The Correspondence of a Women From The Region of Mezőség.] Györfly István Néprajzi Egyesület, Debrecen, 1996; *Jóslások a Mezőségen. Etnomantikai elemzés*. [Prediction At The Mezőség. A Study In Ethnomantics.] Bon Ami Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 1997; *Mezőségi hiedelmek*. [Beliefs At The Mezőség.] Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1999; *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. [Homo Narrans. People, Stories and Contexts.] KOMP-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2002; *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek és kontextusok. I–II*. [A Monography of The Region of Aranyosszék. Texts and Contexts. Two Volumes.] Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2004; *Egy Hir Adás a' Késő Maradékhoz. 17–20. századi erdélyi toronygombiratok*. [17th–20th Century Writings in Towerglobes from Transylvania.] Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2006.

Zsombor TÓTH (Covasna, 1974) is a senior lecturer at the BBU, Faculty of Letters, Hungarian Literature Department. He has defended his PhD thesis at the University of Debrecen (2004) and after having obtained a PhD degree he carried on his studies. He studied history at the CEU (2007) and before that he has also finished the doctoral studies in anthropology at the BBU, Faculty of Letters, Department of Hungarian Ethnography and Anthropology. His main research area is focused upon the historical anthropology of early modern culture and history. The most relevant topics in his both teaching and research activity are related to the historico-anthropological assessment of early modern Hungarian literacy, political culture and literature. These

issues and their treatment are well reflected in his two most important publications, in fact two books, both of them displaying a historico-anthropological argumentation concerning the interferences between literacy, self-representation and mentalities in the early modern period. *A történelmem terhe*. KOMP-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2006; *A koronatanú: Bethlen Miklós*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007.

Smaranda VULTUR (Timișoara, 1950) is a PhD associate professor at the Faculty of Letters, History and Theology at the University of the West in Timișoara, where she teaches courses in comparative literature, mentalities and the anthropology of memory.

Domains of competence: literature, oral history, poetics, semiotics, cultural anthropology. Since 1997 she is the head of the Group of Oral History and Cultural Anthropology at the Third Europe Foundation in Timișoara. A member of the Writers' Union in Romania since 1998 and of the PEN Club since 2003. Publications: *Infinitul mărunt. De la configurația intertextuală la poetica operei*. [The Small Infinite. From Intertextual Configuration to the Poetics of the Literary Work.] Editura „Cartea Românească”, București, 1992; *Istorie trăită, istorie povestită. Deportarea în Bărgan, 1951–1956*. [Lived History, Narrated History. The Deportation in Bărgan, 1951–1956.] Editura Amarcord, Timișoara, 1997. She conceived and coordinated the volumes: *Lumi în destine. Memoria generațiilor de început de secol din Banat*. [Worlds In Destinies: The Memory of the Generations at the Beginning of the Century.] Editura Nemira, București, 2000; *Germanii din Banat prin povestirile lor*. Paideia, București, 2000; *Memorie și diversitate culturală. Timișoara 1900–1945*. [Memory and Cultural Diversity. Timișoara 1900–1945.] Editura Polirom, Iași, 2001 (together with Antónia Komlósi); *Memoria salvată. Evreii din Banat, ieri și azi*. [Rescued Memory. The Jews from Banat, Yesterday and Today.] Editura Polirom, Iași, 2002.

Cuprins

Oameni, cariere, biografii. La ce se folosește biografia?	7
Tóth Zsombor Homo scribens. Însemnările biografice maghiare și latine din calendare, din epoca modernă timpurie	13
Christian Jouhaud Autobiografia ca istorie imediată. Autobiografia lui Marie Dubois, valetul lui Ludovic al XIV-lea	29
Keszeg Anna János Gyöngyössi. Autobiografie, carieră, genealogie	81
Smaranda Vultur Mizele povestirii de viață orale: cazul foștilor deportați în Bărăgan	109
Otilia Hedeșan Povestirea vieții și reconfigurarea profesiei	129
Keszeg Vilmos Biografii în registre cotidiene	151
Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos Cariere, biografii. Bibliografie selectivă	199
Rezumate	233
Autorii	240

Contents

People, Careers, Biographies. About the Use of Biography	7
Tóth Zsombor	
Homo scribens. Early Modern Hungarian Literacy Revisited.	13
Christian Jouhaud	
Autobiography as Immediate History. The Autobiography of Marie Dubois, footman of Louis 14 th	29
Keszeg Anna	
János Gyöngyössi. Autobiography, Career, Family History	81
Smaranda Vultur	
Stakes of Oral Life Story: the Case of the Deported to Bărăgan	109
Otilia Hedeşan	
Life Story and the Reconfiguration of Profession.	129
Keszeg Vilmos	
Life Stories in a Popular Register.	151
Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos	
Careers, Biographies. A Selected Bibliography	199
Abstracts	235
Authors	243

OAMENI, CARIERE, BIOGRAFII

Editat de Asociația Etnografică „Krizsa János”

400162 Cluj-Napoca, str. Croitorilor nr. 15., tel.: +40 264 432 593

ISBN 978-973-8439-33-7